CUMHURİYET'İN 80. YILI ARMAĞANI

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 14

(1922-1923)

KAYNAK YAYINLARI

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 14

(1922-1923)

KAYNAK YAYINLARI

Atatürk'ün
Bütün Eserleri

Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti. Adına Sahibi
İsmet Öğütücü

Genel Yönetmen
Şule Perinçek

Yönetmen
Fikret Ulusoydan

Redaksiyon
Prof. Dr. Nejat Kaymaz, Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner, Kurtuluş Güran, Feyza Perinçek

Ankara Temsilciliği
Kemal Şenoğlu

Arşiv-Araştırma
Derya Çağlar, Ercan Dolapçı, Musa Sarıkaya, Ömer Can Sürün, Hâdiye Yılmaz, Pınar Yavuz

Çevrimyazı
Ercüment Hüsnü Baki, Muazzez İlmiye Çığ, Ahmet Hezarfen, Dr. Derviş Kılınçkaya, Sadık Perinçek, Memet Türkkan

Sayfa Düzeni ve Dizgi
Güler Kızılelma, Aslı Yazıcıoğlu

Kapak Tasarımı
Emre Şenoğlu, Sistem Ofset

Montaj
Analiz

Baskı
Uğur Matbaacılık

Cilt
Cansın Mücellit

Satış ve Pazarlama
Şinasi Gökçe, Nizamettin Şen

Dağıtım
Mesut Barış, Fetih Kişioğlu, Muhammet Düdükçü

Abone
Sevgi Sivaslı

Muhasebe
Saniye Yalçın
© 2004

Bu eserin yayın hakları
Analiz Basım Yayın Tasarım Gıda Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.nindir

Birinci Basım: Ağustos 2004
İkinci Basım: Mayıs 2007

Kaynak Yayınları: 398

ISBN: 975-343-235-6 (Tk. No)
975-343-400-6 (14. Cilt)

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3-4 34430 Galatasaray-İstanbul
Telefon: (0212) 252 21 56 - 252 21 99 - 292 21 08 Faks: 249 28 92
Ankara: (0312) 231 56 64 Web: www.kaynakyayinlari.com
E. Posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
suleperincek@ataturkuneserleri.com

Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

M. Türker Acaroğlu

Prof. Dr. Feroz Ahmad

Prof. Dr. Sina Akşin

Talip Apaydın

Prof. Dr. Zeki Arıkan

Prof. Dr. İlhan Arsel

Ercüment Hüsnü Baki*

Nejat Birdoğan*

Em. Kur. Alb. Dr. Orhan Coşkun

Muazzez İlmiye Çığ

Ali Dündar

Erol Şadi Erdinç

Yrd. Doç. Dr. İsmet Görgülü

Prof. Dr. Tahir Hatipoğlu

Ahmet Hezarfen

Prof. Dr. Alpaslan Işıklı

Suphi Karaman*

Prof. Dr. Nejat Kaymaz

Em. Tümg. Turhan Olcaytu*

Emin Özdemir

Sadık Perinçek*

Dr. Doğu Perinçek

Prof. Dr. Tülin Sağlamtunç

Zeki Sarıhan

Prof. Dr. Taner Timur

Prof. Dr. Şerafettin Turan

Gürbüz Tüfekçi

Memet Türkkan

* Sadık Perinçek'i 13 Eylül 2000, Nejat Birdoğan'ı 4 Mayıs 2001, Ercüment Hüsnü Baki'yi 23 Aralık 2001, Em. Tümg. Turhan Olcaytu'yu 25 Ağustos 2003, Suphi Karaman'ı 15 Nisan 2004 tarihinde kaybettik.

Atatürk'ün Bütün Eserleri

Cilt: 14

(16 Ekim 1922 - 27 Ocak 1923)

Bu Cilde Katkıda Bulunanlar

(Alfabetik soyadı sırasına göre)

Arif Acaloğlu, Lale Akalın, Tevfik Akgün, Yılmaz Akkılıç, Doç. Dr. Yavuz Aslan, Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Z. Şefik Atun, Orhan Balcı, Servet Bayoğlu, Ali Rıza Cihan, Ertuğrul Danık, Yücel Demirel, Muazzez Deren, Ahmet Cevdet Geçkili, Ahmet Gedik, Yılmaz Gruda, Derya Güran Yücel, Rasih Nuri İleri, Nevzat Kaya, Prof. Dr. Mustafa Keskin, Alp Kuran, Ömer Saim Kurmuş, Mustafa Onar, Bertan Onaran, Teoman Özalp, Kiraz Perinçek, Mehmet Perinçek, M. Remzi Sarıçetin, Dr. Salâhi R. Sonyel, Martı Şahin, E. Tuğg. Halil Şimşek, Ali Rıza Taşdelen, Enis User, İrfan Yardımcı, Hikmet Yavuzyiğit, İlker Yücel, İsa Yücel.

Adana Atatürk Müzesi, Adana İl Halk Kütüphanesi, Adana İl Kültür Müdürlüğü, Alman Arkeoloji Enstitüsü Kütüphanesi, Amasya İl Halk Kütüphanesi, Ankara İl Halk Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kütüphane ve Arşivi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi Uzmanları, Antalya İl Kültür Müdürlüğü, Antalya İl Halk Kütüphanesi, Arma Yayınları, Atatürk Araştırma Merkezi Kütüphanesi, Aziz Berker Kütüphanesi, Basın Müzesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bostancı Kırtasiye çalışanları, Bursa Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Çukurova Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, Erciyes Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Fethiye İl Halk Kütüphanesi, Galatasaray Lisesi Kütüphanesi, Gaziantep İl Halk Kütüphanesi, Harp Akademileri Komutanlığı Kütüphanesi, İş Bankası Yayınları, Hatay İl Halk Kütüphanesi, Havza Kaymakamlığı, Isparta Müzesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Atatürk Kitaplığı, İstanbul İl Halk Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İzmir Kent Müzesi, İzmir Milli Kütüphane, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi, Konya İl Kültür Müdürlüğü, Konya Mevlana Müzesi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzesi Müdürlüğü Arşivi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane, Mülkiyeliler Birliği, Rusya Devlet Kütüphanesi, Rusya Tarihi Yayınlar Kütüphanesi, Samsun İl Halk Kütüphanesi, Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi, Serial and Government Publications Division Library of USA Congress, Sosyo-Politik Tarih Rusya Devlet Arşivi (RGASPİ), Süleyman Demirel Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü, Süleymaniye Kütüphanesi, Tarihi Yayınlar Rusya Devlet Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi Mikrofilm Arşivi, TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, TC Başbakanlık Enformasyon Genel Müdürlüğü Kütüphanesi, TC Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşiv Hizmetleri Şube Müdürlüğü, TC Dışişleri Bakanlığı Arşiv ve Ulaştırma Daire Başkanlığı, Tokat İl Halk Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu Arşivi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Arşivi, Yeni Adana Gazetesi.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 17

Bursa'da Yayımlanan *Millet Yolu* Gazetesine Verilen Hatıra (16 Ekim 1922) 19
Bursa Belediye Heyetine (17 Ekim 1922) 20
Bursa'da Çocuklara (17 Ekim 1922) 22
Kastamonu Darülmuallimin Talebesine (17 Ekim 1922) 23
General Harington'a (18 Ekim 1922) 24
İstanbul'da Hâmit Beyefendi'ye (18 Ekim 1922) 25
Dersaadet'te Numunei İrfan Mektebi Hususisi
Öğretmen ve Öğrencilerine (19 Ekim 1922) 26
Bursa'da İstanbul Darülfünunu Gençlerine Nutuk (21 Ekim 1922) 27
Bursalı Hanımlara (21 Ekim 1922) 29
United Press Muhabiri Edward King'le Mülakat (22 Ekim 1922) 30
Bursa'da Remzi Usta'ya (22 Ekim 1922) 32
Ankara Kumandanlığı'na (24 Ekim 1922) 33
Adnan Beyefendi'ye, Yusuf Kemal Beyefendi'ye, Fethi Beyefendi'ye,
Rauf Beyefendi'ye (24 Ekim 1922) 34
Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclisi Müderrisin Riyaseti'ne (26 Ekim 1922) 36
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Adnan Beyefendi'ye (26 Ekim 1922) 37
Batı Cephesi Kumandanlığı'na (27 Ekim 1922) 38
İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne (27 Ekim 1922) 39
Dahiliye Vekâleti'ne (27 Ekim 1922) 40
Bursa'da Öğretmenlere Nutuk (27 Ekim 1922) 41
Yeni Şark Gazetesi Muhabiri Bürhaneddin Âli Bey'e Demeç (27 Ekim 1922) 48
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (27 Ekim 1922) 50
Heyeti Vekile Riyaseti'ne, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne,
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne, Batı Cephesi Kumandanlığı'na,
Doğu Cephesi Kumandanlığı'na, Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na,
Adana ve Havalisi Kumandanlığı'na (27 Ekim 1922) 51
Le Petit Parisien Muhabirine Demeç (28 Ekim 1922) 52

Vakit Gazetesi Muhabirine Demeç (28 Ekim 1922) 57
Tercüman Muhabirine Demeç (Ekim 1922) 59
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Sadrazam Tevfik İmzasıyla Gelen Telgraflar Üzerine
Osmanlı İmparatorluğu'nun Mukadderatı ve
Hilafet Meselesi Hakkında (30 Ekim 1922) 61
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (31 Ekim 1922) 71
Dahiliye Vekâleti'ne (31 Ekim 1922) 72
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (31 Ekim 1922) 73
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne,
Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na (31 Ekim 1922) 74
Garzan'da Seyitzâde Şeyh Mehmed Ziyaaddin Efendi'ye (31 Ekim 1922) 75
TBMM Hükümeti'nin Tiflis'teki Yetkili Temsilcisi Olan
Ahmet Muhtar Bey'e (Ekim 1922) 76
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Saltanatın Kaldırılması Hakkında (1 Kasım 1922) 77
Saltanatın Kaldırılması Hakkında
Müşterek Encümene Beyanat (1 Kasım 1922) 88
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Saltanatın Kaldırılması Hakkındaki Kanun Tasarısının
Oylanması Hakkında (1 Kasım 1922) 89
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (2 Kasım 1922) 90
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (2 Kasım 1922) 92
Refikaları Melek Reşid Hanımefendi'ye,
İnebolu'da Eski Kastamonu Valisi Reşid Paşa'ya (4 Kasım 1922) 93
Vahdettin'in Firarıyla İlgili Dersaadet'te Refet Paşa'ya (4 Kasım 1922) 94
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (5 Kasım 1922) 95
Refet Paşa'ya (5 Kasım 1922) 97
Refet Paşa'nın Telgrafına Not (5 Kasım 1922) 98
Refet Paşa'ya (5 Kasım 1922) 99
Refet Paşa'ya (5 Kasım 1922) 100
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
İstanbul Hükümetinin İstifası Üzerine
İstanbul'un İdari Şekli Hakkında (6 Kasım 1922) 101
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (6 Kasım 1922) 102
İstanbul'da Refet Paşa'ya (6 Kasım 1922) 103
Refet Paşa'ya (6 Kasım 1922) 104

Tevfik Paşa'ya (7 Kasım 1922) 105
Dersaadet'te Hamid Beyefendi'ye (7 Kasım 1922) 106
Moskova'da Merkez Panrus Komitesi Reisi Kalinin'e (7 Kasım 1922) 107
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (7 Kasım 1922) 108
Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na (7 Kasım 1922) 109
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (8 Kasım 1922) 110
Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Reisi Seyyid Çutani'ye (9 Kasım 1922) 111
Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (9 Kasım 1922) 113
Dahiliye Vekâleti'ne (9 Kasım 1922) 114
Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (9 Kasım 1922) 115
Bursa'da 4. Kolordu Kumandanlığı'na (10 Kasım 1922) 116
Hint Hilafet Komitesi'nin Londra Temsilciliği'ne (11 Kasım 1922) 117
Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (11 Kasım 1922) 118
Dahiliye Vekâleti'ne (11 Kasım 1922) 119
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
İstanbul'daki Memurların Maaşları Hakkında (11 Kasım 1922) 120
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (11 Kasım 1922) 122
Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa'ya (12 Kasım 1922) 123
Erzurum Belediye Riyaseti'ne (13 Kasım 1922) 124
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (14 Kasım 1922) 125
Moskova Sefiri Kebiri Ahmet Muhtar Bey'in İtimatnamesi (14 Kasım 1922) 126
İktisat Vekâleti'ne (14 Kasım 1922) 127
İstanbul'da Refet Paşa'ya (17/18 Kasım 1922) 128
İstanbul'da Refet Paşa'ya (18 Kasım 1922) 130
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Halife Vahdettin'in Firarı ve Hal'i ve Halifeliğe Abdülmecit Efendi'nin Seçilmesi Hakkında (18 Kasım 1922) 131
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Halife Vahdettin Efendi'nin Hal'ine Dair Fetvanın Meclis'in Oyuna Konulması Hakkında (18 Kasım 1922) 138
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (18 Kasım 1922) 139
İstanbul'da Refet Paşa'ya (18 Kasım 1922) 140
İktisat Vekâleti'ne (18 Kasım 1922) 141
Halife Abdülmecit'e (19 Kasım 1922) 142
Halife Abdülmecit'e Mübarek Emanetleri Teslim ve
Tebrik Arz Etmek Üzere Meclis'ten Bir Heyet Seçilmesi Hakkında Tezkere (19 Kasım 1922) 144

Heyeti Vekile Riyaseti'ne (Kasım 1922) 145
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
Halife İçin Kullanılacak Lakaplar Hakkında (20 Kasım 1922) 146
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (20 Kasım 1922) 147
Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Beyefendi'ye (20 Kasım 1922) 148
Erkânıharbiyei Umumiye Vekili Fevzi Paşa'ya,
Bursa, İzmir Vilayetlerine ve Antalya Mutasarrıflığı'na (20 Kasım 1922) 149
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (21 Kasım 1922) 150
Refet Paşa'ya (21 Kasım 1922) 151
İstanbul'da Türk Ocağı Kâtibi Umumisi
Doktor Fethi Beyefendi'ye (21 Kasım 1922) 152
Büyük Millet Meclisi Gizli Oturumunda Konuşma
Hükümete Verilen Gensorular Hakkında (22 Kasım 1922) 153
Lozan'da Türk Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa'ya (22 Kasım 1922) 154
Lozan'da İsmet Paşa'ya (22 Kasım 1922) 155
Refet Paşa'ya (22 Kasım 1922) 156
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (22 Kasım 1922) 157
İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne,
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (29 Kasım 1922) 158
Refet Paşa'ya (30 Kasım 1922) 159
Büyük Millet Meclisi'nde Konuşma
İntihabı Mebusan Kanunu'nun Değiştirilmesine Dair
Kanun Teklifi Hakkında (2 Aralık 1922) 160
Lozan Konferansı Hakkında *Vakit* Muhabirine Demeç (4 Aralık 1922) 164
Lozan'da İsmet Paşa'ya (5 Aralık 1922) 165
Şarki Trakya Edirne Darülmuallimin Mezunlarına (5 Aralık 1922) 166
Salih Bey'e (Aralık 1922) 167
Salih Bey'e (Aralık 1922) 168
Maliye Vekâleti'ne (5 Aralık 1922) 169
Barıştan Sonra Takip Edilecek Program Hakkında
Gazetecilere Beyanat (6 Aralık 1922) 170
Doğu Cephesi Kumandanlığı'na (7 Aralık 1922) 173
Lozan Konferansı Hakkında *Vakit* Yazarının Sorularına Cevap (7 Aralık 1922) 174
Vakit Gazetesi Muhabirinin Sorularına Cevap (9 Aralık 1922) 175
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (9 Aralık 1922) 179
İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (10 Aralık 1922) 180
Dersaadet'te Refet Paşa'ya (11 Aralık 1922) 181

Lozan'da Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa'ya (12 Aralık 1922) 182
Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov'un Kızına (12 Aralık 1922) 183
Tokyo'da "National Review" Müdürü Yoho Hashimoto'ya (16 Aralık 1922) 184
Lozan'da Delege Heyeti Riyaseti'ne (17 Aralık 1922) 185
Dersaadet'te Adnan Beyefendi Vasıtasıyla
Karabetyan İdadisi Mezunları Cemiyeti Türk ve
Ermeni Gençleri Mahfili Âliyesi Riyaseti'ne (20 Aralık 1922) 186
İki Subayın Takdirname İle Taltifleri Hakkında Tezkere (21 Aralık 1922) 187
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (21 Aralık 1922) 188
İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa'ya (21 Aralık 1922) 189
İzmir'de Vasıf Bey'e (21 Aralık 1922) 190
İngiliz Gazeteci Grace M. Ellison'la Mülakat (22 Aralık 1922) 191
İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (23 Aralık 1922) 195
Dahiliye Vekâleti'ne (23 Aralık 1922) 196
Le Journal Muhabiri Paul Erio'ya Demeç (25 Aralık 1922) 197
Lozan'da İsmet Paşa'ya (26 Aralık 1922) 200
Lozan'da İsmet Paşa'ya (26 Aralık 1922) 201
Karesi Mutasarrıflığı'na (26 Aralık 1922) 202
Macaristan Genel Yayıncılar Birliği ve
Milli Amele Birliği Cemiyeti'ne (27 Aralık 1922) 203
Maliye Vekâleti'ne (27 Aralık 1922) 204
Müdafaai Milliye Vekâleti'ne (27 Aralık 1922) 205
Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (27 Aralık 1922) 206
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne, Müdafaai Milliye,
Maliye, İktisat Vekâletlerine (28 Aralık 1922) 207
Dahiliye Vekâleti'ne (28 Aralık 1922) 208
Trabzon'da Hind Heyeti Reisi Mehmed Veli Efendi'ye (28 Aralık 1922) 209
Avusturyalı Matmazel Leopoldine König'e (29 Aralık 1922) 210
Lozan'da İsmet Paşa'ya (30 Aralık 1922) 211
Hariciye Vekâleti'nin Yazısına Not (31 Aralık 1922) 212
Dersaadet'te Adnan Beyefendi'ye (1 Ocak 1923) 213
İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne (2 Ocak 1923) 214
Eskişehir Mutasarrıflığı'na (2 Ocak 1923) 215
İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye (2 Ocak 1923) 216
İstanbul Umum Amele Birliği Riyaseti'ne (2 Ocak 1923) 217
Adana'dan Gönderilen *Kur'an* İçin Teşekkür (5 Ocak 1923) 218
Dersaadet'te Adnan Beyefendi'ye (7 Ocak 1923) 219

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa'ya (9 Ocak 1923) 220
Ankara Hacı Bayram Veli Mahallesi Halkına (10 Ocak 1923) 221
Konya Vilayeti'ne (11 Ocak 1923) 223
İzmir'de Aydın Mebusu Hoca Esad Efendi'ye (12 Ocak 1923) 224
İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne (13 Ocak 1923) 225
Adnan Bey'e (13 Ocak 1923) 226
İleri Gazetesi Başyazarı Celal Nuri Bey'in Sorularına Cevap (13 Ocak 1923) 227
İsmet Paşa'ya (13 Ocak 1923) 229
İsmet Paşa'ya (14 Ocak 1923) 230
Eskişehir Mutasarrıflık Dairesinde Konuşma (15 Ocak 1923) 231
Seryaver Salih Bey'e (15 Ocak 1923) 259
Mekece, Arifiye ve Sapanca'da Konuşmalar (16 Ocak 1923) 260
İstanbul'dan Gazetecilerle İzmit Kasrı'nda Mülakat (16/17 Ocak 1923) 263
Başkâtip Recep Bey'e (17 Ocak 1923) 307
Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Ali Fuat Paşa'ya (17 Ocak 1923) 308
Adliye Vekili Rifat Beyefendi'ye (17 Ocak 1923) 309
Taziye Telgraflarına Teşekkür (17 Ocak 1923) 310
Halifei Müslimin Abdülmecid'e (17 Ocak 1923) 311
Heyeti Vekile Reisi Rauf Beyefendi'ye (17 Ocak 1923) 312
İstanbul Gazeteleri Temsilcilerine (18 Ocak 1923) 313
İsmet Paşa'ya (18 Ocak 1923) 320
İzmit Konuşması (19 Ocak 1923) 321
Hâkimiyeti Milliye'nin İmtiyaz Sahibi Recep Zühtü Bey'e (19 Ocak 1923) 352
Latife Hanım'a (19 Ocak 1923) 353
Büyük Millet Meclisi Başkâtibi'ne (20 Ocak 1923) 354
Meclis Başkâtibi Recep Efendi Vasıtasıyla
Bütün Muhterem Arkadaşlara (21 Ocak 1923) 355
Bursa'da Şark Sineması'nda Halkla Konuşma (22 Ocak 1923) 356
Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Ali Fuat Paşa'ya (22 Ocak 1923) 371
İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye (23 Ocak 1923) 372
İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye (23 Ocak 1923) 373
İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye (23 Ocak 1923) 374
Bursa Sultani Mektebi'nde Konuşma (23 Ocak 1923) 375
Bursa Sultanisi Hatıra Defterine Yazılanlar (23 Ocak 1923) 379
Morning Post Yazarı Grace Ellison'a Demeç (23 Ocak 1923) 380
Dersaadet'te Hamallar Cemiyeti Reisi Mustafa Bey'e (23 Ocak 1923) 382
Konya'da Abdülhalim Çelebi Efendi'ye (24 Ocak 1923) 383

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi'ye (24 Ocak 1923) 384
Balıkesir Belediye Reisi Hayrettin Bey'e (24 Ocak 1923) 385
Lozan'da İsmet Paşa'ya (25 Ocak 1923) 386
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkâtibi Recep Beyefendi'ye (25 Ocak 1923) 387
Alaşehir'de Halka Konuşma (25 Ocak 1923) 388
Salihli İstasyonu'nda Halka Nutuk (26 Ocak 1923) 390
Kasaba İstasyonu'nda Halka Nutuk (26 Ocak 1923) 391
Manisa İstasyonu'nda Halka Nutuk (26 Ocak 1923) 392
Karşıyaka'da Zübeyde Hanım'ın Mezarı Başında (27 Ocak 1923) 393
İzmir Hükümet Konağı'nda Nutuk (27 Ocak 1923) 395
DİZİN 399

SUNUŞ

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye halkının ulusal demokratik devriminin önderidir. O'nun hayatı, daha 1908 Devrimi öncesinden 1938'de hayata göz yummasına kadar toplumumuzun devrim süreçleriyle iç içedir.

Atatürk, çağımızın iki büyük devrim dinamiğinden birini oluşturan Mazlumlar Dünyası'nın başarıya ulaşan ilk devrimine önderlik etmiştir. Bu nedenle, O'nun başında bulunduğu eylem, yalnız ulusal tarihimize damgasını vurmakla kalmamış, insanlık tarihinin yaratılmasına da önemli katkıda bulunmuştur. Kurtuluş Savaşı'mızın ve Cumhuriyet Devrimi'mizin, bir bütün olarak, bütün dünyada Kemalist Devrim diye bilinmesi, başka deyişle O'nun adıyla anılması doğaldır.

Bu gerçekler ışığında, Atatürk'ü bilmek ve anlamak, 20. yüzyıl Türkiye'sini ve dünyasını inceleme ve açıklama çabasının bir gereğidir. Oysa O'nun önderliğindeki büyük devrimci eylemi ateşleyen ve yönlendiren düşünce birikiminin belgeleri, çeşitli kitap, dergi, gazete, yayın ve arşivlere dağılmıştır. Bu nedenlerle, araştırmacılar ve ilgililer, Türkiye Devrimi'ni bütün yönleri ve derinliğiyle inceleme ve açıklama olanağından yoksundur.

Atatürk'ü kaybetmemizden bu yana 60 yıl geçtiği halde, yazı ve konuşmalarını, bir arada ve asıllarına uygun olarak yayımlama görevi, ne yazık ki, bugünlere kalmıştır.

Kaynak Yayınları, tamamı 15 ciltte toplanacak olan *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni yayımlama görevini üstlenmekle tarifsiz bir onur duymaktadır ve yaptığı işin bilincindedir.

Kuvvet kaynağımız, Türkiye halkının devrimci pratiğini özetleyen bu büyük birikimi, önümüzdeki devrimci atılımların enerji kaynağına dönüştürme iradesidir. Biricik güvencemiz ise, Türkiye devriminin yaratıcısı ve sahibi olan Türkiye halkıdır ve onun aydın birikimidir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, yalnız bir derleme ve özgün metinlere göre düzeltme çalışması sınırları içinde kalmamış, bir araştırma ve keşif faaliyeti boyutlarına ulaşmıştır. Kaynak Yayınları, Atatürk'e ait ülkemiz ve yabancı ülkeler arşivlerinde gizlenen belgelere ulaşmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış ve özel bir çalışma yürütmüştür. Bu çabalarımızın ürünlerini toplamaktayız. Özellikle Türkiye ve eski Sovyetler Birliği arşivlerinde bulduğumuz, yüzlerce yeni belge, yazı, mektup, demeç, tutanak, görüşme ve konuşma, Türkiye devrim tarihinin bazı aşamalarını yeniden yazmayı gerektiren bilgileri ve kanıtları içermektedir.

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni yayımlama görevi, kuşkusuz ancak Türkiye devrim tarihine ve Atatürk araştırmalarına emek vermiş aydın ve uzman birikimiyle başarılabilirdi. Bu anlayışla oluşturulan Atatürk'ün Bütün Eserleri Danışma Kurulu, araştırmaların yürütülmesinde ve eserin oluşturulmasında izlenecek yöntemleri tartışmış ve anlayış birliğine varmıştır. Buna göre:

- Bu çalışmayla, Atatürk'ün yazdığı, söylediği ve imzaladığı bütün metinler ve belgeler bir araya getirilecektir.
- *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde, yalnız Atatürk'e ait olduğu kanıtlanmış olan metinler yer alacaktır. Hatıralardaki aktarmalar, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ne konmayacaktır.

• Hataların ve tahrifatların düzeltilmesi yanında, eksiklerin giderilmesi için, yayımlanmış metinler, asılları ve özgün belgelerle karşılaştırılacaktır.

• Belgenin kaynağı, konuşmanın nerede, hangi tarihte yapıldığı gibi nesnel bilgiler, yorumsuz olarak verilecektir.

• Metinler, eserde tarih sırasına göre yer alacaktır. Çünkü, Atatürk'ün görüşleri, tarihsel akış içinde anlamlıdır.

• Eser, günümüz Türkçesiyle yayımlanacaktır. Dildeki tarihi hava korunurken, artık anlaşılmayan sözcük ve deyimlerin yerine bugünkü karşılıkları konulacaktır.

Bu çerçevede binlerce kitap, gazete, dergi ve belge taranmış, incelenmiş, yayımlanmış metinlerle karşılaştırılmış; eski yazı metinler Latin harfli Türkçe yazıya yeniden aktarılmış; Rusça, İngilizce, Fransızca, Almanca ve diğer yabancı dillerden metinler, yeniden çevrilmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'nde yer alan bütün metinler ve tarihleri, belgelerin asıllarına ya da ilk kaynaklarına başvurularak teker teker incelenmiş, araştırılmış, karşılaştırılmış ve defalarca kontrol edilmiştir. Yüzlerce yanlış okuma, çeviri ve tarih hataları saptanıp giderilmiştir.

Metinler 40 yaş aydın kuşağının Türkçesi temel alınarak, tarihi dokusu bozulmadan sadeleştirildi.

Dipnotlarda, metinlerin daha önce yer aldığı kaynaklar ile belgelerin bulunduğu arşiv belirtilmiştir.

Rumi tarihlerin yanında miladi karşılıkları gösterilmiştir.

Öğle vaktini esas alan 12 saat sistemi korunmuştur. Örneğin; "saat 2 sonra'da", "saat 14'te"; "saat 6 evvel'de", "saat 06'da" anlamındadır.

Kişi ve yer adlarının yazılışına müdahale edilmemiş, farklılıklar korunmuştur. ("Saip, Sâip, Saib", "Saffet, Safvet" ya da "Kanlı sırt, Kanlısırt" gibi.)

Sonunda "Y.N." (Yayımlayanın Notu) imzası bulunan notlar Kaynak Yayınları tarafından konulmuştur.

Böylesine ağır ve yorucu olan bu çalışma sırasında, Danışma Kurulu'nun yanında çok sayıda uzman araştırmacı, arşivci, çevirmen ve redaktör görev almaktadır. Hepsinin adını burada anmamıza sayfalarımız yetmez. Değerli katkıları için kendilerine ne kadar teşekkür edilse azdır.

***

Atatürk'ün Bütün Eserleri'ni en başta O'nun önderliğinde Türkiye Devrimi'ni gerçekleştiren Türkiye halkına, Birinci Dünya Savaşı'nın, özellikle Çanakkale Direnişi'mizin, Kurtuluş Savaşı'mızın silahlı kuvvetlerine, şehit ve gazilerine, Cumhuriyet Devrimi'mizin Aydınlanma savaşçılarına, Devrim şehitlerine, Kubilay'lara, "Cumhuriyet bize emanet" diyen devrim gençliğine, ulusal demokratik devrimimizi tamamlamak için mücadele eden emekçi ve aydınlarımıza borçluyuz. Bu büyük eserin gerçek yaratıcıları, başta Atatürk, onlardır.

20. yüzyılın devrimci yükselişinde, Ezilen Dünya'nın ayağa kalkışını ateşleyen ve 21. yüzyılın büyük devrimci atılımlarına olağanüstü katkılarda bulunacak olan Türkiye halkına ve aydınlarına, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*'ni, Cumhuriyet'in 75. yılı armağanı olarak, derin saygı ve bağlılıkla sunuyoruz.

Ekim 1998
KAYNAK YAYINLARI

BURSA'DA YAYIMLANAN *MİLLET YOLU* GAZETESİNE VERİLEN HATIRA*

(16 EKİM 1922)[1]

Milli yurdumuzun her köşesi azizdir. Fakat hatıraların çok olduğu yerde kalp her yerden fazla hassas olur.

Bursa'ya girerken içimde çok mesut heyecanlar duydum. Bursa halkı bana bütün ömrümde unutamayacağım samimi ve coşkun bir kabul gösterdi. O gün kuvvetle dokunulmuş bir tel gibi baştan başa titreme halinde olan millettaşlarımın hakkımda gösterdiği şükrana daha tamamıyla hak kazanamadığıma eminim.

Silahlarımızın elde ettiği zaferi barış işlerinde de, bilhassa maarifte, iktisatta, sınaide dahi kazandığımız vakit büyük milletimizin takdir ve teveccühüne liyakat gösterdim diyebileceğim. Bundan sonra o yeni zaferler için çalışmak en kutsi borcumdur.

Gazi Mustafa Kemal

* *Anadolu'da Yenigün,* 25 Şubat 1923, No: 733. Eski yazı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur. Metin, kaynakta, şu açıklamadan sonra yayımlanmış: "Bursa'da yayımlanan *Millet Yolu* kardeşimiz yeşil Bursa'mızın kurtuluşunu müteakip kurtulan yurdumuza giden Gazi Paşa Kumandanımızla İsmet, Kâzım Karabekir ve Kâzım Paşalardan birer hatıra almıştır. Kardeşimiz, bu hatıraları son posta ile gelen bir nüshasında yayımlamaktadır. Özel birer kıymeti taşımakta bulunan söz konusu hatıraların dördüne de aşağıda yer veriyoruz:" (Y.N.)

1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. Mustafa Kemal Paşa, Bursa'nın kurtuluşundan sonra, Kâzım, Kâzım Karabekir ve Refet Paşalarla birlikte 16 Ekim 1922'de Bursa'ya gelmiş ve aynı gün burada İsmet ve Fevzi Paşalarla buluşmuştur. (Y.N.)

BURSA BELEDİYE HEYETİNE*

(17 EKİM 1922)[1]

Muhterem Bursa Ahalisi![2]

Muhterem Bursa halkının hakkımızda göstermiş olduğu samimi tezahürattan fevkalade mütehassisim. Bugün saadetini hissettiğimiz zaferi, yalnız milletimizin azim ve imanı, kudreti ve Türkiya Büyük Millet Meclisi ordularının süngüleri kazanmıştır. Üzerinde başka türlü hiçbir kuvvet,[3] hiçbir tazyik yoktur ve olmamıştır. Milletin

* *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Ekim 1922, No: 638, s.1; *Vakit*, 21 Ekim 1922, No: 1744, s.3; *İkdam*, 22 Ekim 1922, No: 9194, s.3. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.41. *Hâkimiyeti Milliye, Vakit* ve *İkdam*'daki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

Konuşma, *Hâkimiyeti Milliye*'de şu açıklamadan sonra yayımlanmış:

"Bursa–17, Özel muhabirimizin telgrafıdır:

"Başkumandan Paşa Hazretleri'nin Bursa'yı ziyaretlerini duyan halk büyük bir sevinç içinde idi ve bu sevinç yalnız şehirle sınırlı kalmayarak bütün civar köylere yayılmıştı.

"Bursa vilayeti büyük kurtarıcılarını karşılamak için on günden beri hazırlık yapmakta idi. Karşılama için emsalsiz tertibat yapılmıştı. Başkumandan Paşa Hazretleri ve refakatlerindeki Kâzım Karabekir ve Refet Paşalar ve yavruları olduğu halde öğleden sonra bir buçukta teşrif ettiler. Sabahtan beri ahali yollara dökülmüş ve bunlara civardan gelen köylüler de iltihak eylemişti. Bu kalabalık kitle arasındaki hararetli bekleyiş görülecek bir manzara idi. Çocuklardan kadınlara ve doksanlık ninelere kadar herkes yolları doldurmuştu. Paşa Hazretleri'nin geçtiği yol baştan aşağı halılar ile tefriş edildi.

"Fevzi, İsmet, Kâzım Paşalar ile Bursa'da bulunan mebuslar ve heyetler Bursa haricinde uzaklara gitmek suretiyle karşılamada bulundular.

"Sabahtan beri fasılasız bir surette ince bir yağmur yağıyor, fakat bu yağmur hiç kimseyi yerinden kıpırdatmıyor, halk sevinçle bekliyordu. Paşa görülür görülmez birden kopan tasavvur edilemez bir alkış dalgası bütün Bursa'yı dolaşıyordu. Minarelerden kasideler okunuyor, Sultan Osman Türbesi'nden toplar atılıyor, her tarafta muzikalar çalıyordu. Senelerce kahır çeken Bursa kalbinin bütün hasretini bu suretle mübeccel başkumandanının önüne dökmüştü.

"Paşa Hazretleri bütün heyetleri belediye dairesinde kabul ettiler. Memleketin en ihtiyarı iki süt beyaz sakallı muhterem zevat mavi kıyafetlerle Bursa'nın hürmet ve tazimatlarını takdim ettiler. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kendileri ile pek samimi bir konuşmada bulundular. Bundan başka şehir namına üç mini mini kızcağız Paşa'ya şükranlarını takdim etti ve Paşa kendilerini kucaklayarak taltif etti.

"Merasimi müteakip Paşa Hazretleri hazır bulunanlara hitaben aynen şu nutku irat eylediler:"

Bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, aynı yerde. (Y.N.)

1 Yukardaki metin ve bundan sonra yer alan "Bursa'da Çocuklara" başlıklı metin, *Hâkimiyeti Milliye*'de "Bursa–17, Özel muhabirimizin telgrafıdır" mahreciyle, aynı haberin içinde yayımlanmış. (Y.N.)

2 Hitap yalnız *Vakit*'te yer almış. (Y.N.)

3 *Vakit*'te "Üzerinde başka hiçbir vakit". (Y.N.)

ve ordularının kabiliyeti bütün milli emellerimizi elde edecek derecededir. Memleketin kaynaklarının genişliği, halkın emek ve kabiliyeti ve ordularının süngüleri barış vaktinde de her türlü neticeleri elde edecektir. Üç buçuk sene süren bu mücahededen sonra ilim bakımından, maarif bakımından, iktisadiyat bakımından mücahedelerimize devam edeceğiz ve eminim ki, bunda da muvaffak olacağız. Fabrikacı olacağız. Sanatkâr olacağız. Bundan sonra zihniyetimizi hep buna hasredelim.

BURSA'DA ÇOCUKLARA*

(17 EKİM 1922)[1]

Küçük hanımlar, küçük beyler!

Sizler her biriniz geleceğin bir gülü, bir yıldızı, bir ikbalisiniz. Memleketi asıl nura boğacak sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, kıymetli olduğunuzu düşünerek ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz; kızlarım, çocuklarım.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Ekim 1922, No: 638, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.30. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

Konuşma, *Hâkimiyeti Milliye*'de şu açıklamadan sonra yayımlanmış:

> *"Bursa–17, Özel muhabirimizin telgrafıdır:*
>
> *"Bu merasim esnasında beni fevkalade mütehassis eden yüzlerce levha gördüm. Size birkaçını arz ediyorum.*
>
> *"Bursa'nın kız mektepleri bütün talebesine beyazlar giydirmişlerdi. İşte bütün bu yavrular ile Paşa Hazretleri birer birer tokalaştı. Ve içlerinden bazıları ile görüştü. Bu manzaranın seyrine doyum yoktu.*
>
> *"Halk hep bir ağızdan: 'Hamdüsena mevlaya kavuştumuz Bursa'ya; esselamualeyküm Paşa, askerinle birlikte çok yaşa' cümlelerini ayyuka çıkarıyor ve her tarafta Mustafa Kemal Paşa şarkısı terennüm ediliyordu.*
>
> *"Merasimin bitmesini müteakip İsmet ve Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri tekrar Hâkimiyeti Milliye'ye karşı olan teveccühlerini gösterdiler ve beni aralarına davet ettiler. Doğu ve Batı ordularımızın iki muzaffer kumandanı ortasında kahve içmek kadar bana hayatımda hiçbir şey zevkli gelmedi. Bu unutulmaz bir hatıra teşkil edecektir.*
>
> *"Hamdullah Suphi Bey mektep çocuklarını bizzat tanzim ediyor ve onların bütün hareketi ile alakadar oluyordu. Paşa Hazretleri Hamdullah Suphi Bey'e pek çok iltifatta bulundu. Mekteplerin gösterdiği intizam hakikaten iftihar edilecek bir derecededir. Paşa Hazretleri mektep talebesine karşı da pek müşfikane, pek cesaretlendirici bir nutuk irat eylediler ve dediler ki:"*

Bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, aynı yerde. (Y.N.)

1 Yukardaki metin ve bundan önce yer alan "Bursa Belediye Heyetine" başlıklı metin, *Hâkimiyeti Milliye*'de "Bursa–17, Özel muhabirimizin telgrafıdır" mahreciyle, aynı haberin içinde yayımlanmış. Bu konuşmanın da Belediye Dairesi'nde yapıldığı anlaşılıyor. Bkz. elinizdeki ciltte, s.20, dipnot. (Y.N.)

KASTAMONU DARÜLMUALLİMİN TALEBESİNE*

(17 EKİM 1922)

Kastamonu Darülmuallimin[1] Talebesine

Tebriklerinize ve hakkımdaki hissiyatınıza teşekkür ederim, Efendim.

17.10.38 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Açık Söz*, 21 Ekim 1922, sayı 611, s.2. Ayrıca bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.1, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.71. *Açık Söz*'deki eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
Kastamonu Darülmuallimin talebesinin Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafı şudur:

"Ankara'da Büyük Kurtarıcımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"Zafer milletin, yol göstericilik sizindir. Kapanmak üzere bulunan tarihimizi canlandırmaya gayretinizden dolayı tebriklerimizi ve teşekkürlerimizi takdim etmekle şeref duyarız.

Darülmuallimin Talebesi"

Bkz. aynı yerde. (Y.N.)

1 Darülmuallimin: Erkek öğretmen okulu. (Y.N.)

GENERAL HARINGTON'A*

(18 EKİM 1922)[1]

Bursa
18 Teşrinievvel 38
[18 Ekim 1922]

İstanbul'da General Harington Cenaplarına

Ekselans,

Mudanya Konferansı esnasında Türkiya Devleti Temsilcisi General İsmet Paşa ile zatı devletleri arasında hasıl olan karşılıklı samimi takdir hissiyatının nezdimizde hakiki mahsusiyete vesile olduğunu bildirmekle şeref duyar ve barışa sarf olunan genel mesainin insanlık saadeti namına muvaffakiyet kaynağı olmasını temenni ve ümit eylerim. Benimle mülakat hususunda gösterilen arzuya da ayrıca teşekkürler takdim ve selamlar ederim, Ekselans.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan[2]

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Dr. Cengiz Kürşat, "Mudanya Konferansı ve Mudanya Mütarekesi Belgeleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ekim 2000, sayı 45, s.94. Ayrıca bkz. General Sir Charles Harington, *Tim Harington Looks Back*, Wyman & Sons Ltd., London, 1940, s.127-128; Gotthard Jaeschke, "Beitrage zum Türkischen Freiheitskampf", *Die Welt des İslams*, Vol. V, N: 1-2, s.57-58; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.474-475. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'ndeki eski yazı belge Erciment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. *Tim Harington Looks Back*'teki Fransızca metin ise Em. Tnk. Kd. Alb. Ercan Güner ve Dani Bahar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

1 *Tim Harington Looks Back*'teki metin tarihsiz olarak yayımlanmış. *Die Welt des İslams* da bu kaynağa atfen yayımlamış. *Die Welt des İslams*'tan aktaran *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*'te, metin, yanlışlıkla 11 Ekim 1922 tarihiyle yer almış. (Y.N.)

2 İmza, *Tim Harington Looks Back*'te "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal" şeklinde. (Y.N.)

İSTANBUL'DA HÂMİT BEYEFENDİ'YE*

(18 EKİM 1922)

Bursa, 18 Teşrinievvel [Ekim] 1922

Şifre

İstanbul'da Hâmit Beyefendi'ye

Türkiya devletinin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazarı dikkatte tutan Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti karşı tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilatı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti beliren Türkiya devletinin kuruluş tarihinden beri Türkiya mukadderatına el koymuş ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti olduğu cihanca malum ve fiili hadiseler ve siyasi muameleler ile teyit olunmuş bulunmaktadır.

Türkiya Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kati muzafferiyetin tabii neticesi olmak üzere vukuu yakın olan barış konferansında[1] Türkiya devleti yalnız ve ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakikatler karşısında gayri meşru ve gayri hukuki olduğu yüce Meclis'çe mükerreren ifade ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi heyet mensuplarının[2] şimdiye kadar defalarca vaki olduğu gibi, bundan sonra da devlet siyasetini karıştırmaktan kaçınmamaları hususunun ne derece büyük mesuliyete sebep olacağı aşikârdır, Efendim.

Mustafa Kemal

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, Vesika: 261, s.306; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, s.1237. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.269-270.
Mustafa Kemal Atatürk, Sadrazam Tevfik Paşa'nın İstanbul'da Hâmit Bey aracılığıyla gönderdiği 17 Ekim 1922 tarihli telgrafına cevaben yazdığı yukarıdaki telgrafı hakkında *Nutuk*'ta şu açıklamayı yapmaktadır:

> "Tevfik Paşa'ya tebliğ edilmek üzere, İstanbul'da Hâmit Bey'e yazdığım telgrafname ile 'Tevfik Paşa ve arkadaşlarının, devlet siyasetini karıştırmaktan kaçınmamaları hususunun, ne derece büyük mesuliyeti doğuracağının aşikâr bulunduğunu' bildirdim.
>
> "Ne yazık ki, Hâmit Bey, bu telgrafnamemin aynen Tevfik Paşa'ya bildirilmesi lazım geldiğinde tereddütlü kalmış, bunu kendine mahsus direktif kabul eylemiş; bununla beraber, bu telgrafnamem muhteviyatı dairesinde Tevfik Paşa'ya üç gün zarfında beş kere tebligatta bulunmuş; hatta Tevfik Paşa ve mesai arkadaşlarının, konferansa delege gönderinemeleri için gazetelere, ajanslara, tebliği icap eden beyanatın esaslarını ihtiva eden bir müsvedde dahi göndermiş."

Bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.184; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.687-688.
Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafı için bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.305-306; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, s.1236-1237; söz konusu haberleşmelerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 30 Ekim 1922 tarihli oturumunda okunan örnekleri ve tartışılması hakkında bkz. elinizdeki ciltte, s.61-70. (Y.N.)

1 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "konferansta". (Y.N.)

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "heyet mensuplarının" sözcüklerinin aslı olan "heyet mensubininin" sözcükleri yerine, "mensubinin". (Y.N.)

DERSAADET'TE NUMUNEİ İRFAN MEKTEBİ HUSUSİSİ ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERİNE*

(19 EKİM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Bursa
19.10.338 [1922]

Dersaadet'te Numunei İrfan Mektebi Hususisi
Muallimler ve Müteallimlerine[1]

Mektubunuz ve zarif hediyenizden mütehassis oldum. Kalem hakkında ifade olunan arzunuzu nazarı dikkate aldım. Gösterdiğiniz hissiyattan dolayı memnunum. Mekteplerde yetişen evladımızın ve onları memlekete hayırlı olacak surette terbiye eden güzide muallimlerin daima muvaffakiyetleri hakkında temennilerde bulunmaktayım. Hepinize ayrı ayrı selam ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A: III-1, D: 48, F: 9 ve F: 9-1'den fotokopisiyle aktaran: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c. I, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.72-73; *İkdam*, 24 Ekim 1922, No: 9196, s.3. Aynı telgrafın 20 Ekim 1922 tarihiyle yayımlanan örneği için bkz. *Renin*, 24 Ekim 1922, No: 11, s.3. *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*'deki eski yazı belgeler Ahmet Hezarfen, *İkdam*'daki eski yazı metin Kemal Şenoğlu, *Renin*'deki ise Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
Başöğretmen Atatürk (1919-1928)'de, yukarıdaki telgrafın Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılan müsveddesi de fotokopisiyle birlikte yer almaktadır. Müsvedde şudur:

> "Pek derin bir samimiyet ve heyecan ile dolu olan mektubunuz ve zarif hediyenizden fevkalade mütehassis oldum. Bu kıymettar hediye ile vatanın güzide bir irfan müessesesini daima yâd edeceğim. Kalem hakkında ifade olunan halisane arzunuzun herhangi bir vesilede infaz olunacağından müsterih olabilirsiniz. Mektubunuzda kullandığınız yüksek manalı sözleri bütün asil Türk milleti ile Meclis'i ve ordusuna yayarak teşekkür ve hepinize ayrı ayrı selam ederim.
>
> Mustafa Kemal"

Bkz. aynı yerde. (Y.N.)

1 "Öğretmenlerine ve öğrencilerine". (Y.N.)

BURSA'DA İSTANBUL DARÜLFÜNUNU GENÇLERİNE NUTUK*

(21 EKİM 1922)

Şu anda Ankara'da bulunan İstanbul Darülfünun[1] heyeti, Bursa'da iken Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından kabul edilmişti. Başkumandan Darülfünun gençlerine hitaben kısa, fakat son derece manidar, veciz bir nutuk irat etmiştir. Bu nutkun aynını naklediyoruz:

-İstanbul irfan zümresi! Siz, vatanın gelecek ümidisiniz... Biliniz ki, vatanı hakiki olarak kurtaracak sizlersiniz. Biz, bir fırtına gibi gelir, geçer, gideriz. Önümüzde sivrilmiş dikenleri, engelleri yakar, yıkarız. Fakat arkamıza baktığımızda bizim açtığımız o sahada irfanıyla, bedeniyle çalışan sizleri, milleti görürsek vazifemizi yaptığımıza ancak o vakit kani olur ve iftihar ederiz. Bizim zaferimiz kanlıdır; fakat, sizin zaferiniz şanlıdır!

İstanbul'u biz hiç unutmadık ve unutamayız! Orası bizim, yani anavatanın başıdır. İrfanımız, sanatımız, her şeyimiz oradadır, oradan yetişmiştir... İstanbul'u iyi tanırız; bilhassa orada gençlik bizimledir; bizi bekler, galeyan halindedir.

Biliyor musunuz Türk neferi nasıl harp eder? Ayağı, sırtı giyinik olmayabilir. Bazen gıdası bile az olur; fakat o, daima ileri gitmek ister ve o kabiliyettedir. Ayağı aksar, yorgundur; görürsünüz ki, yine yürür ve daima ileri gider. Sorarsanız, "İzmir'e gidiyoruz!" der. Askerimizin çoğu, her halde İzmir'e gitmek istediği için, deniz kıyısına varmadıkça kanmamış, durmamıştır. Çünkü ona verilen emir, "Akdeniz'e!" idi. Türk askerinin sinesi yalnız azim ve imanla doludur. O, göründüğü gibi perişan değildir. O, kabuğu siyah ve içi bembeyaz olan kestaneye benzer; yani bir cevherdir. Onunla hasbıhal ederseniz, onun mayasını, tabiatını anlar, öğrenirsiniz; fakat biliniz ki, o herkese de açılmaz. Derdine aşina çıkabilirseniz görürsünüz ki, cahil sandığınız o "Mehmet" neler bilir, kalbinde ne büyük emeller, fikirler besler! Onun için iddia ederim ve son hakikatle ispat ediyorum ki, harpte zafer, azim ve imanı kuvvetli olan tarafındır! Ve biz onunla muzaffer olduk. İşte siz gençler, onu takviye ediniz.

Çünkü, bize ancak ve her şeyden evvel o "azim ve iman kuvveti" lazımdır. Zaten biz harpten evvel fenni ve maddi vasıtaları ve şartları hesaba dahil etseydik harbi göze aldırabilir miydik?.. Fakat, terazinin bir kefesine imanımızı koyduk, maddi boşluğu doldurduk ve işte o imanımız sayesindedir ki, bu büyük davayı halle cesaret ettik, muvaffak da olduk; bugün kurtulmuş bulunuyoruz...

* *İkdam*, 27 Ekim 1922, No: 9199. Ayrıca bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.1, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara. 1991, s.73. *İkdam*'daki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Darülfünun: Üniversite. (Y.N.)

Hem biz, seleflerimizin yaptığını yapıyoruz. Denizde salla, karada kağnı ile yürümüyor muyuz? Fakat, bizim bu ilkel vasıtalarımız bizi yolumuzdan alıkoymuyor ki! Düşmanın her şeyi mükemmel değil miydi? Fakat düşününüz, onda "Türk neferindeki azim ve iman" var mıydı! Bulunabilir miydi? On binlerce düşman neferine şapkalarını çıkartarak süngüsü önünde baş eğdirten, Türk'ün azim ve imanı değil de nedir?..

BURSALI HANIMLARA*

(21 EKİM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Ankara
21.10.338 [1922]

Hanımlar,

Bursa Türklerini milli heyecanın en yüksek bir tecellisi ile mütehassis gördükten sonra ayrı ayrı da görmek isterdim. Bilhassa sizler ki, bu bağımsızlık savaşı meydanında ölüme atılan kahramanların yaralarını sardınız, sizlerin şefkatle yoğrulmuş ellerinizi sıkmak en büyük arzularımdan biri idi. Ne yazık ki, kulak ağrısı ile mustaribim. İyileşir iyileşmez sizinle müşerref olmaya koşacağım.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11715'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Hazırlayan: Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, Belge: 18. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

UNITED PRESS MUHABİRİ EDWARD KING'LE MÜLAKAT*

(22 EKİM 1922)

Bursa, 22– (Özel muhabirimizin telgrafıdır). Sekiz yüz Amerika gazetesi namına hareket eden Yunayted Pres muhabiri Doktor Edvar King,[1] *İstanbul'dan Başkumandan Paşa Hazretleri'yle telgrafla bir mülakat yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Amerikan muhabirinin sorularına pek mühim cevaplar vermişlerdir. Muhabirin sorularını ve Paşa Hazretleri'nin cevaplarını aynen gönderiyorum:*

-Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin barış programındaki esas noktalar nelerdir?

-Misakı Milli.

-Boğazlar meselesinin halli için teklif buyurduğunuz hal sureti nedir?

-İstanbul ve Marmara'nın emniyeti korunmuş kalmak şartıyla Boğazlar'ın cihana açık bulunması esas maksadımızdır. Bu hususta alakadar devletler ile beraber bulacağımız şekil makul ve muteber olacaktır.

-[...][2] *ve Kürdistan*[3] *petrol arazisini talep edecek misiniz?*

-Musul vilayeti milli sınırımız dahilindedir.[4]

-Amerika Birleşik Devletleri hakkında ne türlü bir iktisadi siyaset takip edeceksiniz?

-Amerika'nın milli menfaatlarımızı azami derecede tatmin edebilecek olan geniş sermaye ve kaynaklarından istifadeye ehemmiyet atfederiz.

-Amerika ve Avrupa kamuoyuna daha bazı şeyler bildirmek arzu buyuruyor musunuz?

* ***Hâkimiyeti Milliye***, 24 Ekim 1922, No: 642, s.1; ***İkdam***, 2 Kasım 1922, No: 9205, s.1. Aynı mülakatın özeti için bkz. *Açık Söz*, 25 Ekim 1922, No: 615, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1954, s.47-48. ***Hâkimiyeti Milliye***'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen, ***İkdam***'daki Musa Sarıkaya, *Açık Söz*'deki ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 United Press muhabiri Edward King. (Y.N.)

2 Bir sözcük okunamadı. Okunamayan kısım şöyle: "[illegible]" (Y.N.)

3 "[...] ve Kürdistan" sözcükleri *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te yok. (Y.N.)

4 Soru ve cevaptan oluşan bu iki satır ***İkdam***'da sansür edilmiş. (Y.N.)

-Amerika, Avrupa ve bütün medeniyet cihanı bilmelidir ki, Türkiya halkı her medeni ve kabiliyetli millet gibi kayıtsız şartsız hür ve bağımsız yaşamaya katiycn karar vermiştir. Bu meşru kararı ihlale yönelik her kuvvet Türkiya'nın ebedi düşmanı kalır. Bu hususta insaniyet ve medeniyet cihanının temiz vicdanı muhakkak Türkiya ile beraberdir. Memleketimizin zulmen uğradığı tahribatı imar, senelerden beri türlü türlü engeller altında baskı yapılan iktisadi hayatımızın meşru gelişmesini temin ve fen ve irfan içinde çalışkan bir hayata kavuşmak, barış ilkelerimizdendir.

BURSA'DA REMZİ USTA'YA*

(22 EKİM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Bursa
22.10.338 [1922]

Remzi Usta'ya

Sanat eseriniz olan bıçakları, yalnız Bursalı bir Türk ustasının yadigârı olarak değil, sanata karşı olan milli kabiliyetimizin delili gibi saklayacağım. Biz Türkler yüz sene evveline kadar her şeyi kendi çekicimizle, kendi örsümüz üzerinde vücuda getirir, kendi çarşımızda kendi elimizle satardık. İşte bunun için büyük bir millettik. Şimdi açılan devir, demir devresidir. Sizi bu devirde en büyük ustalarımızın sırasında görmek ister ve tebrik ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
M. Kemal

* Bursa İl Halk Kütüphanesi Müdürü Ömer S. Kurmuş'tan alınan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Belge fotokopisi Remzi Usta'nın oğlu M. Remzi Sarıçetin tarafından Ömer S. Kurmuş'a verilmiştir. Ayrıca bkz. Muhsin, "Gazi'mizin Bir İşçiye Takdirnamesi", *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1930, No: 2062, s.2; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.203. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

ANKARA KUMANDANLIĞI'NA*

(24 EKİM 1922)

Ankara Kumandanlığı'na

Şifre
C. 21.10.38 [1922]
Tutuklanan İştirakiyun Fırkası üyeleri isimlerinin bildirilmesini rica ederim. 24.10.38 [1922]

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9790'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki telgrafı "Ankara Kumandanı Ahmet Fuat"ın şu telgrafına cevaptır:

"Ankara
21.10.338 [1922]

"Başkumandanlığa

"Halk İştirakiyun Fırkası mühim üyeleri tamamen hadisesiz tutuklandı. Elde edilen belgeler incelenmektedir. Ellerinizden öperim.

Ankara Kumandanı
Ahmet Fuat"

"Ankara Kumandanı Ahmet Fuat"ın, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki telgrafına cevabı da şudur:

"Aceledir.

"Başkumandan

"24.10.38 [1922] tarihli emri devletleri cevabıdır.

"1. Tutuklanan İştirakiyun Fırkası üyelerinin isimlerini aşağıda arz ederim efendim.

"2. Eski Vali Nazım, Baytar Kenan, Yazar Kerametin, Gazeteci Hasan Tahsin, Gazeteci Yusuf, Yeni Hayat İdare Memuru Abdülkadir, Yazar Behram Lütfi, Gazeteci Sezai, Dava Vekili Şefik, Kör Temel namı diğer Rahmi, Gazeteci İsmail, Şimendiferden Arab Ali, Zeynel Necati, Şimendifer Veznedarı İsmail Hakkı, İmalatı Harbiye'den Muhittin, Süleyman (Sırrı), Ali Rıfkı, Ahmet Ali, Merkez Kurulu Üyesi Hilmi.

"3. Propaganda ve teşkilat için muhtelif bölgelere gidip tutuklanan şahıslar aşağıdadır:
Nizamettin, Salih, Hacıoğlu Gaffar, Osman Çelebi, Edip Tekin Alp.

Ankara Kumandanı
Fuat"

Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9789'da bulunan eski yazı belgenin ve çevrimyazıların fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. (Y.N.)

ADNAN BEYEFENDİ'YE
YUSUF KEMAL BEYEFENDİ'YE
FETHİ BEYEFENDİ'YE
RAUF BEYEFENDİ'YE*

(24 EKİM 1922)

24.10.38 [1922]
Özeldir.
Şifre
Makine başında.

Adnan Beyefendi'ye
Yusuf Kemal Beyefendi'ye
Fethi Beyefendi'ye
Rauf Beyefendi'ye

İsmet Paşa Hazretleri'nin delege heyeti riyasetinde bulunmasını milli taleplerimizin azami temini bakımından fevkalade mühim görüyorum. Zatı samilerinin istifada ısrarlı olduğunuza nazaran aşağıdaki fikir kuvvetle âcizane hatırıma geldi. Barış tesis olununcaya kadar Batı Cephesi ordularını doğrudan doğruya Erkânıharbiyei Umumiye'ye bağlamak ve bizzat meşgul olmak suretiyle idare ederek İsmet Paşa'yı Hariciye Vekâleti'ne getirmek. Adı geçenin bu hususiaki kabiliyetine bilhassa zatı devletleri mükerreren nazarı dikkatimi çekmiştiniz. İlk bakışta fevkalade gibi kabul edilmesi uzak[1] olmayan bu hal tarzını ben bilakis pek tabii ve lüzumlu ve menfaatlarımız bakımından pek kuvvetli bir tedbir olarak kabul ediyorum. Bu fikre iştirak buyurduğu-

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-b, D: 45, F: 70'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, s.285. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.138-139. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
Bu konuda Ali Fuat Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasî Hâtıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul, 1957, s.110'da şu bilgi yer almaktadır:
"... Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'e bir telgraf çekerek: 'Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekâleti'nden istifa etmiştir. Yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini düşünüyorum, ne dersiniz?' diye sormuş ve görüşünü istemişti. Rauf Bey, hükümet üyeleri ile de istişare ederek, pek uygun olacağı cevabını vermişti. Yusuf Kemal Bey istifasını 25 Ekim'de vermiş, 26 Ekim'de Meclis'e gelmiş ve kabul edilmişti. 155 oyla İsmet Paşa Hariciye Vekili seçilmişti. 20 mebus çekimser kalmıştı." (Y.N.)

1 Kaynaktaki aslı "baid". (Y.N.)

nuz takdirde istifanızla beraber vekâlete İsmet Paşa'nın aday olabileceği hakkında bilhassa tarafı samilerinden icap edenlere ifade buyurulması münasip olur, Efendim.

Yusuf Kemal Beyefendi'ye, malumat için Adnan Beyefendi'ye, Rauf ve Fethi Beyefendilere arz edilmiştir.

Başkumandan
M. Kemal

DARÜLFÜNUN EDEBİYAT FAKÜLTESİ MECLİSİ MÜDERRİSİN RİYASETİ'NE*

(26 EKİM 1922)

Edebiyat Medresesi tarafından Başkumandanımıza fahri müderrislik unvanının verilmesi üzerine adı geçen şu telgrafla teşekkür beyan etmiştir:

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclisi Müderrisin Riyaseti Âliyesine

Türk kültürünün mihrakı olan fakülteniz fahri müderrisliğine seçilmemden dolayı meclisinize teşekkür ederim. Eminim ki, milli bağımsızlığımızı ilim sahasında fakülteniz tamamlayacaktır. Bu şerefli gelişmenin husulünü üstlenen heyetiniz arasında bulunmak, bence iftihar sebebidir.

Bursa, 26 Teşrinievvel [26 Ekim]
Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Vakit,* 27 Ekim 1922, No: 1750, s.3. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V,* Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.139; İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi'nin 1922-1923 yılları zabıt defterinden aktaran: Prof. Dr. Melâhat Özgü, *Atatürk'e Sevgi,* Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.11; Prof. Şemsettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Fahrî Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", *Belleten,* 1 Nisan 1939, c.3, sayı 10, s.273. *Vakit*'teki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur. Atatürk'ün Bütün Eserleri'nce yapılan çalışma sırasında, İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi'nin 1922-1923 yılları zabıt defterinin çıkan büyük bir yangında kül olduğu öğrenilmiştir. (Y.N.)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ SANİSİ
ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(26 EKİM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Numara: 3473
Saat: 12
Tel
Resmidir.

Mudanya
26.10.338 [1922]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Adnan Beyefendi'ye

Hamdullah Suphi Bey'in iki güne kadar benimle beraber hareket edeceğini arz ederim, Efendim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

BATI CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(27 EKİM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

27.10.338 [1922]

Batı Cephesi Kumandanlığı'na
Tel
Tezkere

Son muzafferiyet üzerine ordu emrinden devren ahaliye iade edilmiş sığır cinsinden hayvanlarda[1] esasen hastalık bulunmasından dolayı son zamanlarda sığır vebasından tamamen temizlenmiş olan Eskişehir bölgesinde yeni baştan marazın şiddetlenmeye maruz kaldığı ve ziraatimize müşkül zararlar veren bu marazın imhasına muvaffak olabilmek için iade edilecek hayvanların evvelemirde sıkı bir baytar muayenesine tabi tutulması ve hastalıklı hayvanların imha edilmesi hususunda gerekli emirlerin verilmesi, İktisat Vekâleti'nden rica edilmektedir. Gereğinin yapılmasını rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11938'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç tarafından okunmuştur.

1 Aslı, "hayvanatı bakariyede". (Y.N.)

İZMİR MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ'NE*

(27 EKİM 1922)

Bursa
27.10.338 [1922]

İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne

C. 22.10.38 [1922] tel'e:

Hakkımda gösterilen hissiyata teşekkür eder, muvaffakiyetinizin devamını temenni ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11039'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.
Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki telgrafı, İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin şu telgrafına cevaben gönderilmiştir:

"Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Memleketin temsilcilerinin uygun bulması ve vilayetin seçimi ile teşekkül eden müteşebbis heyetimiz Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatını İzmir vilayetinde tamamlamak ve geliştirmek vazifesini üstlenmiştir. İcazkâr ruh ve dehanızdan doğan bu tarihi müessesenin yüce ve kurtarıcı reisine en samimi tazimat ve şükranlarımızı arz eder ve emirlerinizi bekleriz, Efendim. 22.10.38 [1922]

Müdafaai Hukuk Cemiyeti
İzmir Vilayet Heyeti Müteşebbise Üyelerinden
Belde Müftüsü Rahmetullah

Dava Vekili Cemiyeti Daimesi
Reisi Evvel Bekir

Anadolu Gazetesi
Hacı Haydar Rüştü

Tüccardan Belediye Üyelerinden
Hacı Hüseyin

Türkiya Palamut Şirketi Müdürü
Kâmil

Tüccardan Deli Molla Nihat
Maarif Müdürü Vâsıf"

Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11038'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belgeler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. (Y.N.)

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(27 EKİM 1922)

Bursa
27.10.38 [1922]

Tel

Dahiliye Vekâleti'ne

Biga Mebusu Mehmet Bey'den aldığım bir telgrafta Dahiliye Vekâleti'nin 10 Teşrinievvel 38 [10 Ekim 1922] tarih ve 12055 numaralı telgrafında Afyon ile İzmir arasında düşmanın çekildiği bölgede halkın iaşeleri için beher kazaya yardım olarak ordulardan onar bin lira ve livalar için de nakledilebilir terk edilmiş metrûk barakalar vesaire verileceği bildirildiğini, Ezine livası dahilinde yakılmış yıkılmış bir hayli köylerde aç ve çıplak kalan ahalinin hiç düşünülmediğini bildirmektedir.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11940'ta bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

BURSA'DA ÖĞRETMENLERE NUTUK*

(27 EKİM 1922)

İstanbul'dan Bursa'ya giden 517 muallime ve muallim, 27 Teşrinievvel [27 Ekim] akşamı Sedbaşı'nda Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmişlerdir. Başkumandan, İstanbul muallime ve muallimlerine hitaben aşağıdaki nutku irat etmiştir:[1]

Hanımlar, Beyler!

İstanbul'dan geliyorsunuz. Sefa geldiniz. İstanbul'un nur ocaklarını temsil eden yüksek heyetiniz karşısında duyduğum zevk sonsuzdur. Kalplerinizdeki hissiyatı, dimağlarınızdaki fikirleri doğrudan doğruya gözlerinizde ve alınlarınızda[2] okumak, benim için fevkalade mazhariyet sebebidir.[3] Bu dakika[4] karşınızda duyduğum en samimi hissi, müsaadenizle söyleyeyim: İsterdim ki, aranızda bulunayım,[5] çocuk olayım, genç olayım ve sizin nur saçan eğitim dairenizde bulunayım. Sizden feyiz alayım, siz beni yetiştiresiniz.[6] O zaman zannediyorum ki,[7] milletim için, daha faydalı, çok faydalı olurdum; fakat maalesef elde edilemez bir arzu karşısında bulunuyoruz.[8] Dolayısıyla kendi şahsım hesabına yerine getirilemeyecek olan bu arzunun yerine başka bir talepte bulunacağım; bugünün evlatlarını yetiştiriniz. Onları memlekete, millete faydalı uzuvlar yapınız... Bunu sizden talep ve rica ediyorum.[9]

* Hikmet Arif, *Bursa Seyahati,* Mekatibi İbtidaiye Muallimleri Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul, 1922, s.16-19; *İkdam,* 30 Ekim 1922, No: 9202, s.1; *Vakit,* 30 Ekim 1922, No: 1753, s.1; *Renin,* 29 Ekim 1922, No: 16, s.1; *Tevhidi Efkâr,* 20 Kasım 1922, No: 3549-521, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri,* TC Maarif Vekilliği, Maarif Matbaası, İstanbul, 1939, s.8-11; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.42-46. *Renin*'deki eski yazı metin, Musa Sarıkaya, diğerleri Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Bursa Seyahati ve *İkdam*'daki metinler karşılaştırılarak düzenlenmiştir. Diğer kaynaklardan yapılan alıntılar da dipnotlarda belirtilmiştir.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu nutkunun notları "18 Numaralı Not Defteri"nde yer almaktadır. Bkz. *Atatürk'ün Bütün Eserleri,* c.13, s.21. (Y.N.)

1 İtalik kısım *İkdam*'dan alındı. (Y.N.)

2 "Ve alınlarınızda" sözcükleri *İkdam*'da yok. (Y.N.)

3 *İkdam* ve *Renin*'de "... benim için büyük saadettir"; *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde "... benim için fevkalade mucibi mahzuziyettir" (... benim için fevkalade haz vericidir). (Y.N.)

4 *Vakit*'te ve *Tevhidi Efkâr*'da "Kalplerinizdeki..." sözcüğünden buraya kadarki kısım yok. (Y.N.)

5 "Aranızda bulunayım" sözcükleri *Vakit*'te ve *Tevhidi Efkâr*'da vardır. (Y.N.)

6 *İkdam*'da "Bu dakikada" sözcükleri yok. Devamı şöyle: "Muvacehenizde duyduğum his, bir çocuk olmak arzusudur. Evet, müsaadenizle söyleyeceğim ki, şu dakikada çocuk olmayı, sizin nur saçan muhiti tedrisinizde bulunmayı pek arzu ediyorum." (Y.N.)

7 "Zannediyorum ki" sözcüğü *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde yok. (Y.N.)

8 *İkdam* ve *Renin*'de "... maateessüf istihsali gayri mümkin bir arzu karşısındayım". (Y.N.)

9 *İkdam* ve *Renin*'de "... sizden bir şey isteyeceğim: O da bugünün çocuklarını memleket ve millet için müsmir olacak tarzda yetiştirmenizdir". (Y.N.)

Muallim Hanımlar ve Muallim Beyler!

İhtimal ki, muallime demediğim için beni hatalı buluyorsunuz.[1] Lakin bunu düzeltmek istemiyorum.[2] Ben lisanımızda "tâi te'nis"[3] kullanmak zaruretinde olmadığımızı zannediyorum.[4] Bunun için muallim hanımlar ve beyler diyorum.[5] Evet! Muallim hanımlar ve muallim beyler,[6] bilirsiniz ki, milletimiz büyük bir felaket geçirdi. Devletimiz bir yok olma tehlikesine maruz kaldı. Memleket ricali için ehemmiyetli olması lazım gelen bu büyük felaket, kendinden başka bir şey düşünmeyenler için ehemmiyetsiz sayıldı.[7] Mevcudiyetimiz aleyhine birçok cinayetler işlendi. Çok çalıştık, bugüne ait muvaffakiyeti elde ettik.

Hanımlar, Beyler![8]

Bir milleti, uğradığı herhangi bir felaketten kurtarmakta, bir milleti uyarmakta, ricalinin sahip olduğu büyük ehemmiyet inkâr edilemez.[9] Hatta diyebiliriz ki,[10] bugünü görmek; millet ricalinin iffet ve namusu, milli ve vatanperverane gayreti ve bilhassa menfaatları hor görme hisleri[11] sayesinde kolay olmuştur.[12] Fakat bugün, ulaştığımız nokta, hakiki kurtuluş noktası değildir.[13] Artık tamamen kurtulmuş olarak milletimizi tamamen emniyet içinde görüyoruz demek bir gaflettir.

Hayır, hakiki kurtuluşa henüz mazhar olamadık.[14] Bu noktadaki fikrimi biraz izah edeyim: Bir milletin felakete maruz olması demek, o milletin hasta, marazlı olması demektir... Dolayısıyla hakiki kurtuluş, toplumdaki marazı teşrih[15] ve tedavi etmekle elde edilir ve marazın tedavisi ancak ilmi ve fenni bir tarzda yapılacak olursa şifa verici olur.[16] Yoksa ilmin ve fennin dışında bir tedavinin hiçbir vakit hiçbir marazı tedavi edemeyeceği malumdur.[17] Bilakis maraz müzmin olur ve tedavi edilemez

1 *İkdam* ve *Renin*'de "Belki bu kelimede ufak bir hataya tesadüf ettiniz". (Y.N.)
2 Bu cümle *İkdam* ve *Renin*'de vardır. (Y.N.)
3 Tâi te'nis: Bir kısım müennes (dişil) sözcüklerin sonundaki "t" harfi. (Y.N.)
4 *İkdam*'da "Lisanımızda hiç lüzumu olmayan tâ'-i te'nîsi kullanmıyorum"; *Tevhidi Efkâr*'da "Tâî te'nîsi lisanımıza yakıştıramadığım için böyle hitab ediyorum"; *Renin*'de "Lisanımıza hiç lüzumu olmayan te'nisi kullanmıyorum". (Y.N.)
5 Bu cümle *İkdam* ve *Renin*'de var. (Y.N.)
6 "Evet" sözcüğünden buraya kadar *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde var. (Y.N.)
7 Bu cümle *Vakit*'te ve *Tevhidi Efkâr*'da var. (Y.N.)
8 "Mevcudiyetimiz" sözcüğünden buraya kadar *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde var. (Y.N.)
9 *İkdam* ve *Renin*'de "Bir milleti herhangi bir felaketten kurtarmakta milletin ricali fevkalade haizi ehemmiyettir. Bu gayri kabili inkâr bir hakikattir". (Y.N.)
10 *İkdam* ve *Renin*'de "Binaenaleyh". (Y.N.)
11 "Menfaatları hor görme hisleri" sözcüklerinin aslı olan "menafii istihkar hisleri" sözcükleri yerine, *İkdam* ve *Renin*'de "menâfii istihkar edercesine hissiyatı". (Y.N.)
12 "Mevcudiyetimiz aleyhine..." sözcüklerinden buraya kadarki bölüm yerine, *Tevhidi Efkâr*'da "İmanları ve kalpleri temiz olan büyük ruhlar, içleri yana yana çalışarak, azim bir yokluk içinde bugünkü muvaffakiyeti elde ettiler. Bugünkü zafer, bu topraklarda hür bir hava teneffüs etmek için hayatlarını istihkar edenlerin himmetiyle kazanıldı". (Y.N.)
13 Bu cümle *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde var. (Y.N.)
14 "Artık tamamen" sözcüklerinden buraya kadar *İkdam* ve *Renin*'de var. (Y.N.)
15 Teşrih: Otopsi; içini açmak. (Y.N.)
16 *İkdam* ve *Renin*'de "Binaenaleyh, halası hakiki heyeti ictimaiyede mevcut marazın esasını görmek, onları birer birer temyiz etmek ve tedavi etmekle husul bulur, hasıl olur ve tedavi ancak ilmi ve fenni tarzda yapılacak olursa şifa-âver olur". (Y.N.)
17 Bu cümle *İkdam* ve *Renin*'de var. *Tevhidi Efkâr*'da ve *Vakit*'te bu cümle yerine "Aksi takdirde bütün sa'yler boşa çıkar". (Y.N.)

bir hale gelir.[1] Bir toplumun marazı ne olabilir?[2] Biliyorsunuz ki, bir milleti millet yapan, devlet yapan,[3] ilerleten ve yükselten kuvvetler vardır:[4] Bunlar da[5] fikir kuvvetleri ve toplumsal kuvvetlerdir.[6]

Dolayısıyla fikirler,[7] manasız, mantıksız, faydasız, belki zararlı birtakım[8] safsatalarla dolu olursa, o fikirler[9] marazlıdır. Toplum hayatı da akıl ve mantıktan, insanlıktan, her türlü manadan[10] uzak, faydasız ve zararlı birtakım akideler ve ananelerle dolu olursa felç olur.[11]

Dolayısıyla tedavisi için[12] evvela fikir ve toplum kuvvetlerinin kaynaklarını temizlemekle işe[13] başlamak lazımdır. Memleketi ve milleti kurtarmak isteyenler için, hamiyet, iyi niyet, gayret, fedakârlık, elzem olan vasıflardandır...[14] Fakat hanımlar, beyler! Bir toplumdaki marazı görmek, onu tedavi etmek, toplumu asrın icaplarına göre ilerletebilmek ve yükseltebilmek için, bu vasıflar hiçbir zaman kâfi gelmez; bu vasıfların yanında ilim ve fen lazımdır. İlim ve fen teşebbüslerinin faaliyet merkezi[15] ise mekteptir. Dolayısıyla mektep lazımdır.[16] Onun için mektep namını hep beraber hürmetle, tazimle zikredelim: Mektep! *(Alkışlar... Hazır bulunanlar dahi "mektep!" diye tekrarladı.)* Mektep, genç beyinlere, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, hür yaşamayı, bağımsızlık şerefini öğretir... Bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarabilmek[17] için takibi uygun olan en salim yolu belletir...[18] Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskâr mütehassıs ve birer faal[19] âlim olmaları lazımdır.[20] Bunu da temin edecek yine mekteptir. Ancak bu tarzda her türlü teşebbüslerin mantıki neticelere varması mümkün olur.[21] *(Alkışlar.)*

1 *İkdam* ve *Renin*'de "ve tedavi edilemez bir hale gelir" sözcükleri yok. (Y.N.)
2 *İkdam* ve *Renin*'de "... marazı nerededir?". (Y.N.)
3 "Devlet yapan" sözcükleri *İkdam* ve *Renin*'de var. (Y.N.)
4 *İkdam*'da "... devlet yapan tefeyyüz kuvvetleridir". (Y.N.)
5 "Bunlar da" sözcüğü yalnız *Renin*'de var. (Y.N.)
6 *Tevhidi Efkâr*'da "... fikir ve hayat kuvvetleridir". (Y.N.)
7 *İkdam* ve *Renin*'de "fikrî hayat". (Y.N.)
8 "Faydasız, belki zararlı birtakım" sözcüklerinin aslı olan "gayr-i müsmir, belki muzır bir takım" sözcükleri *İkdam* ve *Renin*'de var. (Y.N.)
9 "O fikirler" sözcükleri *Bursa Seyahati*'nde var. (Y.N.)
10 *İkdam* ve *Renin*'de "insanlıktan, her türlü manadan" sözcükleri var. (Y.N.)
11 *İkdam* ve *Renin*'de "... âri bir takım sakîm âdâtla mefluc bulunursa hayatı içtimâiyede maraz var demektir". (Y.N.)
12 "Dolayısıyla tedavisi için" sözcüklerinin aslı olan "Binaenaleyh tedavisi için" sözcükleri *İkdam* ve *Renin*'de var. (Y.N.)
13 "İşe" sözcüğü *Vakit*'te ve *Tevhidi Efkâr*'da var. (Y.N.)
14 *İkdam, Renin* ve *Tevhidi Efkâr*'da "elzemdir". (Y.N.)
15 "... teşebbüslerinin faaliyet merkezi" sözcüklerinin aslı olan "teşebbüsatının merkezi faaliyeti" sözcükleri yerine, *İkdam* ve *Renin*'de "... işlerinin merkez-i sıkleti" (... işlerinin ağırlık merkezi). (Y.N.)
16 Bu cümle *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde var. (Y.N.)
17 *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde "kurtarmak". (Y.N.)
18 *İkdam, Renin, Tevhidi Efkâr* ve *Vakit*'te "... en doğru yolu öğretir". (Y.N.)
19 "Faal" sözcüğü *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde vardır. (Y.N.)
20 *İkdam* ve *Renin*'de "Vatana hâdim olmak, milletini kurtarmak isteyenler, aynı zamanda mesleklerinde mütehassıs olmak mecburiyetindedir". (Y.N.)
21 Bu cümle *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde var. (Y.N.)

Hanımlar, Beyler!

Memleketimizin en mamur, en latif, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nerededir. Bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını rehber kabul etmektedir.[1] Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, darülfünunlarımızın tesis olunmasında aynı mesleği takip edeceğiz. Evet, her hususta, milletimizin siyasi, toplumsal hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır.[2] Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki, Türk milleti, Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün güzellikleriyle gelişir. *(Alkışlar.)*

Hanımlar, Beyler!

Memleketimiz içinde medeni fikirlerin, asri ilerlemelerin bir an kaybetmeden yayılması ve gelişmesi lazımdır. Bunun için bütün ilim ve fen erbabının bu hususta çalışmayı bir namus vecibesi bilmesi gerekir.[3]

Muallim hanımlarımız, muallim beylerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, yazarlarımız, daimi surette millete bu felaket günlerini ve onun hakiki sebeplerini açık ve kati olarak söyleyecekler, anlatacaklar, bu kara günlerin dönmemesi için dünya yüzünde medeni ve asri bir Türkiya'nın mevcudiyetini tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zaruretinde olduğumuzu hatırlatacaklar.[4]

Hanımlar, Beyler!

Görülüyor ki, bugün hepimizin en mühim ve feyizli vazifemiz maarif işleridir. Maarif işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır ve olacağız. Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu suretle olur.[5] Bu zaferin temini için hepimizin yekcan ve yekfikir olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lazımdır. Bence bu programın esaslı noktaları ikidir:

1. Toplumsal hayatımızın ihtiyacına uygun düşmesi,
2. Asri icaplara uymasıdır.[6]

Şüphe yok ki, bugün bütün dünyaya gözlerimizi kapayıp yalnız yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alakasız yaşayamayız... Bilakis ileri, medeni bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız... Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. Bu ilim ve fen nerede ise oradan bulup alacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Dinimiz bu yü-

1 *İkdam*'da ve *Tevhidi Efkâr*'da "Memleketin en mukaddes yerlerini kirleten düşmana karşı ihrâz edilen zafer, fennî ve ilmî düstûrların tatbiki ile elde edildi.". (Y.N.)

2 Son iki cümle yerine *İkdam*'da ve *Tevhidi Efkâr*'da "Hakiki ve büyük zafer için de aynı mesleği ta'kib edeceğiz. Her hususta rehberimiz ilim ve fen olacaktır". (Y.N.)

3 Paragraf *İkdam*'da ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyledir: "Memleketimizde efkâr-ı medeniyenin sür'atle inkişaf etmesi lâzım. Herkes bir vecibe-i nâmus addederek bu hakikati bilmeli ve çalışmalıdır." (Y.N.)

4 Paragraf *İkdam*'da ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyledir: "Bu kara günlerin dönmemesi için medeni bir Türkiya bulunduğunu cihana isbat etmeliyiz." (Y.N.)

5 Bu cümle *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'iin Maarife Ait Direktifleri*'nde vardır. (Y.N.)

6 "Görülüyor ki..." sözcüğünden buraya kadarki kısım *İkdam*'da şöyledir: "Bugün hepimizin en feyizli vazifesi maarif işleridir. Bunda behemahâl muzaffer olmamız lâzımdır ve olacağız. Bu zaferin temini için hepimizin esaslı bir program üzerinde yürümesi lazımdır. Benim için bu program: 1- Hayat-ı ictimaiyeden feyz almak. 2- İcâbât-ı asriyeye tevafuk etmek." (Y.N.)

ce emri ihtiva ettiği içindir ki, ekmel dindir. Dinimiz, ilim ve fenni putperest memleketlerde aratır; ta Çin'de bile aratır. Bu hakikatleri bütün milletin bilmesi lazımdır.[1]

Hiçbir mantıki delile dayanmayan birtakım ananelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin ilerlemesi çok güç, çok geç olur; belki de hiç olmaz. İlerlemede kayıtları ve şartları aşamayan milletler hayatı makul ve pratik düşünemez. Hayat felsefesini geniş gören milletlerin hâkimiyeti ve esareti altına girmeye mahkûmdur.

Muallim Hanımlar, Muallim Beyler!

Bütün bu hakikatlerin milletçe iyi anlaşılabilmesi ve iyi hazmedilebilmesi için, her şeyden evvel cehaleti gidermek lazımdır. Dolayısıyla[2] maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı, cehaletin giderilmesidir.[3]

Bu giderilmedikçe, bir adım attığımızı zannetmeyiniz. Böyle olunca daima yerimizde sayacağız.[4] Yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor, demektir. Bu münasebetle maarif hakkındaki görüşlerimi tespit ediyorum:[5] Bir taraftan genel olan cehaleti gidermeye çalışmakla beraber, diğer taraftan toplumsal hayatta bizzat etkili iş gören ve verimli uzuvlar yetiştirmek lazımdır.[6] Bu da ilk ve orta öğretimin pratik bir tarzda olmasıyla mümkündür. Ancak bu sayede toplumlar iş adamlarına, sanatkârlarına sahip olur. Bittabi milli dehamızı geliştirecek, kültürlerimizi layık olduğu dereceye ulaştırmak için yüksek meslek erbabını da yetiştireceğiz. Kız çocuklarımızı da[7] aynı tahsil derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz.[8]

Hanımlar, Beyler!

Katiyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler çok zayıftır, marazlıdır.[9] *(Alkışlar.)*

Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin sınırı her ne olursa olsun, onlara her şeyden evvel esaslı olarak şunları öğreteceğiz: Birincisi milliyetine, ikincisi Türkiya devletine, üçüncüsü Türkiya Büyük Millet Meclisi ve hükümetine düşman olanlarla mücadele etmek lüzumu.[10]

1 Son iki cümle *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri* ve *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*'nde yok. Paragraf *İkdam*'da ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyle: "Şüphe yok ki, bugün bütün dünyaya gözlerimizi kapayıp kendimizi mücerret yaşıyoruz zannedemeyiz. Memleketin etrafı demir çemberler ile kuşatmak suretiyle de yaşayamayız. Bilakis medeniyet ortasında medeni bir millet olarak yaşayabiliriz. Bu hayat ilim ve fenle olacaktır. Bu ilim ve fen nerede ise bulup herkesin kafasına koyacağız. Dinimiz, ilim ve fenni putperest memleketlerde arattırıyor, Çin'de arattırıyor. Bu hakayıkı bütün milletin bilmesi lâzımdır." (Y.N.)

2 "Hiçbir mantıki..." sözcüklerinden buraya kadarki sözcükler *İkdam*'da ve *Tevhidi Efkâr*'da yok. (Y.N.)

3 Cümle *İkdam, Vakit* ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyledir: "Maarif programımızın temel taşı cehl-i umumiyi izâle etmek olacaktır." (Y.N.)

4 *Renin*'de yer alan bu iki cümle yerine, *Bursa Seyahati* ve *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde "Bu izale edilmedikçe, yerimizdeyiz..." (Y.N.)

5 Bu cümle yalnız *Renin*'de var. (Y.N.)

6 *Renin*'de "... diğer taraftan faal ve kıymettar uzuvlar yetiştirmek". *Renin*'de burada "Paşa Hazretleri, kız mekteplerine de erkeklerinki kadar ehemmiyet verilmesi lüzumunu izah ile" açıklamasından sonra "iki parça halinde yaşayan milletler..." sözcüklerine geçilmiş. (Y.N.)

7 *Bursa Seyahati*'nde "Kız çocuklarımızı"; *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'nde "Çocuklarımızı da". (Y.N.)

8 Paragraf *İkdam, Vakit* ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyledir: "Aksi takdirde yerimizdeyiz. Yerinde duran her şey geri kalmış demektir. Diğer taraftan heyet-i ictimaiyemiz için mühim unsurlar yetiştirmeliyiz." (Y.N.)

9 Cümle *Renin*'de şu şekildedir: "İki parça halinde yaşayan milletler çok zayıftır ve mefluçtur." (Y.N.)

10 Paragraf *İkdam*'da ve *Renin*'de şöyledir: "Çocuklarımıza ve milletimize vereceğimiz tahsilin hudûdu her ne olursa olsun her şeyden evvel öğreteceğimiz esaslı noktalar var. Birincisi millete, ikincisi Türkiya devletine, üçüncüsü Türkiya Büyük Millet Meclisi ve hükümetine düşman olanlarla mücadele etmek." (Y.N.)

Fertleri bu mücadele sebepleri ve vasıtalarıyla donanmış olmayan milletler için beka hakkı yoktur. Mücadele, mücadele lazımdır.[1]

Hanımlar, Beyler!

Biz hakikati öyle dimağımızda canlandırmak mecburiyetindeyiz.[2] İtiraf edelim ki, biz üç buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi idare ediyorlardı. Cihan bizi, bizi temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz. Bunun maddi ve en bariz şahidi, hükümet şeklimiz ve hükümetimizin mahiyetidir ki, onu kanun "Büyük Millet Meclisi" diye adlandırdı.[3] *(Alkışlar.)*

Bütün cihan bir an tereddüt etmesin ki, Türkiya devletinin yegâne ve hakiki temsilcisi yalnız ve ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir.[4] Hasis menfaatları için ve şahıslarını korunmuş bulundurmak kaygısıyla millet ve memleketin bağımsızlığını düşmanlara vermekte beis görmeyen, bağımsızlığımızın imhası şartlarını ihtiva eden Sevr Antlaşması'nı kabul eden hâkimlerin, sultanların, padişahların menkıbelerini, bu gasıpların[5] istibdatlarını Türk milleti artık, ancak ve yalnız tarihte okur.[6] *(Şiddetli alkışlar.)*

Muallim Hanımlar ve Beyler!

Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı. Ordularımızın zaferini siz tamamlayacaksınız.[7] Hakiki zaferi siz kazanacak ve devam ettireceksiniz ve mutlaka muvaffak olacaksınız.[8] Ben ve sarsılmaz imanla[9] bütün arkadaşlarım, bütün mevcudiyetimizle sizi takip edeceğiz *(heyecanlı alkışlar)* ve eğer[10] irfan yolunda herhangi bir engele tesadüf ederseniz, sizin tesadüf edeceğiniz engelleri kıracağız; bütün mevcudiyetimizle sizin fikirlerinizi ileri yürüteceğiz. *(Heyecanlı alkışlar.)*

Size son bir söz arz edeyim! Sizin kıymetli bir heyet halinde Bursa'ya gelmeniz, yalnız Bursa'yı değil; bütün Anadolu'daki kardeşlerinizi memnun etti. Ve İstanbul'dan getirdiğiniz selamları bütün millete tebliğ edeceğiz. Ben de sizden rica edeceğim ki, benim ve arkadaşlarımın ve bütün Anadolu'nun selam ve hürmetlerini İstanbul'da bulunan ve henüz baskıdan kurtulmayan[11] kardeşlerimize tebliğ ediniz.[12]

1 *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*'ndeki bu cümle *İkdam, Vakit* ve *Tevhidi Efkâr*'da yoktur. Bu arada şu ifadeler var: "Bugün bu vatanda: 1- Milliyet, 2- Türk devleti, 3- Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti vardır. Bu esas noktalar haricinde zaten başka bir şey olamaz. Bu fikirlere düşman olanlarla mücadele edeceğiz. Mücadele, her zaman mücadele lazım." (Y.N.)

2 Bu cümle *Tevhidi Efkâr*'da vardır. (Y.N.)

3 Paragraf *İkdam, Vakit* ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyledir: "Üç buçuk sene evvel bir sürü halinde idik. Kıymetimiz buna göre ölçülüyordu. Üç buçuk seneden beri millet olarak yaşıyoruz. Bunun en bariz şahidi şekl-i hükümetimizdir." (Y.N.)

4 Cümle *İkdam, Vakit* ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyledir: "Bütün cihan tereddüt etmeden bilmelidir ki, bu millet ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetini tanıyor." (Y.N.)

5 Gasıp: Gasp eden. (Y.N.)

6 Cümle *Vakit* ve *Tevhidi Efkâr*'da şöyle: "Sefil mevcûdiyyetlerinin muhafazası için Türk istiklâlinin imhâsını taleb edenler, artık tarih sahifelerine geçti." (Y.N.)

7 Bu cümle *Vakit*'te ve *Tevhidi Efkâr*'da var. (Y.N.)

8 "Hasis menfaatları" sözcüklerinden buraya kadarki sözcükler *İkdam*'da yok. (Y.N.)

9 *İkdam* ve *Renin*'de "imanlı", *Tevhidi Efkâr*'da "bir imân taşıyan". (Y.N.)

10 "Eğer" sözcüğü *Vakit*'te ve *Tevhidi Efkâr*'da vardır. (Y.N.)

11 *İkdam*'da sansür edilmiş olan "ve henüz baskıdan kurtulmayan" sözcükleri *Renin*'de var. (Y.N.)

12 Paragraf *İkdam*'da şöyle: "Size son bir söz arz edeyim: Sizin kıymet-dar bir heyet halinde Anadolu toprağına ayak basışınız, emin olunuz, bütün Anadolu'yu mütehassis ve müteşekkir eylemiştir. Sizin kıymetli hislerinizi ve samimi selamlarınızı bütün millete tebliğ etmeyi maalmemnuniye deruhde ediyorum. Yalnız sizden bir ricam var: Benim ve arkadaşlarımın ve bütün Anadolu'nun selam ve hürmetini İstanbul'da bulunan *[bir satır sansür]* kardaşlarımıza tebliğ ediniz. *[bir satır sansür]*." (Y.N.)

Hiçbir sebep ve kuvvet onları bu halde bırakamaz.[1]

İstanbul'un talihi, İstanbul'da yaşayan halis Türklerin kalp ve vicdanlarındaki arzu gibi tecelli edecektir.[2] *(Sürekli alkışlar.)*

1 *İkdam*'da sansür edilmiş olan bu cümle *Renin*'de var. (Y.N.)

2 Cümle *İkdam* ve *Renin*'de: "İstanbul, kendi sinesinde taşıdığı hâlis Türklerin kalplerinin arzusu gibi olacaktır"; *Tevhidi Efkâr*'da "İstanbul, İstanbul'daki imanlı Türklerin arzusu gibi olacaktır" şeklinde. *İkdam*'da ayrıca *Tevhidi Efkâr*'daki cümle de vardır. (Y.N.)

YENİ ŞARK GAZETESİ MUHABİRİ BÜRHANEDDİN ÂLİ BEY'E DEMEÇ*

(27 EKİM 1922)[1]

Senelerden beri Türkün çiğnenmek istenilen hakkını müdafaa etmek için çok büyük bir cidale ve pek haklı bir gazaya önayak olan Türklerin büyük kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için fırsat bulduğum zaman, kendimi en bahtiyar bir adam sayarım.

Mülakat günü derin bir heyecan içinde Paşa'nın Bursa'da ikamet ettiği müddetçe misafir olduğu Altı Parmak'taki Yağcı Cemal Bey'in köşküne gittim. Merdivenleri çıkarken adeta nefesim tıkanacak gibi idi. Kendi kendime nasıl konuşacağımı, nasıl söz söyleyeceğimi düşünüyordum.

Bir dakika sonra karşımda genç, gözlüklü bir subay nazikane bir surette beni karşıladı.

Sonradan anladım ki, Paşa'nın yaveri Muzaffer Bey imiş. Sade fakat güzel bir bekleme salonunda kısa bir müddet kaldıktan sonra Paşa'nın huzuruna çıktım.

Paşa, Bursa ovalarına hâkim, geniş bir odada masasının başında oturuyordu. Bu kadar harikalar yaratan Türkün dâhi Başkumandanı beni ümidin üstünde bir nezaketle karşıladı. Daha kendisine hürmetlerimi takdim etmeden evvel Büyük Kumandan bana:

-İstanbul'dan hoş geldiniz.

demek suretiyle söze başladı. Sonra aramızda aşağıdaki konuşma cereyan etti:

-Paşa Hazretleri, İstanbul sizi büyük bir arzu ile bekliyor. Sizi aramızda ne vakit görebileceğiz, dedim. Mustafa Kemal Paşa bu soruya hafif hafif gülerek:

-Merak etmeyiniz, pek yakın bir zamanda birbirimize kavuşacağız.

diye cevap verdiler.

* *Yeni Şark*, 31 Ekim 1922, No: 389, s.1. Ayrıca bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.1, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.76. *Yeni Şark*'taki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 *Yeni Şark*'ta mülakatın tarihi belirtilmemiş. Ancak içeriğinden, 27 Ekim 1922 günü Bursa'da öğretmenlere verilen nutuktan sonra ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'dan Ankara'ya hareket ettiği 28 Ekim 1922 Cumartesi gününden önce yapıldığı anlaşılmaktadır. (Y.N.)

-Paşa Hazretleri barış konferansının ne zaman ve nerede toplanacağı hakkında izahat lütuf buyurur musunuz?

-Biz İzmir'i istemiştik. Zamanın da 20 Teşrinievvel'de [20 Ekim] olmasını arzu etmiştik. Bu hususta Müttefik devletlere verdiğimiz cevabi notaya henüz bir cevap alamadık. Bu gecikme herhalde Londra'daki kabine değişikliğinden ileri gelmiştir. İngiliz siyaseti henüz bariz değildir. Gerçi Loyd Corç'un[1] düşmesiyle İngiliz kamuoyunun Türkiye'ye zararlı olmak istemediği ve barışa eğilimli olduğu anlaşılıyorsa da, yeni kabinede eski hariciye vekilinin yer almış bulunması ve evvela seçimi ertelemek teşebbüsleri ve nihayet meclisin feshi Londra'da sabit bir fikre işaret etmektedir denilemez.

Bundan sonra Paşa Hazretleri'nin muallime ve muallimlerin Bursa seyahatine ait hislerini öğrenmek istedim. Paşa, bu soruma da şu yolda cevap verdiler:

-Bizi ve Anadolu'yu görmek için muallime ve muallimlerin tertip ettikleri bu seyahatten dolayı kendilerine ayrı ayrı teşekkür ettim.

Ben, bütün arkadaşlarımla o kanaatteyiz ki, dünyadaki bütün zaferlerin en büyük etkeni ilim ve irfan ordularıdır.

Askerin kazandığı zafer, ilim ve irfan ordularının kazanacağı zaferin ancak zeminini teşkil eder.

-Ankara'yı teşrif buyurulacağını işittik. Ne zaman hareket edilecektir?

-Cumartesi günü öğleden sonra saat ikide hareket etmek istiyorum. Evvela Yeşil Cami'de okunacak mevlitte bulunacağım. Sonra Fevzi, İsmet, Kâzım Karabekir, Kâzım Paşalarla Ankara'ya gideceğiz.

Paşa Hazretleri'ni daha fazla rahatsız etmek istemedim ve göstermiş oldukları iltifat ve nezaketten dolayı kendilerine hürmetlerimi takdim ederek nezdinden ayrıldım.

Bürhaneddin Âlî

1 Lloyd George. (Y.N.)

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(27 EKİM 1922)

Bursa
27.10.38 [1922]

Tezkere

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

Müdafaai Milliye Vekâleti vekilliğinden gelen şifre sureti aşağıda aynen arz olunur, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Suret[1]

Erlerin izinli gösterilmesi dışında siyasi etkiler yapacağı kanısında bulunulduğundan, yüksek onayınız olduğu takdirde, emirlerinizdeki terhis kelimesinin süresiz izin olarak düzeltilmesine müsaade buyurulmasını arz ve istirham ederim.[2]

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Suret kısmı için bkz. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, 1/4299, Klasör 1719, Dosya 592, Fihrist 1-7'den yukarıdaki şekliyle ve özet olarak aktaran: Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s.433.

1 Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgeye ait çevrimyazıda suretin metni bulunmamaktadır. (Y.N.)

2 Bu paragraf, *Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle)*'de şu açıklamayla yer almaktadır: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal, 27 Ekim 1922 tarihli olarak, Milli Savunma Bakanlığı'nın öncrisini taşıyan bir şifreyi Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdi. Bunun son maddesinde: '...' deniliyordu." (Y.N.)

HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE, MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE
ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE, BATI CEPHESİ
KUMANDANLIĞI'NA
DOĞU CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA, ELCEZİRE CEPHESİ
KUMANDANLIĞI'NA
ADANA VE HAVALİSİ KUMANDANLIĞI'NA*

(27 EKİM 1922)

3641
3642

Bursa
27.10.38 [1922]

Telgraf
- Heyeti Vekile Riyaseti'ne
- Müdafaai Milliye Vekâleti'ne
- Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne
- Batı Cephesi Kumandanlığı'na

Tel
- Doğu Cephesi Kumandanlığı'na
- Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na
- Adana ve Havalisi Kumandanlığı'na

1. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa Hazretleri Büyük Millet Meclisi tarafından Hariciye Vekâleti'ne seçilmişlerdir.

2. Batı Cephesi Kumandanlığı karargâhı haliyle muhafaza edilerek belirtilen kumandanlık vazifeleri 27 Teşrinievvel'den [27 Ekim] itibaren Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti tarafından üstlenilecek ve yapılacaktır.

3. Heyeti Vekile Riyaseti'ne, Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne ve Batı Cephesi Kumandanlığı'na, Doğu, Elcezire Cephelcri ve Adana Havalisi Kumandanlığı'na yazılmıştır.

Başkumandan
M. Kemal

* Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Arşivi, Dolap 27, Göz 3, Klasör 1592, Dosya 65'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, Aralık 1968, sayı: 66, Vesika No: 1485. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

LE PETIT PARISIEN MUHABİRİNE DEMEÇ*

(28 EKİM 1922)

Paris'te yayımlanan Petit Parisien gazetesinin özel olarak Bursa'ya giden özel muhabiri, Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle icra ettiği mühim bir mülakatı telgrafla gazetesine bildirmekle beraber, aynen Renin'e verdiğinden, meslektaşımıza bu nezaketinden dolayı teşekkürle söz konusu mülakatı aşağıya alıyoruz:[1]

Bursa, 28 Ekim (Özel Muhabirimizden): Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Doğu usulünde sedef ve fildişi kakmalı zengin eşyalarla süslenmiş, ipek gibi yumuşak tüylü halılarla döşenmiş güzel ve temiz ahşap konağında nihayet beni kabul etti. Dün akşam muzaffer orduları idare eden kumandanların dahi hazır bulunduğu bir meclisin müzakereleri esnasında Bursa'daki son ikamet saatlerinin pek azaldığını ve bu sebeple mülakatımızın pek kısa olacağını bana bildirmek mecburiyetinde kaldığından dolayı evvela özür diledi. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bugün seyahati münasebetiyle Ankara Büyük Millet Meclisi hükümeti ordularının taşımakta olduğu haki üniformasını giymişti. Bu elbisede demokratik bir sadelik vardı: Ne sırmalı şerit, ne de apolet; yalnız merkezinde bir altın yıldız bulunan ve etrafı sırmalı defne dallarıyla işlenmiş olan yakasında taşıdığı dikdörtgen şeklindeki kırmızı çuha onu askerlerinden ayırıyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri henüz kırk iki yaşında, azimkâr yüzlü bir genç adamdır. Ancak tebessüm edince yüzüne bir mülayimlik geliyor ve arkaya atılmış sarışın saçlarıyla bir sanatkârı andıran siması cazibedar oluyor. Her halde camekânlarda teşhir edilen resimlerinde gördüğümüz sertlik Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin kendisinde yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri konuşurken ağır ağır, sanki fikrini açıkça ifade edecek en iyi kelimeyi arıyormuş gibi düşünerek söz söylüyor.

Mülakatın başında Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne Doğu'da Hıristiyanlar aleyhinde başlayan ve Ankara'dan cesaret ve kuvvet aldığı söylenen hareketin Fransız kamuoyunda husule getirdiği endişeden bahsettim.

* *Le Petit Parisien,* 1 Kasım 1922. *Renin,* 2 Kasım 1922, No: 20, s.1; *İkdam,* 3 Kasım 1922, No: 9206, s.2. Ayrıca bkz. *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II,* Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.1075-1081; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1954, s.48-52. *Le Petit Parisien*'deki Fransızca metin Kiraz Perinçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir. *Renin*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen ve Musa Sarıkaya, *İkdam*'daki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. (Y.N.)

1 Bu paragraf *Renin*'de yer almaktadır. (Y.N.)

İzmir'de, Bursa'da Ankara'nın dahili siyaseti yüzünden Fransız menfaatlarının zarar görmeye başladığını, Fransızlar Türkler hakkındaki dostane siyasetlerinden dolayı bütün müttefiklerinden ve bilhassa Romanya ve Sırbistan'dan türlü türlü sitem ve hücumlara maruz olup dururken, Doğu'da Türklerden zarar görmeleri bütün Fransız milletini elim bir hayrete düşürdüğünü, Fransa hükümeti Türk iddialarını hararetle müdafaa ettiği bir sırada, Anadolu'da Fransız ticaret ve sanayiinin haraplığını gerektirecek bir meslek tutmakta olmasını ne suretle tevil edebileceğimi anlayamadığımı söyledim ve Türk dostu bir Fransız sanatkârının bana dediği gibi, Kuvayi Milliye ordusunun zaferi, Doğu'da Fransız menfaatlarının mahvı ve haraplığı demek olup olmadığını sordum. Gazi Mustafa Kemal Paşa sözlerimi pek ziyade dikkatle dinledi. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da sakin olan Fransız ve yabancıların birkaç haftadan beri işlerini tesviye ve Hıristiyanlar aleyhindeki hissiyat had bir devreye girmiş olan bu memleketi tahliye ederek diğer Hıristiyanlar gibi göçe mecbur kalmak üzere bulunduklarını bilecek kadar ahvalden haberdardır. Gazi Başkumandan söze başlayarak dedi ki:

"-Bana Avrupalıların ve bilhassa Fransızların Doğu'daki menfaatlarından bahsediyorsunuz. Her şeyden evvel şurası bilinmek lazımdır ki, Büyük Millet Meclisi hükümeti kapitülasyonların yerinde bırakılmasını asla kabul etmeyecektir. Şayet yabancı tebaa eskiden olduğu gibi, bundan sonra da kapitülasyonlardan istifade etmeyi düşünüyorlarsa, aldanıyorlar. Kapitülasyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır. Fakat Türkiye'nin bağımsızlığı her sahada tamamen ve kâmilen tasdik olunmak şartıyla kapılarımız bütün yabancılara genişçe açık kalacaktır.

Türkiye ile büyük devletler arasında daha sonra yapılacak sözleşmeler icabınca biz yabancılarla iyi münasebetler tesis edecek ve devam ettireğiz.

Sizi temin ederim ki, bu sebepten dolayı Müttefikler mahfillerinde beliren endişe lüzumsuzdur. Biz memleketimizde bir hayli muamele yapmakta olan Fransızlarla dost geçinmek istiyoruz.

Memleketimizde vücut bulan yeni vaziyetin neticelerinden yabancıları korkutarak Avrupa'da aleyhimize bir fikir cereyanı meydana getirmek isteyenler bizim düşmanlarımızdır. Halbuki Türkiye, bize de, onlara da kâfi gelecek kadar geniş ve zengindir.

Birtakım iktisadi meseleler vardır ki, biz bunları kendi kaynaklarımızla ve yalnız kendi sermayemizle halledemeyiz. Bize yardım edecek dostlar aramaya mecburuz. Halkımızın Fransa hakkında dostane hissiyat beslemesi pek tabiidir, çünkü Fransa kamuoyunun Türklere müsait olduğunu gördük ve her gün görüyoruz."

Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara hükümeti ile İngiltere arasında Fransız menfaatlarına uymayan[1] *bir anlaşma yapılması için şu anda müzakere cereyan edip etmediğini sordum. [...]*[2]

1 "Fransız menfaatlarına uymayan" sözcükleri yalnız *Le Petit Parisien*'de yer almaktadır. *Renin*'de burada yarım satır sansür edilmiş. (Y.N.)

2 *Renin*'de burada üç satır sansür edilmiş. (Y.N.)

"-Lloyd George düştü, iktidar mevkiine yeni bir kabine geldi, ancak biz henüz bununla münasebete girmedik. İngilizlerin Türklere karşı besledikleri hissiyat ve emeller hakkında bir hüküm verebilmek için, her şeyden evvel İngiliz diplomatlarının açık kalp ile konuştuklarını görmek isteriz. Gerçi, İngiliz milletinin büyük kısmı şimdi Türkiye'ye karşı düşmanca hissiyat beslemiyorlarsa da, meselelerde[1] bu tür hissiyat olumlu ve iki taraf için memnuniyet verici bir neticeye ulaşmaya kâfi değildir."

-Türklerin barış konferansında ortaya koyacakları tekliflerin esas hatlarını lütfen beyan buyurur musunuz?

"-Şartlarımız çok açık ve çok sadedir. Bağımsızlığımızın kayıtsız şartsız tasdikini talep ediyoruz. Bu kısa cümlede programımızın bütün esas hatları yer almaktadır. Milli sınırımız dahilinde bulunan toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra, bu topraklar dahilinde tamamıyla bağımsız, yani kapitülasyonsuz bir Türkiye yaşamasını istiyoruz. İşte bütün istediklerimiz budur.

Şu aralık dünya çapında bir mesele ortaya çıkmıştır ki,[2] bu da Boğazlar meselesidir.

Boğazlar'dan geçiş serbestisinin temini bizim için bir esas olduğunu bütün âlem bilir.

Boğazlar'ın açılması ve serbestisi bizim tarafımızdan emniyet altına alınmıştır.[3]

Biz, bu meselede bir tek şart koyuyoruz. O da, İstanbul ve Marmara Denizi'nin emniyeti meselesidir. Bu meselenin yalnız Türkiye'nin özel arzu ve menfaatları dairesinde hallolunamayacağını bilmez değiliz. Bu işte Avrupa'nın genel menfaatları da nazarı dikkate alınmak lazım geldiğini biliyoruz ve bunun için konferansta tespit edilecek bir şekli kabule biz de hazırız."

Paşa Hazretleri'ne sordum:

-Şu halde, Mösyö Poincaré tarafından barış konferansının iki safhaya ayrılması suretiyle ortaya atılan teklifi siz de kabul ediyorsunuz demektir?

Gazi Mustafa Kemal Paşa cevap verdi:

"-Türkiye ve Müttefikler ve Yunanistan arasında barış yapılması için tanzimi lazım gelen meseleler bilhassa işbu devletleri alakadar eder. Ancak, Çanakkale meselesinin halli için özel bir konferans yapılması ve bu konferansa bütün alakadar devletlerin ve bilhassa Sovyet hükümetinin iştirak eylemeleri tercih edilmektedir."

Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne şu soruyu sordum:

-Ankara Büyük Millet Meclisi hükümetinin Anadolu'da sakin yabancılara karşı hareket tarzı Bolşevikler tarafından alınmış olan tedbirlere pek benziyor. Bilhassa İzmir ve bazı bankalarda ve hatta Fransız bankalarındaki yabancılara ait kasaların

1 *Renin*'de "siyasette"; *İkdam*'da "işlerde". (Y.N.)
2 *İkdam*'da "Şu aralık ortada âlemşümul bir mesele vardır ki". (Y.N.)
3 *İkdam*'da "Biz Boğazlar'ın küşadını ve serbestisini tekeffül ediyoruz". (Y.N.)

zorla açılması İstanbul'da Müttefikler mahfillerinde pek acı bir tesir hasıl etmiştir. Türkiye'de komünist bir idare mi tesis etmek istiyorsunuz?

Gazi Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verdi:

"-Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. Tabii ki millet değişmemiştir. Aynı Türk unsuru bu milleti teşkil ediyor. Ancak idare tarzı değişmiştir.[1] Ankara hükümetinden evvel İstanbul'da bir sultan ve bunun bir hükümeti vardı. Millet memleketin işlerine, ancak vazifesi kanun yapmaktan ibaret olan bir meclis vasıtasıyla iştirak edebiliyordu. Bu hükümet tarzı, millete istekli olduğu bağımsızlık ve hürriyeti vermeye kâfi değildir. Bu hükümet tarzının verdiği fena neticeler meydandadır. Sultan'ın hükümeti ve Sultan'ın kendisi de mesela Türkiye'nin bağımsızlığına son veren Sevr Antlaşması'nın şartlarını kabul ettiler. Diyebiliriz ki Sultan ve hükümeti kendi kendilerini öldürdüler."

"Ama" *diye devam etti Mustafa Kemal Paşa*[2] "Millet ölmek istemiyor,[3] yaşamak ve iyi yaşamak için ne lazımsa onu yapmak istiyordu.[4] İşte bunun içindir ki, üç seneden beri idare tarzını değiştirdi, yukarıda izah ettiğim bir meşruti hükümete bedel, doğrudan doğruya milletten çıkan bir hükümeti kabul etti.

Bu yeni hükümet millet tarafından tayin olunmuş ve aynı zamanda hem icra kuvvetine, hem de kanun yapma kuvvetine sahip mebuslardan teşekkül eder. Bu mebusların bazıları idare işlerinin teferruatını yürütmeye ve halk komiserleri vazifesini yapmaya memurdurlar. Hakikatte hâkim olan ve her şeyi idare eden merci, Millet Meclisi'dir. Zannıma göre, yeryüzünde buna benzeyen diğer bir hükümet mevcut değildir.[5]

Belirtmek gerekir ki, bu idare tarzı, tamamıyla[6] bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü, biz ne Bolşevikiz, ne de komünist; ne biri, ne diğeri olamayız.[7] Çünkü, biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız. Kısacası, bizim hükümet şeklimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet 'halk hükümeti' diye yâd edilir.

Bu hükümet doğrudan doğruya halkın arzularını tatmine hizmet eder ve memleketin idaresine bizzat sahiptir. Bu itibarla kendi mukadderatını kendisi tayin eder. İdare şubelerimizin tamamında tatbik edilecek olan usul de budur."

-İstanbul'a dönüşünüzde padişahı tanıyacak mısınız?

Mustafa Kemal Paşa mutlak bir tonla cevap verdi "Sultan bizim için artık yoktur; ne de onun vekilleri. Bütün kuvvetler Büyük Millet Meclisi'nde birleşmiştir. Salta-

1 *İkdam*'da "değişiyor". (Y.N.)
2 "Sultan'ın hükümeti..." sözcüklerinden buraya kadarki kısım yalnız *Le Petit Parisien*'de yer almaktadır. *Renin*'de burada bir buçuk satır sansür edilmiş. (Y.N.)
3 "Bu hükümet tarzının..." sözcüklerinden buraya kadarki kısım *İkdam*'da sansür edilmiş. (Y.N.)
4 *İkdam*'da "istiyor". (Y.N.)
5 *Renin*'de "... diğer bir hükümet de vardır". (Y.N.)
6 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te "tamamıyla" sözcüğü yok. (Y.N.)
7 *İkdam*'da "Çünkü, biz ne Bolşevik, ne de komünist olamayız". (Y.N.)

nattan bir defa kurtulduktan ve milli hürriyet ve hâkimiyeti elde ettikten sonra [...][1] altına kendimizi koymayacağız.[2] Yirminci asırda bizim elimizden hürriyetimizi alıp başkalarının hâkimiyetini iade ve tesis etmek olamaz. Hilafeti muhafaza edeceğiz. Şu şartla ki, Büyük Millet Meclisi ve millet halifenin dayanacağı bir mesnet ve kuvvet olacaktır."

-Hilafette şimdiki veraset usulünü muhafaza edecek misiniz? Bazılarının dediği gibi, seçilmiş bir halifeniz olacak mı?

Gazi Mustafa Kemal Paşa burada biraz tereddütten sonra:

"-Bu konuda size kati bir şey söyleyemem. Bununla beraber, şimdiki usulün muhafazasının tercih edileceği zannındayım. Çünkü, en sade ve en tatbiki kolay usul budur. Esasen bu mesele yalnız Türkiye'ye ait olmayıp bütün İslam âlemini alakadar eden bir meseledir."

Konuşmamız buraya geldiği zaman, Ankara'ya gidişten önce, Bursa'nın Yeşil Camii'nde kılınacak olan namazın vakti geldiğini haber verdiler. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden müsaade almadan evvel kendilerine son bir soru sordum:[3]

-Ankara'dan bazı mebusların bana söyledikleri gibi, İstanbul bundan böyle Türkiye'nin payitahtı olmayıp hilafet merkezinin de Bursa veya Ankara'ya nakledileceği doğru mudur?

Bana veda ederken şöyle dedi:

"-Bu konuda hiçbir kati karar alınmamıştır. Gelecekteki payitahtımızı seçmek için barışın akdini beklemeliyiz."

1 *Le Petit Parisien*'de silik bir sözcük okunamadı. (Y.N.)

2 "Mustafa Kemal Paşa mutlak bir tonla..." sözcüklerinden buraya kadarki kısım yalnız *Le Petit Parisien*'de yer almaktadır. *Renin*'de burada iki buçuk satır sansür edilmiş. (Y.N.)

3 *İkdam*'da bu paragraf yok. (Y.N.)

VAKİT GAZETESİ MUHABİRİNE DEMEÇ*

(28 EKİM 1922)

Başkumandan'ımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Bursa'dan dönmezden evvel, Vakit namına bazı beyanat lütfetmişlerdir. "Paşa Hazretleri, İstanbul sizi sabırsızlıkla bekliyor, bu öz anayurdunu ne vakit teşrif buyuracaksınız" sorusuna:

-Yakında inşallah!

diye karşılık verdikten sonra, barış konferansının toplanma mahal ve zamanı hakkında görüş beyan buyurmuşlar, sonra İngiltere'deki değişiklik hakkında şu sözleri söylemişlerdir:

-İngiltere'nin siyaseti henüz bariz değildir. Gerçi Loyd Corc'un[1] çekilmesiyle İngiliz kamuoyunun Türkiya'ya zararlı olmak istemediği ve barışa eğilimli olduğu anlaşılıyor.

Paşa Hazretleri bu izahattan sonra İstanbul muallim hanımları ve muallim beyleri hakkındaki hisleri şu suretle ifade etmişlerdir.

* *Vakit,* 31 Ekim 1922, sayı 1754, s.2. Ayrıca bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928),* c.1, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.84. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Konuyla ilgili olarak, *Renin*'de şu bilgi yer almaktadır:

"Gazi Başkumandan'ımızın Bursa Muhabirimize Beyanatı

"Bursa, 28 (Gecikmiştir)– Başkumandan'ımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Yeşil Cami'de İstanbul muallimleri tarafından şehitlerimizin ruhlarına ithafen okutturulan mevlidi şerifte hazır bulunduktan sonra Eskişehir yoluyla Ankara'ya doğru ayrılmışlardır.
Başkumandan'ımızla beraber Fevzi, İsmet, Kâzım Karabekir Paşalar Hazretleri, Kerkük Mebusu Mehmet Ali, Bursa Mebusu Muhiddin, Hamdullah Subhi, Yahya Kemal, Ruşen Eşref Beyler de Ankara'ya gitmişlerdir. Gazi Başkumandan'ımız otomobille hareketleri esnasında müracaatımı kabul buyurmuşlar ve lütfen bazı beyanatta bulunmuşlardır. Gazi Başkumandan'ımız İstanbul'un kurtarılması pek yakın olduğunu ve Lozan'da toplanacak olan konferansta Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın milli hükümetimizi temsil edeceğini beyan buyurmuşlardır.
Paşa Hazretleri son İngiliz kabinesinin de barışçı eğilimler beslediğini ima etmekte olduğunu beyan eylemişlerdir.
Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri muallimler heyetinin seyahatinden pek mütehassis olduklarını ve memlekette genel cehaleti gidermek için her suretle mesai sarf edileceğini ve bunun için muallim ordusu ile vuku bulan temaslarından pek memnun kaldıklarını dahi ilave buyurmuşlardır."

Renin, 31 Ekim 1922, No: 18. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. (Y.N.)

1 Lloyd George. (Y.N.)

-İstanbul muallim hanım ve muallim beylerinin bana verdiği his pek ümit vericidir. Bu ilim heyetinin mesaisi yalnız İstanbul'la sınırlı kalmayıp Hakkâri'ye kadar her merkezimizde aynı ruhta ve aynı kabiliyette faaliyet icrasına başladığı zaman tasavvur ettiğimiz ümit, maddi tecellilerini gösterebilir. Bundan sonra bütün zekâlarımızı, ilim ve fen kazanımlarımızı İstanbul surlarıyla sarılı bulundurmamayı esas ilke kabul etmeliyiz. Gördüğüm muallim hanım ve beylerde bu his ve bu eğilim en yüksek derecededir. Bundan dolayı çok memnunum.

-Bugün nereye teşrif buyuruluyor?

-Evvela muallim hanım ve beylerin mevlidi şerifine ve daha sonra hükümet merkezi olan Ankara'ya.

TERCÜMAN MUHABİRİNE DEMEÇ*

(EKİM 1922)[1]

Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Bursa'da kendisiyle mülakat eden Tercüman muhabirine şu beyanatta bulunmuştur:

-Paşa Hazretleri barış konferansına iştirak edecek heyet hazırlandı mı?

-Evet.

-Heyete kim riyaset edecek?

-İsmet Paşa.

-Konferansa gidecek heyet arasında İsmet Paşa Hazretleri'nden başka asker var mı?

-Hayır.

-Barış heyeti arasında Yusuf Kemal Bey'in bulunacağı doğru mu. Heyetin kimlerden meydana geldiğini lütfen beyan buyurur musunuz?

Başkumandan Paşa Hazretleri hafif bir tebessümle yazarımızın bu sorusuna "Gazetecilik yapıyorsunuz" *diye karşılık vermişlerdir. Yazarımız bu zemin üzerinde fazla ısrarı uygun bulmayarak Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne son bir soru sormuştur.*

-İstanbul'a teşrif buyurulacak mı?

-Şüphesiz.

-Bu şerefli günün tarihini İstanbul'a müjdelememe müsaade buyurur musunuz?

-Her halde çok az bir zaman kaldı.

* *Vakit*, 30 Ekim 1922, No: 1753, s.2. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 *Vakit*'te mülakatın tarihi belirtilmemektedir. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine 25 Ekim 1922'de görevinden istifa etmiş ve İsmet Paşa 26 Ekim 1922'de Hariciye Vekâleti'ne, 31 Ekim 1922'de de Lozan'a gidecek delege heyetine seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim 1922 Cumartesi günü Bursa'dan otomobille Ankara'ya hareket etmiştir. Buna göre mülakat 25-28 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır. Bkz. Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.775, 777. (Y.N.)

Muhabir, Başkumandan'ımıza İstanbul Milli Matbuatı'na tebliğ edilmek üzere bir emirleri olup olmadığını sormuş ve Paşa Hazretleri hafif bir tebessümle cevap vermişlerdir: Selam.

Ankara'ya Hareket

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Cuma günü saat üçte Bursa'dan Ankara'ya doğru hareket etmiştir. Fevzi, İsmet, Kâzım Karabekir ve Kemaleddin Paşalar Başkumandan'a refakat etmektedir. Başkumandan'ın dün akşam Ankara'ya ulaşması bekleniyordu.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

SADRAZAM TEVFİK İMZASIYLA GELEN TELGRAFLAR ÜZERİNE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN MUKADDERATI VE HİLAFET MESELESİ HAKKINDA*

(30 EKİM 1922)

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Celseyi açıyorum efendim. Bu ayın yirmisinde İstanbul'da bulunan bir zatın[1] aracılığıyla doğrudan doğruya şahsıma hitap eden bir telgrafname aldım ve onun üzerine şahsım namına cevap verdim. Şimdi okunacak telgrafname ile alakası olduğundan ve daha doğrusu bunun işitilmesi yönünden bunu aynen okuyorum:

"Tevfik Paşa oğlunu bendenize göndererek aşağıdaki telgrafnameyi verdi, meselenin gayet gizli tutulması ricasıyla beraber, vuku bulan soruşturmaya nazaran İngilizler konferansta Anadolu ile İstanbul'un ayrı ayrı cephe arz etmesinden istifade ile hilafet hamisi sıfatını kazanmaya çalışacağından, meseleye lazım geldiği gibi ehemmiyet verilmesini arz etmemi tebliğ ettirdi."[2]

Okuyorum telgrafnameyi:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Allah'ın yardımıyla[3] kazanılan muzafferiyet bundan böyle İstanbul ve Ankara arasında ortaya çıkmış olan anlaşmazlık ve ikililiği kaldırmış ve milli birliğimizi temin etmiş olup, ancak Müttefik devletler ile aramızda barış henüz yapılmamış olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde yakında toplanacağı bilinen barış konferansına eskisi gibi her iki tarafın davet edileceği malum bulunduğundan dolayı,

**Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.24, s.279-281, 286, 304, 306-308, 310-311'deki eski yazı zabıt Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. Ayrıca bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre I, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.269, 270, 276, 291-294, 296, 297.

1 Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında "İstanbul'da bulunan bir zat" diyerek ismini vermediği bu kişinin "Hâmit Bey" olduğu *Nutuk*'ta belirtilmektedir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.687. Hâmit Bey'in ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafları için bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.305-306; Kemal Atatürk. *Nutuk*, c.III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, s.1236-1237. (Y.N.)

2 *Nutuk*'ta, telgrafın üstünde "Dersaadet, 17.10.1922" tarihi ve sonunda "Ferman. (Hâmit)" sözcükleri yer almaktadır. Bkz. aynı yerde. (Y.N.)

3 Aslı "Biavnihitaalâ". (Y.N.)

milli selametimizle alakalı mühim maddelerin evvelce aramızda müzakere ve tespiti hakkında hazırlıklarda bulunularak, söz konusu konferansta birleşmiş olarak millet hukukunun müdafaasına mesai sarf edilmesi nezdi âlilerinde dahi rehini tasvip olunacağına[1] tam kanaatim bulunduğundan, olbapta tarafı senaverleriyle görüşüp anlaşmak üzere ahvale vâkıf ve emniyetinize sahip bir zatın buraya gayet gizlice talimatla ve mümkün sürat ile gönderilmesi temenni olunur efendim.

17.10.1338 [1922][2]
Sadrazam
Tevfik"

Buna da verdiğim cevap alenendir, yine aynı zata yazıyorum.

"Türkiye devletinin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazarı dikkatte tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti karşı tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilatı Esasiye Kanunu ile şekil ve mahiyeti beliren Türkiye devletinin kuruluş tarihinden beri Türkiye mukadderatına el koymuş ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti olduğu cihanca malum ve fiili hadiseler ve siyasi muameleler ile teyit olunmuş bulunmaktadır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının kazandığı kati muzafferiyetin tabii neticesi olmak üzere vukuu yakın olan konferansta Türkiye devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakikatler karşısında gayri meşru ve gayri hukuki olduğu yüce Meclis'çe mükerreren ifade ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi mensupların şimdiye kadar defalarca vaki olduğu gibi, bundan sonra da devlet siyasetini karıştırmaktan kaçınmamaları hususunun ne derece büyük mesuliyete sebep olacağı aşikârdır, efendim."[3]

Şimdi yine Sadrazam Tevfik imzalı Riyaset makamına hitap edilmiş açık bir telgrafname vardır. O, okunacaktır.[4]

"Dersaadet, 29.10.1338 [1922]

Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesi'ne

Gayet aceledir.

Konferansa Babıâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babıâli'nin icabet etmemesi, devletin altı asrı aşkın zamandan beri kurulu ve saklı ~~olan~~, bütün İslam

1 "Onay için gerekçe sayılacağına" anlamında. (Y.N.)
2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde tarih yanlışlıkla "17.IX.1338" şeklinde yazılmış. *Nutuk*'ta "17 Ekim 1922" tarihli. (Y.N.)
3 Aynı telgrafname için ayrıca bkz. elinizdeki ciltte, s.25. (Y.N.)
4 Sadrazam Tevfik Paşa'nın telgrafnamesi için ayrıca bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.307-308; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1961, s.1238-1239. (Y.N.)

âleminin alakadar olduğu tarihi hüviyetini yıkılmaya mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisi'nin icabet etmemesi ise cihanın özlediği ve beklediği barışı neticesiz bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri bittabi ne Babıâli, ne Büyük Millet Meclisi kabul ve tahammül eder. Zaten Babıâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik tasavvur olunmadığı ve her türlü ısrar ve baskıya karşı Sevr Antlaşması'nın tasdik edilmemesinde mukavemet ve tesadüf olunan büyük müşkülatın göğüslenmesi ile idare işlerinin yürütülmesi ve işgalin tesirinin azaltılması hususunda elinden geleni yapan ve bu arada vaki olan muvaffakiyetlerin husulüne olabildiğince hizmet eden heyetimiz, milli hâkimiyeti tahkim ve sağlamlaştırmak suretiyle idare birliğini temin için müzakereye[1] hazır olduğu halde, mesaii harbiyenin[2] faydalı bir barış ile siyasi semerelerini toplamak zamanında millet mücahedesinden ayrı kalmayı ve bu sebeple birlikle elde edilmesi mümkün olan yüce vatan menfaatlarından en küçük bir parçayı bile kaybetmeyi asla caiz görmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti dahi reva görmez. Hatta düşman ayağını kesmek ve istila pisliğini temizlemek yolunda kılıçla cansiperane ve hudapesendane[3] mesaide bulunanları nefislerine tercih eyler. Dolayısıyla, anlaşmazlık sebebiyle devlet ve milletin başına maazallahü taalâ büyük bir musibet getirmek ve maddi yardım ve manevi desteklerine nail olduğumuz İslam âlemini elemlendirmekten ise, yüce vatan menfaatları uğrunda birliğin temini, evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu halde hem memleketin geleceği, hem vatanın hukukunun müdafaası hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir zatın özel talimat ile hemen gönderilmesi bilhassa temenni ve bu şık tensip buyurulmadığı halde heyetimizden Ziya Paşa Hazretleri'nin oraya gönderileceği beyan ve cevabının telgrafla bildirilmesi niyaz olunur.

Sadrazam
Tevfik"

Haşim Bey (Çorum): "Maazallah" kelimesi nazarı dikkati çekiyor.

Reis [Mustafa Kemal] Paşa: Arkadaşlar, şimdi burada bir önerge görüyorum: Celâl Nuri Beyefendi'nin... İlk evvel bana söz veriniz, diyor. On altı kişi söz almıştır, efendim. Ondan sonra da söz alanlar vardır.

[...]

Reis [Mustafa Kemal] Paşa: Bu söz alanlardan başka söz alanları yazıyorum. Efendim, söz Rasih Efendi'nindir.

[...]

1 *Nutuk*'ta "müzakereye de". (Y.N.)
2 *Nutuk*'ta "mesaii hayriyenin". (Y.N.)
3 Hudapesendane: Allah'ın beğeneceği şekilde. (Y.N.)

Hüseyin Avni Bey (Devamla): [...] Bunlar beyefendiler, memleketimize fesat sokmak için atılmış tohumlardır. Esasen kendisine vücut vermediğimiz insanlarla haberleşmeye bile lüzum görmeyiz. Reis'imiz Paşa Hazretleri kendilerine nezaket göstererek şahsen cevap vermişlerdir. Hatta bendenizce, şahsen buna cevaba bile gerek olmaması lazım gelirdi.

[...]

Mustafa Kemal Paşa: İstanbul'dan gelen herhangi bir kâğıda cevap vermemişimdir. Aracılık eden adama bunu deyiniz, dedim.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum): Şayanı şükrandır, teşekkür ederim Paşa Hazretleri. Bunu demeseydiniz daha iyi olurdu, o bile tenezzül, Paşa Hazretleri. Hiç yapmayaydınız daha iyiydi. (Gülüşmeler.) Bir köylünün telgrafına her türlü cevap vermenizi hürmetle yüceltirim. Fakat, kendilerine böyle bir sıfat verip de resmi mahiyette telgraf çeken adamlara cevap vermeye Riyaset mezun değildir, tarafımdan. (Gülüşmeler.) [...]

[...]

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Daha söz alan arkadaşlarımız vardır. *(Müzakere kâfi sesleri.)*

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Müzakere usulü hakkında iki kelime arz etmekliğime müsaade buyurur musunuz?

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Efendim, önergeler okunacak:

[...]

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Okunan önergeler mahiyeti itibariyle müzakerenin kifayetine ve gündeme geçilmesine dairdir. Ve bu konuda daha birçok önergeler vardır. Evvela müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Müzakere kâfi görülmüştür.

[...]

Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne

Birkaç asırdır Saray ve Babıâli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet ve millet büyük felaketler içinde müthiş bir surette çalkandıktan sonra nihayet yok olma çukuruna atılmış bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve hakiki sahibi olan Türk milleti Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş ve hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Babıâli aleyhine mücahedeye atılarak Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve onun hükümet ve ordularını teşkil ederek harici düşmanın Saray ve Babıâli ile fiilen ve silahlı olarak ve

malum şiddetli müşkülat ve acı mahrumiyet içinde cidale girişmiş ve bugünkü kurtuluş gününe ulaşmıştır. Türk milleti Saray ve Babıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu çıkararak onun birinci maddesiyle hâkimiyeti padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle de icra ve kanun yapma kuvvetlerini onun kudreti eline vermiştir. Yedinci maddeyle harp ilanı, barış yapılması gibi bütün hükümranlık hukukunu milletin nefsinde toplamıştır. Dolayısıyla; o zamandan beri eski Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış olup yerine yeni ve milli bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri padişah kaldırılmış olup yerine Büyük Millet Meclisi geçmiştir. Yani bugün İstanbul'da bulunan heyet, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve yabancı olmayan kuvvete, milli desteğe sahip olmayıp zıllı zâil[1] halindedir.

Millet eski "otokrat", şahsi hükümet ve Saray halkı ve etrafının sefahati esası üzerine kurulu bir saltanat yerine asıl halk kitlesinin ve köylünün hukukunu himaye eden ve saadetine kefil olan bir halk hükümeti idaresi tesis etmiş ve koymuştur. Hal böyleyken, İstanbul'da düşmanlar ile işbirliği yapmış olanların halen hilafet ve saltanat hukukundan ve hanedan hukukundan bahseylemelerini görmekle hayrete düşmüş bulunuyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve tuhaf ve vakanın hilafına bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir. Büyük Millet Meclisi'nin buna cevap vermesini, dolayısıyla aşağıdaki kararın alınmasını talep ederiz:

1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber çökmüştür.

2. Türkiya Devleti namıyla genç, dinç, milli halk hükümeti esasları üzerine kurulu Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

3. Yeni Türkiya hükümeti çöken Osmanlı İmparatorluğu yerine geçmiş olup onun milli sınır dahilinde yegâne vârisidir.

4. Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla hükümranlık hukuku milletin nefsine verildiğinden, İstanbul'daki padişahlık yok olmuş ve tarihe intikal etmiştir.

5. İstanbul'da meşru bir hükümet mevcut olmayıp, İstanbul ve civarı da Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Dolayısıyla oraların idare işleri de Büyük Millet Meclisi memurlarına verilmelidir.

6. Türkiya hükümeti meşru hakkı olan hilafet makamını esir bulunduğu yabancılar elinden kurtaracaktır.

Sinob	Bâyezid	Diyarbekir
Doktor Rıza Nur	Âtıf	Hacı Şükrü
Menteşe	Gazianteb	İstanbul
Tevfik Rüşdü	Kılıc Ali	Ali Fethi

1 "Batmış, yok olmuş gölge" anlamında. (Y.N.)

Muş Ahmed Hamdi	Menteşe Edhem	Bolu Hilmi
Burdur İsmail Subhi	Dersim Diyab Ağa	Saruhan Avni
Gazianteb Yasin	Adana Zamir	İstanbul Numan
Bolu Şükrü	Kastamonu Abdülkadir Kemalî	Siird Necmeddin
Çorum Haşim	Kastamonu Besim	Urfa Ali Saib
Ergani Mehmed Emin	Karahisarı Sahib Mustafa Hulûsi	Siverek Mustafa Lûtfi
Genc Şeyh Fikrî	Muş İlyas Sâmi	Menteşe Ahmed Saadeddin
Ankara Şemseddin	Mardin Esad	Hakkâri Mazhar Müfid
Aydın Tahsin	Gelibolu Celâl Nuri	Ertuğrul Necib
Eskişehir Halil İbrahim	Çorum Sıddık	Tokad Rifat
Kozan Dr. Fikret	Karahisarı Sahib Ali	
İsparta Tahir	Diyarbekir Feyzi	Konya Refik
Siird Kadri	Bolu Cevad Abbas	Bolu Nuri
Gümüşane Mehmed Ruşen	Van Hakkı	Siird Hacı Nuri
Antalya Rasih	Yozgad Sırrı	Kozan Hüseyin Avni
Konya Kâzım Hüsnü	Gazianteb Ragıb	Üsküdar Neşet
Kozan Mustafa	Bolu Fuad	İçel Ali
Bursa Operatör Emin	İzmir Yunus Nâdi	Kayseri Âtıf

Gazianteb	Sinob	Genc
Hafız Şahin	Mehmed Şevket	Ali Vâsıf
Karahisarı Şarki	Edirne	
Memduh	Kâzım Karabekir	
İstanbul	Batum	Mardin
Dr. Adnan	Ahmed Âkif	Derviş
Maraş	Sivas	Elâziz
Rüşdü	Hüseyin Rauf	Hüseyin
Diyarbekir	Antalya	
Kadri	Hamdullah Subhi	
Saruhan	Karesi	
İbrahim Süreyya	Mehmed Vehbi	
Cebelibereket	Kayseri	Ergani
Faik	Sabit	Hakkı
Kırşehir	Adana	
Sadık	Mehmed	
Kars	Ankara	
Cavid	Mustafa Kemal	

[...]

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Şimdi arkadaşlar, bu müzakereyle alakalı önergeler şu suretle özetlenebilir. Birçok önergeler vardır ki, bu telgrafnameyi yazan ve onun mensup olduğu heyet ve o heyeti kendine bağlayanlar için cezalandırmadan bahsediliyor. Haklarında kanuni muamelenin tatbikinden bahsediyorlar. Diğer birtakım önergeler de vardır ki, buna vereceğimiz cevapta vaziyetlerinin gayri meşru olduğunu söyleyerek ihtarlarda bulunalım ve bu gibi teşebbüslerde de bulunmamalarını söyleyelim diyorlar. Yani cezalandırmadan daha hafiftir. En nihayet Rıza Nur Beyefendi ve arkadaşlarının esaslı maddeleri ihtiva eden bir önergesi vardır. Şimdi bir de önergelerin isimler okunarak oya konulması için on beş kişiyi aşkın imzalı bir önerge vardır. Şimdi müsaade buyurursanız bu önergeleri ayrı ayrı oya koymayacağım. Aynı mealde olanların esas itibariyle nazarı dikkate alınıp alınmadığını oya koyacağım. Cezalandırmadan bahsediliyor, kanuni muameleden bahsolunuyor, ihtarlardan bahsolunuyor, cevap vermemekten bahsediliyor, bunun ikisini birbirinden ayırmak için diyebiliriz ki, doğrudan doğruya kendilerine cevap vermek ve vermemek meselesi veyahut dolaylı olarak ihtarlarda bulunmak, bir de hiç haberleşmeyip doğrudan doğruya haklarında kanuni muamelenin yapılmasını teklif ediyorlar. Şimdi her iki noktayı ayırabilirsem ayrı ayrı yüksek oyunuza koyacağım. Bu telgrafnameye cevap olarak dolaylı veya dolaysız ihtarlarda bulunmayı kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. *(Ret, uygun sesleri.)* Kabul edilmemiştir. Şu halde cevap verilmeyecek. Haklarında kanuni mu-

amele yapmak esasını... *(Kanun vardır sesleri.)* Müsaade buyurunuz! Kanun var. Bu, önerge için de söz konusu olmuştur. İstanbul'da bunu yazanlarla mensup olduğu heyetin ve padişahın hakkında kanuni muamele yapmak esasını kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir. Efendim nasıl yapılacağını ayrıca söz konusu etmek lazımdır. Esas itibariyle haklarında kanuni muamelenin tatbikini kabul buyurdunuz.

Salâhaddin Bey (Mersin): Kanuni muamele tatbikine dair bir şey yoktur. Kabul edilmemiştir.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Sen etmemişsin, içinde edenler vardır. *(Gürültüler.)* Müsaade buyurun! İsimler okunarak önergelerin oya konulması söz konusu olabilir.

Salâhaddin Bey (Mersin): Esas kabul edilmemiştir.

Refik Bey (Konya): Kanun var, Hıyaneti Vataniye Kanunu vardır.
Salâhaddin Bey (Mersin): Herkes kendi oyuna sahiptir. (Gürültüler.)

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Önergeniz buradadır beyefendi. Ben herhangi bir önergeyi oya koymadım, tatbiki suretine dair buraya bir önerge gelirse o zaman söz konusu olabilir.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan): Paşa Hazretleri, zannederim önerge olmazsa, oya konacak da ortada bir şey yoktur.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Efendim, Rıza Nur Beyefendi ve arkadaşlarının bir önergesi vardır. Bunu isimler okunarak yüksek oyunuza koyacağım ve bunu yüksek oyunuza koymadan evvel Hüseyin Avni Bey'in önergesi nazarı dikkate alınmak lazımdır. Diyorlar ki, Rıza Nur Bey'in teklifleri bir kanun tasarısı mahiyetinde olduğundan, Layiha Encümeni'ne havale edilsin.

[...]

Hacı Mustafa Efendi (Ankara): Müzakere usulüne dair söyleyeceğim.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Hacet kalmamıştır, müzakere kâfi görülmüştür. Herkes oy verecektir.

[...]

Hakkı Hami Bey. (Sinob): Müzakere usulü hakkında söyleyeceğim.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Hangi usul efendim? Usul karşısında ne diyeceksiniz? Hangi usul karşılığı arıyorsunuz, yoktur usul? Oturunuz! Usul dersi mi vereceksiniz?

Yahya Galib Bey (Kırşehir): Elverir artık! Usul, usul, usul haricindedir bunlar?

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Arkadaşlar, Rıza Nur Bey'le arkadaşlarının önergesini isimler okunarak oya koyuyorum. Kabul edenler beyaz, etmeyenler kırmızı oy verirler.

(Oyların toplanmasına başlandı.)

Yahya Galib Bey (Kırşehir): Usulü filan budur, herkes oyunu verir.

Osman Bey (Lâzistan): Herkesin bir kanaati var. Ne var yani? Ne oluyor? Ne gürültü yapıyorsunuz?

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Osman Bey! Güya siz gürültüyü kesmek istiyorsunuz; halbuki, siz gürültü yapıyorsunuz.

Osman Bey (Lâzistan): Rica ederim, başkaları hakkında da bu ihtar vaki olsun!

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Herkese vaki oldu, size de vaki oldu. *(Gürültüler.)*

İsmail Şükrü Efendi (Karahisarı Sahib): Cebren oy olmaz! (Cebren yoktur sesleri.) (Gürültüler.)

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Dahili Nizamname vardır, cebren size kimse oy verdirmiyor. Canın isterse oy verirsin.

(İsimlerin okunmasına devam olunmuştur.)

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Efendim, isimler okunduğunda ismi okunmayanlar var mı? *(Adnan Bey var sesleri.)*

Abdülkadir Kemalî Bey (Kastamonu): Efendim, isimler okunduğunda burada bulunmayan arkadaşların isimleri tekrar okunsun, oylarını kullansınlar.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Arkadaşlar bir önerge vardır. Oya iştirak etmeyenlerden kıstelyevm[1] icrası teklif ediliyor. *(Kabul sesleri.)*

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan): Bunun hakkında söz isterim Paşam...

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Bu önergeyi oyunuza koyuyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan): Söz isterim Paşam...

Muhiddin Baha Bey (Bursa): Vekillere ait bir teklifim var, lütfen müsaade buyurun da arz edeyim...

1 Kıstelyevm: Çalışılmayan günler için kesilen para. (Y.N.)

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Burada mevcut olmayanların isimleri tekrar okunuyor.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan): Paşam, mebusların oy vermeye hakkı vardır.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Oyunuzu buraya koyar, çekimser olursunuz.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan): Kaçınırım.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Çekimser olduğunuz belli olsun...

(Kadri Bey Siird'den tekrar isimler okunmaya başlandı.)
Ziya Hurşid Bey (Lâzistan): Usul yoktur buyuruyorsunuz.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Usul yoktur efendim.

Yasin Bey (Gaziayıntab): Paşa Hazretleri bir yanlış anlama var. Önergede hilafetten bahsedilmemiş diyorlar. Rica ederim tekrar okunsun da bu anlaşılsın. Önergede böyle bir şey yoktur.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Efendim o yanlış anlama, anlamak istemeyenlerindir. Önerge okunmuş ve herkes anlamıştır. *(İsimler tekrar okunmaya devam edildi.)*

Edhem Fehmi Bey (Menteşe): Kimin tereddüdü varsa önergeyi gelip okusun.

Reis [Mustafa Kemal Paşa]: Oyların toplanması son bulmuştur.
(Oylar Kâtip Mahmud Said Bey tarafından tasnif edildi.)
Efendim oyların neticesini arz ediyorum. 132 beyaz, 2 kırmızı, 2 yeşil olmak üzere 136 kişi oy vermiş oluyor. Yetersayı için daha 25 kişi lazım... Dolayısıyla muamele tamam değildir. Yarın tekrar oya koyacağız. *(Yarın toplantı yok sesleri.)* O halde Çarşamba günü olur. Celseyi Çarşamba günü toplanmak üzere tatil ediyorum.

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(31 EKİM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/503
Tezkere

Ankara
31.10.338 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine

Kasaba[1] kazası kaymakam vekâletinde istihdam edilmiş olup, memleketin imarı hususunda fevkalade faaliyet sarfı suretiyle mahalli ahalinin gönlünü ve sevgisini kazanan 1. Ordu Makineli Tüfek Müfettişi Kaymakam Ahmed Hamdi Bey'in düşman istilasından henüz kurtulmuş olan kazanın idaresi başında kalmasına şiddetli ihtiyaç bulunduğunu Dahiliye Vekâleti'nden gelen 28 Teşrinievvel 338 [28 Ekim 1922] tarih ve Memurin ve Sicil Müdüriyeti 4385/26306 numaralı tezkerede bildirilmekle, Kasaba kazası kaymakamlığında istihdam edilmek üzere adı geçenin mezun sayılmasını rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan belgeye ait çevrimyazısının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

1 Bugünkü Turgutlu. (Y.N.)

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(31 EKİM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalem Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/503

Ankara
31.10.38 [1922]

Dahiliye Vekâleti Celilesine

28 Teşrinievvel 338 [28 Ekim 1922] tarih ve Memurin ve Sicil Müdüriyeti 4385/26306 numaralı tezkere cevabıdır:

1. Ordu Makineli Tüfek Müfettişi Kaymakam Ahmet Hamdi Bey'in Kasaba Kazası Kaymakamlığı'nda istihdam edilmek üzere mezun sayılması Müdafaai Milliye Vekâleti'ne emredilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan belgeye ait çevrimyazısının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(31 EKİM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/515

Ankara
31.10.38 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine

22.10.338 [1922] tarih ve 9556/27260 numaralı şifreye cevaptır.

Tabip Miralay Tevfik Salim Bey'e dönmesi lüzumunun tebliğini, icabet etmemesi halinde hakkında firari muamelesinin tatbikini rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan belgeye ait çevrimyazısının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE
ELCEZİRE CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(31 EKİM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/642
Tezkere
Şifre

Ankara
31.10.38 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne
Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na

1. Garzan'dan 25.10.338 [1922] tarih ve Seyidzâde Mehmed Ziyaeddin imzasıyla gelen telgrafnamede tekkesinin idaresini temin eden yirmi bir katırın şimdilik serbest bıraktırılması rica edilmektedir. Bu hususta adı geçene kolaylık gösterilmesini rica ederim.

2. Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ve Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na yazılmıştır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11654'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

GARZAN'DA SEYİTZÂDE ŞEYH MEHMED ZİYAEDDİN EFENDİ'YE*

(31 EKİM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/642

Ankara
31.10.38 [1922]

Garzan'da[1] Seyidzâde Şeyh Mehmed Ziyaeddin Efendi'ye

C. 25.10.338 [1922] tele

Zatıâlinize kolaylık gösterilmesi Müdafaai Milliye Vekâleti'ne ve Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na emredilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan belgeye ait çevrimyazısının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

1 Çevrimyazıda yanlışlıkla "Gazan" yazılmış. Doğrusu "Garzan" olmalıdır. Bkz. 31 Ekim 1922 tarihli "Müdafaai Milliye Vekâleti'ne, Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na" başlıklı belge. (Y.N.)

TBMM HÜKÜMETİ'NİN TİFLİS'TEKİ YETKİLİ TEMSİLCİSİ OLAN AHMET MUHTAR BEY'E*

(EKİM 1922)

Temsilcilik
Türkiye Tam Yetkili Temsilcisi
Tiflis
Ekim 1922

TBMM Hükümetinin Tiflis'teki Yetkili Temsilcisi Olan Ahmet Muhtar Bey'e

Bursa'nın düşmandan kurtuluşu ve ancak Anadolu'nun tamamen temizlenmesi şartıyla düşmanın istediği barışa razı olacağımız sebebiyle, Kafkas Federe Cumhuriyetleri Birleşik Sovyet Reisleri Doktor Nerimanov, Myasnikov, Budu Midivani, Kızıl Ordu Askeri Devrimci Komite Üyesi Orconikidze ve Bağımsız Kafkas Ordu Kumandanı Yegorov Yoldaş'tan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine ve ordusuna ve şahsıma sıcak, dostane duygular içeren bir kutlama telgrafı aldım. Lütfen her birine ayrı ayrı, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türk ordusunun içten teşekkürlerini ve ayrıca benim şahsi minnettarlığımı iletin. Hükümetimin, Rus Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti ve Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri hükümetleriyle olan dostluğuna ve bu cumhuriyetlerin halklarının desteğine dayanarak; benimle İstanbul'da görüşme dileklerini en kısa zamanda gerçekleştireceğimi umuyorum. Ortak hedefimiz olan mazlum halkların kurtuluşu için, Bağımsız Kafkas Ordusu'nun gerektiğinde Türk ordusuyla omuz omuza kan akıtmaya hazır olduğunu bildiren Bağımsız Ordu Kumandanı Yegorov Yoldaş'a derin minnettarlığımı sunuyorum.

Lütfen Kafkas Ordusu'na ve kumandanına Türk ordusunun ve benim özel kardeşçe selamımızı ve teşekkürlerimizi iletin.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve
Bütün Türk Orduları Başkumandanı
Mustafa Kemal

* Sosyo-Politik Tarih Rusya Devlet Arşivi, Fond 85, Liste 20, Dosya 51, Yaprak 2'deki Rusça belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. *Teori*, Haziran 1998, s.74-75. Rusça belge Mehmet Perinçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA
SALTANATIN KALDIRILMASI HAKKINDA*
(1 KASIM 1922)

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar! İstanbul'da gayri meşru bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa, evvela hususi ve gizli olarak ordularınızın Başkumandanı'na, müteakiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile[1] yüce Meclis'e müracaatta bulundu. Dikkat buyurulursa, gelen telgrafname[2] ile İslam kamuoyu karıştırılmak isteniyor.

Bu telgrafnamedeki zihniyet,[3] bağımsızlığımızı imhaya çalışan düşmanlarımıza karşı mukaddes davamızı müdafaada fiilen ve hukuken muvaffakiyetlere mazhar olan milli hükümetimizi zaafa uğratmaya yöneliktir. Mana ve mantıktan uzak olan bu telgrafnamenin muhteviyatı, yüce Meclis'inizin mevcudiyetiyle tahakkuk eden bir şekli, bir hakikati tekrar söz konusu etmemizi gerektirdi. İdare şeklimizde mevcut bulunan hakikat, Türkiya halkının mukadderatına bilfiil ve bizzat el koymuş olması, milli hâkimiyetini, milli saltanatını üç seneden beri kendi elinde bulundurarak mukaddes davasını müdafaa etmekte bulunmasıdır.

Bu hakikatin tecellisi, bir batılın yok olmasına sebep oldu. Bu batıl, gayri meşru, gayri makul olan şey,[4] bir milletin hâkimiyet ve saltanat hukukunun bir şahıs uhdesinde temsil edilmesine müsaade edilmesiydi.

Bu nokta üzerinde bütün milletin ve millet arzusuna tabi olarak milletvekillerinden meydana gelen yüce heyetinizin tabii surette vermiş olduğu kararı, birçok defalar, birçok arkadaşlarımızın muhtelif vesilelerle ifade etmiş olmalarına rağmen, ben de bir arkadaşınız sıfatıyla bu kürsüden aynı şeyi tekrar edeceğim. Beni beş on dakika daha dinlemek lütfunda bulunmanızı rica ediyorum. *(Hay hay sesleri.)*

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.3, Vesikalar, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, Vesika: 264, s.308-319; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.3, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, Vesika: 264, s.1239-1251; *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.24, s.318-325; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.305-311. Konuşmanın el yazısıyla hazırlanmış notları için bkz. *Atatürk/ Belgeler, El Yazısıyla Notlar, Yazışmalar*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1998, s.180-287. *Atatürk/ Belgeler, El Yazısıyla Notlar, Yazışmalar*'daki eski yazı belge Erol Şadi Erdinç, *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki eski yazı metin ise Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 günü öğleden sonra saat 1.45'te açılan ve riyasetini İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 130. toplantı 1. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

1 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda "açık bir telgrafname ile" sözcükleri yok. (Y.N.)

2 "Dikkat buyurulursa, gelen telgrafname" sözcükleri yerine, *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda "Gelen telgrafname ile". (Y.N.)

3 "Bu telgrafnamedeki zihniyet" sözcükleri *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda yok. (Y.N.)

4 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda "gayri makul olan şey de". (Y.N.)

Arkadaşlar! Hakikati aydınlatmak için hep beraber Türk tarihi ve İslam tarihi üzerinde kısa ve seri bir göz geçirmeyi uygun bulur musunuz?

Efendiler! Bu insanlık dünyasında asgari yüz milyonu aşan nüfustan meydana gelen büyük bir Türk milleti vardır. Ve bu milletin yeryüzü sahasındaki genişliği nispetinde tarih sahasında da bir derinliği vardır.

Efendiler! Bu derinliği isterseniz iki mikyasla ölçelim; birinci ölçü birimi, tarihöncesi devirlere ait mikyastır. Bu mikyasa göre Türk milletinin atası olan Türk namındaki insan, ikinci Ebülbeşer Nuh Aleyhüsselâmın Oğlu Yafes'in oğlu olan zattır.

Tarih devrinin belge tedarikinde pek hoşgörülü olan ilk safhalarını biz de[1] hoş görelim. Fakat en açık ve en maddi ve en kati tarihi delillere dayanarak beyan edebiliriz ki, Türkler on beş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kabiliyetlerine tecelligâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın sefirlerini kabul eden bu Türk devleti, ecdadımız olan Türk milletinin teşkil eylediği bir devletti.

Efendiler, yine malumdur ki, dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kütlesi vardır ve bunların Asyaî[2] kısmı Arabistan Yarımadası'nda yoğun olarak mevcudiyet arz eder.

Peygamberliğe ve resullüğe mazhar olan Fahriâlem Efendimiz, bu Arap kütlesi içinde, Mekke'de dünyaya gelmiş mübarek bir vücut idi.

Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür. İlahi âdetlerin tecellilerine bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde değerlendirilebilir. İlk devir, insanlığın çocukluk ve gençlik devridir. İkinci devir, insanlığın erginlik ve olgunluk devridir.

İnsanlık, birinci devirde tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle meşgul olunmayı gerektirir.[3] Allah, kullarının lazım olan olgunluk noktasına varmasına kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla meşgul olmayı Tanrılığın bir gereği saymıştır. Onlara Hazreti Âdem Aleyhisselam'dan itibaren kaydedilmiş ve edilmemiş ve sayısız denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son dini ve medeni hakikatleri verdikten sonra artık insanlıkla dolaylı olarak temasta bulunmaya lüzum görmemiştir. İnsanlığın idrak, aydınlanma ve olgunlaşma derecesi her kulun doğrudan doğruya ilahi ilhamlar ile temas kabiliyetine vasıl olduğunu[4] kabul buyurmuştur ve bu sebepledir ki; Cenabı Peygamber, peygamberlerin sonuncusu olmuştur ve kitabı, en mükemmel kitaptır.[5] Son Peygamber[6] olan Muhammed Mustafa Sallallâhüaleyhivesellem 1394[7] sene evvel Rumi Nisan içinde ve Rebiyülevvel ayının 12. Pazartesi gecesi sabaha doğru tanyeri ağarırken doğdu, gün doğmadan...

1 *Atatürk/ Belgeler*...'deki çevrimyazıda yanlışlıkla "bizde" diye okunmuş. (Y.N.)
2 Asyalı. (Y.N.)
3 "Ey Arkadaşlar!" hitabı dahil buraya kadarki kısmın *Atatürk/ Belgeler*...'deki karşılığı şöyle: "Tanrı birdir ve büyüktür. Ve bu büyük olan Allah insanları yarattığı andan cenâb-ı peygamberin vefâtına kadar onları tenvîr, irşâd ve ikmâl için bi'l-vasıta onlarla iştigal etmiştir." (Y.N.)
4 *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "olmadığını". (Y.N.)
5 *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "ve kitabı, en mükemmel kitaptır" sözcüklerinin aslı olan "ve kitabı, kitab-ı ekmeldir" sözcükleri yok. (Y.N.)
6 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Son Peygamberimiz". (Y.N.)
7 *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "1341". (Y.N.)

Refik B. (Konya): Ne güzel bir tesadüf.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Bugün o gündür. Hakikaten Arabî tarihiyle[1] bu akşam yevmi velâdetin[2] yıldönümüne tesadüf ediyor. İnşallah bu hayırlı tesadüftür. *(İnşallah sesleri.)* Hazreti Muhammed[3] çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nurani, sözü ruhani, doğruluk ve görüşte eşsiz, sözünde sadık ve halim ve mürüvetçe saire üstün olan Muhammed Mustafa, evvela bu özel ve seçkin vasıflarıyla kabilesi içinde "Muhammedülemin" oldu.

Muhammed Mustafa peygamber olmadan evvel[4] kavminin muhabbetine, hürmetine, itimadına mazhar oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nebilik ve 43 yaşında resullük geldi.

Fahri Âlem Efendimiz sonsuz tehlikeler içinde, bitmez mihnetler ve meşakkatler karşısında 20 sene çalıştı ve İslam dinini tesise ait peygamberlik vazifesini yapmaya muvaffak olduktan sonra cennetin en yüce katına erişmiş oldu. Kendisinin doğru yolu göstermesine mazhar olan bütün Müslümanlar ve bilhassa ashabı güzin[5] birçok gözyaşı döktüler. Fakat insanlık gereği olan bu hale üzülmenin faydasız olduğunu derhal idrak eden erbabı fatanet[6] Peygamber'in arkasından ağlamak değil, ümmetin işlerini bir an evvel iyi yürütmeye mazhar edecek tedbir almak kanaatiyle toplandılar. Resulü Ekrem'e halife olacak bir emir seçimi söz konusu edildi. Zatı Risaletpenahi, yârıgari olan Hazreti[7] Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı ve son nefeslerini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olması uygun olacağını muhtelif tarzlarda işaret dahi buyurmuşlardı. Buna göre toplanıp resmen bir seçim yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükmolunabilirdi.

Halbuki bu seçim keyfiyeti o kadar basit olmadı. Bilakis mesele çok müzakerelere, münakaşalara ve çok esaslı anlaşmazlıklara maruz kaldı. Seçim işinde mühim olarak üç muhtelif görüş ortaya çıktı. Bu görüşlerden birisi; hilafet makamına hak kazanabilmek, ümmet işlerini yönetebilmek için lazım olan kudret ve yeterliliğin kaide alınması idi. Buna göre, hilafet makamı en kuvvetli ve en nüfuzlu ve en reşit kavmin olacaktı. Bu görüş cumhuru sahabenindi.[8]

İkinci görüş, o güne kadar İslamın başarısına hizmet eden kavmin hilafete müstahak sayılmasıydı. Bu, ensarın[9] görüşüydü.

1 *Nutuk*'ta "arabî tarihlerinde". (Y.N.)
2 Doğum günü. Mevlit. (Y.N.)
3 Paragrafın başından buraya kadar olan kısım *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda yok. (Y.N.)
4 "Muhammed Mustafa peygamber olmadan evvel" sözcükleri *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda yok. (Y.N.)
5 Hz. Muhammed'in yakınları. (Y.N.)
6 Erbabı fatanet: Akıl ve anlayış sahibi insanlar anlamında, dönemin önde gelenleri kastediliyor. (Y.N.)
7 "Zatı Risaletpenahi, yârıgari olan Hazreti" sözcükleri *Nutuk*'ta yok. Yârıgar: Mecaz yoluyla muhlis ve vefalı dost yerinde kullanılır bir tabirdir. Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinde beraber bulunduğundan dolayı Hz. Ebubekir hakkında kullanılır. (Y.N.)
8 "Bu görüş Hz. Muhammed'in yakınlarınındı" anlamında. (Y.N.)
9 Ensar: Hicretten sonra Hz. Muhammed'e Medine'de yardımcı olan Evs ve Hazrec kabileleri mensupları. (Y.N.)

Üçüncü fikir ise akrabalık kuvvetini lüzumlu saymak idi.[1] Bu da Haşimilerin görüşüydü. Bu üç görüşten oybirliğiyle birini tercih etmek ve seçim işini neticelendirmek mümkün olamadı. En nihayet bölünmenin ve fetretin[2] derhal önüne geçmek lüzumuna inanmış olan Hazreti Ömer'in tesiriyle Hazreti Ebubekir'e biat olundu.[3] Görülüyor ki, ilk halifenin seçiminde genel eğilimlerin tabii toplanmasından ziyade şahsi tesir, şekli tespit etmiştir.

Efendiler, bu muhalefet ve münakaşaların yersiz olduğunu zannetmeyelim. Hakikaten hilafet işi, İslam milletlerince en büyük bir iştir. Çünkü efendiler, Halifei Nebeviye, İslam ehli arasında rabıta olan bir emirliktir. Ve İslam ehlinin kelimei vahdet üzere toplanmalarını temin eden bir emirliktir.

Emirlik ise[4] Cenabı Hakk'ın bir sır ve hikmetidir ki, teessüsü, daima şiddet ve kuvvet şartına bağlıdır. Ve ondan asıl maksat da, fesadı def etmek ve şehirlerin asayişini korumak ve cihat işlerini tanzim ile kamu işlerini iyi tanzim ve tesviyeden ibarettir. Bu dahi ancak şiddet ve kuvvete bağlıdır. Âdetullah[5] bu veçhile cari olagelmiştir.

Buna göre yukarıda izah ettiğim üç muhtelif görüşten birincinin –ki, kuvveti ve nüfuzu olan kavmin, milletin hilafet varisi olması noktasıydı– diğer görüşlere tercih edilmesi ve galip olması tabiidir ve Hazreti Ebubekir'in tesirle hilafet makamını işgal etmesi isabet oldu. İşte bu suretle, zamanı saadetten[6] sonra hilafet unvanıyla bir İslam emirliği teşekkül etti.

Fakat efendiler, Peygamber'in vefatıyla derhal her tarafta irtidat[7] başladı, irtica başladı, isyan başladı. Hazreti Ebubekir bunları bertaraf etti. Vaziyete hâkim oldu. Bir taraftan da İslam emirliğinin sınırını genişletmeye girişti. Ebubekir son demlerine yaklaşınca kendi seçimindeki müşkülatı hatırladı ve Hazreti Ömer'i vasiyetname ile bizzat seçti ve millete takdim eyledi.[8]

Hazreti Ömer'in hilafeti zamanında İslam memleketleri fevkalade denecek derecede süratle genişledi. Servet çoğaldı. Halbuki, bir milletin içinde servet ve bolluk hasıl olması, insanlar arasında dünyevi garazların[9] ortaya çıkmasına ve bunun da ihtilal ve fitnenin başgöstermesine sebep olması, bu dünyanın ahvali gereğidir. İşte bu nokta, Hazreti Ömer'in zihnini kurcalıyordu. Bir de Hazreti Ömer hatırlıyordu ki, Resulü Ekrem, sırdaşı olan havası ashabına[10] şunu demişti: "Ümmetim, düşmanlarına galebe edecek. Mekke, Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek, Kisra ve Kayser'in hazinelerini taksim eyleyecektir ve fakat ondan sonra aralarında fitne ve ihtilal ve düşmanlıklar meydana gelerek önceki hükümdarların mesleğine gideceklerdir..."[11]

1 "Lüzumlu saymak idi" sözcüklerinin aslı olan "iltizam idi" sözcükleri yerine, eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "iltizam etti" (gerektirdi). (Y.N.)
2 İki peygamber ya da iki hükümdar dönemi arasında kalan peygambersiz ya da hükümdarsız dönem. (Y.N.)
3 "... Hz. Ebubekir kabul ve tasdik edildi" anlamında. (Y.N.)
4 *Nutuk*'ta "işte". (Y.N.)
5 "Allah'ın âdeti". (Y.N.)
6 Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem. (Y.N.)
7 İslam dinini terk ederek başka dine girme. (Y.N.)
8 "Ve millete takdim eyledi" sözcükleri *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)
9 "Dünyevi garazların" sözcüklerinin aslı olan "agrazı dünyeviyenin" sözcükleri *Atatürk! Belgeler*...'deki çevrimyazıda hatalı olarak "a'raz-ı bünyeviyenin" şeklinde okunmuş. (Y.N.)
10 "Muhterem yakın arkadaşlarına" anlamında. (Y.N.)
11 *Atatürk! Belgeler*...'deki eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "gireceklerdir". (Y.N.)

Hazreti Ömer bir gün Huzeyfetülyemani Radiyallahüanh[1] Hazretleri'ne deniz gibi dalgalanacak fitneyi sorduğu zaman aldığı cevapta: "Senin için ondan beis yok. Senin zamanınla onun arasında kapalı bir kapı vardır" dedi.

Hazreti Ömer sordu:

-Bu kapı kırılacak mı? Yoksa açılacak mı?

Huzeyfe "Kırılacak!.." dedi.

Hazreti Ömer, "Öyle ise artık kapanmaz" dedi ve teessüfünü açıkladı.[2] Hakikaten kapı kırılmak mukadderdi. Çünkü İslam memleketleri genişlemişti, iş çoğalmıştı. Bu emirlik şekli ve bu idare tarzı ile her yerde tam adalet icrası müşkül olmuştu. Hazreti Ömer bunu idrak ediyor, sıkılıyor ve Allah'ına[3] yalvararak diyordu ki:

-Ya Rab! Ruhumu al.

Ömer bir gün ağlarken sebebi soruldu. "Nasıl ağlamayayım ki; Fırat kenarında bir oğlak zayi olsa, korkarım ki, Ömer'den sorulur" diye cevap verdi.

Evet, Hazreti Ömer (Radiyallahüanh) artık hilafet unvanı altındaki emirlik tarzının bir devlet idaresine kâfi olmadığını, bir zatın kendi faziletinde, kendi kudretinde ve hatta[4] kendi heybetinde olsa dahi bir devletin idaresine kâfi olmadığını bütün kapsamlı manasıyla idrak eylemişti. Hatta, bu endişe ile idi ki, Ömer kendinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman "Bir haneden bir kurban yetişir" dedi. Abdürrahman bin Avf'ı çağırdı:

"Ben seni veliaht eylemek istiyorum" dedi. O da; "Bana kabul et diye rey ve nasihat eyler misin?" dedikte, Ömer: "Edemem, Ya Rab" dedi.

Abdurrahman, "Vallahi ben de edebiyen bu işe giremem" dedi. En nihayet Ömer, en makul noktaya temas etti. Emirlik, devlet ve millet işini danışmaya havale etti. Ömer'den sonra ashabı şûra[5] ve bütün halk mescidi ağzına kadar doldurdu ve orada bazı dikkat çekici vaziyetlerle yine ümmet idaresini, seçtikleri bir halifeye verdiler.

Hazreti Osman, halife oldu. Fakat kırılmaya mahkûm olan kapı artık kırılmıştı. İslam memleketlerinin her tarafında bin türlü dedikodu ve hoşnutsuzluk başladı. Zavallı Osman, âciz ve naçiz bir vaziyete düştü. O kadar ki, Şam Valisi Muaviye, onun hayatını muhafaza etmek için kendi himayesine davet etti. Buna olur veremeyen Hazreti Osman'a valiliği tarafından kendini koruması için asker göndermeyi teklif etti. Bunların hiçbirisine meydan kalmadı. Her tarafta isyan eden muhtelif mıntıkalar halkı Medine'de evinin içinde Hazreti Osman'ı kuşatma altına aldı. Ve muhterem zevcesinin yanında şehit etti. Birçok gürültülü ve kanlı vakalardan sonra Hazreti Ali (Keremallahüveçhe) hilafet makamına getirildi.

1 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda "Huzeyfe ibn Yeman (radiyallahüanh); *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Hüzeyfe İbniyeman Radıyallahü anh". (Y.N.)

2 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda burada ayrıca "Bu kapı Hazreti Ömer'di." cümlesi var.

3 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda "Allah'a". (Y.N.)

4 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda "hatta" sözcüğü yok. (Y.N.)

5 Ashabı şûra: Peygamberi görenlerin şûrası. (Y.N.)

Tekrar edelim ki, kapı kırılmıştı.

Aynı ırktan olmakla beraber, Irak başka bir şey, Yemen başka bir şey, Suriye başka bir şey ve Hicaz diyarı da bambaşka bir şeydi.

Hicaz'da bir Halife, Suriye'de kuvvete dayanan bir vali ile Sıffin'de karşı karşıya gelmeye mecbur oldu. Muaviye, Hazreti Ali (Keremallahüveçhe)'nin hilafetini tanımıyor ve bilakis onu Osman'ın kanına girmekle itham eyliyordu.

Vazifesi İslam âleminde Kur'an hükümlerinin tatbikatını teminden ibaret olan Halife, mızraklarına Kur'an sayfaları[1] geçirilmiş Emeviye ordusunun karşısında muharebeyi kesmeye mecbur oldu. Zaruri olarak iki taraf hakemlerinin vereceği hükme[2] tabi olmaya söz verdi.

Muaviye'nin delegesi Amr İbnülas[3] ile Hazreti Ali'nin delegesi Ebumusel Eş'ari[4] tahkimnameyi tanzim için karşı karşıya geldikleri zaman, Hazreti Ali hazır bulunuyordu. "Emirülmüminin Ali ile Muaviye arasında tahkimnamedir" diye yazılan cümleye derhal Muaviye'nin delegesi itiraz etti ve dedi ki;

"O emirülmüminin kelimesini oradan kaldır. Sen yalnız emrinde bulunanların emiri olabilirsin. Şam ahalisinin emiri değilsin."

Hazreti Ali, isminin başındaki sıfatının kaldırılmasına olur verdi. Bundan sonra iki taraf delegesinin yekdiğerine karşı kullandığı adi hile, herkesçe malumdur. Bunda muvaffak olan Amr İbnülas, Muaviye'ye hilafetini müjdeledi.

Diğer taraftan Hazreti Ali de hâkimlerin[5] hükmüne sadık kalacağına söz verdiği halde, biraz tereddüdü müteakip hilafeti icraya devam etti.

Görülüyor ki, Resulullah'ın vefatından yirmi beş sene kadar kısa bir zaman sonra İslamiyet âlemi içinde, İslamın en büyük zevatından ikisi karşı karşıya hilafet iddiasıyla arkalarından sürükledikleri aynı din ve aynı ırktaki insanları kanlar içinde bırakmakta beis görmediler. En nihayet, hilesinde muvaffak olan, saf ve nezih olanı mağlup ve çoluk çocuğunu mahv ve perişan eyledi. Ve bu suretle hilafet unvanı altındaki İslam emirliğini yine hilafet unvanı altında İslam saltanatına dönüştürdü.

Emevi saltanatı, büyük istilalar yapmakla beraber, baştan nihayete kadar kanlı ve elim vakalar ile ancak doksan seneyi doldurabilmiş ve hicretin 132. senesinde Arap milleti Emevi sultanlarını başlarından atmış ve yerine başka namda bir devlet tesis etmiştir. Bu devlete Abbasi devleti ve devletin başında bulunan insanlara da halife derlerdi.

Faaliyet merkezi Irak'ta bulunan Abbasi hilafetinin mevcudiyetine rağmen Endülüs'te dahi "Halifeiresulûllah" ve "Emirülmüminin" unvanlarıyla asırlarca saltanat sürmüş hükümdarlar mevcuttu.

1 Aslı "mesahifi şerife", yani kutsal sayfalar. (Y.N.)

2 "Hükme" sözcüğü, *Atatürkl Belgeler*...'deki çevrimyazıda yanlışlıkla "karara" diye okunmuş. (Y.N.)

3 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "amrü Binil'âs"; *Atatürkl Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "Amr ibni'l-as". (Y.N.)

4 *Atatürkl Belgeler*...'deki eski yazı notlarda Ebu Mus-el-Eş'ari; *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Ebu Musa El'eş'ari". (Y.N.)

5 Kaynaklardaki aslı "hükkâmın". Muaviye'nin delegesi Amr İbnülas ile Hazreti Ali'nin delegesi Ebumusel Eş'ari kastediliyor. (Y.N.)

Beyanatıma giriş olarak izah etmiştim ki, bundan 1 500 sene evvel, yani Hicreti Nebeviye'den iki buçuk asır evvel Orta Asya'da muazzam bir Türkiya devleti mevcuttu. İslam öncesi mevcut olan bu devletlerin sahibi Türkler bundan 1 000 sene evvel İslamı kabul ettiler. Evvela doğuya doğru memleketlerini genişleterek Çin sınırına kadar nüfuz icra eylediler. Abbasi halifeleri zamanında[1] bu civanmert, asalet ve yiğitlikle nam salmış olan Türkler, asker olarak Suriye'ye, Irak'a kadar geldiler. Abbasi halifelerinin idaresi altında bulunan bu yerlerde nüfuz kazandılar. En yüksek idare ve emir ve kumanda makamına[2] yükseldiler.

Hicri dördüncü asırda idi ki, Selçuk hükümeti namı altında muazzam bir Türk devleti teşekkül etti. Bu devletin namı altında faaliyet icra eden Türkler, bir taraftan Kafkasya'ya diğer taraftan güneye, İran ve Irak'a ve Suriye'ye, batıya,[3] Anadolu'ya nüfuz eyledi.

Bağdat'ta oturan Abbasi halifeleri bu muazzam Türk devletinin nüfuz dairesine girmişti. Hakikaten bu Türk devleti beşinci asır ortalarında Maveraünnehir ve Harzem'i,[4] Şam ve Mısır'ı ve Anadolu kıtasının çoğunu ve birçok memleketleri zaptla sınırını Kâşgar'dan ve Seyhun mecrasından Akdeniz'e ve Bahri Ahmer ve Bahri Umman'a[5] kadar genişletti ve Bağdat'ta bulunan Abbasi halifelerini irade ve idaresi altına aldı.

Bağdat'ta aynı merkezde "Melikşah" namında Türk hâkimiyetini temsil eden bir zat ile halife namını taşıyan Muktedibillâh yan yana oturdular ve akraba oldular.

Bu vaziyeti ve bu manzarayı[6] biraz tahlil etmek isterim:

Türk hakanı, –ki, muazzam bir Türk devletinin hâkimiyet ve saltanatını temsil ediyor– temasında[7] bir hilafet makamının ayrıca muhafaza edilmesinde bir beis görmüyor. Eğer böyle bir sakınca görseydi, zaten idaresi altına aldığı makamı ortadan kaldırmak ve o makama ait sıfat ve salahiyeti[8] kendi makamında toplamış bulundurmak mümkündü. Hazreti Selim'in takriben beş asır sonra Mısır'da[9] yaptığını, eğer isteseydi Melikşah daha o zaman Bağdat'ta yapmış olurdu.

Adı geçenin belki yalnız düşündüğü bir şey var idiyse, o da, Türkiya Selçuk devletine daha sadık ve hilafet makamına daha layık diğer birinin Halife Muktedibillâh'a halef olmasını temin idi.[10]

Hakikaten Muktedibillâh'ın veliaht olan oğlunu azil ve onun yerine kendi torununu ikame için halifeye baskı yaptı. Melikşah ölmeseydi, bu, böyle olacaktı.

Şimdi efendiler, hilafet makamı muhafaza edilmiş olarak onun yanında milli hâkimiyet ve saltanat makamı –ki, Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir– elbette yan yana durur ve elbette Melikşah'ın makamı karşısında âciz ve naçiz bir makam sahibi ol-

1 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "zamanında da". (Y.N.)
2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde ve *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "makamatına" (makamlarına). (Y.N.)
3 "Batıya" sözcüğünün aslı olan "garbe" sözcüğü *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde yok. (Y.N.)
4 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Harzimi", *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "Harezmi". (Y.N.)
5 Kızıldeniz ve Umman Denizi. (Y.N.)
6 "Ve bu manzarayı" sözcükleri *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)
7 *Atatürk/ Belgeler*...'deki çevrimyazıda yanlışlıkla "yanında" diye okunmuş. (Y.N.)
8 *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda "salâhiyâtı" (salahiyetleri). (Y.N.)
9 "Mısır'da" sözcüğü *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)
10 *Nutuk*'ta "temin etti". (Y.N.)

maktan daha yüce bir tarzda bulunur; çünkü bugünkü Türkiya devletini temsil eden Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir. Çünkü bütün Türkiya halkı, bütün kuvvetleriyle o hilafet makamının dayanağı olmayı doğrudan doğruya yalnız vicdani ve dini bir vazife olarak taahhüt ediyor ve yükleniyor.

Tarihi düşünceler silsilesi üzerinde birkaç adım daha beraber atalım:

Bu adımlarımız bizi bugünkü idare şeklimizin ne kadar tabii, ne kadar zaruri ve Türkiya için ve bütün İslam âlemi için ne kadar faydalı ve isabetli olduğu neticesine ulaştıracaktır.

Efendiler, Orta Asya'da devlet üstüne devlet teşkil etmiş olan Türkler, daha batıda İran Selçukileri ve Anadolu'da da Rum Selçukileri namı altında pek muazzam ve pek medeni devletler teşkil etmişlerdir. Konya'da hükümet merkezlerini tesis etmiş olan Rum Selçukileri, malumu âlileri olduğu üzere 1308 senesine[1] kadar mevcudiyeti muhafaza eyliyorlar. Arz olunan İslam Türk devletleri faaliyet icra ederken, Cengiz Han namındaki cihangir, Karakurum'dan çıkarak 1227 senesinde[2] sınırlarını Çin Denizi'ne, Bahri Baltık'a, Bahri Siyah'a[3] kadar genişletiyor. Cengiz'in torunu Hulâgû idi ki, 656 hicri senesinde (miladi 1258) Bağdat'ı zapt ederek Abbasi Halifesi Mutasım'ı idam ediyor ve bu suretle dünya yüzünde fiilen hilafete son veriyor.

İrtihali Fahriâlemden sonra[4] Resul'ün birinci halifesi Ebûbekir, ne dünyayı istemiş, ne de dünya ona teveccüh eylemişti.

İkinci Halife Hazreti Ömer, toplum hayatındaki[5] dalgalanmaların durdurulamaz olduğu kanaatini hayatında kati olarak idrak ederek ruhi ıstırap içinde vefat etti.

Hazreti Osman'a gelince: Mukadder olan hücumlar içinde[6] kanını Kitabullah'a akıtarak dünyayı terk eyledi.

Hazreti Ali, hilafeti elinde tutamamak ve ehli beytin[7] haklarını muhafaza edememek bahtsızlığına uğradı.

Emeviler, doksan seneden fazla hilafeti muhafaza edemediler. En nihayet hilafet nüfuzunu Bağdat surlarına çekmeye mecbur olan Abbasi halifelerinin sonuncusu Mutasım'ı çoluk çocuğuyla ve sekiz yüz bin kişi Bağdat ahalisiyle beraber Hülâgû'ya kurban verdiler.

Abbasi halifelerinin zaafını görmekle "Halifei Resulullah" ve "Emirülmüminin" unvanlarını almış olan ve hilafet nüfuzları Elhamra Sarayı'nın kapısından çıkamamaya mahkûm kalan Endülüs'teki halifelerin de hicri beşinci asır başındaki feci akıbeti malumdur.

1 *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "(699) senesine" şeklinde. Ayrıca, "malumu âlileri olduğu üzere" sözcükleri *Atatürk/ Belgeler*...'deki eski yazı notlarda yok. (Y.N.)

2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde hicri olarak "(559) senesinde" şeklinde. (Y.N.)

3 Bahri Baltık: Baltık Denizi. Bahri Siyah: Karadeniz. (Y.N.)

4 Hz. Muhammed'in göçmesinden, yani ölümünden sonra. (Y.N.)

5 "Hayat" sözcüğü, *Atatürk/ Belgeler*...'deki çevrimyazıda yanlışlıkla "heyet" şeklinde okunmuş. (Y.N.)

6 *Atatürk/ Belgeler*...'deki çevrimyazıda "de" eki yanlışlıkla ayrı yazılmış. (Y.N.)

7 Ehli beyt: Hz. Muhammed'in hane halkı, ailesi, özel olarak kızı Fatma, damadı Hz. Ali ve torunları Hasan ve Hüseyin için kullanılır. (Y.N.)

Bağdat'taki Hülâgû'nun meydana getirdiği mühim vaka neticesinde yerküre üzerinde halife ve hilafet makamı yok olmuş[1] bir hale getiriliyor. Bundan üç sene sonra, yani 659 hicri tarihinde (miladi 1261) idi ki, Abbasi halifeleri neslinden Elmüstansırbillâh isminde bir zat Hülâgû'dan kurtulup Mısır hükümetine iltica etti ve bu zat Mısır Meliki tarafından halife tanındı. Bundan sonra on yedi zat halife unvanına sahip olarak ve fakat hiçbir salahiyeti, hiçbir tesir ve nüfuzu olmayarak, doğrudan doğruya Mısır hükümetinin himayesinde yekdiğerinin yerini alarak hayat sürmüştür.

Selçuki devletinin idaresinde genel bölünme[2] hasıl olması üzerine Türkler 699 hicri tarihinde (miladi 1300) Selçuk devleti yerine Osmanlı devletini canlandırarak tesis eylediler.

Bu devletin ululârından Yavuz Hazretleri 924 hicri tarihinde (miladi 1517) Mısır'ı zapt eylediği zaman orada idam eylediği[3] Mısır hükümdarlarından başka, unvanı halife olan bir zat buldu.

Halife sıfatının böyle âciz bir şahıs tarafından kullanılması İslam âlemi için leke olduğuna şüphe etmediğinden, o sıfatı Türkiya devletinin kuvvetlerine dayandırarak canlandırmak ve yüceltmek üzere aldı.

Efendiler, Osmanlı devleti –ki, 1300'de[4] teessüs etmişti– hilafeti aldığı 1517 tarihinden[5] ancak elli sene sonrasına kadar cihan tarihinde yükselme devri denilen ve devamlı ve büyük muvaffakiyetler ile dolu olan yaklaşık üç asırlık bir devir yaşadı. Ondan sonra.. Ondan sonra efendiler, gerileme, gerileme başlıyor.

Efendiler, gerileme devrinin her safhası Türkiya devletinin sınırlarını biraz daha darlaştırıyor, Türk milletinin maddi ve manevi kuvvetlerini biraz daha fazla azaltıyor, devletin bağımsızlığını darbeliyor; arazi, servet, nüfus ve millet haysiyeti azami bir süratle mahv ve harap oluyor.

Nihayet Âli Osman'ın otuz altıncı ve sonuncu padişahı Vahdettin'in saltanat devrinde Türk milleti, en derin esaret çukurunun önüne getiriliyor.

Binlerce senelerden beri bağımsızlık kavramının asil timsali olan Türk milleti bir tekme ile bu çukurun içine yuvarlanmak isteniyor.. Fakat bu tekmeyi vurdurmak için bir hain, şuursuz, idraksiz bir hain lazımdı. Nasıl ki, kanunen idamı lazım gelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vicdanı, insani yüceliklerden soyutlanmış bir mahluk aranır. İdam hükmünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O, kim olabilirdi?!.

Türkiya devletinin bağımsızlığına son veren, Türkiya halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiya'nın idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul etmek kabiliyetinde kim olabilirdi?..[6]

(Vahdettin, Vahdettin sesleri, gürültüler.)

1 Aslı "madum". (Y.N.)
2 Aslı "teşettütü umumî". (Y.N.)
3 *Nutuk*'ta ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "idam eylediği", *Atatürk/ Belgeler..*.'deki eski yazı notlarda "katlettiği". (Y.N.)
4 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde hicri tarih yanlışlıkla "669" yazılmış. Doğrusu, *Atatürk/ Belgeler..*.'deki eski yazı notlarda olduğu gibi "699"dur. (Y.N.)
5 *Atatürk/ Belgeler..*.'deki eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde hicri olarak "924 tarihinden" şeklinde. (Y.N.)
6 *Atatürk/ Belgeler..*.'deki çevrimyazıda "di" eki yanlışlıkla okunmamış. (Y.N.)

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Ne yazık ki, bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdettin.. *(Allah kahretsin sesleri.)* Vahdettin, bu alçakça hareketiyle yalnız kendinin layık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadı.

Vahdettin, bu hareketle[1] kendini öldürdü ve temsil eylediği idare şeklinin yıkılışını zaruri kıldı. Fakat efendiler, millet hiçbir vakit bu hıyanetkârane hareketin kurbanı olmaya razı olamazdı. Çünkü millet, teamül icabı olarak başında bulunanların[2] hareketinin mahiyetini kolayca idrak edecek anlayış ve kabiliyette idi.

Millet, tarihin açıklığından, asırlardan beri uğradığı felaketlerin sebeplerini bir anda özetleyebilecek hassasiyet ve uyanıklıkta idi.

Millet, şahısların saltanat hırsı, tahakküm hırsı, istila hırsından başlayarak menfaat ve rahat temini ve sefahat ve rezaleti genişletme, bolca israflar gibi hasis maksatları için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin elim neticelerini derhal özetleyebilecek anlayış ve olgunlukta idi. Artık milletin en makul ve en[3] meşru ve en insani salahiyetini kullanmak zamanı geldiğinde tereddüdü kalmamıştı.

Cihan tarihinde bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden ve bunların hepsini hadiseler ile tecrübe eyleyen Türk milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında yaratılmış olduğu kabiliyet ve kudretle mevki aldı. *(Şiddetli alkışlar.)* Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil, bütün efradı tarafından seçilmiş vekillerden meydana gelen yüce bir Meclis'te temsil etti. İşte o Meclis, yüce Meclis'inizdir; Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir. Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiya Büyük Millet Meclisi'dir.[4] Ve bu hâkimiyet makamının hükümetine, Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir saltanat makamı, bundan başka bir hükümet heyeti yoktur ve olamaz.

Kendine hilafet sıfatını izafe eden bu şahsi mevki yıkılınca hilafet makamı ne olacaktır sorusu hatıra gelir!

Efendiler, Abbasi halifeleri devrinde Bağdat'ta ve ondan sonra Mısır'da hilafet makamının asırlarca müddet saltanat makamıyla yan yana ve fakat ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hâkimiyet makamıyla hilafet makamının yan yana bulunabilmesi en tabii hallerdendir. Şu farkla ki, Bağdat'ta ve Mısır'ın[5] saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiya'da o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor.

Hilafet makamında dahi Bağdat ve Mısır'da olduğu gibi kudretsiz veya mülteci bir âciz şahıs değil, dayanağı Türkiya devleti olan yüce bir şahıs oturacaktır.

Bu suretle bir taraftan Türkiya halkı asri bir medeni devlet halinde her gün daha sağlam olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, şahısların hıyaneti tehlikesine kendisini maruz bulundurmayacak, diğer taraftan hilafet makamı da bütün İslam âleminin ruh ve vicdanının ve

1 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "hareketiyle". (Y.N.)
2 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "bulunanın". (Y.N.)
3 *Atatürk/ Belgeler...*'deki çevrimyazıda buradaki "en" sözcüğü yanlışlıkla okunmamış. (Y.N.)
4 Bu cümle *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)
5 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "Mısır'da". (Y.N.)

imanının irtibat noktası, İslam kalplerin ferahlığının başlangıcı olabilecek bir izzet ve yücelikte tecelli edecektir.

Efendiler, Türkiya devletinin, Türkiya Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti kavramlarının millet ve memleket[1] için ne kadar kuvvet ve feyiz ve kurtuluş ve saadet vaat ettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik fiili tecrübeler ve bunun mesut semereleri kâfi fikir ve kanaat verebilir, inancındayım. Bundan sonra hilafet makamının dahi Türkiya devleti için ve bütün İslam âlemi için ne kadar feyiz dolu olacağını da gelecek bütün açıklığıyla gösterecektir. *(İnşallah sesleri.)*

Türk ve İslam Türkiya devleti, iki saadetin[2] tecelli ve tezahürünün kaynağı ve kökü olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır.[3] *(İnşallah sesleri.)*

Bu maruzat ve izahata[4] nihayet vermek için, yüksek heyetinize şunu arz edeyim ki, bütün arkadaşlarımın söz konusu olan meselenin esasında tamamen birleşmiş ve müttefik olduğunu, büyük bir vicdani kanaat ve fikri muhakeme ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hal, milletimizin cidden teşekkürünü icap ettiren bir haldir. Yüksek heyetinizin sonsuz takdirleri ve tebrikleri[5] gerektiren bir hakkıdır.

Deminden tafsilatlı bir önerge okunmuştu. Şimdi okunan bir iki önerge daha var. Her üçünün muhteviyatı, arz ettiğim gibi esas noktalarda birdir. Dolayısıyla yapılacak şey, bu üçünü daha açık ve daha güzel bir tarzda tespit etmek ve yüksek heyetinizin kati oyuna kavuşturarak bir an evvel ilan etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldığı tedbirlere karşı[6] mani olmaktır. *(Şiddetli alkışlar.)*

[...]

Reis [İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi]: Efendim, Rıza Nur Beyefendi'nin önceki teklifi ile onun mealinde gibi verilen önergeler hakkında incelemeler yapmak ve bir karar almak üzere Kanunu Esasi, Adliye, Şer'iye encümenlerine havalesini kabul buyuranlar lütfen ellerini kaldırsın. (Kabul, ret sesleri.) (Büyük çoğunluk var sesleri.) Önergeler Şer'iye, Kanunu Esasi, Adliye encümenlerine havale edilmiştir. (Çoğunluk yoktur, isim okuyarak oya koyunuz sesleri.) (Gürültüler, mesele bitmiştir sesleri.)

[...]

Reis [İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi]: Efendim, teneffüs etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

1 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "memleketimiz". (Y.N.)
2 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlarda ve *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "bu iki saadetin". *Atatürk/ Belgeler...*'deki çevrimyazıda "bu" sözcüğü yanlışlıkla okunmamış. (Y.N.)
3 *Atatürk/ Belgeler...*'deki eski yazı notlar burada bitiyor. (Y.N.)
4 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "izahatıma". (Y.N.)
5 "Takdirleri ve tebrikleri" sözcüklerinin aslı olan "takdirat ve tebrikâtı" sözcükleri yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "takdirat ve tebrikâtını". (Y.N.)
6 "Karşı" sözcüğü *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde yok. (Y.N.)

SALTANATIN KALDIRILMASI HAKKINDA MÜŞTEREK ENCÜMENE BEYANAT*

(1 KASIM 1922)

Efendim! Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı. Bu tasallutlarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi. Şimdi de Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce uygun olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

İşin ilmi yönüne gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmi izahat vereyim.

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.186; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.690-691.
Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta, 1 Kasım 1922 tarihli Meclis konuşmasını özetledikten sonra, müşterek encümene yapmış olduğu yukarıdaki konuşmasına şu açıklamayla yer vermektedir:

"Bundan sonra, meseleyle alakalı önergeler, üç encümene: Teşkilâtı Esasiye, Şer'iye ve Adliye encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip, bizim takip ettiğimiz maksada göre meseleyi halletmesi ve neticelendirmesi elbette müşkül idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lazım geldi.

"Üç encümen, bir odada toplandı. Riyasetine Hoca Müfit Efendi'yi seçti. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümeni'ne mensup hoca efendiler, hilafetin saltanattan ayrılamayacağını malum safsatalara dayandırarak iddia ettiler. Bu iddiaların çürütülmesinde ve boşa çıkarılmasında serbest söz söyleyenler ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin istenilen neticeye kavuşmasını beklemek, beyhude idi. Bunu anladık. Nihayet, müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum: '...' dedim ve uzun uzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi, 'affedersiniz efendim' dedi, 'biz meseleyi başka bakımdan değerlendiriyorduk; izahatınızdan aydınlandık'. Mesele, müşterek encümence halledilmişti.

"Süratle kanun tasarısı tespit olundu. Aynı günde Meclis'in ikinci celsesinde okundu. İsim okunarak oya konulması teklifine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki, buna hacet yoktur, memleket ve milletin bağımsızlığını ebediyen saklı kılacak esasları yüce Meclis'in oybirliğiyle kabul edeceğini zannederim. 'Oya sesleri' yükseldi. Nihayet Reis oya koydu ve oybirliğiyle kabul edilmiştir, dedi. Yalnız olumsuz bir ses işitildi; 'ben muhalifim!..' Bu ses, 'söz yok!' sesleriyle boğuldu. İşte efendiler, Osmanlı saltanatının yıkılış ve yok oluş merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir."

Bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.185-186; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.690-691. (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

SALTANATIN KALDIRILMASI HAKKINDAKİ KANUN TASARISININ OYLANMASI HAKKINDA*

(1 KASIM 1922)

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar, tespit olunan esas noktalar üzerinde arkadaşların kanaatlerinin toplandığını görüyorum. Bazı arkadaşlar isim okunarak oya konmasını teklif etmişler; onu öğrendim. Ben zannediyorum ki, buna hacet yoktur. Zannederim ki, memleket ve milletin bağımsızlığını ebediyen saklı kılacak o esasları yüce Meclis'iniz oybirliğiyle kabul edecektir. *(Oya sesleri.)*

[...]

Reis [Reisi Sani Adnan Beyefendi]: [...] Efendim müzakerenin kifayetine dair iki önerge var. Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere büyük çoğunluk ile kâfi görülmüştür.

Şimdi encümenin oybirliğiyle kabul ettiği beyannameyi yüksek oyunuza koyacağım. Lütfen oylarınızı gösteriniz. Üç encümenin oybirliğiyle hazırladıkları beyanname ve maddeleri kabul buyuranlar lütfen ellerini kaldırsın. Efendim oybirliğiyle kabul edilmiştir. (Şiddetli alkışlar.)

Ziya Hurşid B. (Lâzistan):[1] *Ben muhalifim. Dolayısıyla ittifakla değil, çoğunlukla kabul edilmiştir. (Söz yok sesleri.)*

* *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.314; *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.24, s.338-339. *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki eski yazzı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 günü öğleden sonra saat 3'te açılan ve riyasetini Reisi Sani Adnan Beyefendi'nin yaptığı 130. toplantı 2. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

Mustafa Kemal Atatürk'ün, bu konuda *Nutuk*'ta yer alan açıklaması için, elinizdeki ciltte "Saltanatın Kaldırılması Hakkında Müşterek Encümene Beyanat" başlıklı bir önceki belgenin dipnotuna bakınız. (Y.N.)

1 Ziya Hurşit, Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de hazırlanan suikast teşebbüsünün faillerinden olarak, 14/15 Haziran 1926'da tutuklanmış, 13/14 Temmuz 1926'da idam edilmiştir. (Y.N.)

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(2 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/640
Şifre
Makine başında.

Ankara
2.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

Faaliyetinizden ve teşebbüsünüzden, bunların eserlerinden bütün arkadaşlar memnunuz. Verdiğiniz malumattan Heyeti Vekile'yi aynen haberdar etmekteyim. Saltanat ve hilafet makamı hakkında Meclis'in dün vermiş olduğu kararı, geç öğrenirsiniz düşüncesiyle aşağıdaki şifreyle arz ediyorum. Zatı devletinizin padişahı ziyaret ve sarayda yemek yediğinizi gazeteler yazdı. Meclis'te bu hususta dedikodu ve sorular vardır. Bunu münasip surette tekzip buyurmanız uygun olur. Ben gayri vaki olduğunu söyledim. Gerekçeden vazgeçerek kararlaştırılan maddeler aşağıdadır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Suret

1. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'yla Türkiya halkı, hâkimiyet ve hükümranlık hukukunun hakiki temsilcisi olan Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyetinde terk edilemez ve bölünemez ve devredilemez olmak üzere temsile ve bilfiil kullanmaya ve milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği için, Misakı Milli sınırları dahilinde Türkiya Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden başka hükümet şeklini tanımaz. Dolayısıyla Türkiya halkı şahsi hâkimiyete dayalı olan İstanbul'daki hükümet şeklini 16 Mart sene 336'dan [1920] itibaren ve ebediyen tarihe intikal etmiş saymıştır.

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 1 ve F: 1-1'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

2. Hilafet, Hanedanı Âli Osman'a ait olup halifeliğe Türkiya Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken en reşit ve en doğru olanı seçilir. Türkiya devleti, hilafet makamının dayanak noktasıdır.

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(2 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/501
Tezkere

Ankara
2.11.338 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine

26.10.338 [1922] tarih Umuru Mahakim Müdüriyeti 4987 acele tezkereye cevaptır.

Yüce devlet tebaasından olduğu halde düşman ordusuna iltihakla milli hükümetin düşmanlarıyla beraber silah tutmak maddelerinden aleyhlerinde hükmedilmiş olup, Yunan esirleri arasında elde edilmiş olan Salihlili Manol oğlu Kostanti, Eskişehirli Mıgırdıç oğlu Danyal, Bursalı Apostos oğlu Petro, Bandırmalı Yani oğlu İstirati, Bursalı Kostantin oğlu Buğur, Bursalı Aristotil oğlu Apostol, Bursalı Bugur oğlu Tanaş, Kütahyalı Mihail oğlu Dimitri'nin idamlarına dair Ankara Kumandanlığı Efrad Divanı Harbi'nden çıkıp, yüksek tezkerelerine ekli Umuru Mahakim Müdüriyeti adli müşavirlerinden İkbal Efendi'nin 26.10.338 [1922] tarih ve 4987 numaralı mütalaanamesinde incelenerek usule ve kanuna uygun bulunduğu açıklanan idam hükmünün icrası gereği hakkındaki ek evrak ekte gönderildi. Olveçhile muamele yapılmasının icap edenlere emir ve tebliğ buyrulmasını rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

REFİKALARI MELEK REŞİD HANIMEFENDİ'YE
İNEBOLU'DA ESKİ KASTAMONU VALİSİ REŞİD PAŞA'YA*

(4 KASIM 1922)

Adet: 6/511
Çıkış Yeri: Ankara
Numara: 1347

Refikaları[1] Melek Reşid Hanımefendi'ye
İnebolu'da Eski Kastamonu Valisi Reşid Paşa Hazretleri'ne

23.10.38 [1922] tarihli mektubunuza cevaptır. Reşid Paşa Hazretleri namına telgraf havalesiyle ve Bankı Osmani[2] vasıtasıyla bin lira gönderilmiştir, Efendim.

4.11.38 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu No: 16, Belge No: 76'daki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
1 Refika: Eş. (Y.N.)
2 Osmanlı Bankası. (Y.N.)

VAHDETTİN'İN FİRARIYLA İLGİLİ DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(4 KASIM 1922)

2.11.38 [1922]
Zata mahsustur.

Başkumandanlık Huzuru Samisine

5466

Son zamanlarda İstanbul'dan aldığımız raporlarda Vahdettin'in yabancı memleketlere firarından bahsolunuyor. Bu arada saray mahfilleriyle temasta bulunan bir mutemet tarafından bu firar hazırlıklarında bulunulduğu ihbar edilmekle keyfiyet arz olunur.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi
Müşir
Fevzi

Şifre
Zata mahsustur.

Ankara
4.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

Vahdettin'in yabancı memleketlere firar için hazırlıklarda bulunduğu istihbar edilmiştir. Tahakkuku halinde ahali vasıtasıyla engel olunması, mecburiyet görüldüğü takdirde aynı vasıta ile tatbik mevkii daha şiddetli icraatta bulunulması lazımdır. Bu suretle firara hiçbir veçhile meydan verilmemesi.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 5-13'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(5 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Ankara
338 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

3.11.38 [1922] tarihli devletlilerinin tezkeresine ekli 1. Ordu Kumandanı'nın[1] 29.10.38 [1922] tarih ve 201 numaralı mütalaanamesini okudum. Belirtilen mütalaaname muhteviyatı başlıca üç noktada toplanmıştır:

1. Batı Cephesi ordularının mesut zaferle neticelendirilen harekâtı askeriyesini eleştirmeye,

2. Mudanya Mukavelenamesi neticelerinin eleştirilmesine,

3. Barış konferansında delege heyetimizin hareket suretine dair nasihatlere.

Bundan başka Batı Anadolu'da gayrimüslim unsurların memleketten ihracı hususunda bütün ordu mensuplarının gösterdikleri vatanperverane gayretin yalnız kendi şahıslarına ait olduğunu ima edercesine Anadolu'daki Rum ve Ermenilerin ihracı hususundaki arzularının hiç uygun bulunulmamış olduğunu ve bundan sonra memlekette mevcut tekmil Rum ve Ermenilerin ihracını talep ve bu hususta mesuliyetin şimdi ve gelecekte şahsında toplanmasına hazır olduğu beyanatıdır.

Taarruz fikir ve teşebbüsünün ve icrası suretinin yegâne taraftarı ve etkeni olmak üzere kendi şahıslarını ileri sürmek gibi harp tarihini değiştirmeye ve tahrife dair olan beyanları ise sözü edilecek değerden aşağı olduğu için bittabi bunların düzeltilmesi ile vakit harcamaktan kaçınacağım. Başkumandanlığın 1. Ordu Kumandanı'nın yukarıdaki görüşlerine cevabı sıra ile aşağıdadır:

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Naşit Hakkı Uluğ, *Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924)*, Belge Yayınları, İstanbul, 1971, s.180-181. Ayrıca bkz. *Akşam*, 1 Mayıs 1964, s.5'ten aktaran: Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basını, İstanbul, 1997, s.365-367. *Emperyalizme Karşı Türkiye*'deki eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 İsmi anılmayan 1. Ordu Kumandanı, Sakallı Nurettin Paşa idi. (Y.N.)

1. Vaki olmayan hususlarda dürüst kabul edilemeyecek tarzda ve bilhassa hakikati tahrif ve işlenmiş hataları bilmezlikten gelen bir surette değerlendirmelerde bulunulmaktadır.

2. Mudanya Konferansı neticelerinin ne derece lehimize tecelli ettiğini takdirde tam isabetsizlik gösteren lüzumsuz beyanat,

3. Delege heyetine memur zevatın yüksek vasıflarını tanımamazlıktan gelmek, hükümetin ve Meclis'in salahiyetine tecavüzü ihtiva eden serkeşçe[1] görüşler olmak üzere kabul edilir.

Anadolu'daki Rum ve Ermenilerin tehcir veya imhaları hususundaki eğilimleri, bir devlet adamının ancak memleket ve milletin zararını kabul etmeden takip etmemesi lazım geleceği zekâ ve siyasetten uzak avampesendane[2] sözlerden başka bir şey değildir. Mesuliyeti üstlenmek hususunda ise, gösterilen kahramanlığa asla lüzum yoktur. Devlet ve milletin işlerinin yürütülmesini üstlenenler, her türlü mesuliyeti en yüksek derecede omuzları üstünde büyük bir cesaret ve iftiharla tutan insanlar olduğunu bilmek mecburiyetindedir.

Yukarıdaki cevabın aynen 1. Ordu Kumandanlığı'na bildirilmesiyle beraber, söz konusu ettiği hususlar, muhtelif bakımlardan ehemmiyetli görülmüş olmakla beraber, haberleşme ile açıklanması ve tespiti müşkül dahi olduğundan, yakında bizzat 1. Ordu Karargâhı'na giderek bütün alakadarlar ile beraber meseleyi halledip neticelendireceğimin tebliğini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

5.11.38 [1922]
Saat: 10.30 sonra'da telefonla Yaver Ali Bey'e yazdırılmıştır.

1 Aslı "hod-serâne". (Y.N.)
2 Avampesendane: Ayaktakımının, cahil tabakanın beğeneceği türden. (Y.N.)

REFET PAŞA'YA*

(5 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre
Makine başında.

Ankara

Refet Paşa Hazretleri'ne

Hazinei Hümayun'da[1] bulunan kıymetli eşya ile mübarek emanetlerin her vakitten ziyade muhafaza altına alınması lazım olduğundan, icap ederse emin bir subay kumandasında askeri bir müfreze ile özel olarak muhafaza ettirilmesini uygun görmekteyim.

5.11.338 [1922]

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Niyazi Ahmet Banoğlu, *Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk, Siyasi ve Özel Hayatı İlkeleri*, Gözen Yayınları, 2. Basım, 1981, s.384. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Osmanlı devlet hazinesi. (Y.N.)

REFET PAŞA'NIN TELGRAFINA NOT*

(5 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 1/100
Makine başında.

5.11.338 [1922]

Başkumandanlığa

İstanbul'un idaresi hakkında gelen talimatnamenin genel maddelerini bugün tatbike başlıyorum. Yalnız bazı hususlar hakkında ayrıca maruzatta bulunacağım için bunun neticesine kadar belirtilen talimatnamenin genele yayımlattırılmamasını ve bildirilmesine müsaadelerini istirham eylerim.

Mirliva
Refet

Şifre
2/653

Bu talimat Meclis'te gizli celsede söz konusu edilmiş ve vekâletlere zata mahsus kaydıyla verilmiştir. Yazınız üzerine Heyeti Vekile Riyaseti'ne tekrar yazılmıştır.

M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 3-8'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

REFET PAŞA'YA*

(5 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Refet Paşa Hazretleri'nc

İstanbul Vilayeti için lüzum görülen mülkiye ve inzibat memurları ile inzibat kuvvetleri miktarı hakkında devletlilerinin görüşünün bildirilmesi rica olunur.

5.11.338 [1922]

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 3-11'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

REFET PAŞA'YA*

(5 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet

Refet Paşa Hazretleri'ne

C. İstanbul Vilayeti'nin idari işleri hakkındaki Heyeti Vekile kararına dayalı talimatname ve Hariciye Vekâleti'nin Hâmit Bey vasıtasıyla İtilaf devletlerine sözlü takriri[1] şimdi çekilecektir.

5.11.38 [1922]

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 3-12'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki, Necdet Kurdakul ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 "Takrir" sözcüğü burada, nota, resmî bildirim anlamında. (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA

İSTANBUL HÜKÜMETİNİN İSTİFASI ÜZERİNE İSTANBUL'UN İDARİ ŞEKLİ HAKKINDA*

(6 KASIM 1922)

Hafız Mehmed Bey (Trabzon): Esasen aldığımız kararla İstanbul hükümetinin yıkılmasına karar verdik. İstanbul'da hükümet kararımızla olmamasına göre orada idarenin tesisi için İstanbul halkının böyle temennilerini, talebini beklemek lazım gelir miydi?

H. Rauf Bey (Devamla): Hayır, Salâhattin Beyefendi'nin ortaya koydukları gibi, düşmanlarımız belki teşvikçi olduğumuza dair değerlendirmelerde bulunurlar. Dolayısıyla mahzur görülürdü ve Mudanya Konferansı hükümlerine muhalif oldu derlerdi.

[...]

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendim, arkadaşlarımın görüşlerinden mühim olarak bir noktaya ulaşılabilir. Acaba bu hareketle Mudanya Konferansı'na aykırı hareket edilmiş olmaz mı? Yoksa bu, müsait fırsat değil midir? Zannederim ki, en büyük endişe noktası bu olabilir.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1017-1018.

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(6 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/654
Şifre
Makine başında.

Ankara
6.11.338 [1922]

Dersaadet'te: Refet Paşa Hazretleri'ne

6.11.338 [1922] şifreye ektir:

İstanbul'un idaresi hakkındaki talimatnameye temas eden ve daha sonra bildirileceği 5.11.338 [1922] tarihli şifreli telgrafnamede bildirilen hususların süratle bildirilmesini rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 3-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İSTANBUL'DA REFET PAŞA'YA*

(6 KASIM 1922)

2/656
Şifre
Makine başında.

Ankara
6.11.338 [1922]

İstanbul'da Refet Paşa Hazretleri'ne

İstanbul Meclisi Mebusan ve Âyan dairelerindeki paraların ve her türlü eşya, kitap ve levazımın Büyük Millet Meclisi namına devletlileri tarafından muhafaza altına aldırılmasını ve bu hususta lüzumlu görürseniz sonraki bildirime kadar mezunen İstanbul'da bulunan Büyük Millet Meclisi İdare Memuru Konya Mebusu Hacı Bekir Efendi'nin yardımlarından istifade edilmesini rica ederim.

6 Teşrinisani 338 [6 Kasım 1922]

Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7, D: 18, F: 169'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

REFET PAŞA'YA*

(6 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/655
Şifre
Makine başında.

Ankara
6.11.338 [1922]

Refet Paşa Hazretleri'ne

C. "Nota'ya verilecek cevap hakkında resmi karar", dahi "sıfat ve salahiyctinize dair bir karar" yarın açık telgrafla tebliğ olunacaktır.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 3-3'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Necdet Kurdakul, Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

TEVFİK PAŞA'YA*

(7 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti

Ankara
7.11.338 [1922]

Tevfik Paşa Hazretleri'ne

Devletlilerinin telgrafnamelerini hürmetle aldım. 17 Teşrinievvel 38 [17 Ekim 1922] tarihiyle çekilen telgrafnameye verdiğim cevabın size ulaşmadığına üzgünüm. Bu hususta soruşturma icra etmeyi gerek hakikate gerek zatı âsafânelerine[1] karşı borçlu olduğum riayet ve hürmet gereğinden sayarım. Bu vesile ile özel tazimatımın kabulünü rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi[3]
Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III, D: 18, F: 17-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Telgrafın İstanbul'da alınan örneği için bkz. fotokopisiyle birlikte aktaran: Midhat Sertoğlu, "Mustafa Kemal Paşa ile Son Sadrıâzâm Ahmed Tevfik Paşa'nın Münasebetlerine Dair Belgeler", *Milli Kültür,* Aralık 1988, sayı 63, s.104. Ayrıca bkz. Türk Tarih Kurumu Arşivi, Koleksiyon Kodu: TP, Kutu No: 17, Gömlek No: 27, Belge No: 27. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Ahmet Hezarfen, *Milli Kültür*'deki Musa Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Arşivi'ndeki ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 Âsafâne: Vezire yakışacak surette. (Y.N.)

2 *Milli Kültür*'deki ve Türk Tarih Kurumu Arşivi'ndeki belgelerde "Büyük Millet Meclisi Reisi". (Y.N.)

DERSAADET'TE HAMİD BEYEFENDİ'YE*

(7 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/659
Şifre

Ankara
7.11.338 [1922]

Dersaadet'te: Hamid Beyefendi'ye

Dersaadet'te Tevfik Paşa'dan aldığım 4.11.338 [1922] tarihli telgrafnamede, yüksek aracılığınızla verdiği 17.10.338 [1922] tarihli telgrafnamesine cevaben zatıâlinize yazdığım telgrafnameden haberdar edilmediği bildirilmektedir. Bu konuda bilgi verilmesini rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a D: 68, F: 9-18'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

MOSKOVA'DA MERKEZ PANRUS KOMİTESİ REİSİ KALİNİN'E*

(7 KASIM 1922)[1]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden, Rus İhtilali'nin yıldönümü münasebetiyle Moskova'da Merkez Panrus Komitesi Reisi Kalinin[2] *Cenapları'na şu telgraf gönderilmiştir:*

Rus milletinin eski idare tarzı kalıntılarına son vererek yeni bir devir açtığı hatırlanmaya değer ihtilalin beşinci yıldönümüne tesadüf eden tarihi gün münasebetiyle halisane tebriklerimi zatınıza beyana müsaraat ederim.[3]

Bu ihtilalin muazzam eseri olan Türk-Rus dostluğunun sağlamlaştırılması, bundan böyle birleşmiş olan Türk-Rus milletleri münasebetlerinin karşılıklı olarak esas olduğunu ve böyle kalacağını ilave etmekle memnunum.

Rus milletinin saadeti ve refahı hakkındaki en ciddi temennilerimi beyan ederken, zatınız hakkındaki samimi hissiyatımı da kabul etmenizi rica eylerim.

* *Hâkimiyeti Milliye,* 14 Kasım 1922, Numara: 660, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.478. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 *Hâkimiyeti Milliye*'de belgenin tarihi yoktur. Ancak, telgrafta, Rus İhtilali'nin yıldönümü kutlandığından, 7 Kasım 1922'de çekilmiş olmalıdır. Ekim Devrimi olarak da bilinen Sovyet Devrimi, 1917 yılının 7 Kasım'ında (eski Rus takvimine göre Ekim) Kışlık Saray'ın ele geçirildiği günle anılmaktadır. Telgraf, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*'te de "7 Kasım 1922" tarihiyle yayımlanmış. (Y.N.)

2 Kalinin, Mihail İvanoviç, Rusya Sovyetleri Kongresi Merkez Yürütme Komitesi Başkanı. (Y.N.)

3 Müsaraat: Sürat ve acele etme; teşebbüs, girişme. (Y.N.)

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(7 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/521
Tezkere

Ankara
7.11.338 [1922]

Erkânıharbiye Umumiye Riyaseti'ne

1. Ordu Kumandanlığı'ndan[1] biri Başkumandanlığa ve diğeri Meclis'e hitaben çekilip Ali Kemal'e dair olan iki telgrafnameyi ekte devletlilerinin makamına takdim ediyorum. Ordular doğrudan doğruya Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne bağlı bulunmakla, 1. Ordu Kumandanlığı'nın merci atlamasının eleştirisi gerekli görülmüştür. Kendisine gerekli ihtarlarda bulunulmasını rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7, D: 18, F: 170'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
1 O tarihte 1. Ordu Kumandanı Sakallı Nurettin Paşa idi. (Y.N.)

ELCEZİRE CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(7 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/658
Şifre

Ankara
7.11.338 [1922]

Elcezire Cephesi Kumandanlığı'na

C. 23.9.338 [1922] tarih ve 1082/15382 numaralı yazıya:

Şimdiye kadar iyi niyetlerine işaret edecek esaslı hiçbir icraatta bulunmayan ve her müracaatlarında talep eden vaziyetinde bulunan El Ahd Cemiyeti[1] ile hakiki mahiyetlerinin tayini için gayri resmi surette münasebet tesis buyurulması uygundur, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

1 Osmanlı İmparatorluğu'nda Hürriyet'in İlanı'ndan (23 Temmuz 1908) sonra yoğunluk kazanan Arap ayrılıkçı hareketinin önemli bir kuruluşu olan El Ahd Cemiyeti, Kahtaniye Cemiyeti'nin bölünmesi ile oluşmuştur ve üyelerinin Arap asıllı subaylar olması esastır. Bu tür cemiyetlerin görünüşte çalışmaları Arap toplumunun ortak çıkar ve gelişmelerini sağlamak gibi görünse de, belirlenen esas amaç Arap ülkelerinin bağımsızlığı ve Arap hilafetini gerçekleştirmektir.
El Ahd Cemiyeti'nin amacı, Trablusgarp Savaşı'ndan sonra ve kuruluşunu izleyen dönemde Türklere karşı İngiliz korumacılığı ile ihtilal ve bağımsızlık girişimlerini bir emrivaki olarak yaygınlaştırmaktır. Cemiyetin bu yöndeki girişim ve eylemleri *Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi*'nde belgeleri ile ortaya çıkmış ve üyeleri ölüm ve hapis ile cezalandırılmışlardır.
Geniş bilgi için bkz. *Âliye Divan-ı Harb-i Örfisi'nde Rüyet Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzahat*, Dersaadet, Tanin Matbaası, 1916, s.18-20; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, c.I, İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Genişletilmiş 2. Basım, İstanbul, 1984, s.600, 602-603. (Y.N.)

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(8 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/532
Tezkere

Ankara
8.11.338 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine

5.11.38 [1922] tarih ve Umûru Mahakim Müdüriyeti 5110 numaralı acelc tezkereye cevaptır:

Osmanlı tebaasından oldukları halde, bu defa Yunan esirleri arasında elde edilen Kuşadası'nın yukarı mahallesinden 310 doğumlu İstilyanos oğlu Mihail, Menemen'in Kasımpaşa Mahallesi'nden Kiracı Yani oğlu Yako'nun devletin düşmanlarıyla birlikte hükümetimiz aleyhine silah tuttuklarından dolayı icra kılınan muhakemeleri neticesinde adı geçenlerin idamlarına dair Kayseri Efrad Divanı Harbi'nden 7.10.38 [1922] tarihiyle çıkıp yüksek tezkerelerine ekli Umuru Mahakim Müdüriyeti adli müşavirlerinden Îkbal Efendi'nin 5.11.38 [1922] tarih ve 5110 numaralı mütalaanamesinde incelenerek usule ve kanuna uygun bulunduğu açıklanan idam hükmünün icrası gereği hakkında alakalı evrak ekte gönderildi. Olveçhile mumamele yapılmasının icap edenlere emir ve tebliğ buyurulmasını rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

HİNDİSTAN MERKEZ HİLAFET KOMİTESİ REİSİ SEYYİD ÇUTANİ'YE*

(9 KASIM 1922)

Ankara: 9.11.38 [1922]

Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Reisi
Halis Dostum Seyyid Çutani Hazretleri'ne

Hiçbir hak ve ahde dayanmaksızın memleketimizin en kıymetli parçasını işgal eyleyen ve Anadolu'yu istila ederek bağımsızlık davamızı neticesizliğe mahkûm eylemeye çalışan Yunan ordusu aleyhine kazandığımız büyük zaferi tebriken 17 Eylül'de yüksek taraflarından söylenen nutkun yazılı suretini ancak bugünlerde okuyabildim. Bizim bu büyük zaferimizin doğuracağı büyük neticeler yalnız Türkiya'nın mukadderatı üzerine tesirli olmakla kalmayacak, aynı zamanda bütün zulüm görmüş milletleri, kendi hayat ve bağımsızlıklarını tehdit ve tazyik eyleyen zalimler aleyhine hareket için cesaretlendirecektir.

Hakikaten büyük bir azim ve ısrar ile devam ettirilen ve müdafaa edilen bağımsızlık, hak ve hürriyet davalarının muvaffakiyetini bütünüyle engelleyecek hiçbir kuvvet tasavvur olunmuş değildir. Zatıâlileri ve mesai arkadaşları gibi fedakâr ve azim sahibi zevat tarafından sevk ve idare edilen Hindistan davasının da pek uzak olmayan bir zamanda büyük bir muvaffakiyet ile taçlanacağından tamamen ümitvar bulunuyor ve bunun için dua ediyoruz.

Tarafımızdan kazanılan zaferde Hindistan için de mühim bir şeref hissesi vardır. Bilhassa yüksek gayretleriyle temin buyurulan maddi yardım ve iane paraları Türkiya davasının tahakkuku yolunda pek ziyade işimize yaramıştır. Bundan sonra dahi devam edecek manevi desteğiniz, nihai surette akdi olan[1] barışımızın hızlandırılmasına ve milli emellerimizin tamamen elde edilmesine yardım edecektir.

Bilhassa ordumuzun eşsiz kahramanlığı ile Yunanlılardan kurtarılan yüz bin kilometrekare arazide oturan milyonlarca ahali elbisesiz, yersiz ve erzaksız bir halde yaklaşan kışın tesirlerine maruz bulunmaktadırlar. Yunanlıların tasvir edilemez vahşetleri ve tahripkârlığı yüzünden bu vaziyete düşen Türkiya Müslümanları, Hindistan'daki din kardaşlarının geniş surette yardımlarına muhtaçtırlar. Türkiya halkı hakkında da-

* *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Şubat 1923. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.479-480. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 *Hâkimiyeti Milliye*'de bu şekilde. Bir sözcük düşmüş olmalı. (Y.N.)

ima yüksek bir alaka ile hareket eden ve her fırsatta samimi teveccühlerini gösteren bütün Hintli kardaşlarımıza hürmetkâr selamlarımızı ve hayır dualarımızı arza yüksek aracılıklarını rica eder ve zatıâlilerine kalbi ihtiramlarımı arz eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE*

(9 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/535
Tezkere

Ankara
9.11.338 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesine

1. Ordu Kumandanı'nın[1] 31/1 Teşrinisani 338 [31/1 Kasım 1922] tarihiyle Hıristiyanların tehciri hakkında salahiyeti haricinde emir verdiği ve Hıristiyanların tehciri meselesi Heyeti Vekile'ce görüşülerek bir karara bağlanmış bir madde olduğu gibi, bu gibi hususlara vazifeleri haricinde olarak ordu kumandanlarının müdahale etmeleri uygun olamayacağından yasaklanması, Dahiliye Vekâleti Celilesinden gelen 6 Teşrinisani 338 [6 Kasım 1922] tarihli ve İdarei Umumiye Müdüriyeti 2222/27477 numaralı tezkerede bildirilmektedir. Salahiyeti haricinde bu gibi hususta müdahale eylediği anlaşılan 1. Ordu Kumandanı'na gerekli ihtarların icrasını rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7, D: 18, F: 174-1'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 Sakallı Nurettin Paşa. (Y.N.)

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(9 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Tezkere

Ankara
9.11.338 [1922]

Dahiliye Vekâleti Celilesine

6.11.338 [1922] tarih ve İdarei Umumiye Müdüriyeti 2222/27477 numaralı tezkereye cevaptır:

Salahiyeti haricinde bu gibi hususlara müdahale eylediği anlaşılan 1. Ordu Kumandanı'na gerekli ihtarların icrası Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesine yazılmıştır, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE*

(9 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/530
Tezkere

Ankara
9.11.338 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilelerine

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesinin aynen ve ekte takdim kılınan 7 Teşrinisani 338 [7 Kasım 1922] tarih ve Muamelatı Zâtiye Dairesi Şube 1 30596 numaralı tezkeresinden, 1. Ordu Kumandanı'nın lüzumsuz yere Alay Kumandanı'nı değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu konuda Ordu Kumandanı'nın nazarı dikkatinin çekilmesini rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7, D: 18, F: 174-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

BURSA'DA 4. KOLORDU KUMANDANLIĞI'NA*

(10 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/660
Şifre
Zata mahsustur.

Ankara
10.11.338 [1922]

Bursa'da 4. Kolordu Kumandanlığı'na

1. İkinci madde çözümünün Bursa Mebusu Muhiddin Bâhâ Bey'e verilmesini rica ederim.

2. Bursa Mebusu Muhiddin Bâhâ Beyefendi'ye: C. Grupça seçilen zat, tarafımızdan vuku bulan ima üzerine istifa etmiş ise de, tekrar grupça ve neticede genel kurulca seçilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

HİNT HİLAFET KOMİTESİ'NİN LONDRA TEMSİLCİLİĞİ'NE*

(11 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/544
Tahrirat

Ankara
11.11.338 [1922]

Hint Hilafet Komitesi'nin Londra Temsilciliği Canibi Âliyesine

8 Mart 1338 [1922] tarih ve 6/179 numaralı yazıya ektir:

Türkiya'ya yardım maksadıyla toplanıp ulaştığı bildirilen 81 000 İngiliz lirasına ek olarak aşağıda gösterildiği üzere 25 000 İngiliz lirasının ulaştığını bildirmekle iftihar eder, teşekkürlerimin icap edenlere tebliğini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Onuncu defa	5 000	İngiliz lirası karşılığı			32 100	Osmanlı lirası		
On birinci defa	4 000	"	"	"	26 800	"	"	
On ikinci defa	6 000	"	"	"	42 120	"	"	
On üçüncü defa	5 000	"	"	"	35 500	"	"	
On dördüncü defa	5 000	"	"	"	35 900	"	"	
Toplam	25 000	İngiliz Lirası karşılığı			172 420	Osmanlı Lirası		

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12290'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Keskin, *Hindistan Müslümanları'nın Millî Mücadele'de Türkiye'ye Yardımları (1919-1923)*, Kayseri, 1991, Erciyes Üniversitesi Yayınları, s.92-93, 142. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE*

(11 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/543
Tezkere
Gizlidir.

Ankara
11.11.338 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti Celilesine

6.11.338 [1922] tarih ve 5590 numaralı tezkereye cevaptır.

Müttefik devletlerin nazarı dikkatini çekecek ve onları ciddi ve müşterek tedbirlere sevk edecek harekâtın daha bir müddet ertelenmesi münasip olduğundan, İzmir Limanı'nda bulunan, yabancı harp gemilerinin limandan ihracı için teşebbüsler icrası uygun görülmemiştir. Keyfiyetin şimdilik iyi suretle idaresini rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 15064'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(11 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/540

Ankara
11.11.338 [1922]

Dahiliye Vekâleti Celilesine

1. Ordu Makineli Tüfek Müfettişi Piyade Kaymakamı Hamdi Bey'in Kasaba Kazası Kaymakamlığı'nda istihdam edilmek üzere mezuniyeti kaydına işaret edildiği, Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesinden gelen 7.11.338 [1922] tarih ve Muamelatı Zâtiye Şube 1 30372 numaralı tezkerede bildirilmektedir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA İSTANBUL'DAKİ MEMURLARIN MAAŞLARI HAKKINDA*

(11 KASIM 1922)

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendiler, söz konusu olan meseleden dolayı bazı arkadaşların haklı olarak asabileşmekte olduğunu görüyorum. İçinizde bu asabiyete iştirak etmeyecek hiç kimse yoktur. Ancak kendimizi bundan kurtarabilmek için söz konusu meselenin, müsaade buyurursanız, ufak bir tahlilini yapalım. Eğer, söz konusu olan mesele, asırlardan beri Anadolu'nun servetini çekmiş ve Anadolu'nun fakru zaruretine sebep olmuş bir İstanbul'a para vermekte hâlâ devam edilecek olsaydı, zannederim, hepimiz asabileşecek ve bunu katiyetle reddedecektik. Bu, hiçbir zaman söz konusu olamaz. Bugün söz konusu olan, zannederim ki, siyasi ve idari tedbirden başka bir şey değildir. Bir İstanbul vilayeti vardır ki, halen düşmanlarımız olan İtilaf devletlerinin işgali altındadır ve bu İstanbul asırlardan beri fena bir idare makinesinin elinde malûldür, malûl olagelmiştir. Dolayısıyla biz, payitaht olagelen bu İstanbul'u, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir vilayeti haline sokarak idare etmek istiyoruz. Ancak bunu tatbik etmek isterken, birtakım kuvvetler var. Maksada ters birtakım kuvvetler ve vaziyetler vardır. Onları birer birer sayalım.

Evvela Müttefik devletlerin İstanbul'da özel bir vaziyeti vardır. Bu, bize muhalif olan bir vaziyettir. Bizim aleyhimizde çalışan bir kuvvettir.

Bundan başka Hıristiyan unsurlar vardır. Onlar da bizim aleyhimize, bizim maksadımız hilafında birçok roller oynamaktadırlar.

Üçüncüsü de, birçok merkezi dairelerin faaliyetini tatil etmesi yüzünden sayısız insanlardan meydana gelen bir gayri memnunlar sınıfı vardır. Bu tabiatı ile hasıl olmuştur. Benim anlayışıma göre, Heyeti Vekile bu olumsuz vaziyetlere ve muhalif sakıncalara ve bu muhtelif olumsuz kuvvetlere karşı seri bir tedbir alarak, hepsinin mesaisini neticesizliğe uğratmak istiyor. Bittabi Müttefik devletlerin vaziyetine göre başka türlü tedbirler almak var.

Bir de üçüncü vaziyet ki, arz ettiğim gayri memnunlardan meydana gelen büyük bir sınıfın yapabileceği fenalığı bugün için engellemek. Şüphe yok ki, bu insanlar orada aç bırakılırsa daima aleyhimizde çalışan kuvvetlere iltihak edeceklerdir ve İstanbul muhiti de çabuk bunlara sapar. Nitekim iki üç günden beri aldığımız malumat bu anlayış tarzını, bu tahmini teyit etmektedir. Dolayısıyla, hükümetin derhal bir beyanname ile oradaki kamuoyunu tatmin etmesi ve fenalığı hakikaten fena ve sınırlı sayıda

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1032-1033.

insanlar üzerinde tecrit ettirerek, toplumu böyle masun bir halde bırakması çok uygundur. Bittabi hükümet siyasi, idari bir tedbir olmak üzere kendiliğinden yapabilirdi. Fakat biz burada hakikaten maddi bir fedakârlığı göze almaktayız. O memurlara para vermek, –mademki böyle bir muamele neticede yüce Meclis'inize intikal etmek zaruretindedir– bu işin başında yüksek heyetinizin tasvibine mazhar olabilecek bir harekete mecburdur. Bundan dolayı hükümet yüksek heyetinize müracaat etmiş bulunuyor. O esaslı fikirler, noktalar hakikaten tatbik olunacaktır. Bir taraftan dahi onları ne şekilde tatbik edeceğini düşünsün. Tertip, tanzim etsin. Derhal İstanbul kamuoyunu teskin etmek, orada aleyhimize tertip edilen kuvvetlere iltihak etmeye mahal vermemekten ibarettir. Bendenizce münakaşaya bile hacet yoktur. *(Müttefikiz sesleri.)*

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(11 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
Umuru Hariciye Vekâleti
Siyasi Kısım
Adet
Şifre

Ankara
11.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

C. Hamid Beyefendi'nin 6 Teşrinisani 38 [1922] tarihli şifresine cevaptır:

Türk milletinin üç seneden beri devam eden mücahede ve mücadelesiyle reddettiği Mondros Mütarekenamesi'nden bahsetmek Türk milletinin hakkının kazanılması ve temini uğrunda döktüğü kanı hiçe saymak ve bütün Avrupa ve cihan kamuoyunun alkışladığı zaferlerinin inkârı olacağına nazaran, General Pelle cenaplarının söz konusu mütarekenameye dayanarak görüşler beyanına girişmesi, adı geçenin hakperestane fikirleriyle uzlaşır görülememiştir.

Biz Mudanya Konferansı'nda imza ettiğimiz mukavelename hükümlerinin muhafazasına dair verdiğimiz söze riayetkârız. Halbuki Müttefik devletlerce bu mukavelename pek bariz bir surette hemen her gün ihlal edilmekte, tayin olunan sınır hattına riayet olunmamakta, tahkimat yapılmaması kararlaştırılan yerlerde tahkimata devam kılınmakta, kıtalar artırılmakta ve bölgemiz üzerinde İngiliz, Fransız tayyareleri mukavele hilafına devamlı olarak dolaşmakta ve tarafımızdan bu ahval devamlı olarak ve şiddetle protesto edilmekte olduğu ve bu suretle tamamıyla şikâyetçi mevkiinde biz olduğumuz halde General Pelle Cenaplarının hadiseleri aksi surette yorumlayarak kendilerinin şikâyetçi mevkiine geçmeleri hususunda adalet fikirlerine aykırı bulunduğuna eminiz. Bu bakımdan mesele incelendiği takdirde, hakkımızda Fransa dostluğunun hakkıyla tecellisini beklemekte haklı olduğumuz ortaya çıkacağı tabiidir.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-b, D: 45, F: 163'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKİLİ KÂZIM PAŞA'YA*

(12 KASIM 1922)[1]

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre
Makine başında.

Ankara
13.11.38 [1922]

Müdafaai Milliye Vekili Kâzım Paşa Hazretleri'ne

Fevzi Paşa Hazretleri'nin Perşembe günü orduyu teftiş için hareketine zaruret görülmüştür. İlk vasıta ile dönmenizi rica ederim.

12.11.38 [1922]

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazısının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

1 Belgeye ait çevrimyazının üstünde "13 Kasım 1922", altında ise "12 Kasım 1922" tarihi vardır. (Y.N.)

ERZURUM BELEDİYE RİYASETİ'NE*

(13 KASIM 1922)[1]

Uhdeme hemşerilik tevcihi münasebetiyle İzmirlilere yazdığım cevaptan mütehassis olarak muhterem ve ilk hemşerilerim Erzurumluların âcizlerine karşı kıymetli bir iltifatı suretinde kabul ettiğim yüksek telgrafnamelerini hürmetle aldım. Milli mevcudiyetimizin ruhunda saklı olan bağımsızlık aşkını anlamayanlarca bütün kurtuluş çarelerinin tükenmiş sayıldığı bir sırada mukaddes cidale öncü olan ve bilhassa davamızın en müşkül bir devrinde beni vefa ve sadakat sinesinde kucaklamış bulunan Erzurumlu kardeşlerime karşı daimi, hararetli bir ihtiramkârane bağ ile bağlı bulunmaktayım. Kahraman Erzurumluların inşallah yakınen kavuşacağımız barış günlerindeki yenilikçi mesaide dahi vatanın yükselmesi için elbirliği ile çalışacaklarına emin olarak bütün Erzurumlu hemşerilerimi selamlarım.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* *Varlık*, 13 Kasım 1922. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.465-466. *Varlık*'taki eski yazı metin Ahmet Hezarfen ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
Varlık'ta, belgeye yer verilmeden önce şu açıklama yapılmış:

> "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle Erzurumlular arasında teati edilen mektuplardan sonra Erzurum Belediye Reisi Nafiz Bey ile Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri arasında suretleri aşağıda bulunan telgraflar teati edilmiştir.
>
> "Erzurum Belediye Riyaseti'nden Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne
>
> "Muhterem İzmir halkının İzmir Belediye ve İdare meclisleri vasıtasıyla vuku bulan istirhamları üzerine kendilerine hemşeri olmak şeref ve atıfetle bahş ve ihsan ve bilmünasebe üç sene evvel aynı şeref ve atıfetle daha kıymettarane aziz kıldığınız Erzurum hemşeriliğini yâd sırasında, Erzurumlular hakkında yeniden sevinçler, iftiharlar teşkil edecek iltifatlar ve teveccühler esirgenmediğini gazetelerde okuduk. Teyidi şerefine hadim olan delalet ve muvaffakiyetler mübeccel namının millet ebediyeti kadar ulvi bulunması Allah indinde kayrılan varlığını ve mukaddesatını kurtararak başında bulunduğu milletin mukadderatı kadar yüksek ve mukaddes bulunan zatı fehimaneleri gibi bir kurtarıcı görmek vatanın herhangi bir kısmını hemşerilik ile teveccüh ve yükseltmek bu azim mazhariyetin derecesini hemşeriliğimizin ifade ettiği kurtuluş feyzi ve imanla pek alakadar yer eden biz hemşerileriniz Erzurumlular, bahtiyar İzmirlileri tebrik ederken haklarımızda esirgenmeyen bu asil ve yüksek iltifatlardan dolayı pek ulvi hissiyat içindeyiz. Şahsiyeti devletinizin millete ve İslam âlemine pek kıymetli bayramlar ithaf buyuran örfi haraketinize ilk cilvegâh olmakla kıvanç duyan Erzurum'un iltifata değer görülen evladı, zatı devletlerinden bu konudaki samimi ihtisasatı minnetkâranelerinin kabulünü istirham ederler.

1 *Varlık*'ta belgenin tarihi bulunmamaktadır. *Varlık*'tan aktaran *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*'te 3 Ekim 1922 tarihine konulmuş. 13 Kasım 1922, belgenin *Varlık*'ta yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(14 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/676
Şifre

Ankara
14.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

İstanbul Müdafaai Hukuk Cemiyeti İcra Komitesi namına Salahorzâde Ziyâ ve Halim Bâkî imzasıyla aldığım 4 Teşrinisani 338 [4 Kasım 1922] tarihli bir mektupta kendileriyle beraber Evkaf Levâzım Mümeyyizi Abdülbâki, eski Hazinei Hassa Müdür Muavini Mehmed Ziyaaddin ve ediplerden Yakup Kadri Beylerden meydana gelen bir icra komitesi teşkil edildiği ve bazı mühim hususları sözlü olarak izah arzusunda bulundukları bildirilmektedir. Seyahat için Ankara'dan ayrılmaklığım muhtel[1] olduğu için kendileriyle görüşülerek verecekleri izahatın ve bu konuda ek olacak devletlilerinin görüşlerinin bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

1 Kaynakta "şüpheli" anlamında "muhtel" sözcüğü geçmektedir. Ancak yanlış okunmuş veya dizgi hatası olabilir. "Muhtemel" sözcüğü anlama daha iyi oturuyor. (Y.N.)

MOSKOVA SEFİRİ KEBİRİ AHMET MUHTAR BEY'İN İTİMATNAMESİ*

(14 KASIM 1922)

Ali Fuat Paşa'nın istifasına binaen[1] vazifesi son bulduğu için, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova Sefiri Kebiri[2] olarak Tiflis'teki Fevkalade Temsilci, mebus ve eski vekil[3] Muhtar Bey'i tayin eylemiştir.[4]

Türk hükümeti, işbu itimatname ile adı geçeni Rusya Sosyalist Federatif Şûraları Cumhuriyeti nezdine memur ederken, Büyük Millet Meclisi hükümeti namına kendisine arz etmekle iftihar edeceği her hususa tamamen itimat ve emniyet buyurulmasını adı geçen hükümetten rica etmekle şeref duyar.

Adı geçen, aldığı talimata göre Moskova'da Türkiye ile Rusya arasında akdolunan 16 Mart 1921 tarihli Dostluk ve Muhadenet Antlaşması'yla kurulan iyi münasebetleri sağlamlaştırmakta ve yükseltmekte muvaffak olabilmesi için, Rus hükümetinin kendisine kıymetli yardımını esirgemeyeceğine Türk hükümetinin tam kanaati vardır. 14.11.338 [1922][5]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi M. Kemal

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Hariciye Vekâleti Vekili

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivleri, Mütenevvis, K. 4/95'ten Fransızca çevirisiyle birlikte aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları IV*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.99-100. Fransızca metin, Bertan Onaran ve Dani Bahar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
Belge, kaynakta "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Moskova Sefiri Kebiri Ahmet Muhtar Bey'in İtimatnamesi" başlığıyla yayımlanmış. Kaynakta yayımlanan ve arşivde yer alan belgenin Fransızca çevrisinde ise "Lettres de Créance" (Güven Mektubu) başlığı bulunmaktadır. Bilâl N. Şimşir'in notuna göre, bu güven mektubu, alışılmış olanlardan epeyce farklı biçimde kaleme alınmıştır. Normal halde güven mektupları bir devlet başkanından diğer devlet başkanına yazılır. Bu güven mektubunun ise Sovyet Rusya Devlet Başkanı durumundaki Kalinin'e hitaben yazılıp yazılmadığı anlaşılamamaktadır. (Y.N.)

1 Ankara hükümetinin Moskova'ya gönderdiği ilk büyükelçi Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 19 Şubat 1921 günü Moskova'ya varmış ve 10 Mayıs 1922 günü de oradan olaylı biçimde ayrılmıştı. Olayın ayrıntıları için bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul, 1955, s.329-348 ve Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.60-66. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

2 Sefiri kebir: Büyükelçi. (Y.N.)

3 Güven mektubunun Türkçe aslında "vekil", Fransızca çevirisinde ise Sovyet Rusya'daki gibi "Commissaire" (komiser) deniyor. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

4 Belgenin Fransızca çevirisinde cümle şu şekilde: "Ali Fuat Paşa'nın istifasını müteakiben, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova Sefiri Kebiri olarak Tiflis'teki Fevkalade Temsilci, mebus ve eski komiser Muhtar Bey'i tayin eylemiştir.". (Y.N.)

5 Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılmasından sonra, altı ay boyunca oraya yeni bir büyükelçi atanmamıştı. Bu gecikme üzerine TBMM, hükümeti sıkıştırmaya başlamıştı. Moskova'ya neden büyükelçi atanmıyor diye hükümete soru soruluyordu. 6.11.1922 günü İzmir Mebusu Sırrı Bey, hükümete yazılı olarak şu soruyu sormuştu:

> "... Evvela: Aylardan beri Moskova'nın sefirsiz bırakılmasındaki sebep nedir?
>
> "İkinci olarak: Daha ne zamana kadar sefir tayin olunmayacaktır?
>
> "Heyeti Vekile Riyaseti'ne sorulmasını teklif ederim."

Bu soru sorulmadan birkaç gün önce, 2.11.1922 tarihinde, Ahmet Muhtar Bey için Moskova'dan agreman istenmişti ve 11.11.1922 günü Rus hükümeti memnuniyetle agreman vermişti. Üç gün sonra da yukardaki güven mektubu hazırlanmıştır. (Bilâl N. Şimşir'in notu.)

İKTİSAT VEKÂLETİ'NE*

(14 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/558
Tezkere

Ankara
14.11.338 [1922]

İktisat Vekâleti Celilesine

8 Teşrinievvel 338 [8 Ekim 1922] tarih ve Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi 15523/57 numaralı tezkereye cevaptır:

Memlekette mevcut sığır cinsinden hayvanlar muhtelif sebepler dolayısıyla fevkalade ziyade zayiata uğradığı için, memleketimizin her tarafında hayvan adedini kısmen olsun dengelemek maksadı ile söz konusu hayvanların ihracının yasaklanması hakkındaki kararın eskisi gibi daha bir müddet devam ettirilmesi, Müdafaai Milliye Vekâleti'yle Batı Cephesi Kumandanlığı'ndan cevaben gelen değerlendirmelerde bildirilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11684'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki, Necdet Kurdakul ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İSTANBUL'DA REFET PAŞA'YA*

(17/18 KASIM 1922)

2/685
Gizli
Zata mahsus.
Şifre

Ankara
17/18.11.38 [1922]

İstanbul'da Refet Paşa Hazretleri'ne

1. Vahdeddin Efendi Meclis'çe usulü dairesinde henüz hal'edilmiş[1] değildir. Eğer adı geçen, hakkında cereyan etmiş muamelelerin tabii neticesi olmak üzere hal'edilmiş sayılsaydı,[2] yerine diğerinin seçilmesi icap ederdi. Dolayısıyla firarı üzerine yüksek tarafınızdan hal'edilmiş olduğunu derhal ilan etmek doğru değildir. Bu mesele ancak Meclis tarafından hal ve tespit olunduktan sonra verilecek talimata göre hareket buyurursunuz. Şimdilik İngilizlerin firarı ne suretle tertip ettiklerini ve evvelce vuku bulan bildirim üzerine muhafaza altında bulundurulması için alınan tedbirlere ne suretle tecavüz eylediklerini bildiriniz. Mücadeleye İslam kamuoyunu aydınlatmaya medar olacak kuvvetli bir surette başlamak için Meclis'in kararına dayanmak[3] uygun olur.

2. Emanetleri muhafaza[4] etmek mühimdir. İngilizler emanetleri ancak silah kullanarak ve kan dökerek almalıdırlar. Bu hususta icap edenlere bu bakımdan kati emirler verilmelidir. Yer değiştirmekle tarafımızdan[5] [...][6] ihdasına sebebiyet verilmek

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 7-9'da bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, s.140-141. Aynı telgrafın, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Kasım 1922 tarihli gizli oturumunda okunan örneği için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1043; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997, s.249-250.

1 Tahttan indirilmiş anlamında. (Y.N.)

2 "Hal'edilmiş sayılsaydı" sözcüklerinin aslı olan "mahlu addedilseydi" sözcükleri *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da yok. (Y.N.)

3 "Kararına dayanmak" sözcüklerinin aslı olan "kararına istinat etmek" sözcükleri yerine, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*'nda "kararına intizar etmek" (kararını beklemek). (Y.N.)

4 Mukaddes emanetlerin muhafazası. (Y.N.)

5 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "tarafınızdan". (Y.N.)

6 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da burada, Sadi Borak tarafından parantez içinde "bir hadiseye" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)

caiz değildir.[1] Henüz İtilaf devletleri kontrolü mevcut iken emanetleri nakil esnasında müdahale etmek suretiyle ele geçirmeleri[2] uzak ihtimal değildir.

3. Meclis'çe seçilecek halife malum değildir. Ancak seçim keyfiyetinin dağdağalı olmaması[3] düşünülmektedir. Bu meselede en çok ehemmiyet atfettiğimiz nokta, Meclis'in seçtiği halifenin dahi padişahlık davasına kalkması, bu hususta İngilizler ve diğer Müttefik devletlere dayanması ihtimalidir. Dolayısıyla, seçilecek zatla daha evvel görüşmek ve anlaşmak, bu nokta üzerinde hatta elinden senet almak ihtiyata uygundur. Ben tarafınızdan gayet gizli bir tarzda şahsi olarak Abdülmecit Efendi'nin hissiyatı ve eğilimleri şimdiden[4] anlaşılarak bizi aydınlatmanızı uygun buluyorum. Bu noktada[5] anlaşılmadıkça seçim gecikir.[6] Bu hususun bu geceden temini çaresi aranmalıdır.

4. Vahdeddin Efendi'nin benim memur edeceğim zatla görüşmek hakkındaki müracaatına verdiğimiz cevap üzerine hiçbir muamele cereyan etti mi?[7] Vaziyetin tahlili için bunu da bilmek[8] lazımdır.

5. Yukarıdaki maddelerin ihtiva eylediği görüşlere göre tedbirleriniz ile yeni malumatınızı yarın 18.11.38 [1922][9] öğleye kadar bildirmeniz[10] mühimdir. Çünkü mesele Meclis'te söz konusu olunca derhal neticelendirebilmek için buna ihtiyaç vardır.

6. Bu cevabımda Rauf Bey'le mutabıkız. Keyfiyet henüz Heyeti Vekile'ce malum değildir.

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

1 Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgede cümle şu şekilde: "Yer değiştirmekle tarafımızdan mesele çıkarmaya neden olmak doğru değildir." (Y.N.)
2 *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*'nda "ele geçirmek". (Y.N.)
3 *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*'nda ve *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da yanlışlıkla "olması". (Y.N.)
4 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "şimdiden" sözcüğü yok. (Y.N.)
5 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "Bu nokta". (Y.N.)
6 "Seçim gecikir" sözcüklerinin aslı olan "intihap teehhür eder" sözcükleri yerine, *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*'nda "intihabı tehir edilir". (Y.N.)
7 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "etmedi mi?". (Y.N.)
8 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "bildirmek". (Y.N.)
9 *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*'nda yanlışlıkla "8.11.1338 [1922]". (Y.N.)
10 *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları*'nda "bildiriniz". (Y.N.)

İSTANBUL'DA REFET PAŞA'YA*

(18 KASIM 1922)

2/681
Şifre
Çok aceledir.

Ankara
18.11.38 [1922]

İstanbul'da Refet Paşa Hazretleri'ne

Abdülmecit Efendi tarafından size gönderilen mektupta imzasının üstünde kullandığı unvanının makine başında bildirilmesini rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 7-7'de bulunan eski yazı belgeye ait çevriyazısının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.
Aynı belgenin altında yer alan Refet Paşa'nın cevabi telgrafında "Abdülmecit Efendi'nin mektubundaki imzasının ve mektup için kullandığı kâğıdın üstünde hiçbir unvan bulunmadığı" belirtilmektedir. (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA

HALİFE VAHDETTİN'İN FİRARI VE HAL'İ VE HALİFELİĞE ABDÜLMECİT EFENDİ'NİN SEÇİLMESİ HAKKINDA*

(18 KASIM 1922)

Hüseyin Rauf Bey Heyeti Vekile Reisi: [...][1]

Efendim, geçen vakitte, böyle bir talimat verdik. Heyeti Vekile'yi teşkil eden zevat ile bugün aynı zemin üzerinde görüştük. Refet Paşa'dan gelen telgraf devam ediyor. Okundu.

Yine 17/18 tarihli telgraf devam ediyor. "Abdülmecit ile görüştüğüne dair".

Heyeti Vekile Reisi Rauf Bey'e

Şimdi Abdülmecit Efendi ile görüştüm. Şahsi bir mahiyeti olan konuşmalarda, Ankara'da alınan kararları tasvip ettiklerini ifade eyleyen kendilerinin bana hitaben bizzat yazdıkları bir mektubun suretini aynen aşağıda arz ediyorum.

Suret: İstanbul Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Fevkalade Memuru Refet Paşa Hazretleri'ne

Büyük Millet Meclisi'nin hilafet ve saltanat hakkında aldığı kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum.

27 Rebiyülevvel 1341 [17 Kasım 1922]
Refet

İmza Abdülmecit olacak. Çıkmamış, gene Refet Paşa'dan...

Bir Mebus Bey: Efendim, Abdülmecit, bir unvan yazıyor mu imzasında?

Hüseyin Rauf Bey: (Devamla) Hayır, ihmal edilmiş olacaktır, imza.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1042-1044, 1046, 1047, 1051, 1052, 1057, 1058, 1061; *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 1997, s.248-255.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Kasım 1922 günlü ve riyasetini Reisi Sani Dr. Adnan Beyefendi'nin yaptığı 140. toplantı 4. ve 5. gizli celselerinde yapmıştır. (Y.N.)

1 Heyeti Vekile Reisi Hüseyin Rauf Bey söz alarak, Refet Paşa'nın, Vahdettin'in firarı hakkındaki, 17 Kasım 1922 tarihli telgraflarını ve Mustafa Kemal Paşa'nın 17/18 Kasım 1922 tarihli cevabi telgrafını okur. Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı için bkz. elinizdeki ciltte, s.128-129. (Y.N.)

Şevket Bey (Beyazit): İmza kimindir, lütfen okunsun.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Rauf Beyefendi, ben de ehemmiyet verdim bu noktaya. İmzası nedir diye sordum.

[...]

Vehbi Efendi (Şer'iye Vekili) (Konya): Efendim, müsaade buyurun. Ahvali tafsil edecek değilim. Bugün halife makamında olan bir adam yabancı bir düşman himayesine iltica ederek fiilen hilafetten feragat etmiştir. (Elbette sesleri.) Dolayısıyla ikinci bir halifenin seçilmesi Müslümanlar üzerine vaciptir ve Müslümanların da işlerinin görülmesine bugün memur olan yüce Meclis'inizdir. Dolayısıyla Müslümanlar arası fitne ve fesada sebep olmasın için her şeyden evvel bunu seçmeli. Ondan sonra şartları ne idi veyahut onun hakkı ne idi, milletin hakkı ne idi, efendiler, bunlar ikinci meseledir. Şimdi rica ederim, İstanbul'u düşünelim, Anadolu'yu düşünelim, bütün İslam âlemini düşünelim. Hep İslam âlemi gözünü şu Meclis'e dikmiş bakıyor: Ne yaptılar ve ne yapacaklar? Şimdi bir fetva isteniyor. Bu da haklıdır ve doğru bir meseledir. Öteden beri ananelerimiz de budur. Kâtip Efendi okusun. (Alkışlar.)

Necati Efendi (Lâzistan): Şer'iye Vekili Efendi kendileri okusun.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Ankara): Bugün yaptığınız boş, kanun yarın bir teamül olacaktır. Dolayısıyla fetva makamı, yüksek makamınızdır. Bu, o makamdan okunur.

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: Efendim, bendeniz de buradan okutacaktım. Efendim, bunu kendileri okumak lazım gelmiyor. Kendileri dediler ki, Kâtip Efendi tarafından okunsun. (Fetva okundu.)

[...]

Hacı Mustafa Efendi (Devamla): [...] Malum ya, meselenin bu hale geleceğini geçen gün Paşa Hazretleri'ne de arz etmiştim. Bunun böyle olacağı belliydi. Bunlar bunu böyle edecek ve bu herifi alıp gidecekler ve belki birtakım şeyler çıkaracaklar dedim. Paşa Hazretleri orada cevap verdiler ki, kamuoyuna karşı buna cesaret edemezler. Ne yazık ki, ettiler. Etseler bile, bu adam Hıristiyanlarla işbirliği yaptığından, ehemmiyeti yoktur. Yani, üzerine bir fenalık çıkmaz buyurdular. İnşallah buyurdukları gibi çıkmayacak ve çıkmaz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Müsterih olunuz, çıkmayacaktır.

[...]

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Müfit Efendi Hazretleri, "Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Şer'iye Vekili'nin fetvası Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'iye

Encümeni'ne gitmez" buyurdular. Yani, "incelenmez" dediler.[1] Ben de derim ki, bu ancak burada incelenir.

[...]

Yusuf Ziya Bey (Devamla): [...] Bununla beraber, halifenin vazifesi tayin edilmeli ve seçim, gerekli şartlar altında olmalıdır. Yoksa efendiler, halife yalnız bir kelime ile olmaz.[2] Biz Vatikan Sarayı'nı taklit etmiyoruz. Bu katiyen böyledir. Yoksa İslam âleminde müthiş karışıklık vardır. Bunun önünü alınız. Yoksa pek fena olur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hiçbir karışıklık yoktur. Merak etme.

Yusuf Ziya Bey (Devamla): Bu benim kanaatimdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar, söz konusu olan meseleyi çok münakaşa etmek, çok tahlil etmek mümkündür. Fakat zannediyorum ki, münakaşalar ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar müşkülata ve gecikmelere uğrarız. Bir de söz konusu olan meseleyi muhtelif safhadan değerlendirmek mümkündür. Mesela şimdi kürsüyü terk eden muhterem arkadaşımız doğrudan doğruya halife olacak zatın sıfatının, salahiyetinin ne olacağından bahis buyurdular. Zannediyorum ki, ondan evvel firari halifeyi halletmek ve onun yerine bir halife seçmek, birinci safhayı teşkil etmek lazım gelir.

İkincisi, seçilecek halifeye seçim keyfiyetini tebliğ edeceğiz. Ondan sonra bu seçilmiş halife nerede oturacaktır? Genel siyasi ahval hangisini tercih etmektedir ve ondan sonra bu halifenin salahiyetinin derecesi ne olmak lazım gelir meselesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla bugün hepsini birden halletmenin imkânı yoktur. Bendeniz söyleyeceğim birkaç söze, arkadaşımın söz konusu ettiği[3] noktadan başlayacağım. Bu Meclis, Türkiye milletinin meclisidir. Türkiye halkının meclisidir. Bunun sıfatı, bunun salahiyeti, yalnız Türkiye halkının, yalnız Türkiye milletinin, devletinin hissiyatına, kararlarına aittir. Bu Meclis kendisine, bütün İslamiyet âlemini kapsayan bir kudret veremez efendiler. Dolayısıyla bu Meclis'in riyasetinde bulunacak zatın da olsa olsa temsil edeceği şey, yalnız Türkiye'ye ait olabilir. Bu, sınırlı bir şeydir. Halbuki yüce hilafet makamı, bütün İslam âlemini kapsayan mukaddes bir makamdır.

Türkiye devletinin ve halkının bu noktadaki dini ve vicdani vazifesi, diğer İslam âleminin dahi aynı güne gelmesine kadar bu yüce makama dayanak olmaktır. Bütün kudretiyle, bütün kuvvetiyle onun kuvvetini, kudretini, şerefini bütün İslam âlemi nazarında ve İslam olmayan âlem nazarında korunmuş bulundurmaktır. Yoksa kendi mevcudiyetini halifenin iktidarı eline veremez. Veremez efendiler! Ve vermeyecektir efendiler!

1 Bu cümle *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda yok. (Y.N.)
2 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "düşmez". (Y.N.)
3 "Söz konusu ettiği" sözcüklerinin aslı olan "mevzubahis ettiği" sözcükleri yerine, *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "bıraktığı". (Y.N.)

İslam âleminde karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bu sözlerin hepsi yalandır, kim söylemişse yalan söylüyor.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Paşa Hazretleri, ben yalan söylemem.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Sen yalan söyleyebilirsin, istidatlısın.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Katiyen söylemem ve bunu kabul etmem Paşam.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Ben bir defa size "yalan söyledin" demiyorum. "Size bunu söyleyenler yalan söylemiştir" diyorum. Sen kendin üzerine aldın.

Yusuf Ziya Bey (Devamla): Bendeniz yalan söylemem.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Efendiler, o fetva, firari halife hakkında yapılacak muameleyi tespit ediyor. Seçilecek halife hakkında da, itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki, vaziyet icabı ve hadiseler icabı, tarih icabı olarak hanedanı âli Osman'ı kabul etmek ve muhafaza etmek zaruretindeyiz. Bu ailenin içinde bizim aradığımız vasıfları bulmak bugün için biraz müşküldür. Belki gençleri[1] özel olarak yetiştirildikten sonra gerekli vasıflara ve sıfata sahip insanlara tesadüf edilebilir. Fakat bugün bu yönü hakikaten inceleyecek ve tahlil edecek olursak, pek müşkül vaziyette kalabiliriz. Onun için seçim meselesinde bendenizce çok dağdağasız muameleye eğilim göstermek uygun oluyor.[2] O da zaten firariden[3] sonra[4] gelmesi herkesçe beklenen bir zat vardır: Abdülmecit Efendi. Bir defa bu adam bazı fenalıklar ve hatalar yapmıştır. Şahsiyeti üzerinde yüce Meclis'inizde de birçok eleştirilerde bulunulmuştur.[5] Bunlara rağmen dün gece bu adam[6] bir bakıma bir senet vermiş oluyor ki, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararlarını ben kabul ediyorum" diyor. Dolayısıyla seçimlerde[7] kolaylığa mazhar olabilmek için, bu zat üzerinde fikirleri toplamak uygun olur zannındayım.

Şimdi halife seçilecek zatın İstanbul'da kalması veyahut buraya getirilmesi meselesi var ki, bu nazik bir meseledir. Efendiler, şimdi hakiki vaziyeti inceleyecek olursak, İstanbul, İtilaf kuvvetlerinin askeri kuvvetleri işgali altındadır. Onların tesiri altındadır. Buna hiç şüphe yoktur. Fakat bu tesirin derecesi dün ile bugün bir değildir. Yani bugün hiçbir kuvvet kullanmadığımız İstanbul üzerinde tesir ve nüfuz sahibi olmaya başlamışızdır. Bunun geleceği bu nüfuz ve hâkimiyetin şeysine doğru işaret etmektedir.

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "gençler". (Y.N.)
2 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "olur". (Y.N.)
3 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "firar eden". (Y.N.)
4 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "sonra" sözcüğünden sonra Sadi Borak tarafından parantez içinde "Onun yerine" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
5 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "bulunmuştur". (Y.N.)
6 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "adama". (Y.N.)
7 "Seçimlerde" sözcüğünün aslı olan "intihabatta" sözcüğü yerine, *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "intihabatında" (seçimlerinde). (Y.N.)

Bunun en birinci delili, Harington'un, yahut İngilizlerin kendilerinin İstanbul'da hâkim olmadıklarına veyahut yakında hâkimiyetlerinin sona ereceğine inanarak ellerindeki avı beraber alıp kaçırmak istemişlerdir ve kaçırmışlardır. Bu apaçık delildir ki, biz İstanbul'da nüfuz tesis etmekteyiz. Bu tamamdır denilemez. Yani hilafet makamı tamamen kurtarılmamıştır. Fakat Türkiye'nin bir vazifesi hilafet makamını kurtarmaktır. Bu bizim için özel bir davadır. Bunu hilafet makamı olarak nihayetine kadar göstermek ve onun kurtarılmasına çalışmak bizim için hayırlı bir davadır. Bizim için bu dava İslam âlemi nazarında fevkalade[1] takviye eden bir meseledir. Bunu sarsmak doğru değildir. Yani hilafet makamını başka bir yere nakletmek, bugünün özel şartları itibariyle doğru olamaz.

İkincisi, biz yine olumsuz olarak düşündüğümüz zaman, hilafet makamı henüz tesir ve nüfuz sahibi olmadığımız ve düşmanların tesirinin nüfuz sahibi olduğu bir bölgededir. Halifeyi hapsetmek, onu tanımamak, bu adamların ellerindedir. İsterlerse yapabilirler. Fakat bu hareket tarzları bizim aleyhimize değildir. Belki bizi cihan nazarında mağdur ve mazlum[2] gösterecek ve davamızı haklı gösterecek kendi aleyhlerine birtakım harekâttır. Dolayısıyla bunları yapacakları itibariyle[3] hiçbir vakit korkmamalıdır. Bu itibarla seçeceğimiz halifenin orada kalmasını davamız bakımından uygun gibi[4] sayıyorum.

Üçüncüsü, bizim cihan nazarında en büyük kudret ve kuvvetimiz yeni şekil ve mahiyetimizdir. Efendiler, yani hilafet makam[5] esaret altında olabilir. Halife namını taşıyan, İngilizlere iltica edebilir ve onlarla beraber kaçabilir. Efendiler, her şeyi yapabilir. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin idare tarzını, siyasetini, kudretini[6] katiyen sarsamaz.[7] *(Alkışlar.)*

Dolayısıyla, "aman halifeyi kaçıracaklar, esir edecekler, şöyle olacak, böyle olacak" diye biz telaş edecek değiliz. Telaş edecek, bütün İslam âlemi olmak lazım gelir. Onlar da telaş etsinler. Onlar da bizimle beraber çalışsınlar ki, hilafet makamını kurtaralım ve serbest olarak bütün cihanı kapsayan bir halifeyi oraya oturtalım. Onlar da ancak bu suretle bize yardımda bulunurlarsa...

Bir de[8] halifenin Anadolu'ya bugünlerde getirilmesi söz konusu olmamak lazım gelir. Biz delegelerimizi dünya nazarında barış için Lozan'a göndermişiz ve barış talep ediyoruz ve barışın olacağına da ümitvar bulunuyoruz. Dolayısıyla yeni bir hadise ve çok ehemmiyet verir gibi hiçbir hadise olmamak lazım gelir.

1 *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da "fevkalade" sözcüğü yerine Sadi Borak tarafından parantez içinde "bizi" sözcüğü eklenmiş. (Y.N.)
2 "Mağdur ve mazlum" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da yanlışlıkla "mazlum ve mağrur". (Y.N.)
3 "Bunları yapacakları itibariyle" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da "bunu yapacaklarından". (Y.N.)
4 "Gibi" sözcüğü *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da yok. (Y.N.)
5 "Hilafet makamı" sözcüklerinin aslı olan "Makamı Hilâfet" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da "hilafet". (Y.N.)
6 *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da "kuvvetini". (Y.N.)
7 *TBMM Gizli Celse Zabıtları'*nda "sarsamazlar". (Y.N.)
8 *Atatürk'ün Gizli Oturumlardaki Konuşmalar'*da "... bulunurlarsa biz de". (Y.N.)

"Barış yapalım" diyoruz. Şayet barış olmazsa, muharebe yapmak mecburiyeti olursa, o zaman belki halifenin "düşman tesiri altında ben duramam" deyip buraya gelmesi ve bizimle beraber burada nazarı dikkati çekerek mücadeleye devam olunması, bizim için bir kudret[1] olabilir. Yoksa gelmesi ve getirilmesi mesele değildir.[2] Bizi zaafa uğratan bir meseledir.

Sonra arkadaşlar, her zaman arz ettim. Tekrar edeyim, bütün zihniyetlerin aydınlanması için tekrara lüzum görüyorum. Türkiye halkı kayıtsız şartsız hâkimiyetine sahip olmuştur. Hâkimiyet, hiçbir renkte, hiçbir şekilde, hiçbir mana ve işarette iştirak kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatında bir ortaklık sahibi olamaz. Efendiler, millet buna katiyen müsaade edemez ve bunu teklif edecek hiçbir millet vekili olduğuna inanmıyorum. *(Alkışlar.)* Dolayısıyla bütün harekâtımız, bütün mukadderatımız bu görüş noktasından olabilir. Başta türlü kati imkânı yoktur. *(Fetvayı şerif okunsun sesleri.)*

[...]

Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar, ben yapılması lazım gelen muameleyi şimdi arz edeceğim gibi tasavvur etmekteyim. Yüksek heyetiniz halifeyi seçer ve bunun üzerine Meclis'in bir seçim kararnamesi ortaya çıkar. Bu kararname üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi filan zatı hilafet makamına seçtiğine dair bir beyanname tertip eder. Aynı zamanda hilafet makamına seçilen zat dahi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından hilafet makamına seçildiğini bütün İslam âlemine tebliğ edecek bir beyanname olacaktır.[3] Her iki beyanname dahi Meclis tarafından görüldükten sonra tespit olunacaktır. Bu kararla beraber, bu iki beyanname, seçilen zata Meclis'in tensip edeceği[4] bir vasıta ile bildirilecektir. Seçildiğini kendisi kabul ederse, o beyanname imza ettirilecek ve o beyanname de İslam âlemine gidecektir ve aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi beyannamesi de İslam âlemine gidecektir. Başka hiçbir muameleye lüzum yoktur. *(Müzakere kâfi sesleri.)*

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: Efendim, burada üç tane önerge vardır, müzakerenin kifayetine dairdir.

Hasip Bey (Maraş): Efendim, Lütfi Bey bir soru sordu. Fakat Vehbi Efendi cevap vermedi. İstanbul'un işgali münasebetiyle iş görmeye muktedir olmayan bir zatı hilafet makamına geçirebilir miyiz? (Verdi sesleri.)

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Cevap verdi canım, verdi.

[...]

1 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "kuvvet". (Y.N.)
2 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "getirtilmesi meselesi değildir". (Y.N.)
3 *Atatürk/ Gizli Oturumlardaki Konuşmalar*'da "olacaktır" sözcüğü yerine Sadi Borak tarafından parantez içinde "kaleme alacaktır" sözcükleri eklenmiş. (Y.N.)
4 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "Meclisinizin tespit edeceği". (Y.N.)

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: [...] Efendim, müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görülmüştür.

İsmail Şükrü Efendi (Devamla): Mesele mühimdir. Müzakere nasıl kâfi olur?

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Ankara): Sus artık Hoca Efendi.

[...]

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Efendiler; müzakere konusu olan şey, halifenin seçilmesi meselesidir. Halifenin buraya gelmesi meselesi, ayrı[1] bir meseledir. Dolayısıyla onun üzerinde henüz müzakere cereyan etmiş değildir. Müzakere cereyan etmemiş bir mesele oya konamaz.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Müzakere zaten o konu üzerinde cereyan ediyor.

Hakkı Hâmi Bey (Sinop): Efendiler, bu önergeyi veren arkadaşlarınız, her halde düşman işgal bölgesinde bulunan bir zatı halife seçerek, düşmanların ellerinde o vaziyette bırakmak siyaseten daha ziyade sakıncalı olduğu kanaatinde bulunanlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Başkumandan) (Ankara): Resmen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti teşekkül etmiştir.

1 *TBMM Gizli Celse Zabıtları*'nda "ayrıca". (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

HALİFE VAHDETTİN EFENDİ'NİN HAL'İNE DAİR FETVANIN MECLİS'İN OYUNA KONULMASI HAKKINDA*

(18 KASIM 1922)

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: Efendim, Heyeti Vekile Reisi Bey ve Şer'iye Vekili Efendi Hazretleri, hilafet makamındaki zatın, halife namını taşıyan zatın, şu fetvayı şerifle ve diğer suretler ile hal'edilmiş olduğunu beyan buyurdular ve derhal bir seçim icrasını teklif ettiler. Seçim icrasını yüksek oyunuza koyuyorum. (Gürültüler, hal'i oya koyun sesleri.)

Yusuf Ziya B. (Bitlis): Efendim, mademki fetva vardır, hal'i oya koymak doğru değildir. Fetva vardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Affedersiniz Beyefendi, bu memleketi yıkmak için de fetvalar verilmiştir. Fetva mutlaka yüce Meclis'in oyuna konulmalıdır.

Yusuf Ziya B. (Bitlis): Fetvayı şerif bizim reyimizden yüksektir. Mademki hakkında fetva vardır, hal'edilmiştir.

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: Efendim dikkat buyurun. Fetvayı şerif icabınca hal'i kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın, oybirliğiyle kabul edilmiştir.

(Sürekli alkışlar.)

* *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.24, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.564.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 18 Kasım 1922 tarihli ve riyasetini Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi'nin yaptığı 140. toplantı 5. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(18 KASIM 1922)

2/683
Şifre
Makine başında.

Ankara
18.11.38 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

Türkiya Büyük Millet Meclisi'nce Vahidettin Efendi hal'edilmiş ve hilafet makamına Abdülmecid Efendi Hazretleri seçilmiştir. Buradan talimat verilmek üzeredir. Ancak İstanbul'un özel vaziyetine göre makamına oturması ve mübarek emanetlerin teslimi merasiminin tertip suretine dair talimatta nazarı dikkate alınması faydalı olacak görüşünüzün şimdi makine başında bildirilmesini rica ederim. Saltanat merasimi cümlesinden olan noktalar tamamen kaldırılmış olacağı dikkate alınmalıdır.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
M. Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Niyazi Ahmet Banoğlu, *Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk, Siyasi ve Özel Hayatı İlkeleri*, Gözen Yayınları, İstanbul, Haziran 1981, 2. Basım, s.380-382. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İSTANBUL'DA REFET PAŞA'YA*

(18 KASIM 1922)

Abdülmecit Efendi, Halifei Müslimin unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime ilave edilmeyecektir. İslam âlemine bildirilmek üzere hazırlayacağı bir beyannameyi, aracılığınızla, evvela şifre olarak bildirecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile ve aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayımlanacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini hilafete seçmesinden açıkça memnuniyet beyan olunacaktır.

b) Vahidettin Efendi'nin hareket tarzı tafsilatlı olarak takbih[1] edilecektir.

c) Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun onuncu maddesine kadar olan maddeleri muhtcviyatı münasip tarzda ve mühim mana ve ifadeleri aynen zikredilmek suretiyle Türkiye devletinin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetinin özel mahiyeti ve idare usulünün Türkiye halkı ve bütün İslam âlemi için en faydalı ve en uygun olduğu zikir ve tespit kılınacaktır.

d) Türkiye milli halk hükümetinin eski hizmetlerinden ve teşekküre değer mesaisinden takdirkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

e) İşbu beyannamede bildirilen noktalardan başka, siyasi sayılabilecek bir nokta ve fikir belirtilmeyecektir.

* Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.II, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.189-190; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.695-696. Ayrıca bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Gl. Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları,* Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, s.158-159.
Atatürk, *Nutuk*'ta belgeye şu açıklamayla yer vermektedir: "18 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü İstanbul'da Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafname ile de verdiğim talimatta, başlıca şu noktaları kaydetmiştim:" (Y.N.)

1 Takbih: Kınama, ayıplama, kabahatli bulma, bir işin kötü görüldüğünü belirten söz söyleme. (Y.N.)

İKTİSAT VEKÂLETİ'NE*

(18 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/534
Tezkere

Ankara
18.11.338 [1922]

İktisat Vekâleti Celilesine

C. 11.10.338 [1922] tele:

Kurtarılmış memleketlerde bulaşıcı hayvan hastalıklarının ortaya çıkmasından dolayı elde mevcut baytar memurlarının yetersizliğinden ötürü orduda istihdam edilmiş bulunan yetmiş baytar memurundan şimdilik yirmisinin terhisi hakkındaki yüksek bildirimleri, teklif edildiği 31.10.38 [1922] tarih ve 6/502 numaralı tezkere ile Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine yazılmıştı. Söz konusu vekâletten cevaben gelen 5.11.38 [1922] tarih ve zati muameleler 1/6044 numaralı tezkerede mükellef baytarlara olan ihtiyacın azalmış bulunduğuna, adı geçenlerin kurtarılmış memleketlerde istihdam edilmek üzere İktisat Vekâleti'ne terki ve isimlerinin bildirilmesi, Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen 23.10.38 [1922] tarih 1/5875 numaralı yazıları Cephe Kumandanlığı'na olur cevabı geldiği takdirde hemen muhtelif rütbede isimleri bilinen yirmi beş sivil baytar İktisat Vekâleti emrine terk edileceği bildirilmektedir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 11685'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

HALİFE ABDÜLMECİT'E*

(19 KASIM 1922)

Abdülmecit Hazretleri'nin yüce hilafet makamına seçildiklerini arz eden Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından gönderilen telgrafname, dün gece saat onda şehrimize gelmiş ve Refet Paşa dün gece saat on buçukta söz konusu telgrafnameyi Dolmabahçe Sarayı'na giderek Halifei Müslimin Efendimiz Hazretleri'ne vermiş ve tebrikler arz eylemişlerdir. Abdülmecit Hazretleri'nin halifei müslimin olarak seçilmesinden dolayı yarın bazı merasim yapılacak ve Cuma günü fevkalade merasim icra olunacaktır.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin telgrafnamesi:[1]

Madde 2
Telgraf
2/688
14'ün devamı

* Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Arşivi, Klasör 30, Dosya 101, Fihrist 56'dan fotokopisiyle birlikte aktaran: *Atatürk Haftası Armağanı 10 Kasım 1982,* Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982, Belge: 4; Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.3, Vesikalar, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, Vesika: 265, s.319-320; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.3, Vesikalar, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, Vesika: 265, s.1251-1252. Ayrıca bkz. *Tevhidi Efkâr*, 20 Kasım 1922, No: 3049-521; *Vakit,* 20 Kasım 1922, No: 1774, s.2. Telgrafın İstanbul'da alındığı anlaşılan örneği için bkz. fotokopisiyle birlikte aktaran: *Hayat Tarih Mecmuası*, Aralık 1965, sayı 11, s.62. Eski yazı belge ve metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta yukarıdaki telgraftan bahsederek şu açıklamayı yapmaktadır:
"19 Teşrinisani [Kasım] 1922 tarihli bir şifre telgrafname ile Refet Paşa, yazdığımız telgraflara cevap veriyordu; Abdülmecit Efendi, imza üzerinde halifei müslimin ve hadimülharemeyn unvanının bulunması ve cuma selamlığında hil'at ve Fatih'e ait şekilde bir sarık takınması mümkün ve uygun olacağı değerlendirmesinde bulunmuş. İslam âlemine yazacağı beyanname muhteviyatı hakkında ortaya koyduğu değerlendirmede Vahdettin Efendi hakkında bir şey söylemek hususunda özür dilemiş ve beyannamenin İstanbul gazetelerinde yayımlandığı gün Türkçesiyle beraber bir de Arapça suretinin yayımlattırılması değerlendirmesini ortaya koymuş (Ves. 266).
Refet Paşa'ya makine başında 20 Teşrinisani [Kasım] 1922 günü verdiğim cevapta; halifei müslimin unvanıyla beraber hadimülharemeynişşerifeyn tabirinin kullanılmasını tensip ettim. Cuma merasiminde Fatih'in kıyafetine girmesini gayri tabii buldum. Redingot veya istanbulin giyebileceğini, askeri üniformanın bittabi söz konusu olmayacağını bildirdim. Yayımlanacak beyannamede Vahdettin'in ismi zikrolunmaksızın eski halifenin manevi şahsiyetinden ve zamanında düşülen derekeden bahsedilmesi lüzumlu olduğu değerlendirmesinde bulundum."
Bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.2, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.190; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.696-697. (Y.N.)

1 İtalik dizilen kısım *Vakit*'te yer alıyor. (Y.N.)

Hanedanı Âli Osmandan Halifei Müslimin Abdülmecit Hazretleri'ne[1]

Bütün Müslümanlar için mahv sebebi olan düşmanın ağır tekliflerini kabul ve Müslümanların mücahidane müdafaalarında düşmana muvafakatla[2] Müslümanlar arasında şer ve fesat çıkarmaya ve kan dökmeye fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar ederek ve nihayet yabancı himayesine kendini bırakarak bir İngiliz gemisi ile hilafet merkezi ve makamından firar eden Vahdettin Efendi'nin Türkiya Büyük Millet Meclisi Şer'iye Vekâleti'nden verilen fetvayı şerife icabınca halline Meclis genel kurulunun 18 Teşrinisani 338 [18 Kasım 1922] tarihinde toplanan 140. toplantısının beşinci celsesinde oybirliğiyle karar verilmiştir.

Türkiya devletinin hâkimiyetini kayıtsız şartsız milletin uhdesinde saklı tutan Teşkilatı Esasiye Kanunu'na göre icra kudreti ve kanun yapma salahiyeti kendisinde tecelli eden ve toplanan milletin yegâne ve hakiki temsilcilerinden meydana gelen Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisani 338 [1 Kasım 1922] tarihinde oybirliğiyle kabul ettiği gerekçe ve esaslar dairesinde yüce Meclis'çe 18 Teşrinisani 338 [18 Kasım 1922] tarihinde toplanan celsede yüce hilafet makamına seçilmiş olduklarını özel hürmet ile Zatı Hazreti Hilafetpenahilerine arz ederim.

Keyfiyet, Türkiya Büyük Millet Meclisi'nce İslam âlemine ve Türkiya halkına bildirilmiştir. Vaki olan seçimin İslam âlemi için mübarek ve feyizli olmasını eltafı ilahiyeden tazarru ve niyaz eylerim.

19 Teşrinisani 338 [19 Kasım 1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal

1 *Hayat Tarih Mecmuası*'ndaki eski yazı belgede, başlığın üzerinde "Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti" ve "Ankara, 19.11.338 [1922]" ibareleri bulunmaktadır. (Y.N.)

2 "Düşmanla uzlaşarak", "düşmana uyarak", "düşmana olur vererek" anlamında. (Y.N.)

HALİFE ABDÜLMECİT'E MÜBAREK EMANETLERİ TESLİM VE TEBRİK ARZ ETMEK ÜZERE MECLİS'TEN BİR HEYET SEÇİLMESİ HAKKINDA TEZKERE*

(19 KASIM 1922)

Dün Büyük Millet Meclisi, Halifetül Müslimin Abdülmecit Hazretleri'ne mübarek emanetleri teslim ve kendilerine tebrikler arz eylemek üzere bir heyet gönderilmesine karar vermiş ve 19 kişiden meydana gelen bu heyeti seçmiştir. Seçimlere Riyaset Divanı kararının okunmasından sonra başlanmıştır. Riyaset Divanı'nın kararı aşağıdadır:[1]

Genel Kurula

Yüksek heyetçe yüce hilafet makamına seçilen Halifei Müslimin Abdülmecit Hazretleri'ne Türkiya Büyük Millet Meclisi namına mübarek emanetleri teslim etmek ve tebrikler arz eylemek üzere Meclis'ten bir heyetin önümüzdeki Cuma günü Dersaadet'te bulunacak şekilde hareketleri Riyaset Divanı'nda kararlaştırılmıştır. Dahili Nizamname'nin 177. maddesi icabınca işbu heyete Riyaset Divanı'ndan bir reis vekili, iki kâtip ve bir idare memuru seçilmiş olduğundan, maddeye göre genel kuruldan gidecek zevatın miktarının tespiti[2] ve aynı madde hükümlerine göre kurayla seçimin icrası rica olunur, Efendim.

19.11.1338 [1922]

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.24, s.12; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.25, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.12; *Hâkimiyeti Milliye*, 21 Kasım 1922, No: 666, s.1. *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki eski yazı metin Hadiye Yılmaz, *Hâkimiyeti Milliye*'deki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 20 Kasım 1922 günü öğleden sonra saat 6'da açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hüseyin Avni Bey'in yaptığı 141. toplantı 3. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 İtalik dizilen paragraf *Hâkimiyeti Milliye*'de yer alıyor. (Y.N.)

2 *Hâkimiyeti Milliye*'de "tayini". (Y.N.)

HEYETİ VEKİLE RİYASETİ'NE*

(KASIM 1922)[1]

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine

1. İngilizlerin himayesine kendini bırakarak bir İngiliz gemisiyle hilafet merkezinden ve makamından firar eden Vahdettin Efendi'nin sureti ekli fetvayı şerife icabınca halli, Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin 18.11.38 [1922] tarihinde toplanan 140. toplantının 5. celsesinde oybirliğiyle kabul edilmiş ve aynı celsede icra kılınan seçimler neticesinde yüce hilafet makamına Abdülmecit bin Abdülaziz Hazretleri'nin seçilmiş olduğunu arz eylerim.

2. Keyfiyet, zatı hazreti hilafetpenahiye sureti ekli telgrafname ile arz edilmiştir.

3. Seçimlerin neticesinin hükümetin bütün idari şubelerine ve Türkiya halkına bildirilmesini rica ederim.

4. Seçim hususu Meclis'çe bütün İslam âlemine beyanname ile tebliğ edilmek tabii olduğundan, işbu beyannamenin Şer'iye Vekâleti'nce hemen hazırlanmasını ve Heyeti Vekile'ce tasvip edildikten sonra Meclis'in dahi tasvibine arz için süratle Riyaset makamına takdimini temenni eylerim.

5. İstanbul'daki merasimin tatbik sureti hakkında ayrıca Divan Riyaseti'nce maruzatta bulunulacaktır, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Açık Söz*, 21 Kasım 1922. Eski yazı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.

1 *Açık Söz*'de belgenin tarihi bulunmamaktadır. Ancak ikinci maddede "Keyfiyetin Halife Abdülmecit'e telgrafnameyle arz edildiği" belirtildiğinden, belge 19 ya da 20 Kasım 1922 tarihli olmalıdır. (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA
HALİFE İÇİN KULLANILACAK LAKAPLAR HAKKINDA*
(20 KASIM 1922)

[...][1]

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Ankara): Efendiler, şüphe yok ki, zatı hilafetpenahiye "efendi" demek, onun kadir ve şerefini azaltır. Bu kullandığımız "efendi" kelimesi, ne yazık ki, genelleştiğinden bertaraf edilemiyor. Bu, Rum kelimesidir. Rum unvanı ile halifenin şerefi yükseltilmek isteniliyor. Halife "hazrettir" ve ona "hazret" denilir. Ona lisanımızda başka bir unvan yoktur. Sonra vuku bulan ifadelerde tabii bizim Meclis'imiz, bizim milletimiz, hakikati ifade ederek tabirler kullanıyor. "Zatı hilafetpenahi, hadimülmüslimin, hadimülharemeyn" onun hakiki tabirleri budur. Herkes şahsen istediği lakapları kullanabilir. Fakat hakiki unvanı halifei müslimindir, hadimülharemeyndir ve hazrettir.

Salâhaddin B. (Mersin): Hazrettir. Fakat mevcut olan teamüle hürmet etmek ve onu devam ettirmek lazımdır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Onlar dalkavukça lakaplardır.

Salâhaddin B. (Mersin): Kimin dalkavukluk ettiğini görüyoruz, ağzımızı açtırmayın... O sözü geri almalarını teklif ediyorum. Kimdir dalkavuk olan?.. Efendiler, ben herkese hürmet ettim...

Osman B. (Kayseri): Üç senedir kimlerin dalkavukluk ettiği, Meclis'te belli olmuştur.

Reis [Hüseyin Avni Bey]: Paşa Hazretleri, bu sözden kimseyi kasıt buyurmadığınızı lütfen beyan buyurunuz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Evet, bir kimseyi kastetmiyorum; dalkavuk olanları kastettim.

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.24, s.14-15; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.25, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.14-15. *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki eski yazı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 20 Kasım 1922 günü öğleden sonra saat 6'da açılan ve riyasetini Birinci Reis Vekili Hüseyin Avni Bey'in yaptığı 141. toplantı 3. celsesinde yapmıştır. (Y.N.)

1 Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Kasım 1922 tarihli "Halife Abdülmecit'e mübarek emanetleri teslim ve tebrik arz etmek üzere Meclis'ten bir heyet seçilmesi" hakkındaki tezkeresi okunur. Mersin Mebusu Salâhaddin Bey söz alarak tezkerede Halife Abdülmecit hakkında "efendi" lakabının kullanılmamış olmasını eleştirir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa yukarıdaki konuşmasını yapar. Mustafa Kemal Paşa'nın tezkeresi için bkz. elinizdeki ciltte, s.144. (Y.N.)

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(20 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/691
Şifre

Ankara
20.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

Şu anda Karamürsel'de bulunan ve tedavi için Avrupa'ya gidecek olan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Beyefendi'nin müracaatında kendisi ve eşi için pasaport verilmesine yol göstermenizi rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 185'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

KASTAMONU MEBUSU YUSUF KEMAL BEYEFENDİ'YE*

(20 KASIM 1922)

6/568
Telgraf
Aceledir.

Karamürsel'de Eski Hariciye Vekili
Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Beyefendi'ye

Yapılan tedaviye rağmen rahatsızlığınızın geçmediğini bildiren telgrafnamenizi üzüntüyle aldım. Müracaatınızda zatıâlileriyle muhterem eşlerine pasaport verilmesi Refet Paşa Hazretleri'ne yazılmıştır.

Yapılacak tedavinin muvaffakiyetle neticelenmesi ve yakın zamanda sıhhat ve afiyetle dönmenizi temenni ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A: III-7, D: 18, F: 185'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Ayrıca bkz. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967, s.287. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 Tarih, *Vatan Hizmetinde*'de yanlışlıkla 20 Teşrinievvel 1338 [20 Ekim 1922] yazılmış. Oysa, telgraf, önceki sayfada yer alan ve Refet Paşa'ya yazılan telgrafın altına yazılmış. (Y.N.)

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKİLİ FEVZİ PAŞA'YA BURSA, İZMİR VİLAYETLERİNE VE ANTALYA MUTASARRIFLIĞI'NA*

(20 KASIM 1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/692
Şifre

Ankara
20.11.338 [1922]

Takiben Batı Cephesi'nde Erkânıharbiyei Umumiye Vekili
Fevzi Paşa Hazretleri'ne
Bursa, İzmir Vilayetlerine
Antalya Mutasarlığı'na

Tarihi vukufu malum olan Hariciye Vekâleti Umuru Şarkiye Müsteşarı Müderris Yusuf Akçora Bey'in Bursa, İzmir ve Antalya havalisinde birçok konferanslar vermek suretiyle yapacağı seyahatte tarafınızdan azami derecede kolaylığa mazhar olmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan eski yazı belgeye ait çevrimyazının fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir.

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(21 KASIM 1922)

Şifre
Makine başında.

Ankara
21.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

Yüce Meclis namına Dersaadet'e hareket eden heyet, İkinci Reis Vekili Kırşehir Mebusu Hoca Müfit Efendi riyasetinde Emin Paşa (Sivas), Hakkı Bey (Van), Atıf Bey (Van), Rasim Bey (Cebelibereket), Halil İbrahim Efendi (Eskişehir), Mehmet Vasfi Efendi (Karahisarı Şarki), Ziya Bey (Kengırı), Operatör Emin Bey (Bursa), Durak Bey (Erzurum), Eyüp Sabri Bey (Eskişehir), Hacı Mustafa Efendi (Ankara), Feyyaz Ali Bey (Yozgat), Hilmi Bey (Ardahan), Server Bey (Ardahan), Hüseyin Bey (Erzincan), Şerif Bey (Sinop), Mehmet Efendi (Adana), Ragıp Bey (Amasya) olmak üzere on dokuz mebustan meydana gelmektedir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 9-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Belge fotokopisinde Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafının üzeri çizilmiştir. Telgraf, Refet Paşa'nın şu telgrafına cevaptır:

"Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 1/1083

Karargâh
20/21.11.338 [1922]

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Yüce Meclis namına Dersaadet'e geleceği bildirilen heyetin kimlerden meydana gelen kaç zat olduğunun bildirilmesine müsaadelerini rica ederim.

Refet"

Bkz. aynı belge. (Y.N.)

REFET PAŞA'YA*

(21 KASIM 1922)

Makine başında. 6017
Şifre
Zatidir.

21.11.338 [1922]

Refet Paşa Hazretleri'ne

C. 20/21.11.38 [1922] 1. Unvan ve isim hakkında aşağıdaki gibi [...][1] lazımdır. Halifei Resulullah yerine Halifei Müslimin denilecektir [...][1] Halifei Müslimin daha kuvvetle maddi bir anlama sahiptir. Meclis'çe de tespit olunan formül budur.

2. Meclis'in tebliğine yazacağı cevabın adresi şahsıma (32)[2] hitaben yazılmayıp, Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne hitap edilmelidir. Bu değişiklikten sonra açık telgrafla çekilmelidir.

3. Heyeti Vekile Riyaseti'ne yazılacak cevap da gözden geçirilmelidir.

4. Yazışmalarda siyasi, genel istikametleri kapsayan sözler vardır. İlk devirlerinde âlemi kuşkulandırmaktan kaçınmak lazımdır. Bununla beraber beyannameyi kabul ettik.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 8'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki, Ahmet Hezarfen ve Erol Şadi Erdinç tarafından okunmuştur.

1 Bir sözcük okunamadı. (Y.N.)

2 Çözülmemiş şifre olmalı. (Y.N.)

İSTANBUL'DA TÜRK OCAĞI KÂTİBİ UMUMİSİ DOKTOR FETHİ BEYEFENDİ'YE*

(21 KASIM 1922)[1]

Ankara: 21 (A.A.) - Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, İstanbul Türk Ocağı'nın tebriklerine aşağıdaki cevabi telgrafnameyi göndermişlerdir:

İstanbul'da Türk Ocağı Kâtibi Umumisi Doktor Fethi Beyefendi'ye

Yeni Türkiya'nın dayanağı olan millet ve milliyet fikrinin gelişmesi için senelerce muvaffakiyetle telkinlerde ve neşriyatta bulunmuş olan Türk Ocağı'nın milli zafer dolayısıyla gönderdiği tebriklere teşekkür ve özel temennilerine iştirak ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Açık Söz*, 23 Kasım 1922, Numara: 639, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.480. *Açık Söz*'deki eski yazı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.

1 *Hâkimiyeti Milliye*, 21 Kasım 1922'den aktaran: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*'te belge 20 Kasım 1922'ye konulmuş. Ancak *Hâkimiyeti Milliye*'de söz konusu belgeye rastlanmadı. (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ GİZLİ OTURUMUNDA KONUŞMA
HÜKÜMETE VERİLEN GENSORULAR HAKKINDA*
(22 KASIM 1922)

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Arkadaşlar, arkadaşların istisnasız vatanperverliklerine şüphe yoktur. Yüce Meclis'inizi teşkil eden her yüksek uzuv, bilhassa bugünlerde memleketin azami menfaatıyla alakadar olacağına hiç şüphe yok. Bendeniz üç günden beri devam eden bu münakaşaların içinde şu suretle mütehassis oldum. Şu münakaşaları yapmak isteyenler, Lozan'daki barış konferansı ile ve onun karşısında Heyeti Vekile'nin vazifesini değerlendirmek uygundur. Hiç zannetmem ki, Lozan'da bizi temsil eden delege heyeti, memleketi müdafaa edip dururken, zaafa uğratacak emeller beslesin. Halbuki bugünlerde hükümete, kaçınılması kabil olmayan bir mesele olursa o başka meseledir, fakat ertelenmesi uygun olan meseleler olduğu takdirde bu gibi sorular sorulması doğru olmaz. En çok düşünülecek şey, delege heyetimizin dayanak noktası olan Heyeti Vekile'mizin, kuvvetli bir manzara arz edebilmesini temin etmektir. Yapılmış olan izahat, tabii kâfi cevap ile karşılanmıştır. Şimdi cereyan eden şey, usul ile menfaat noktalarına ait olmak üzere değerlendirilebilir. Usule ait söylenen birçok sözler, zannederim, çok zaman kaybettirdi. Usul bakımından birçok arkadaşlarımı dinledim. Ellerindeki kitaplara göre haklı olduklarını iddia ediyorlar. Ben o iddiada bulunmayacağım. Rica edeceğim ki, usul üzerinde birçok görüşü tespit ile vakit geçirmeyelim. Hatta mümkünse hükümete oy vermek için, gizli celsede itimat beyan edelim. Ancak evvelce açık celsede gensoru verildiğinden dolayı geçmek zaruri ise evvela; burada tespit edildikten sonra geçmek doğrudur ve bu suretle geçilmelidir. Oylar olumlu veya olumsuz olarak tecelli ettikten sonra geçmek lazımdır. Eğer olumlu olarak burada oylar tecelli ederse, hatta görünüşte çok kuvvetli oyla arkadaşlarınıza itimat beyan ederseniz, ben zannederim sizin için daha faydalıdır. Bu bakımdan ben arzu ederim ki, bu münakaşalardan vazgeçesiniz ve konferansta neler yapıldığını muntazaman Hariciye Vekili'nden sorasınız. Onları dinleyesiniz. Onlar da sizi devamlı olarak aydınlatsın. Onlar üzerinde görüşülecek daha mühim meseleler vardır.

* *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, c.3, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985, s.1121.

LOZAN'DA TÜRK DELEGE HEYETİ REİSİ İSMET PAŞA'YA*

(22 KASIM 1922)

Ankara, 22.11.338 [1922]

2/702
Şifre
Makine başında.

Lozan'da Türk Delege Heyeti Reisi İsmet Paşa Hazretleri'ne

Ethem ve Eşref'le arkadaşlarının ve muhtemelen Reşit ve Tevfik'in İsviçre'ye gittikleri istihbar edilmiştir. Zatı devletlerine suikastta bulunmaları ihtimali olduğundan, İsviçre hükümetine müracaatla tutuklattırılmalarının ve sınır haricine ihraç ettirilmelerinin teminini talep ederim.

Mustafa Kemal

Hariciye Vekâleti Vekili
Hüseyin Rauf

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-b, D: 45, F: 174'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Dışişleri Bakanlığı Arşivi Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.447. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

LOZAN'DA İSMET PAŞA'YA*

(22 KASIM 1922)

Ankara, 22.11.38 [1922]

Tel
No: 11

Açık olarak gönderildiği bildirilen nutuk henüz gelmemiştir. Sekiz numaralı telgrafınızın imzası.

Mustafa Kemal
Hüseyin Rauf

* Dışişleri Bakanlığı Arşivi Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.447.
Belge kaynakta, "Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

REFET PAŞA'YA*

(22 KASIM 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
Başkitabeti
Şifre
Gayet acele.
2/703

22.11.338 [1922]

Refet Paşa Hazretleri'ne

Dün Ankara'dan hareket eden heyet arasındaki Kırşehir Mebusu Müfit Efendi tarafından namı hilafetpenahiye[1] önümüzdeki Cuma günü okunmak üzere Türkçe bir hutbe hazırlanmıştır. Aynı hutbe burada da okunacaktır.

Zatı hilafepenahiye münasip surette malumat arz edilerek Perşembe günü akşamına kadar bildirilmesini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 11'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 "Halife adına" anlamında. (Y.N.)

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(22 KASIM 1922)

2/701
Şifre
Makine başında.

Ankara
22.11.338 [1922]

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

21.11.338 şifreye:
Aile nişanları olan iki nişanın takılmasında bir beis olmadığı fikrindeyim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 8-1'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki telgrafı, Refet Paşa'nın şu tegrafına cevaptır:

"Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 1/1089
Makine başında.

Karargâh
21.11.338 [1922]

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Halife Hazretleri Cuma günü selamlıkta Hanedanı Âli Osman nişanıyla Osman nişanını takmak istiyor. Uygun mudur, Efendim?

Refet"

Bkz. aynı belge. (Y.N.)

İZMİR'DE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(29 KASIM 1922)

2/722

Ankara
29.11.338 [1922]

İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne

Şifre
Aceledir.

Müdafaai Milliye Vekâleti'ne

Tezkere
Gizlidir.

1. Dört fırkalı olan 1. Kolordu'nun 57. Piyade Fırkası, İzmir Mevkii Müstahkem Kumandanlığı emrine verilmiştir.

2. Foça kuzeyindeki Nemrud Limanı-Çadır Deresi-Ortaköy-Özbek-Yenikale-Akköy-Hacı Mahmud-Ham Köy-Değirmendere hattı, 1. Kolordu ile İzmir Mevkii Müstahkemi arasında ayırıcı hat olacaktır.

3-4. Müdafaai Milliye ve 28.11.338 [1922] tarihli şifreli telgrafnameye cevaben İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Vekâletlerine yazılmıştır.

Başkumandan
Mustafa Kemal

Yalnız Erkânıharbiyei Umumiye'ye: 3- 1. Ordu eski Erkânıharbiye Reisi Mirliva Emin Paşa'nın İzmir Mevkii Müstahkem Kumandanlığı'na tayini muamelesi tamamlanmıştır.

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, No: A III-7, D: 18, F: 9'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

REFET PAŞA'YA*

(30 KASIM 1922)[1]

Refet Paşa Hazretleri

C. 29.11.38 [1922]

Eski Osmanlı ordusuna mensup zevat istisnasız aynı muameleye tabi olacağı[2] Osmanlı hanedanına mensup efendilerin Türkiya Büyük Millet Meclisi ordularına mensubiyetleri uygun değildir. Daha sonra diğer hariç ve uzak kalmış Osmanlı subaylarının orduya kabulleri incelendiği zaman, adı geçenler dahi nazarı dikkate alınır, Efendim.

M. Kemal

Kapadım/ 30.11.38 [1922]
İmza

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi A: IV-17-a, D: 68, F: 13'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki, Necdet Kurdakul ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıdaki telgrafı, Refet Paşa'nın şu telgrafına cevaptır:

"Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 1/7134
Zata mahsustur.
Gayet aceledir.

P.r.
29.11.338 [1922]

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Hanedanı Âli Osman'a mensup efendiler, şu anda sahip oldukları eski Osmanlı ordusunun askeriye ve bahriye rütbelerini taşımaktadırlar. Bunların hepsi Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti ordusu üniformasını giymek arzusunu gösteriyorlar ve bu konuda müsaade istirham ediyorlar. Esasen adetleri pek sınırlı olan adı geçenlere bu müsaadenin verilmesi münasip olacağı fikrindeyim. Bu konudaki yüksek iradelerini istirham eylerim.

Mirliva
Refet"

Bkz. aynı belge. (Y.N.)

1 Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı üzerinde tarih bulunmamaktadır. Refet Paşa'nın 29 Kasım 1922 tarihli telgrafına cevap olan ve altında "Kapadım/ 30.11.38 [1922]" kaydı yer alan telgraf, 30 Kasım 1922 tarihinde çekilmiş olmalıdır. (Y.N.)

2 Eski yazı belgede bu şekilde. "Olacağından" olmalı. (Y.N.)

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE KONUŞMA

İNTİHABI MEBUSAN KANUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİNE DAİR KANUN TEKLİFİ HAKKINDA*

(2 ARALIK 1922)

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: Efendim, İntihabı Mebusan Kanunu'nun[1] *değiştirilmesi hakkındaki teklifin müzakereye değer olduğuna dair Layiha Encümeni mazbatası var. (Okunsun sesleri.)*

Ali Rıza B. (İstanbul): Ehemmiyeti vardır, okunmasını teklif ediyorum.

Hüseyin Hüsnü Efendi (Isparta): Müsaade buyurunuz, okunmasını bendeniz de teklif ediyorum. (Gürültüler.) (Ne olduğunu anlayalım, bir kere okunsun da sesleri.)

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: Efendim, bu kanun teklifinin okunmadan encümene havalesi teamüldür.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Efendim! Bu kanun teklifi özel bir maksadı ihtiva ediyor ve bu özel maksat doğruca şahsımla alakalı olduğundan, müsaade ederseniz birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum.

Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Mersin Mebusu Salâhattin ve Canik Mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan kanun tasarısı doğrudan doğruya benim şahsımı vatandaşlık hukukundan düşürmek[2] görüşüne yöneliktir. *(Hâşâ sesleri.)*

* *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* 1340-1338, Ankara, Türkiya Büyük Millet Meclisi Matbaası, c.24, s.157-160; *TBMM Zabıt Ceridesi,* Devre 1, c.25, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.159-161, 164; Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk,* c.2, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.210-211; Kemal Atatürk, *Nutuk,* c.2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.724-726. *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*'ndeki eski yazı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa bu konuşmayı, Büyük Millet Meclisi'nin 2 Aralık 1922 günü öğleden sonra saat 1.30'da açılan ve riyasetini Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi'nin yaptığı 149. toplantı 1. celsesinde yapmıştır.
Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta yukarıdaki konuşmasına yer verdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu sözlerim ajans ve matbuatla yayımlandı. Millet, beyanatımı ve sorumu öğrendi. Hemen memleketin istisnasız seçim daireleri hakiki seçmenleri tarafından, halk tarafından Meclis Riyaseti'ne protestonameler yağdı. Kanun teklifine imza koyan mebus efendilerin de seçim daireleri halkı kendilerini ve kendileriyle hemfikir olanları kınamakta gecikmediler. Milletin, hakkımda gösterdiği muhabbet ve itimadın samimi ifadelerini ihtiva eylemeleri bakımından kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgrafnameler, büyük bir dosya teşkil etmektedir..."
Bkz. aynı yerde. (Y.N.)

1 Mebusların seçilmesi hakkındaki kanun. (Y.N.)

2 "Düşürmek" sözcüğünün aslı olan "ıskat etmek" sözcükleri yerine, *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "mahrum etmek". (Y.N.)

Yusuf Ziya B. (Bitlis): Hatıra gelmez o.

Salih Efendi (Erzurum): Şahsın çok muhteremdir. (Hâşâ sesleri.)

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyor ki:

"Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiya'nın bugünkü sınırları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim dairesi dahilinde oturmak şarttır. Ondan sonra göç ederek gelenlerden Türk ve Kürtler iskân tarihlerinden itibaren beş sene geçmişse seçilebilirler."

Maalesef doğum yerim bugünkü sınırlar haricinde kalmış bulunuyor. İkinci olarak, herhangi bir seçim dairesinde beş sene[1] oturmuş dahi değilim. Doğum yerim, bugünkü milli sınırımızın haricinde kalmıştır. Fakat bu böyle ise bunda benim katiyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. *(Hâşâ Paşa Hazretleri sesleri.)* Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahv ve yok etmek isteyen düşmanların harekâtında muvaffak olmaktan kısmen men edilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı; Allah muhafaza etsin, buraya imza koyan efendilerin dahi memleketleri sınır haricinde kalabilirdi.

Bundan başka, bu maddenin talep ettiği şarta sahip bulunmuyorsam, yani beş sene devamlı olarak bir seçim dairesinde yerleşememiş isem, o da bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin talep ettiği şartı kazanmaya çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lazım gelirdi. Eğer ben bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsa idim, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra Diyarbekir istikametinde genişleyen düşmanın karşısına çıkamamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan bu[1] vatani vazifemi yapmamaklığım lazım gelirdi. Bu efendilerin talep ettiği şartları kazanmak isteseydim, Suriye'yi tahliye eden orduların enkazından Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaa etmemekliğim ve bugün milli sınır dediğimiz sınırı fiilen tespit etmemekliğim lazım gelirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki mesaim herkesin malumudur. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak[2] kadar mesai sarf etmiş bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. *(Hay hay sesleri.)* Belki bütün İslam âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Dolayısıyla bu teveccühlere karşılık vatandaşlık hukukundan düşürülmeye maruz kalacağımı asla hatıra getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki, yabancı düşmanlar bana suikast etmek suretiyle de memleketimdeki hizmetimden beni tecride çalışacaklardır. Fakat hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Meclis'te isterse iki üç kişi olsun, aynı zihniyette bulunabilsin. Dolayısıyla ben anlamak istiyorum; bu efendiler seçim daireleri halkının ciddi olarak...

İhsan B. (Cebelibereket): Paşa Hazretleri kime soruyorsunuz? İki üç kişinin ifade yanlışlığı bütün Meclis'e ait olabilir mi?

1 *Nutuk*'ta "beş senelik". (Y.N.)
2 "Bu" sözcüğü *Türkiya Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* ve *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)
3 *TBMM Zabıt Ceridesi*'nde "oturmıyacak". (Y.N.)

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri (Devamla): Buraya imza koyan efendilere söylüyorum. Bilmek istiyorum ki, bu efendiler seçim daireleri halkının ciddi olarak fikir ve hissinin tercümanı mıdırlar?

Yine bu efendilere karşı söylüyorum. Mebus olmak itibariyle tabii kapsamlı bir sıfatı toplamış bulunuyorlar. Dolayısıyla demek istiyorum ki,[1] millet, bu efendilerle hemfikir midir? *(Katiyen sesleri.)*

İkinci olarak[2] efendiler, beni vatandaşlık hukukundan düşürmek salahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir?! Bu kürsüden resmen yüksek heyetinize, bu efendilerin seçim daireleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!

İhsan B. (Cebelibereket): Siz milleti kurtaran ve devleti yenileyensiniz.

Hüseyin Avni B. (Erzurum): Efendiler ortada bir kanun teklifi vardır. Her fikir muhterem ve yücedir, herkes memleketin selamet ve saadeti için arzu ettiğini teklif eder ve serbesttir. Esasen kanun teklifleri hemen katiyetle kabul edilmiş mahiyette olmadığından, Paşa Hazretleri'nin bu işten istisna edecek ve zatlarını vatandaşlık hukukundan düşürecek bir mana anlamalarına hayret ediyorum. Türkiye milleti Paşa Hazretleri'ni kendilerinin timsali yaptıktan sonra, Paşa'nın vatanı her yer ve herkesin kalbidir. Fakat Paşa Hazretleri de bu kalplere hürmet etmelidir ki, rica ederim, Türkiye'de artık Arnavut mebus, Arap mebus bulunmayacaktır. (Hay hay, sesleri.) (Alkışlar.) Paşam vatandaşlıkta başkalarına kıyas ederseniz, bu hususta affınıza mağruren arz ediyorum ki, pekâlâ yanlış düşünüyorsunuz. Siz kalbimize girmiş, tarihi temsil etmek mevkiinde dururken, başkalarının bir menfaatı için devletlilerinin şahsını ileri sürmenizi, memleketin menfaatlarıyla bağdaşır göremiyoruz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hüseyin Avni Bey! Madde açıktır. Yoruma hacet yoktur.

[...]

Hüseyin Avni B. (Erzurum): [...] Bu arkadaşlarımdan hassaten istirham ediyorum ve kendileri de benim şu taşıdığım histen başka hiçbir his taşımadığını ve taşımak imkânı olmadığını hissediyorsa Paşa Hazretleri'nden istirham ediyorum. Bu yanlış anlamaya nihayet vererek bu müzakereyi kapatalım. Milletin size hürmeti sonsuzdur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Ankara): Hüseyin Avni Bey biraderimizin söylediği sözlere bu madde tercüman olmuyor. Beyefendi'nin söyledikleri başka bir şeydir.

Şevket B. (Bayezid): Siz müstesnasınız Paşa...

Gazi Mustafa Kemal Paşa (Devamla): Benim müstesna olduğuma dair bir kanun yoktur ve müstesna olamam.

1 "Demek istiyorum ki" sözcükleri *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)
2 "İkinci olarak" sözcüklerinin aslı olan "saniyen" sözcüğü *Nutuk*'ta yok. (Y.N.)

[…]

Reis [Reisi Sani Doktor Adnan Beyefendi]: […] Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görülmüştür.

Teklifi, Kanunu Esasi Encümeni'ne havale ediyoruz, efendim.

LOZAN KONFERANSI HAKKINDA *VAKİT* MUHABİRİNE DEMEÇ*

(4 ARALIK 1922)

Ankara, 4 Kanunuevvel [4 Aralık] (Ankara Özel Muhabirimizden)

Lozan Konferansı hakkında şimdiye kadar hiçbir fikir açıklamamış bulunan ve halin hakikatinde söylenecek fikirlerin bir mihrakını teşkil eden Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne şimdi ulaştım. Kendilerine Lozan Konferansı hakkındaki düşüncelerini sordum; bana şu cümleleri söylediler:

Konferans hakkında ne yazık ki açık bir fikir edinemedim. Üyeler arasında fazla bir hararet ve münakaşa görüyorum. Pek haklı olan görüşümüzü devletlerin tasvip ettiklerine dair henüz açık bir emare yoktur.

* *Vakit*, 5 Aralık 1922, No: 1789, s.1. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

LOZAN'DA İSMET PAŞA'YA*

(5 ARALIK 1922)

Tel
No: 77

5.12.38 [1922]

Şeyh Sünnisi[1] Ankara'ya geldi. Trablusgarb ve Bingazi havalisindeki Urban[2] ve şeyhlerin mahalli hükümetler teşkil ederek İtalyanlarla çarpıştıklarını ve gönderdikleri özel adamla adı geçeni vekil tanıdıklarını bildirdiklerini ve Trablusgarb'ın bağımsızlığının temini için emin bir surette Afrika'ya gitmek istediğini beyan etmiştir. Diğer taraftan İtalyanlar da kendisiyle görüşmek teşebbüslerinde bulunduklarından bahsetti. Kendisinin ne suretle hareketi faydalı olabileceği hakkında oradaki gözlemlerinize göre devletlilerinin görüşüyle beraber bildirilmesini süratle rica ederim.

Mustafa Kemal

* Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Lozan Konferansı, 1'den aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.448.
Metin, kaynakta "Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

1 Şeyh Sunusî. (Y.N.)

2 "Urban" (çöl Arapları, Bedeviler) sözcüğü kaynakta yanlışlıkla "araban" diye okunmuş. (Y.N.)

ŞARKİ TRAKYA EDİRNE DARÜLMUALLİMİN MEZUNLARINA*

(5 ARALIK 1922)

Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından şehrimizdeki Şarki Trakya Edirne Darülmuallimin[1] *mezunlarına aşağıdaki telgraf gelmiştir:*

İrfan ordumuzu hazırlayacak olan muallimlerin, milli zaferi teyit edecek ve devamlı kılacak mukaddes, milli mefkûrenin tahsilinde etken olmalarını Allah'tan dilerim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* *Vakit,* 6 Aralık 1922, sayı 1790, s.3. Ayrıca bkz. Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928),* c.1, TC Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.87; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V,* Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.140. *Vakit*'teki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Doğu Trakya Edirne Erkek Öğretmen Okulu. (Y.N.)

SALİH BEY'E*

(ARALIK 1922)[1]

Validemin rahatsızlığı arttığından, harekete gayri muktedir haldedir. Dolayısıyla orada bırakmış olduğunuz müfreze ile birlikte Ankara'ya dönünüz.

* Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında,* Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s.208.
O sırada İzmir'de, Mustafa Kemal Paşa ile evlenme hazırlığındaki Latife Hanım'ın yanında olan Salih Bozok, kitabında, "Paşa'nın validesinin yola çıkarıldığına dair Ankara'dan haber beklerken, bir gün şu telgrafı aldım:" açıklamasından sonra yukardaki telgrafa yer veriyor. Latife Hanım'ın bu durumu, müfrezenin de çağrılmasından dolayı ailesiyle ilişkinin kesilmesi olarak değerlendirdiğini ve Avrupa'ya gitmeye karar verdiğini aktarıyor. Salih (Bozok) Bey bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı çekiyor:

> "Emirleriniz icabınca hareket edeceğim. Ancak birkaç günden beri çok rahatsız bulunduğumdan, doktorlar hareketimi uygun bulmuyor. Müsaade buyurursanız, kendim birkaç gün sonra hareket etmek üzere, müfrezeyi yarın Ankara'ya göndereyim."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafa verdiği cevap için sonraki sayfaya bakınız. (Y.N.)

1 Kaynakta telgrafın tarihi belirtilmemiş. Ancak Salih Bozok, kitabında "bir hafta sonra" sağlığına kavuşup Ankara'ya döndüğünü ifade etmektedir. Latife Hanım'a yazdığı 15 Aralık 1922 tarihli mektupta ise "Salı günü öğle üzeri" Ankara'ya geldiğini kaydetmektedir. (Bkz. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.315.)
Buna göre, bu telgraf haberleşmesi 12 Aralık 1922 Salı gününden bir hafta önce, yani 5 veya 6 Aralık 1922 günlerinde yapılmış olmalıdır. (Y.N.)

SALİH BEY'E*

(ARALIK 1922)

Tamamıyla iyileşinceye kadar müfreze ile birlikte orada kalınız.[1]

* Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s.209.
1 Telgrafla ilgili bilgi için önceki sayfadaki açıklamaya bakınız. (Y.N.)

MALİYE VEKÂLETİ'NE*

(5 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Tezkere
Adet: 6/609

Ankara
5.12.338 [1922]

Maliye Vekâleti Celilesine

İzinli olarak seçim dairesinde bulunmakta olan Gazi Ayıntab[1] Mebusu Kılıç Ali Bey'den alınan telgrafnamede,

1. Gazi Ayıntab'ın müdafaası esnasında ahali tarafından askeriyeye verilen erzak bedellerinin mazbataları, vaktiyle sahipleri harp dolayısıyla taşrada olmasından ötürü akraba ve taallukatlarından erzaka el koymuş bulunanlara verildiği ve bu kere söz konusu mazbataların başkasına ciro edilmesi muhasebecilikten vaki olan bildirim üzerine Vekâleti Celilelerince men olunduğu beyanıyla esasen dörtte bir fiyatına satılan erzaka ait mazbataların idare meclisi kararıyla asıl sahipleri namına devri suretiyle talep sahiplerinin sızıltılarına nihayet verilmesi

2. Harp esnasında harap olan hanelerin tamiri için tahsis edilen kırk bin liraya ait havalenin bir an[2] verilmesiyle şu anda mağaralarda bulunan ahalinin sefaletten kurtarılması bildirilmiştir.

İcabının yapılmasını rica eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-a, D: 44, F: 87'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Gaziantep. (Y.N.)

2 Belgede böyle. "Bir an evvel" olmalı. (Y.N.)

BARIŞTAN SONRA TAKİP EDİLECEK PROGRAM HAKKINDA GAZETECİLERE BEYANAT*

(6 ARALIK 1922)

Paşa Hazretleri, vuku bulan ricamız üzerine barıştan sonra nasıl bir hareket hattı takip edeceklerini beyan eylemek ve teşkil etmek niyetinde bulundukları siyasi fırka hakkında izahat vermek lütfunda bulunmuşlardır.

Bugün hemen her yerde, bütün matbuatta mühim bir mesele söz konusu olmaktadır. Şimdiye kadar mukaddes gayenin etrafında birleşmiş bir kitle halinde toplanan Türkiya halk vatanperverleri barıştan sonra memleketin yükselmesi hususunda nasıl bir program takip edecekler, nasıl bir ıslahat yolunda yürüyeceklerdir? İşte barışın arifesinde söz konusu olan bu mühim mesele için Ankara matbuatı erkânı, Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin fikirlerini öğrenmek istemişler ve Paşa Hazretleri'nden bu hususta bir mülakat lütfunu rica etmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün gazetemiz, Yenigün ve Öğüt arkadaşlarımızın yazarlarını huzurlarına kabul buyurarak şu beyanatta bulunmuşlardır:

Cenabı Hakk'a şükürler olsun ki, millet üç buçuk senelik kahramanca cidalden sonra kendisini ebediyen esaret zinciriyle bağlamak isteyenleri mağlup etmiş ve bağımsızlığına sahip olmuştur. Bütün medeni milletler arasında hür ve bağımsız olarak milletimizin mevki alacağı barış günleri de inşallah gecikmeyecektir.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Aralık 1922, No: 680, s.1; *Anadolu'da Yenigün*, 7 Aralık 1922, Numara: 1042-665, s.1; *Öğüd*, 8 Aralık 1922, Numara: 1021, s.2; *Tevhidi Efkâr*, 9 Aralık 1922, No: 306-540. Özeti için bkz. *İleri*, 7 Aralık 1922, No: 1739, s.1; *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.46-48. *Hâkimiyeti Milliye*, *Vakit* ve *İleri*'deki eski yazı metinler Ahmet Hezarfen, *Anadolu'da Yenigün* ve *Tevhidi Efkâr*'dakiler Musa Sarıkaya, *Öğüd*'deki ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta, yukarıdaki beyanatı hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

> "7 Kânunuevvel [Aralık] 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına dayalı ve 'Halk Fırkası' namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu fırkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bütün vatanperverlerin, ilim ve fen erbabının yardımına ve işbirliğine müracaat etmiştim.
>
> "Gerek bazı zevattan aldığım yazılı fikirlerden ve gerek halk ile fikir alışverişinden çok istifade ettim. Nihayet 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin seçilmesi esnasında yayımladığım ve ilan ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur."

Bkz. Gazi Mustafa Kemal Tarafından, *Nutuk*, c.2, Devlet Matbaası, İstanbul, 1934, s.206; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.718. (Y.N.)

Bu mesut günlere ne büyük fedakârlıklar ve zahmetler karşılığında erişeceğimizi asla hatırdan çıkarmamak ve gelecekte milletin hayatını tehdit edecek tehlikelere düşmemek için ona göre şimdiden hazırlanmak ve çalışmak, vatanını seven bütün millet fertlerinin borcudur.

Hakikaten vatanımıza ve bağımsızlığımıza göz dikenlere yalnız askerlikçe galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak şekilde siyaseten, idareten ve iktisaden kuvvetli olmak lazımdır. Hiç şüphe yoktur ki, ziraat ve ticaretimizin geri olması, memleketimizin çoğu kısımlarının harap ve ahalimizin fakir bulunması, nakliye vasıtalarımızın sınırlı olması, maarifin herkese ve her yere layıkıyla nüfuz edemeyerek toplumsal hayatımızın en büyük düşmanı olan cehalet vesair gibi sebepler milletimizi fakir ve zayıf düşürmekten geri kalmamış ve kalmayacaktır. Dolayısıyla kurtuluş[1] ve bağımsızlık için yaptığımız cidali tamamlamak ve Cenabı Hakk'ın milletimize yaratılıştan verdiği yetenek ve kabiliyeti azami derecede geliştirmek ve memleketimize bahşeylediği bütün kuvvet ve servet kaynaklarından azami surette istifade ederek zayıflık sebeplerimizi gidermek için bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti kaçırmayarak çalışmaya mecburuz.

Ancak bu mesai seneler ile takip ve tatbik edilecek bir programa dayanmazsa neticesizliğe mahkûmdur. Uzak görüşlü olduğu kadar milletimizin acil ihtiyaçlarına çare bulacak bir programa dayanmayan ıslahat teşebbüsleri şahsi ve keyfi olmaktan kurtulamaz.

Bu gibi teşebbüsler, sahipleri olan şahısların değişmesi ile, hatta şahsi nüfuzunun azalması ile söner gider. Diğer taraftan herhangi bir programın uzun bir mesai devrine rehber olması için, memlekette bütün vatanperverlerin ona yardımcı olması icap eder. Hakikaten büyük bir vatanperverler kitlesinin ıslahat emellerini ihtiva etmeyen bir programın muvaffakiyetli ve devamlı olması ümit olunamaz.

Bu milli maksat ve fikirleri nazarı dikkatte bulundurarak, milletimin her sınıf halkında ve hatta İslam âleminin en uzak köşelerinde beni ebediyen iftihar ettirecek surette gördüğüm teveccüh ve itimada layık olmak için, en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla, hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına vakfeylemek emeliyle, barışın istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine dayalı ve "Halk Fırkası" namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim.

Başka memleketlerde kurulmuş bu gibi fırkaların programlarını gözden geçirmiş isem de, bunları tamamıyla memleket ve milletimizin hakiki ihtiyaçlarını tatmine kâfi bulmadım. Bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tespit eylemek üzere, bütün vatanperverlerin, ilim ve fen erbabının yardımına ve işbirliğine müracaatı vazife saydım. Köylülerimizi ve halkımızı ezen ve fakir düşüren adaletsiz vergilerin ne suretle iyileştirilmesi lazım geleceğiyle ve ticaret ve ziraat ve sanayimizi geliştirecek maddi, iktisadi tedbirlerle ve orman ve madenler gibi tabii servetlerimizden genel menfaatlar namına daha kolaylıkla istifadeyi temin için ne gibi kanuni ıslahat yapılması lazım geleceğiyle, arazi ve emlak edinmek hususunda herkes için daha emniyet verici kanuni değişiklikler yapılması lazım gelip gelmeyeceğiyle, vakıf işlerinin ne suretle iyileştirmeye değer bulunduğuyla ve memlekette hangi bakımlardan ne

1 "Kurtuluş" sözcüğünün aslı olan "halâs" sözcüğü yerine, *Tevhidi Efkâr*'da "hürriyet". (Y.N.)

gibi bayındırlık işleri ve inşaatı yapılabileceğiyle ve askerlik müddetinin değiştirilmesiyle, kısacası milletimizi şu anda geri halde bırakan sebeplerin ve etkenlerin giderilmesi surctiyle alakalı ihtisas erbabının gönderecekleri fikirler büyük ehemmiyet ile nazarı itibara alınacaktır. Bu hususta fikir beyan edecek zevata şimdiden teşekkür ederim. Bağımsızlık mücadeleleri esnasında olduğu gibi, milli saadetimizi temine sarf olunacak[1] mesai devresinde dahi bütün milletin yardımına ve bütün aydınların ve vatanperverlerin işbirliğine mazhar olacağımı ümit ederim.

1 "Sarf olunacak" sözcüklerinin aslı olan "masruf olacak" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*'de "matuf olacak" (yönelik olacak). (Y.N.)

DOĞU CEPHESİ KUMANDANLIĞI'NA*

(7 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/743
Şifre

Ankara
7.12.338 [1922]

Doğu Cephesi Kumandanlığı'na

1. İkinci maddedeki cevabın Şeyh Hüsamettin Efendi'ye bildirilmesini rica ederim.

2. Toyla'da tarikatı âliyei nakşiye dergâhı postnişini[1] Şeyh Hüsamettin Efendi Hazretleri'ne:

Mübarek vatanımızın batı kısmında Hakk'ın yardımıyla Yunanlılara karşı kazanılan galibiyet ve muvaffakiyetten dolayı tebrikler ve teveccühler beyanını ihtiva ederek dolaylı olarak gönderilen mektubu büyük bir memnuniyetle aldım. Şahsım ve kahraman ordumuz hakkında gösterilen samimane hissiyattan pek mütehassis oldum. Teşekkürler arz eylerim. Hakiki sahip olan Cenabı Hakk'ın lütuf ve inayeti, Hazreti Resulu Ekrem'in ruhani yardımı ve zatıâliyi irşad-penahileri[2] gibi değerli zevatın maddi ve manevi gayretleriyle vatanımızın geri kalan mübarek kısımlarının da yakında düşmanların vücudundan temizlenmesini ümit etmekte olduğumuzu beyan ile duanızı dilerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12210'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Postnişin: Tekke şeyhi. (Y.N.)

2 "Doğru yolu gösteren yüksek zatınız" anlamında. (Y.N.)

LOZAN KONFERANSI HAKKINDA *VAKİT* YAZARININ SORULARINA CEVAP*

(7 ARALIK 1922)

Dün akşam Ankara'dan şehrimize dönen bir yazarımız geçen perşembe günü akşama doğru muhterem reisimiz Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne ikinci defa ulaşmış ve Paşa Hazretleri tarafından, Lozan Konferansı'nın son safhasına dair intibaını soran yazarımıza şu cevap lütfedilmiştir:

Konferansta henüz hiçbir mesele halledilmemiştir. Şimdiye kadar yalnız bazı meselelere temas edilmiştir. Vaziyet evvelce söylediğim gibi, fikir beyan edecek kadar açık değildir.

Müteakiben yazarımız Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Lozan Konferansı'nda delegelerimize bazı talimat ulaştıracağından bahisle dolaşan söylentiden haberdar ederek bunun aslı olup olmadığını sormuş, Başkumandan Paşa Hazretleri bu soruya cevaben:

Hayır böyle bir şey yoktur. Buna lüzum da yoktur. İsmet Paşa Hazretleri vazifesini büyük bir liyakat ve muvaffakiyetle yapıyor, *demiştir.*

Paşa Hazretleri tam bu sırada İsmet Paşa'nın "Kapitülasyonlar söz konusu edilemez, çünkü kaldırılmıştır" yolundaki beyanatını öğrenmiş ve buna karşı da "İsmet Paşa vaziyeti çok iyi kavramıştır" *diye takdirlerini teyit etmiştir.*

* *Vakit*, 11 Aralık 1922, No: 1795, s.1. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

VAKİT GAZETESİ MUHABİRİNİN SORULARINA CEVAP*

(9 ARALIK 1922)[1]

Paşa Hazretleri Kocaeli cephesi teftişinde gazetecilerden iltifatlarını esirgemedi. Bu sebeple Vakit için beyanat temennisinde bulundum. Sorularım uzun bir kâğıt üzerinde bulunuyordu. Paşa Hazretleri benim sorularımı yine bana okutarak cevaplarını kayda müsaade ettiler. İlk soruya[2] karşı

-Bunu Ankara'dan telgrafla da bildirmiştim, *dediler ki:*

-Henüz[3] ne yazık ki, açık bir fikir edinemiyorum. Fazla hararet ve münakaşa görüyorum. Pek haklı olan görüşlerimizi henüz tasvipkâr bulunmuyorlar.

Görüşümüzü tasvip ettirmek için bizim irademizin, idaremizin,[4] ordumuzun kuvveti lazımdı.

İkinci sorum bu noktayı özetlemeye müsaitti.

İki İnkılabın Farkı

-Paşa Hazretleri, hem 10 Temmuz'un[5] hem 1 Teşrinisani'nin [1 Kasım'ın] muvaffak bir kahramanıdırlar. İki inkılap arasındaki farkı devletlilerinin lisanından işitmek istiyoruz, dedim.

-Bu iki inkılap arasındaki fark tarif olunamayacak derecede büyüktür, zannederim, *buyurdular.* Birincisi, milletin tabiaten aradığı hürriyet havasını teneffüs ettiğini

* *Vakit*, 12 Aralık 1922, No: 1796, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1954, s.52-55. *Vakit*'teki eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur. Ara başlıklar *Vakit*'e aittir. (Y.N.)

1 *Vakit*'te görüşmenin tarihi belirtilmemiştir. Ancak son paragraftan, görüşmenin, Meclis'in "İstanbul'a avans müzakeresi" sırasında yapıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul'da lağvedilen dairelere memurlarına mezuniyet maaşı tahsis edilmesiyle ilgili İstanbul teşkilatı için 3 milyon lira avans verilmesi hakkında kanun, 9 Aralık 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde görüşülerek kabul edildi. Bkz. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.371. (Y.N.)

2 İlk soru Lozan Konferansı ile ilgili olmalıdır. Bkz. *Vakit* muhabirinin yaptığı ilk görüşme; elinizdeki ciltte, s.174. (Y.N.)

3 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te "Lozan konferansından henüz". (Y.N.)

4 "İdaremizin" sözcüğü *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te yok. (Y.N.)

5 İkinci Meşrutiyet'in ilanı, başka deyişle 1908 Devrimi kastediliyor. (Y.N.)

zannettiren bir harekettir. Fakat ikincisi milletin hürriyet ve hâkimiyetini fiilen ve hadiseten[1] tespit ve ilan eden mesut bir inkılaptır ve şüphe yok, yalnız Türkiya'da değil, bütün cihanda ehemmiyet nazarına alınmaya layık bir yeniliktir.

Paşa Hazretleri'nin izahatını teferruata nakletmek için İstanbul'da geçmiş bir münakaşayı hatırlatmaya lüzum gördüm:

Bazıları iki inkılabın ihtiva ettiği idare şekli arasında bir fark olmadığına kani görünüyorlar. Mesela: "Meşrutiyet'te mesul olmayan bir mevkide tutulan hükümdar gerçi kendiliğinden bir başvekil tayin eder görülmektedir. Fakat işleyişin durduğu bir tecrübeden sonra[2] bu başvekili itimadıyla yerinde tutup tutmamak yine millet meclisinin elindedir ve bütün icra işlerinde sadrazamın imzası olmadan hükümdarın imzası bir kıymet ifade etmez. Şu halde bugünkü icra vekilleri heyetini dünkü heyeti vükela ile karşılaştırırsak, iki idare şeklinde büyük bir fark görmemek lazım gelir" diyorlar, dedim.

Paşa Hazretleri esasa döndüler, buyurdular ki:

-10 Temmuz inkılabı müstebit bir hükümdarla millet arasında en nihayet kayıtlarla ve şartlarla denge arayan bir zihniyeti elde etmeye yönelik idi. Halbuki son inkılap meşrutiyet usulünü dahi milletin hürriyeti ve bağımsızlığı için kâfi göremez ve kayıtsız şartsız hâkimiyeti milletin uhdesinde tutan esaslı bir ilkeye dayanır. Bu ilkenin alakalı olduğu şekil[3] hiçbir vakitte eski şekiller ile mukayese kabul edemez.

Bugün Türkiya devleti doğrudan doğruya bir meclis, bir şûra hükümeti ile idare olunur ve ilelebet böyle idare olunacaktır.

Türkiya devletinin ve Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin asli mahiyetini anlayabilmek için, teşkilatı esasiyesini dikkatle incelemek lazımdır. Bu hususta benim tarafımdan verilen bir nutku gözden geçirmek de uygun olur.

Meclis Haricindeki Efkârı Yoklamak İçin

Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun incelenmesi, bazılarınca bir noktadan bir madde ilavesine ihtiyaç hissettirdiği kanaatini hasıl etmişti. Meclis'in iki seneden ibaret olan toplanma müddeti bitmeden Meclis haricindeki millet fertlerinin oylarını yoklamak lüzumu hasıl olsa, bunun icrasına nasıl imkân verilebilecektir?

-Bunun için bir madde ilavesine lüzum yoktur. Hakiki vaziyet karşısında Meclis buna dair usulü dairesinde bir karar alacak mevkidedir.

1 "Hadiseten" sözcüğü yerine, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te "maddetten". (Y.N.)

2 "Fakat işleyişin durduğu bir tecrübeden sonra" sözcüklerinin aslı olan "Fakat bir taattul tecrübesinden sonra" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te yanlışlıkla "Fakat bir tahlil ve tecrübesinden sonra". (Y.N.)

3 "Alakalı olduğu şekil" sözcüklerinin aslı olan "taalluk ettiği şekil" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te "teallûk şekli". (Y.N.)

Yeni Seçim Ne Vakit?

-Paşa Hazretleri, barış müzakeresinde bulunuyoruz. Bugünkü Meclis, toplanma müddetini, milli gayenin tahakkuku ile kayıtlamış ve sınırlamıştır.[1] *Meclis, Heyeti Vekile'yi barış antlaşmasının imzasına mezun kılmak gibi bir karar alınca, kendisi milli gayeye ulaşmış sayılabilecek midir?*

-Şüphesiz Meclis kabule değer göreceği barış şartlarını tasdik ettiği gün, mevcudiyet sebebi olan milli vazifeleri tamamlamış olacaktır ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda belirtilmiş olduğu üzere, iki sene devam etmek üzere yeni seçimler icra olunacaktır.

Barış Programı

-Paşa Hazretleri memleketimizin her noktasını tanımış, ihtiyacına nüfuz ve vukufunu da muvaffakiyetleriyle ispat etmiştir. Bilhassa istiladan kurtarılan yerleri nazarı dikkate alarak, eğer milli faaliyeti bir sıra numarası altına almak icap etse, en başa hangi tür icraatı geçireceklerdir?

-Buna dair barıştan sonra ilan edeceğim programda kâfi izahat göreceksiniz.

Paşa Hazretleri'ni programın esasları hakkında söyletmek mümkün olmadı ve ikinci bir mülakat bu ketumluğun ve kendini tutmanın sebebinden bir haber verdi. Dün bütün milli emeller bir misak[2] *üzerinde toplanarak müdafaa yolunda memlekete nasıl bir dayanak noktası bulunmuş ve muvaffak olunmuşsa, Paşa Hazretleri yarın da milli gelişme için öyle bir dayanak noktasını tayin ederken, kendi tabirleri ile, memleketin aydınlarını "yazı yoluyla yapılacak bir kongre"ye*[3] *iştirak ettirmeyi tasarlamışlardır. O cevaplar gelip toplandıktan sonra seçilmiş heyetin yardımıyla bunları gözden geçirecekler ve bütün halk kitlesini yerden kaldıracak bir idare manivelasını o zaman harekete getireceklerdir.*

Vahideddin

Paşa Hazretleri'nde yeni bir kaynak keşfederek bunu kendi kendime bile unutturmak ister gibi sustum ve sorumu Malta'nın yeni misafiriyle alakalandırdım, dedim ki:

-Vahideddin'in ilk hareketleri hakkındaki hükmünüzü Meclis'teki beyanatı devletleriyle öğrenmiştik. "Türkiya'nın idam kararını ayağa kalkarak bütün endamıyla kabul eden Vahideddin'in bu alçakça hareketiyle yalnız kendinin layık olduğu bir mu-

1 "Kayıtlamış ve sınırlamıştır" sözcüklerinin aslı olan "takyid ve tahdîd etmiştir" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*'te yanlışlıkla "takviye ve tahdit etmiştir". (Y.N.)

2 Misakı Milli kastediliyor. (Y.N.)

3 Bu konuda bkz. elinizdeki ciltte, s.171-172 ve 347. (Y.N.)

ameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiçbir şey yapmış olmadığını" söylemiştiniz. O zaman kaçmamıştı ve son kötülüğü üzerine hükmünüzü ne suretle tamamlar ve ifade buyurursunuz?

-Benim tarafımdan fazla söz söylemeye hacet yoktur. Vaki olan hareketi, söylediğim sözleri teyit etmiş bulunuyor.

İstanbul Halkı, Memurları, Gazetecileri...

Sormayı tasarladığım sorular nihayet bulmuştu. İçerideki celsede, belki İstanbul memurlarının mukadderatı söz konusu oluyordu. Paşa Hazretleri'ne son soru olarak, İstanbul halkı, İstanbul memurları hakkındaki hissiyatını sordum ve İstanbul gazetelerinin milli müdafaadaki hizmetlerinin nasıl görüldüğünü anlamak istedim. Cevap verdiler:

-Bunların hepsi başından beri çok fedakârane ve vatanperverane çalışmışlardır. Son zamanlardaki fiili tezahürleri de eski hareketlerini taçlandırmıştır. İstanbul halkı ve memur ve gazetecilerini başlı başına dayanmaya değer bir kuvvet kabul edebiliriz.

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(9 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/742
Şifre

Ankara
9.12.338 [1922]

Erkânıharbiyeyi Umumiye Riyaseti'ne

C. 4.12.338 [1922] tarihli şifreye.

İzmir'e ilk ulaşan süvari alayının sancaklarına birer İstiklâl Madalyası verilmesi uygundur. İcabına girişilmesini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 201'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

İZMİR'DE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(10 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/745
Şifre
Makine başında.

Ankara
10.12.338 [1922]

İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

3 ve 9.12.338 [1922] tarih ve 312/3680 ve 1/3680 numaralı şifrelere cevaptır:

İki alaylı olan 3. Süvari Fırkası'nın lağvıyla son olarak 10. ve 20. süvari alaylarının jandarmaya çevrilmesinden dolayı üçer alaylı kalan 1. ve 2. süvari fırkalarının dörder alaya çıkarılması hakkındaki devletlilerinin teklifi uygun ve 1. Ordu bölgesinde bulunan Mürettep Süvari Fırkası'na 3 numarasının verilmesi ve Miralay İbrahim Bey'in kendisiyle birkaç milis subayının terhisi hakkındaki ricasının kabulü münasiptir. Buna göre muamele yapılmasını rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 203'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

DERSAADET'TE REFET PAŞA'YA*

(11 ARALIK 1922)

2/747 Ankara
Şifre 11.12.338 [1922]
Makine başında cevabı alınacaktır.

Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri'ne

Vasıtanızla alınan Gürzon,[1] Barer,[2] Garoni[3] imzalı telgrafnameyi görmüşsünüzdür. İstanbul ahvalinde bunu icap ettirecek bir hal olup olmadığının ve cevap verilmek üzere görüşünüzün makine başında bildirilmesini rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Hatıra:
Daha sonra istasyonda Muzaffer Bey'e gönderilecektir.

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10.b.2, D: 47, F: 17'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
1 Lord Curzon. (Y.N.)
2 Barrère. (Y.N.)
3 Garroni. (Y.N.)

LOZAN'DA DELEGE HEYETİ REİSİ İSMET PAŞA'YA*

(12 ARALIK 1922)

Tel
No: 108

12.12.38 [1922]

1. Sıhhatim çok iyidir. Meclis işlerinde fazla dikkat ve kuvvet sarfına mecbur olunuyor.

2. Müzakereleri parlak idare ettiğiniz manzarası herkesin gözünde barizdir.

3. Bütün raporlarınızı okuyorum. Bana yaptığınız özeti inceledim. Heyeti Vekile'nin son talimatını gördüm.

4. Şimdiye kadar temas ettiğiniz noktalar ve neticeler henüz genel vaziyet hakkında İtilaf devletlerinin son ve kati fikirlerini açıkça göstermiyor. Mesela İstanbul ve Marmara'nın emniyeti esası itibariyle kabul etmemek istedikleri anlaşılıyor. Kapitülasyonlar meselesinde açıklık ve katiyet görünmedikçe diğer meselelerde çok ihtiyat lazımdır. Bir defa daha bütün meselelerin son safhasına göre bir tablo yapmanızı rica ederim. Nerede durmak lazım geleceğini parlak zekânız ve isabetli muhakemeniz kestirebilir. Hararet ve muhabbetle gözlerinden öperim sevgili kardeşim.

Mustafa Kemal
Hüseyin Rauf

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.450.
Belge, kaynakta, "Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden Lozan'da Heyeti Murahhasa Reisi İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

AZERBAYCAN ELÇİSİ İBRAHİM ABİLOV'UN KIZINA*

(12 ARALIK 1922)

Ben sana ismini verdim, Allah da kaderini ve mutluluğunu versin.

12 Aralık 1922
Gazi Mustafa Kemal

* N. Hasanali, "İlk Azerbaycan Diplomatı", *Vozrojdenie*, 1991, sayı 10-12'den aktaran: Mehmet Perinçek, "Mustafa Kemal'le Sovyet Azerbaycanı Elçisi Arasındaki Dostluğun Öyküsü", *Aydınlık*, 12 Kasım 2000, sayı 695, s.17.
N. Hasanali tarafından anlatıldığına göre, İbrahim Abilov'un Türkiye'de görev yaparken bir kızı olur. İsmini Mustafa Kemal "Anadolu" olarak verir. Rusça kaynak "Anadolu" ismini kendi diline çevirerek "Anatolia" diye aktarmıştır. Abilov'un kızı "Anadolu" ismini kullanmaktadır. (Bkz. Anadolu Abilova, *İbragim Abilov-Azarbaycanski Drug Atatürka*, Azatam, Bakü, 2003.) Bütün Türk gazeteleri bu olaya geniş yer verirler. Tamara Abilova'nın anlatımına göre, çekilen aile resminin altına Mustafa Kemal tarafından yukarıdaki satırlar yazılır ve imzalanır.
Bu konuda, *Anadolu'da Yenigün*, 11 Haziran 1922, No: 890, s.1'de şu haber yer almaktadır:

"Anadolu Hanım

Azerbaycan Halk Şûralar Maarif Komiseri İbrahim Abilof Bey'in bir kızı dünyaya gelmiştir. Çocuğa 'Anadolu' ismi verilmiştir. Çocuğa, anasıyla babasıyla birlikte geçecek mesut günler temenni ederiz."

Anadolu'da Yenigün'deki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur. (Y.N.)

TOKYO'DA "NATIONAL REVIEW" MÜDÜRÜ YOHO HASHIMOTO'YA*

(16 ARALIK 1922)

Ankara, 16.12.1922

Efendim,

Türkiye'nin mevcudiyeti için mevcut cidalleri münasebetiyle muhabbetkârane hissiyatınızı bana tebliğ için 12 Teşrinievvel [12 Ekim] tarihiyle gönderdiğiniz mektubu aldım.

Türk milleti, milletinizin tarihi gelişiminde, yolu üzerinde rastgeldiği aynı müşkülata tesadüf etmektedir. Tabiatlarında mevcut birçok mutabakatlar bu iki milleti birbirine bağlamaktadır. Dolayısıyla mevcut cidalimizi Japon milletinin kemaliyle takdir ettiğini öğrenmekle çok memnun oldum.

Barışın, iki memleketimiz arasında tabii ve dostane münasebetler tesis etmesini ve sağlamlaştırmasını temenni eylerim.

İhtiramlarımı ve sadakatimi kabul ediniz efendim.

Mustafa Kemal

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - MÜT.'ten aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.443. Fransızca belge Bertan Onaran ve Dani Bahar tarafından Türkçeye çevrilmiştir.
Belge, kaynakta, "TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Tokyo'da 'National Review' Müdürü Yoho Hashimoto'ya" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

LOZAN'DA DELEGE HEYETİ RİYASETİ'NE*

(17 ARALIK 1922)

Ankara, 17.12.338 [1922]

Fevkalade gizlidir.

Şifrelerinizden birinin anahtarının İngilizlerce elde edildiği veya hallolunduğu hakkında bir haber alındığı Dersaadet'te Refet Paşa Hazretleri tarafından 14.12.338 [1922] tarihli şifreli telgrafnamede bildirilmekle, adı geçen Paşa Hazretleri'yle haberleşmeye mahsus olan şifre anahtarı değiştirilmiş ve yeni anahtarın bir sureti ekte takdim edilmiştir, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi M. Kemal

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.451.

DERSAADET'TE ADNAN BEYEFENDİ VASITASIYLA KARABETYAN İDADİSİ MEZUNLARI CEMİYETİ TÜRK VE ERMENİ GENÇLERİ MAHFİLİ ÂLİYESİ RİYASETİ'NE*

(20 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Tahrirat
6/649

Ankara
20.12.338 [1922]

Dersaadet'te Adnan Beyefendi Vasıtasıyla
Karabetyan İdadisi Mezunları Cemiyeti
Türk ve Ermeni Gençleri Mahfili Âliyesi Riyaseti'ne

Türk ve Ermeni unsurları arasındaki hakiki dostluğun devam ettirilmesine çalışmak ve ilmi ve fenni hususlar uğrunda mesai sarf eylemek üzere teşekkül etmiş olan cemiyetinizin zatıma ve Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı gösterdiği muhabbet ve bağlılık hissiyatından pek memnun ve mütehassis oldum. Bilhassa teşekkürler beyan ederim.

Harici ve dahili bütün teşviklere ve aldatmalara tamamen kayıtsız kalarak ve hakiki vatandaş hisleriyle mütehassis olarak memleketin selamet ve saadetine ve ilmi ve fenni hususlara fikir ve mesai hasredecek gençlerin vatanına bağlı ve ona dost herkesten daima himaye ve yardım göreceklerini beyan ile muvaffakiyetler temenni eyler ve bilhassa hitap ettiğim genç arkadaşların Doğu meselesi namı altında asırlardan beri vuku bulmuş olan her nevi harici müdahale fikirlerinden sakınan samimi Türkiya vatanperverleri olmalarını tavsiye ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-11, D: 48, F: 58'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. *Vakit*, 1 Ocak 1923, No: 1816, s.2. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Hadiye Yılmaz, *Vakit*'teki eski yazı metin ise Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

İKİ SUBAYIN TAKDİRNAME İLE TALTİFLERİ HAKKINDA TEZKERE*

(21 ARALIK 1922)

21.12.1338 [1922]

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Son harekâttaki fevkalade hizmetlerinden dolayı takdirname ile taltifleri tasvip olunan ekli pusulada isimleri yazılı iki subayın o doğrultuda taltifleri için gerekli muamelenin emir ve ifasına müsaade buyurulması arz olunur.

Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

Kuvayı Havaiye İhtiyat Mülazımı Evveli[1] Şakir Efendi (Tekfurdağ),
Kıdemli Tayyare Yüzbaşısı Hasan Tahsin Efendi (Yanya).

* *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c.26, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.314.
Mustafa Kemal Paşa'nın bu tezkeresi, Büyük Millet Meclisi'nin 13 Ocak 1922 günü öğleden sonra saat 1.25'te açılan ve riyasetini İkinci Reis Vekili Musa Kâzım Efendi'nin yaptığı 173. toplantı 1. celsesinde okunmuştur. (Y.N.)

1 Mülazımı evvel: Üsteğmen. (Y.N.)

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(21 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/651
Tel

Ankara
21.12.338 [1922]

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

Daha önce ahalinin iaşe ve diğer hususlarına sarf edilmesi kararlaştırılan yüz bin liranın elli bin lirası Konya Ziraat ve elli bin lirası Osmanlı Bankası'na daha 6 Eylül 338 [1922] tarihinde telgraf poliçesiyle gönderilmesi ve tahsili lüzumu Batı Cephesi Defterdarlığı'na tebliğ edilmiş olduğundan, belirtilen meblağın hemen tahsili ile gereğinin yapılması ve Cephe mevcudundan dağıtılmış olan meblağların ne gibi hususlara sarf edildiğinin incelenmesi ve tespiti ile müfredat cetvelinin gönderilmesi hususunun bu kere de söz konusu defterdarlığa tebliğ edilmiş ve keyfiyetten yüksek makamlarına da malumat verilmiş olduğu Maliye Vekâleti Celilesinden cevaben bildirilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12586'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

İZMİR'DE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE REİSİ FEVZİ PAŞA'YA*

(21 ARALIK 1922)

2/757
Zata mahsustur.
Şifre
Makine başında.

İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretleri'ne

21.12.338 [1922] tarih ve 1 numaralıdır.

Konferans'ın kesilme ihtimali yakın göründüğüne göre, orduların süratle faaliyete geçirilmesini ve ilk hedefleri ve Trakya'da hareket sureti hakkındaki devletlilerinin görüşlerinin ve şimdiden alınması lazım gelen tedbirlerin ordulara emir buyurulmasını ve bildirilmesini rica ederim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 207'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, No: 4/4478, 68, 9, 8, Fih. 11-7'den aktaran: *Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım IV Kitap İstiklâl Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922: 1 Kasım 1923)* Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 161. Ayrıca bkz. Em. Alb. Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, ATASE Yayınları, Ankara, 1998, s.454. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İZMİR'DE VASIF BEY'E*

(21 ARALIK 1922)[1]

İzmir Müdafaai Hukuk Grubu namına maarif müdürümüz Vasıf Bey tarafından Başkumandan'ımız büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne çekilen telgrafname suretini birkaç gün evvel yayımlamıştık. Dün, muhterem Başkumandan'ımızdan gelen cevabi telgrafnameyi de aşağıda sütunlarımıza almakla iftihar ediyoruz.

İzmir'de Vasıf Bey'e

Şahsıma ve kurtarıcı ordumuza karşı gösterilen muhabbet ve bağlılık hislerine hassaten teşekkürler ederim. Herkese selam ile muvaffakiyetler temenni eylerim, Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* *Sadayı Hak*, 22 Aralık 1922, Numara: 909. Ayrıca bkz. Zeki Arıkan, *İzmir Basınından Seçmeler 1872-1922*, c.1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, s.327. Eski yazı metin Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 *Sadayı Hak*'ta telgrafın tarihi yer almamaktadır. Ancak, 22 Aralık 1923 tarihli gazetede telgrafın "dün" geldiği belirtildiğinden, belge 21 Aralık 1923 tarihli olmalıdır. (Y.N.)

İNGİLİZ GAZETECİ GRACE M. ELLISON'LA MÜLAKAT*

(22 ARALIK 1922)

Lozan'da konferans toplandıktan hemen sonra Gazi M. Kemal Paşa bana şu görüşmeyi lütfetti.

-Kamuoyunun Türklerin aleyhine çevrilmesinde Büyük Millet Meclisi'nin tavrının mesuliyeti, eğer varsa, ne ölçüdedir?

* Grace Ellison, *An Englishwoman in Angora,* E.P. Dutton and Company, New York, (basım yılı belirtilmemiş; önsözü "Ocak 1923" tarihli), s.174-178'deki İngilizce metin Lale Akalın tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın Türkçe basımı için bkz. Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milîye Ankarası,* Çeviren: İbrahim S. Turek, Milliyet Yayınları, Ocak 1973, s.171-175. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V,* Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.96-97; *Morning Post,* 22 Aralık 1922.
Kaynakta mülakatın tarihi bulunmamakta, ancak "Lozan'da konferans toplandıktan hemen sonra" yapıldığı belirtilmektedir. Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de toplanmıştır. Mülakatla ilgili makale *Morning Post*'un 22 Aralık 1922 tarihli sayısında yayımlanmıştır.
Bu mülakatla ilgili olarak *Morning Post*'ta yayımlanan makale hakkında *Vakit*'te şu haber ve tekzip yayımlanmıştır:

> *"Morning Post* gazetesi, Ankara'ya gelen muhabiri ile Mustafa Kemal Paşa arasında cereyan eden bir mülakatı yayımlıyor. Muhabirin rivayetine göre Mustafa Kemal Paşa İngiltere ile münasebetlerimiz hakkında şu beyanatta bulunmuştur:
>
> "'Hiç şüphe etmiyorum ki, günün birinde İngiltere ile Türkiya arasındaki ananevi dostluğa döneceğiz. Buna karşı hiçbir engel göremiyorum. Yegâne arzumuz bağımsızlığımıza riayet edilmesinden ibarettir. Yabancılardan nefret ettiğimiz hakkındaki rivayet esassızdır. Bizde bu gibi hisler yoktur. Ben hükümet tarafından işlenen hatalardan dolayı o hükümetin ait bulunduğu millete düşmanlık besleyecek bir adam değilim. Bonar-Law hükümeti hakkında henüz bir şey söyleyemem. Muhafazakâr hükümetin ne suretle hareket edeceğini görmeyi tercih ederim. Arzumuz gerek İngiltere ile gerek diğer devletlerle dostane münasebetlere girişmektir.'
>
> *"Morning Post* bu mülakat münasebetiyle yazdığı bir makalede İngiltere dostluğunun bizim için taşıyacağı menfaatları sayarak Lord Curzon'un Londra'da Türkler hakkında dostane bir meslek takip ettiğine bizi inandırmaya çalışıyor. Eğer Lord Curzon'un hareketleri bu iddiayı tekzip edecek mahiyette olmasaydı *Morning Post*'a inanırdık.
>
> *"Morning Post*'un Mülakatını Tekzip
>
> "Ankara, 25 Kânunuevvel [25 Aralık] (AA) - *Şark* gazetesinin 22 Kânunuevvel [22 Aralık] tarihi ile Londra'dan aldığı bir telgrafnamede *Morning Post* muhabirinin Gazi Kemal Paşa Hazretleri'yle icra ettiği mülakattan bahsolunmakta ve Paşa Hazretleri'nin İngiltere ile dostane münasebetlere başlamak lüzumunu beyan ederken güya Türkiya'nın bulunduğu vaziyet pek müşkül olduğundan, bir an evvel iyi neticeye ulaşmak hakkında temennilerde bulunduğu ilave edilmektedir. Anadolu Ajansı bu mülakatın tamamıyla asıl ve esastan uzak ve imkânsız olduğunu beyan ile keyfiyetin tekzibine mezundur."

Bkz. *Vakit,* 27 Aralık 1922, No: 1811, s.2. Eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Aynı konuda *İkdam*'da şu haber yayımlanmış:

-Bizim tavrımız hiç değişmemiştir. Bütün tutarsızlık rivayetleri yalandır ve düşmanlarımızın akıllı propagandasıyla ortalıkta dolaştırılmaktadır. Hükümet yalnızca Millet Meclisi'ne değil, tarihe karşı da hesap vermek durumundadır; hiçbir mesuliyet sahibi ya da kendine saygısı olan vekil, mevcudiyetini borçlu olduğu kendi prensiplerine, basının itham ettiği gibi böyle bir vefasızlıkta bulunarak hareket edemez. Bütün bu yanlış haberler, kimsenin suçunu bizim omuzlarımıza yükleyemeyeceği savaşı uzatmaya çalışan, bazıları resmi makamlarda çalışan İngiliz beylerden çıkıyor. Barış için bizim gösterdiğimiz bitmez tükenmez gayreti biliyorsunuz ve neticeyi de biliyorsunuz. Her ne kadar şahsen ben suçlanıyorsam da, ben mesul değilim. Ben sadece Meclis Reisi'yim. Meclis tek bir adam demek değildir.

-Türkiye'yle Büyük Britanya arasında hakikaten samimi bir anlaşmaya varılabileceğini düşünüyor musunuz?

-Er geç eski ananevi dostluğumuza geri döneceğimizi düşünmekle kalmıyorum, bundan eminim. Olmaması için bir sebep yok, tam tersine, olması için pek çok sebep var. Bağımsızlığımıza itibar ve saygı dışında bir talepte bulunmuyoruz. Biz padişahımızı, daha fazla hürriyet temin etmek ve bağımsızlığımızın tehlikeye girmesi riskini tamamen bertaraf etmek için uzaklaştırdık.

"Mustafa Kemal Paşa'nın Bir İngiliz Muhabirine Vaki Beyanatı
Nasıl Tahrif Edilerek Yazılmıştır

"Geçenlerde *Morning Post* gazetesinin Anadolu muhabirine Mustafa Kemal Paşa tarafından vuku bulan beyanatını belirtilen gazeteden tercüme etmiştik. Anadolu Ajansı ise yayımlanan beyanatın bazı noktalarının gayri vaki olduğunu bildirmişti. *Morning Post*'ta en ziyade dikkat çeken fıkra şu idi:

"'Bizim memleketimizi imar için barışa muhtaç olduğumuz aşikârdır. Esas mesele daha süratle halledilmek lazımdı. Teferruatı tanzim için vakit geçecektir. Vaziyetimizin vehameti hayati meselelerin seri olarak hallini gerektirmektedir.'

"Anadolu Ajansı'nın tekzibi üzerine *Morning Post* gazetesinin Mustafa Kemal Paşa ile görüşen ve şu anda şehrimizde bulunan muhabiresi Mis. Grace Ellison aşağıdaki sözleri söylemiştir:

"-Morning Post'un kendisine gönderdiğim beyanata uymayan yayınından üzgünüm. Ben, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatı olarak gazeteme şu satırları yazmıştım:

"-'Konferans çok hararetli devam edecektir. Fakat her halde bize barış verecektir. Bu hususta hiçbir şüpheye mahal yoktur. Müttefik devletler bizim taleplerimizin meşruiyetini görüyorlar. Kendileri bizden bağımsızlığımıza aykırı barış şartlarını kabul etmemizi istemezler. Biz bağımsızlığımız için üç buçuk senedir fevkalade bir fedakârlıkla çalıştık. Dolayısıyla harp halinin daha ziyade devam etmeyeceğini ümit ederim.

"Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümeti barışı samimiyetle arzu etmektedir. Memleketimizin imarı için barışa muhtaç olduğumuzu herkes anlayabilir.'

"İşte Mustafa Kemal Paşa'nın bana söyledikleri bundan ibarettir. Ben bu beyanatı Londra'ya gönderilmek üzere *Morning Post*'un İstanbul'daki daimi Muhabiri Mösyö Kirk'e ve *Orient News*'in başyazarına vermiştim. Ne yazık ki, makalelerimin daima değiştirildiğini görüyorum. Ben on beş seneden beri Türk dostuyum. Mustafa Kemal Paşa'nın söylemediği bir şeyi yazmayacağım muhakkaktır. Londra'ya dönüşümde Ankara'daki gözlemlerim hakkında bir kitap telif edecek ve istediğimi kayıtsız yazacağım. Anadolu hükümeti herhangi bir millet için iftihar konusu olacak şekilde demokrattır.

"Bu idare Türkiya'ya büyük faydalar verebilecektir. Londra'ya dönüşümde gerek yazılarımda gerek vereceğim konferanslarda bütün bunları anlatacağım."

Bkz. *İkdam*, 4 Ocak 1923, No: 9268, s.2. Eski yazı metin Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur. (Y.N.)

-Konferans'tan iyi neticeler çıkacağını düşünüyor musunuz?

-Tartışmalar ne kadar şiddetli olsa da ve ne kadar uzun sürse de sonunda barış getireceğinden hiç şüphe yoktur. Ne var ki, sonsuza kadar da bekleyemeyiz. İtilaf devletleri, sonradan kabul etmek zorunda kalacaklarını, yani uğrunda o kadar kurban verdiğimiz ve bu kadar kesin kararlılıkla mücadele ettiğimiz hürriyetimizden bizi mahrum edecek şartları kabullenemeyeceğimizi şimdiden takdir etmelidir.

Her ne sebeple olursa olsun, biz barış istiyoruz; böylelikle, memleketi yeniden inşa etmemiz mümkün olacaktır. Teferruatlar zaman alacaktır, fakat bundan önce esas mesele bertaraf edilmiş olmalıdır.

-Gazeteler Ankara'yı, kibirlilik ve zenofobiyle[1] itham ediyorlar.

-Bu itham, propaganda maksadıyla ortaya atılmıştır. Adil ve makul haklarımız için direnmek kibirlilik midir? "Zenofobi" diye bir şey ise hiç tanımıyorum! Benim bütün hayatım, her faaliyetim Avrupa'dan nefret etmediğimin bir delilidir. Ben hakikati hâkim kılmak için mücadele ettim, hiçbir zaman nefret uğruna değil. Aynı ilham, siyasetimize yön vermekte ve denetlemektedir.

Ben şahsen hiçbir milletten, hükümetinin hatalarından dolayı nefret etmeye devam edemem. Bulgarlarla mücadele ettiğim halde, bugün onlar en iyi dostlarım.

Yunanlılara karşı da aynı hislerle doluyum. Yakında, sizinle de Müttefiklerin müdahalesinden önce nasıl dost idiysek, yine öyle çok iyi dost olacağız. Sahte dalkavuklar tarafından uzaklaştırıldıkları için, hatalarını ilk görenler ve pişmanlık gösterenler onlar olacaktır.

-Hıristiyanları siz mi sürgün ettiniz yoksa Anadolu'yu sadece panik halinde mi terk ediyorlar?

-Bu konuda hiçbir tedbir almış değiliz, fakat onları kalmak ya da gitmek konusunda tamamen serbest bıraktık. Onları dini düşmanlığın yönlendirdiği, çoğunlukla Amerikalıların yaptığı propaganda dehşete düşürmüştür. Binlercesi Yunan ordusunun peşine takılmış ve hâlâ kaçarken, birçoğu da geri gelmektedir. Bugün aramızda iki uzun göç seli görebilirsiniz, biri terk edenler, diğeri de geri dönenlerdir. Biliyorlar ki, bütün Hıristiyanlar, ister bizim tebaamızdan ister yabancı olsunlar, her medeni memlekette kendilerine tanınan bütün hürriyetlerden şimdiye kadar faydalandıkları gibi, her zaman faydalanacaklardır.

-İstanbul'daki vaziyet sizin için tatmin edici mi?

-Biz Mudanya'da yaptığımız vaatlere sadık kalacağız. Bu arada, İstanbul'da yabancı birlikler görmek gayri tabiidir ve bunlar mümkün olan en kısa zamanda geri çekilmelidir. Mevcudiyetleri gayri tabii bir vaziyete yol açıyor, bu da bizim bu vilayeti Ankara'daki Meclis'ten idare etmemizi zaruri kıldı. Bu, daha fazla uzamaması gereken gurur kırıcı bir vaziyettir.

1 Zenofobi: Yabancı korkusu. (Y.N.)

Lozan'da müzakereler devam ederken, herkes de bizim İstanbul'u bırakmayacağımızı bildiğine göre, Müttefiklerin silahlı garanti konusunda ısrarcı olmamaları gerekir.

-Muhafazakâr bir hükümetin işbaşına geçmesinden dolayı bizi tebrik ediyor musunuz?

-Bu konuda konuşmak için henüz erken elbette! Bütün istediğimiz, İngiliz ve diğer Müttefiklerle dostça münasebetlerimizde bize yardımcı olmaları. Sizin partileriniz bizim meselemiz değil. Genel olarak söylersek, biz bütün yayılma siyasetlerine karşıyız, çünkü bunlar milletleri uçuruma itmektedir; ve bizim görüşümüze göre bu siyasetler, uygunsuzdur.

-Boğazlar'ın serbestisi konusunda görüşleriniz nedir?

-Lozan'daki delegeler gibi biz de, tek bir Müttefik kuvvetin uhdesinde hürriyet değil, gerçek bir hürriyet istiyoruz. O bölgede herhangi bir menfaatı olan herkesle meseleyi tartışmaya hazırız. İstanbul ve Marmara Denizi emniyetli olmadıkça hürriyetten söz edilemez.

Milli sınırlarımız olmalıdır; yani Türklerin yaşadığı bütün topraklar.

Mütareke imzalandığı zaman sınırlarımız ya da düşman hatları nerede idiyse onu kabul ediyoruz. Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan o kadar vazgeçtiklerimiz karşılığında, bu makul olmayan bir talep midir?

"Azınlıklar" konusunda, Fransa'yla Ankara'da imzalanan son anlaşmayla teyit edilmiş olan Misakı Milli'ye bağlıyız. Savaştan beri Müttefikler arasında yapılmış anlaşmaların azınlıklara verdiği bütün hakları tanımaya tamamen hazırız, hatta çok arzuluyuz. Fakat şu açıkça anlaşılsın ki, bizim talep ettiğimiz kayıtsız şartsız bağımsızlık ile uyuşmayacak yabancı hâkimiyeti imkânsızdır.

Türkiye'de yaşamayı tercih edecek olan yabancı millet mensuplarına da, kapitülasyonlar için özel imtiyazlar tanıyamayız. İsterlerse, onlar da bizim halkımız gibi tamamen aynı hakları kullanabilirler, fakat mesela Fransa, İngiltere ya da Amerika'da meçhul olan cinsten özel imtiyazları, biz de hiçbir zaman tanımayacağız. Bizim elde etmeye kararlı olduğumuz tam bağımsızlık talebimize hâlâ daha meydan okuyabilecek kişilerin, şimdi artık o ülküyle dolu bütün Türkleri ortadan kaldırmanın yollarını aramaları gerekecektir. Ama eminim ki, böyle bir imha hareketine medeni dünya izin vermeyecektir. Aksine, medeniyet cihanı, Türkiye'mizin gelecekte yeri olduğunu çok geçmeden öğrenecektir. Türkiye, medeniyeti kösteklemeyecek, geliştirecektir. Bu sebeple, medeni ülkeler onun bağımsızlığına ilgi duymalı ve desteklemelidir.

İZMİR'DE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(23 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/761
Şifre
Makine başında.

Ankara
23.12.338 [1922]

İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

C. 19.12.338 [1922] şifreye:

Batı Cephesi Teşrinisani [Kasım] maaşı tertibinin tebliğ edilmek üzere olduğu Maliye Vekâleti'nden cevaben bildirilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 12584'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Erol Şadi Erdinç tarafından Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ne verilmiştir. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(23 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/652
Tezkere

Ankara
23.12.338 [1922]

Dahiliye Vekâleti Celilesine

18.12.338 [1922] tarih ve Emniyeti Umumiye Müdüriyeti 6425/32304 numaralı yüksek tezkereleri cevabıdır.

Süryanii Kadim Patriği İlyas Efendi'nin Ankara'ya gelmesine müsaade verilmesi münasiptir, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III/11, D: 48, F: 60'ta bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

LE JOURNAL MUHABİRİ PAUL ERIO'YA DEMEÇ*

(25 ARALIK 1922)

Mösyö Paul Erio'nun Gazi Paşa'mızdan rica eylediği mülakat kabul buyurulmuş ve Büyük Reisimiz Fransız yazarına pek mühim beyanatta bulunmuşlardır. Mösyö Paul Erio, bu beyanattan 26 Kânunuevvel'de [26 Aralık'ta] gazetesine şu telgrafı bildirmektedir:

Ankara'ya varır varmaz Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden bir mülakat talep ve elde etmek fırsatına nail olmuştum. Adı geçen, beni, hemşerileri tarafından bir şükran ve minnettarlık nişanesi olarak kendisine hediye edilmiş olan Çankaya Köşkü'nde dün akşam (25 Kânunuevvel'de) [25 Aralık'ta] kabul etmek lütfunda bulundu.

Vuku bulan mühim beyanatlarını aynen aşağıya alıyorum. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri sözlerine şöyle başladılar:

-Türkiya'ya karşı daima iyi niyetler beslemiş olan Fransız kavminin, Türkleri, içinde bulundukları harp halinden çıkmış görmek arzusunda bulunduğuna ve Türk taleplerinin haklı ve makul olduğunu takdir ettiğine samimi surette kaniim. Dolayısıyla Lozan'daki delegelerinizin takip ettikleri hareket hattından derin surette hayretteyim ve bu delegelerin memleketiniz kamuoyunun hakiki tercümanı olduklarına inanamıyorum.

Konferansın bu kadar uzun müddet devamını da beklemiyordum. Konferans bir ayı aşkın zamandan beri işe başladığı halde, incelemesine arz olunan meselelerden hiçbirini halletmedi. Beş hafta zarfında hiçbir noktada tamamen uzlaşma hasıl olmadığı için, bu konferansın ne zaman son bulacağı sorulacak şeydir. Halbuki Türkiye'nin talepleri bütün dünyaca ve bilhassa Lozan'da toplanan hükümetlerin temsilcilerince ta evvelden malumdu. Delegelerimiz hiçbir yeni talepte bulunmadılar. Kendilerinin talepleri memleketimizin yaşaması ve bağımsızlığını temin etmesi için lazım gelen şartların asgari haddini ihtiva etmektedir. Benim fikrimce konferanstaki delegeler bir parça iyi niyet besleseydiler, müzakerelerin bu kadar uzaması için ortada hiçbir sebep kalmazdı.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 2 Ocak 1923, No: 702, s.1; *Le Journal*, 1 Ocak 1923, s.1. Özeti için bkz. *Vakit*, 4 Ocak 1923, No: 1819, s.2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III*, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü Yayımları, Ankara, 1954, s.55-58; Bilâl N. Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi 1922-1924/ Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor*, c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s.183-184. *Hâkimiyeti Milliye* ve *Vakit*'teki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuş, *Le Journal*'deki Fransızca metin Bertan Onaran tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

İstanbul ve Marmara denizinin selameti ve taarruzdan korunması hakkında gerekli teminat verilmek şartıyla Boğazlar'ın serbestisini en evvel teklif eden biziz. Bugüne kadar bunu yapmadılar. Bu türden teminat talebinde bulunduğumuzdan dolayı bizi ciddi surette hatalı bulamazlar. Bugün bizi Lozan'a davet eden zevatın konferansın açılışından önce İstanbul'un bize iade edileceğini vaat eden insanlar olduğunu hatırlayınca bu vaadin bize iyi niyetle yapılmış olmasından şüphe etmeye başlıyoruz. Çünkü, İstanbul'un selamet ve emniyeti için elzem olan şartlar hakkında bugün bizimle pazarlık yapılmak isteniliyor. Bununla beraber, bu hususiaki fikrimi beyan etmeyi Boğazlar meselesinin halledildiğini öğreneceğim güne bırakıyorum.

Musul vilayetinin milli sınırımıza dahil araziden olduğunu defalarca ilan ettik. Lozan'da şu anda karşımızda mevki almış olanlar bunu pekâlâ bilirler. Vatanımızın sınırlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menfaatlarımıza aykırı olmakla beraber uzlaşmacı hareket ettik. Artık milli arazimizden en ufak bir parçasını bizden koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna katiyen razı olamayız.

İngilizlerin bu hakikati tanımakta tereddüt ettiklerine hayret ediyorum. "Tereddüt ediyorlar" cümlesini kullanırken fikrimi eksik bir surette beyan etmiş oluyorum.

Diğer taraftan bu meselede Fransa ve İtalya'nın takip ettiği pek tarafsızca hareket tarzı hayretimi uyandırmaktan geri kalmıyor. Lakin şimdiye kadar Lozan bize hayret ve şaşkınlık verici diğer manzaralar da göstermekten geri durmadı. Kapitülasyonların konferansta birçok toplantıları işgal etmiş olması sebebini bir türlü anlayamıyoruz. Bu meselenin söz konusu ve müzakere edilmesi bile milli izzetinefsimize yöneltilmiş bir hakarettir. Kapitülasyonların Türk milleti için ne derece nefret edilen bir şey olduğunu size tarife muktedir değilim. Bunları diğer şekil ve namlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeye muvaffak olacaklarını tasavvur ve tahayyül edenler, bu konuda pek çok aldanıyorlar. Zira, Türkler kapitülasyonların idamesi kendilerini pek az bir vakitte ölüme sevk edeceğini pek iyi anlamışlardır. Türkiya, esir olarak mahvolmaktansa, son nefesine kadar mücadele ve mücahedede bulunmaya azmetmiştir.

Ümit ederim ki, bizimle barış yapmak istediklerini beyan edenler, görüşlerinde ısrar etmeyerek, bu meselede Türk milletinin azim ve iradesi aleyhine yürümek mümkün olamayacağını anladıklarını yakında göstermeye girişeceklerdir.

Azınlıklara gelince, bu konuda mübadele meselesini göz önünde bulundurmuştuk. Diğer devletlerin delegeleri de bu zeminde bizim fikrimizi takip ve tasvip eylemiştiler. Lakin bir fesat ve hıyanet ocağı bulunan, memlekette nifak ve şikak[1] tohumu saçan, Hıristiyan hemşerilerimizin huzur ve refahı için de uğursuzluk ve felaket sebebi olan Rum patrikhanesini artık topraklarımız üzerinde bırakamayız. Bu tehlikeli teşkilatı memleketimizde muhafazaya bizi mecbur etmek için ne gibi vesile ve sebepler gösterilebilir?

Türkiya'nın Rum patrikhanesi için arazisi üzerinde bir sığınak göstermeye ne mecburiyeti var? Bu fesat ocağının hakiki yeri Yunanistan'da değil midir?

Merkezi hükümetimiz bütün bu noktalar hakkında delege heyetimize Misakı Milli hükümleriyle uygun düşer surette kati talimat vermiştir. İsmet Paşa Hazretleri tam

1 Nifak ve şikak: İkilik ve anlaşmazlık. (Y.N.)

salahiyete sahiptir ve Lozan Konferansı mesaisinde şahit olunan gecikmelerin hiçbirinden hükümetimize mesuliyet yüklenemez ve kabahat atfedilemez.

Devletlerin iyi niyetimizi anlayarak şanlı, muzaffer ordumuzu sonsuza kadar harpte tutmak mümkün olamayacağını takdir ile makul bir müddet zarfında konferansa nihayet vermeye girişeceklerini hâlâ ümit ediyoruz.

-Paşa Hazretleri'ne Lozan Konferansı'nın müzakereleri sizi tamamen memnun edeceği fikrinde misiniz? diye sordum.

Adı geçen, aşağıdaki cevap ile beyanatına son verdiler:

-Biz konferanstan yalnız müsait bir netice bekliyoruz. Milli taleplerimizi tatmin etmeyecek bir neticeyi bir nazarı itibara almayacağız. Lakin şimdilik konferansın böyle olumsuz bir neticeye varacağını farz etmek için meydanda bir şey yoktur. Türk milleti de bütün dünya ile birlikte Lozan Konferansı'nın sonunu sabırsızlıkla bekliyor. Konferans, temenni edilen barışı getirmeyecek olursa, her halde bundan dolayı bize hiçbir mesuliyet yükleyemez.[1]

Medeniyet âleminin unutmaması lazım gelen bir mühim nokta daha vardır:

Büyük Millet Meclisi tarafından idare edilmekte olan yeni Türkiya, Babıâli'nin idaresi altındaki eski Osmanlı İmparatorluğu değildir. Yeni Türkiya, şeref ve haysiyetini, kudret ve kuvvetini idrak etmiş ve hukukunu muhafaza için mevcudiyetini tehlikeye atmaya da hazır ve amadedir.[2]

[...]

Bugüne kadarki hayatı hakkındaki kısa hatırlatmadan sonra, Mustafa Kemal eski Türk hükümeti ile ilk ve ciddi sıkıntıları anlattı.

-Hiç kuşkusuz İngilizler tarafından Malta'ya sürülen mebusların kaderini paylaşmam için beni İstanbul'a çekmenin yollarını arıyorlardı. Bu daveti cevapsız bıraktığım için Padişah araya girdi ve beni geri çağırdı. Arabayla gidecek kadar yeterli benzine sahip olmadığım mazeretini bildirdim ve neticede istifa ettim. Bütün salahiyetlerimden arınmış olarak kendimi bütünüyle hayatımın gayesi haline gelen milli mesaiye adadım.

Anadolu'daki bütün subaylar ve vilayetlerdeki memurlar beni tanıyorlardı. Onlar, ilk davetimle yanıma geldiler ve mücadele bildiğiniz şartlarda yürütültü.

1 Son iki cümle *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi...*'nde yok. (Y.N.)

2 Buradan sonraki kısım, *Le Journal,* 16 Ocak 1923, s.2'de yer almaktadır. Fransızca metin Martı Şahin tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Y.N.)

LOZAN'DA İSMET PAŞA'YA*

(26 ARALIK 1922)

26.12.38 [1922]

Şifre tel.
No: 159

1. Garroni'nin gala ziyafetine ait tafsilatı büyük haz ve iftiharla okudum.[1] İyidir. Bu neticeyi alan zekâ ve uyanıklığınızı bu münasebetle takdir ve tebrik ederim.

2. Şeyh Sünnisi[2] hakkındaki yazıma mümkün olan süratle cevap vermenizi rica ederim. Çünkü adı geçen cevap almadan buradan gitmiyor. Hasretle gözlerinden öperim kardeşim. 26.12.38 [1922]

Başkumandan
Mustafa Kemal

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.457.
Belge, kaynakta, "Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

1 İsmet Paşa'nın söz konusu mektubu şudur:

> "Tel/ Şifre /Zata mahsus.
> "Lozan, 22 Kânunuevvel 338 [22 Aralık 1922]
> "Marki Garroni'nin gala ziyafetinde neşe içinde bulunduk. Büyük ziyafetlere büyük milletlerden başka kim gidebilir. İtalya, Fransa, Britanya, Türkiye delegeleri ihtiram mevkiinde, diğer milletler kendi sıralarındadırlar. Curzon ile, ziyafete riyaset eden İtalyan Hanım'ın iki yanında bulunduk. Geçen gün de böyleydi. Curzon bir aralık bana çetenin sıhhatine içiyorum dedi. Liste üzerine imza atarken birkaç defa hep benim altıma rast gelen Curzon, bana dedi ki, hep ayağına rast geliyorum, çekemem. Sonra bir defa tepene imza ediyorum dedi. Birkaç gündür pek ziyade gerginlik hüküm sürüyor. Bugün de gündüz böyleydi. Gelip geçici buhranlar ile görünüşteki tatlılık arasında çok gergin vakit geçiriyoruz. Ziyafetten sonra saat üçtür ki, raporu bitirdim. Birkaç saat istirahat edeceğim. Nasılsın. Sıhhatinden, neşenden bize kuvvet ver şanlı Gazi. Görüştüğümüz zaman saçlarımı bembeyaz, yaşımı on sene ileri bulacaksın.
>
> İsmet"

Bkz. *aynı eser*, s.453-454. (Y.N.)

2 Şeyh Sunusî. (Y.N.)

LOZAN'DA İSMET PAŞA'YA*

(26 ARALIK 1922)

26.12.38 [1922]

Şifre tel.

No: 160

Mektubunuzu derin bir hissiyatla okudum. Kuryeyi kaçırmış idim. Tafsilatlı bir mektupla cevap verecektim. Kalbimde yankılarını duydukça ne kadar bahtiyar oluyorum! Aynı hasret derecesiyle seni ne kadar göreceğim geldiğini bilmem tahmin edebilir misin? Parlak bir muvaffakiyet neticesiyle şerefli dönüşünüzü düşünerek teselli bulmaktayım. Orada kazandığın ihtiramlı mevkii ve cihana gösterdiğin kudret, zekâ ve liyakati mutlulukla seyrediyorum.

Sıhhatim iyidir. Meclis'te bazı cereyanlara karşı daima tetikte ve takipçi bulunmak mecburiyeti beni çok üzüyor. Bir tarafa ayrılamıyorum. Halifeye saltanat hukuku vermek hevesinde bulunan mürtecilerin için için teşebbüsleri beni çok asabileştiriyor. Fevzi Paşa İzmir'dedir. Yakup Şevki Paşa gözünün hastalığından Avrupa'ya gitti. Kolorduları Batı Cephesi Karargâhı'na bağlandı. Büyük kumanda makamında başka değişiklik yoktur. Ordu iyidir, hazırdır. Vasıflandıramayacağım bir aşkla ve hasretle gözlerinden öperim çok sevgili kardeşim İsmet.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.458.
Belge, kaynakta, "Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

KARESİ MUTASARRIFLIĞI'NA*

(26 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/257
Tel

Ankara
26.12.338 [1922]

Karesi[1] Mutasarrıflığı'na

Liva Genel Meclisi'nin açılışı münasebetiyle hakkımda gösterilen hissiyata teşekkür eder ve Meclis'in memleket ve millete faydalı kararlar almaya muvaffakiyetini temenni ile muhterem üyelere selamımın tebliğini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9895'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.
1 Balıkesir. (Y.N.)

MACARİSTAN GENEL YAYINCILAR BİRLİĞİ VE MİLLİ AMELE BİRLİĞİ CEMİYETİ'NE*

(27 ARALIK 1922)[1]

Milli zaferlerimizden dolayı şahsıma ve kurtarıcı Türk ordusuna karşı gösterilen muhabbetkârane hissiyata ve halisane temennilere teşekkürler beyan eyler, memleketinizin saadetinin husulüne yönelik mesaide tam muvaffakiyete mazhariyetinizi bilmukabele temenni ederim, Efendim.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Aralık 1922, No: 697, s.1. Ayrıca bkz. Sadi Borak, *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Şubat 1997, s.367. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Belge, *Hâkimiyeti Milliye*'de şu açıklamayla yer almaktadır:
"Macaristan Genel Yayıncılar Birliği ve Milli Amele Birliği Cemiyeti'nden gelen mektupta deniliyor ki:
'Budapeşte Şehbenderi Cemaleddin Bey aracılığıyla kardaş Macar milletinden yüzlerce erkek ve kadın ve milli sanayi ve matbaa ameleleri birliği, büyük bir tazim ve hürmetle, Milli Türk Ordusu Başkumandanı, yeni Türkiya kurucusu ve kurtarıcısı, bütün Turan birliği kahredici kılıcı büyük kahraman Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni selamlar ve kendilerine tam zafer temenni eyler.'
Yüce Reis'imiz ise Macar kardaşlarımıza şu iltifatname ile karşılık vermişlerdir:"
Bkz. aynı yerde. (Y.N.)

1 "27 Aralık 1922", metnin *Hâkimiyeti Milliye*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

MALİYE VEKÂLETİ'NE*

(27 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/767
Şifre numarası
Tezkere

Ankara
27.12.338 [1922]

Maliye Vekâleti Celilesine

Halen işgal bölgesindeki iaşe kaynakları tükenmiş ve bilhassa saman ve arpa ihtiyacı gittikçe artmakta olmakla beraber, dekovil hattının kabiliyeti pek az olduğundan, geri bölgeden ihtiyaçların şimendiferle getirtilmesi ve nakli de güçleşmiş olduğu için bir iaşe buhranı karşısında kalmamak üzere Adana ve Konya bölgesinde bulunan zahireler Mersin yoluyla denizden İzmir'e naklettirilmesi lüzumu Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nden bildirilmiş ve keyfiyet Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine yazılarak alınan cevapta Konya ve Adana menzil bölgeleri dahilinde mevcut iaşe maddeleri deniz yoluyla İzmir'e sevk edilmek üzere Mersin'e indirilmekte ve 21.12.338 [1922] tarihinde ilk vapur İzmir'e hareket ettirilmiş ise de bunların pek ehemmiyetsiz miktardan ibaret bulunduğundan, Konya ve Adana vilayetlerinden eskisi gibi satın alımlarda bulunulması için cephe haftalık tahsisatından ayrı olarak bu vilayetlere haftada altmışar bin liranın ödenmesi gerekli bulunduğu ve keyfiyetin Vekâleti Celilelerine de yazıldığı bildirilmiştir. Cephenin iaşe buhranına maruz olmasına meydan kalmamak üzere, Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesinin bildirimi doğrultusunda muamele yapılmasını rica ederim, Efendim.

Başkumandan

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-8-b, D: 26, F: 61'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

MÜDAFAAİ MİLLİYE VEKÂLETİ'NE*

(27 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/767
Şifre numarası
Tezkere

Ankara
27.12.338 [1922]

Müdafaai Milliye Vekâleti Celilesine

23.12.338 [1922] tarih ve l.v.ş2[1] 16712 numaralı tezkerei âlileri cevabıdır.

Konya ve Adana vilayetlerinden eskisi gibi iaşe maddeleri satın alınması için Cephe haftalık tahsisatından ayrı olarak bu vilayetlere haftada altmışar bin liranın ödenmesi lüzumu Maliye Vekâleti Celilesine yazılmıştır, Efendim.

Başkumandan

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-8-b, D: 26. F: 61-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Çözülmemiş şifre olmalı. (Y.N.)

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(27 ARALIK 1922)

Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti Celilesine - Şifre

C. 16.12.338 [1922] tarih ve 7/4830 numaralı iaşe raporuna:

Konya ve Adana menzil bölgeleri dahilinde mevcut iaşe maddelerinin deniz yoluyla İzmir'e sevk edilmek üzere Mersin'e indirilmesine başlanmış ve hatta 21.12.38'de [1922] ilk vapurun İzmir'e hareket ettirilmiş olduğu, bunlar pek ehemmiyetsiz miktardan ibaret bulunduğundan, Konya ve Adana vilayetlerinden eskisi gibi satın almalar yapılmak üzere bu vilayetlere Cephe haftalık tahsisatından ayrı olarak haftada altmışar bin liranın ödenmesi gerekli bulunduğu Müdafaai Milliye Vekâleti'ne bildirilmiş ve o doğrultuda muamele yapılması Maliye Vekâleti'ne yazılmıştır, Efendim.

Başkumandan

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-8-b, D: 26, F: 61-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASETİ'NE MÜDAFAAİ MİLLİYE, MALİYE, İKTİSAT VEKÂLETLERİNE*

(28 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/665
Tezkere

Ankara
28.12.338 [1922]

İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti Celilesine
Müdafaai Milliye, Maliye, İktisat Vekâleti Celilelerine

1. Mevcut vaziyet dolayısıyla elde fazla miktarda iaşe maddeleri bulundurmak icap ettiğinden, Konya ve diğer geri bölgelerde bulunan aşar zahirelerinden ahalinin ihtiyacından ziyade tohumluğa hiçbir şey verilmeyerek tamamen cephe emrine hazır bulundurulması Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nden bildirilmiştir.[1] O doğrultuda gereğinin yapılmasını rica ederim, Efendim.

2. İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne, Müdafaai Milliye, Maliye ve İktisat Vekâleti Celilesine yazılmıştır.

Başkumandan
Gazi

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-8-A, D: 25, F: 16'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Prof. Dr. Nejat Kaymaz ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'nin söz konusu telgrafı şudur:

"Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 1/1276

Batı Cephesi
25.12.338 [1922]

Başkumandanlığa

25.12.338 [1922] ve Cephe'nin 7/9324 numaralıyadır.
Mevcut vaziyet dolayısıyla elde fazla miktarda iaşe maddeleri bulundurmak icap ettiğinden, Konya vesair geri bölgelerde bulunan ayni aşar zahirelerinden ahalinin ihtiyacından ziyade tohumluğa hiçbir şey verilmeyerek tamamen Cephe emrine hazır bulundurulması için lazım gelenlere emir buyurulması.

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi ve
Batı Cephesi Kumandanı
Fevzi"

Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-8-A, D: 25, F: 16-1'deki eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur. (Y.N.)

DAHİLİYE VEKÂLETİ'NE*

(28 ARALIK 1922)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 6/667

Ankara
28.12.338 [1922]

Dahiliye Vekâleti Celilesine

Hindistan Hilafet Komitesi üyelerinden Mehmed Veli Efendi'nin riyaseti altında yirmi bir kişiden meydana gelen bir tıp ve mücahit heyetinin Ankara'ya gelmek üzere Trabzon'a ulaştığı ve yanlarında Kâbil Sefiri Fahreddin Paşa'nın tavsiyesi ile sefaret tarafından verilmiş resmi evrak mevcut olduğu, adı geçen Mehmed Veli Efendi tarafından çekilen telgrafta bildirilmiştir. Adı geçenlerin Ankara'ya gelmeleri için gerekli kolaylıklar ve yardımlarda bulunulması hususunda icap edenlere tebliğini rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9893'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 17307'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Mehmet Önder, "Atatürk'e Mektuplar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Kasım 1987, c.IV, sayı 10, s.101-104. Aynı mektup ve öyküsü için ayrıca bkz. *Atatürk'ün Özel Mektupları*. Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, s.268-273. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Ahmet Hezarfen, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'ndeki ise Ercüment Hüsnü Baki, Ahmet Hezarfen ve Servet Bayoğlu tarafından okunmuştur.

TRABZON'DA HİND HEYETİ REİSİ MEHMED VELİ EFENDİ'YE*

(28 ARALIK 1922)

C. 6/667

Trabzon'da Hind Heyeti Reisi Mehmed Veli Efendi'ye

Heyetle beraber Ankara'ya kadar seyahatiniz esnasında icap eden yardım ve kolaylıkların yapılması için lazım gelenlere emir verilmesi Dahiliye Vekâleti'ne tebliğ olunmuştur.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9893'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

AVUSTURYALI MATMAZEL LEOPOLDINE KÖNIG'E*

(29 ARALIK 1922)

Ankara
29.12.38 [1922]

Matmazel,

Hassas ve ince bir ruhun elemlerinin ifadesi olan mektubunuzu ve milletimizin kazandığı zaferi terennüm eden marşınızı aldım. Çok teşekkür ederim. Adalet, geç olsa bile, mutlaka bir gün tecelli edecektir. Bu, kudreti fâtıranın[1] değişmeyen bir kanunudur. Dolayısıyla sevgili vatanımızın şimdiki hali sizi üzmesin. En yakın bir zamanda memleketinizin de kurtuluşa ve bağımsızlığa nail olmasını temenni ederim, Matmazel.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 17307'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Mehmet Önder, "Atatürk'e Mektuplar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Kasım 1987, c.IV, sayı 10, s.101-104. Aynı mektup ve öyküsü için ayrıca bkz. *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Derleyen: Sadi Borak, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 1998, s.268-273. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*'ndeki eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki, Ahmet Hezarfen ve Servet Bayoğlu tarafından okunmuştur.

1 Kudreti fâtıra: Tanrı'nın yaratma gücü. (Y.N.)

LOZAN'DA İSMET PAŞA'YA*

(30 ARALIK 1922)

30.12.38 [1922]

Tel
No: 175

Doktor İsmail Sıtkı Bey'in riyaseti altındaki Mısır delege heyeti ile görüştüm. Bu heyet ile Zağlul Paşa'nın riyaset ettiği heyet arasında pek mühim ve esaslı bir fark vardır. Zağlul Paşa'nın taraftarları İngilizlerle uyuşarak bazı kayıtlar ve şartlar altında bir bağımsızlığa razı oldukları halde, bu heyet kayıtsız şartsız Sudan dahil Mısır'da tam bağımsızlığa talip ve taraftardır. Bununla beraber, konferansta birleşik bir cephe arz etmek için aralarında geçici bir anlaşma yapmışlardır. Doktor İsmail Sıtkı heyeti iki gün evvel Lozan'a doğru Ankara'dan hareket etmiştir. Konferanstaki beyanatınız arasında bir vesile ve münasebet bularak Misakı Milli'nin birinci maddesine dayanarak Mısır'ı da telaffuz buyurmanızı rica ederim. 30.12.1338 [1922]

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.460.
Belge, kaynakta, "Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa'ya" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

HARİCİYE VEKÂLETİ'NİN YAZISINA NOT*

(31 ARALIK 1922)

No. 2174/7904

Ankara
28 Kânunuevvel 338 [28 Aralık 1922]

İran Reisi Vükela ve Hariciye Nazırı imzasıyla zatı samilerine çekilen telgrafnamenin tercümesi ekte takdim kılınmıştır. İşbu telgrafnamede yazılı olan Osmanlı hükümeti unvanı kabul edilemez görülmekte olup, bahsolunan Sefir Moufahhamudovle'nin lağvedilmiş İstanbul hükümeti nezdinde vazife icra eden sefir olduğu anlaşılmaktadır.

Telgrafnameye cevap verilmek üzere yüksek görüşlerinin bildirilmesi rica olunur, Efendim.[1]

Bu doğrultuda nazarı dikkatleri çekilmek üzere iadeten Hariciye Vekâleti Celilesine. 31.12.38 [1922]

* TC Dışişleri Bakanlığı Arşivi (D.B.A.) - Müt. K. 5/1'den aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, c.2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s.415.
Belge, kaynakta, "TBMM Hükümeti Hariciye Vekâleti'nden, TBMM Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

1 Kaynakta, Hariciye Vekâleti'nin yazısının ardından, Bilâl N. Şimşir'in şu notu yer almaktadır: "Gazi Mustafa Kemal Paşa bu yazının altına kırmızı mürekkeple, 'Bu veçhile nazarı dikkatleri celbedilmek üzere iadeten Hariciye Vekâleti Celilesine. 31.12.38 [1922]' notunu düşmüş ve yazı Hariciye'ye geri gönderilmiştir." (Y.N.)

DERSAADET'TE ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(1 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/3

Ankara
1.1.38 [1922][1]

Dersaadet'te Adnan Beyefendi'ye

Şehzadebaşı'nda Fevziye Caddesi'nde Canib Bey Konağı'nda Büyük Türkiya Halk Mektepleri İttihadı Genel Merkezi'nde toplanan kongre namına Darülmuallimat[2] ve İstanbul Sultanisi muallimlerinden Mahmut Adem ve arkadaşları imzasıyla çekilen telgrafta, belirtilen cemiyetin himayesini üstlenmekliğim rica edilmiştir.

İstanbul'a bir kuvvet başında bizzat girmeden oradaki bu ve emsali cemiyetler ve hususlar ile şahsen alakadar olmamak kararını vermiş olduğumdan, adı geçene, bu yolda münasip tebligat icra buyurulmasını rica ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi M. Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A: III/11, D: 48, F: 12-3'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.I, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donanım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.88 ve s.350, Belge: 15. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Telgraf, anteti ve tarihi matbu olan kâğıda yazılmıştır. Belgede "38" (1922) olarak basılı olan yıl, "39" (1923) olmalıdır. (Y.N.)

2 Darülmuallimat: Kız öğretmen okulu. (Y.N.)

İZMİR'DE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE VEKÂLETİ'NE*

(2 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/2
Şifre

Ankara
2.1.339 [1923]

İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Vekâleti'ne

C. 29.12.338 [1922] şifreye:

Cephe'nin Teşrinisani [Kasım] maaş bakiyesi için 28.12.338 [1922] tarihinde yüz elli bin liranın daha Cephe Defterdarlığı'na verilmesinin İzmir Defterdarlığı'na tebliğ edilmiş bulunduğu Maliye Vekâleti'nden cevaben bildirilmiştir, Efendim.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-10-a-3, D: 44, F: 14'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

ESKİŞEHİR MUTASARRIFLIĞI'NA*

(2 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet : 6/7
Tel

Ankara
2.1.339 [1923]

Eskişehir Mutasarrıflığı'na

Liva Genel Meclisi'nin açılışı münasebetiyle şahsım ve kurtarıcı ordumuz hakkında gösterilen hissiyata teşekkürler eder, Meclis'in memlekete faydalı kararlar almaya muvaffakiyetini temenni ile muhterem üyelere selam eylerim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Vesika No: 9897'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

İSTANBUL'DA ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(2 OCAK 1923)

İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye

2.1.39 [1923]

Şifre

Telgrafnamelerinizi ve sonuncusu Ali İhsan Bey'le gönderilen iki mektubunuzu aldım. Muhtelif ve dağınık gruplar, cemiyetler hakkında verdiğiniz malumata ve Kemal Bey ve arkadaşlarıyla vuku bulan mülakat ve sohbetinizi öğrendim. Hareket hattı hakkında görüşlerim aşağıdadır:

1. Kemal ve Ali İhsan Bey gibi arkadaşların, benim görüşlerim ve programım dairesinde gayret ve mesaileri memnuniyetle zaten kabul edilmiştir.

2. Barışa kadar, mevcut vaziyetin iyi idaresi ve devam ettirilmesi, memleket menfaatları icaplarındandır. Barıştan sonra memleketin hakiki hayatına ve ihtiyaçlarına en çok uygun düşebilecek bir programla, yeni bir siyasi fırka ve bunun dayanağı olmak üzere yeni bir teşkilat yapacağım. Bunların esaslarını, fikren ve kısmen fiilen şimdiden hazırlamış bulunuyorum. Zamanında fi'len âsârı[1] bütün arkadaşlarca malum olacaktır. Yeni seçim tedbirleri ve tertibatı da bu cümledendir.

3. İstanbul'da ortaya çıkan tekmil teşkilatın, şimdilik Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk İstanbul Heyeti Merkeziyesi namı altında birleşmesi uygundur. Gerek bu ve gerek belediye seçimleri gibi meselelerde zatiâlinizin görüş ifade buyurmanız lazımdır.

4. Bendenizle, gelecekte dahi işbirliği yapmakta, memleket ve millet için fayda gören arkadaşlara, fiili teşebbüsler almakta acele etmelerini ve fakat bütün görüş ve değerlendirmelerini bana bildirmekte gecikmemelerini bildiriniz.

M. Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-3, D: 14, F: 14-17'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Fahrettin Kırzıoğlu, "Başkumandan Gazi M. Kemal Paşa'nın İşgalden Kurtulacak İstanbul'da Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyetini Kendi Doğrultusunda Kurma Çalışmaları", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sayı 12, Sevinç Matbaası, Ankara, 1980, s.209-210, 225. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Eylemli etkileri, fiili sonuçları anlamında. (Y.N.)

İSTANBUL UMUM AMELE BİRLİĞİ RİYASETİ'NE*

(2 OCAK 1923)

Deraliye'de Sultan Mahmut Türbesi Civarında
Türk Çalıştırma Derneği Binasında
İstanbul Umum Amele Birliği Riyaseti'ne

2 Kânunusani 339 [2 Ocak 1923]

Milli servet ve refahın teminine ve elde edilmesine vücutlarını hasreden işçi arkadaşlarımızın vücuda getirdikleri Birliği büyük bir takdir hissiyle selamlarım. Bu münasebetle hakkımda gösterilen dostane hissiyattan dolayı herkese teşekkürler beyan eyler, önümüzdeki iktisadi hayat mücadelesinde Birliğin pek büyük bir muvaffakiyet etkeni olmasını temenni ederim, Efendim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* *Tevhidi Efkâr*, 4 Ocak 1923, No: 3594-566, s.3; *Akşam*, 6 Ocak 1923, No: 1541, s.3; *Tanin*, 6 Ocak 1923, No: 85, s.3. Ayrıca bkz. Mete Tunçay, *1923 Amele Birliği*. BDS Yayınları, İstanbul, 1989, s.138-139. Eski yazı metinler Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

ADANA'DAN GÖNDERİLEN *KUR'AN* İÇİN TEŞEKKÜR*

(5 OCAK 1923)[1]

Reis Paşa Hazretleri'ne Adana'dan imzasız bir mektupla bir mushafı şerif gönderilmiştir. Gazi Paşa Hazretleri bu kıymetle hediyenin sahibini bilmediklerinden, gazetemize imzaları altında şu mektubu göndermişlerdir:

Adana'dan imzasız bir mektupla gönderilen küçük kıtada bir adet mushafı şerifi büyük bir hürmetle aldım. Bence kıymeti takdir edilemez olan bu hediyeyi en derin ve tazimkâr dindarane hissiyatımla muhafaza edeceğim. Göndereni tarafından hakkımda gösterilen muhabbet ve bağlılık eserlerinden de ayrıca mütehassis oldum. Adresi malum olmadığı için doğrudan doğruya cevap vermeye imkân bulamadığımdan, özel teşekkürlerimin muhterem gazetenizle ilanını rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye,* 5 Ocak 1923, No: 704, s.1; *Akşam,* 9 Ocak 1923, No: 1544, s.2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV,* Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.480-481. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen, *Akşam*'daki ise Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 Kaynaklarda tarih bulunmuyor. 5 Ocak 1923, mektubun *Hâkimiyeti Milliye*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

DERSAADET'TE ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(7 OCAK 1923)

Şifre

7.1.39 [1923]

Dersaadet'te Adnan Beyefendi'ye

1. Halifenin bizzat veya yaverinin halife namına yerli ve yabancı gazete muhabiriyle siyasi mülakat yaptığı istihbar edilmiştir. Bu tarz hareketin doğru olmadığını ve hilafet makamıyla Türkiya devleti arasında yanlış anlamalara sebep olabileceği hususlarını münasip surette halifeye tarafımdan bildiriniz.

2. Halifenin arzusu üzerine ikinci hutbeyi Türkçe okuyan bir hatip, hutbesinde, halifeye herkesin itaat etmesi lazımdır ilah... tarzında beyanatta bulunmuş. Bu hutbe suretinin bildirilmesini ve bundan dolayı hilafetpenahinin maiyetine alınmış olan bu hatibin isim ve hüviyetinin ortaya çıkarılmasını rica ederim.

Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan Gazi
M. Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Arşiv IV-17-a, Dolap 68, Fihrist 4-2'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Prof. Dr. Yücel Özkaya, "Cumhuriyetin İlanından Hayattan Ayrılışına Kadar Mustafa Kemal Atatürk", *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Hazırlayan: Hüseyin Tosun, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s.332, Belge: 4. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE REİSİ MÜŞİR FEVZİ PAŞA'YA*

(9 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet: 2/15
Şifre

Ankara
9.1.39 [1923]

Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'ne

1. Ayın 15. gününe kadar orduları teftiş etmek üzere Ankara'dan hareketi tasavvur ediyorum. Bu askeri seyahatin aynı zamanda siyasi olmasından dolayı mühim merkezlerde halk ile temas ederek görüşmek uygun olacağını zannediyorum.

2. Seyahat planını genel olarak Eskişehir, İzmit, Bursa, Balıkesir, İzmir, Karahisar, daha sonra Adana, Konya, Ankara tasavvur ediyorum. Zatı devletleriyle Eskişehir'de birleşmek, teftişi birlikte yapmak faydalı olur görüşündeyim. Devletlilerinin vaziyeti müsait midir? Belirtilen plan veyahut diğer bir hareket sureti hakkında yüksek görüşlerini istirham ederim, Efendim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 6-2'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ MAHALLESİ HALKINA*

(10 OCAK 1923)

Dün gece Hacı Bayram mahallesi seçimlerine iştirak eden T.B.M. Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından irat buyrulan nutuk:

Mahallemizin ihtiyar heyeti seçimi münasebetiyle vuku bulan bir toplantıda hazır bulunmak benim için en büyük saadettir. Bu toplantının maksadı, memleketimizi kurtarmak ve saadete mazhar etmek için çalışanlarca çok ehemmiyetlidir. Ben birkaç sene evvel memleket ve milletin kurtarılmasının ne suretle mümkün olacağını düşündüğüm zaman en küçük topluluk ve en küçük insan kitlesinden ıslahata başlamak lazım olduğunu bulmuştum. İncelenecek olursa üç buçuk senelik mesaimiz bu geceki hedefe ulaşmaktı. Bunu görmekle bahtiyarım. Söylediğiniz sözlerin uyandırdığı teyakkuz ve uyanış bende en kıymetli hisleri doğurmuştur. Diyorsunuz ki, istibdat ve irtica fikri[1] bir daha yer bulamayacaktır. Ben de aynı kanaatteyim. Bunu sizin gibi gençlerden işitmek şeref vericidir. Hakikaten memlekette istibdat ve irticanın yeri kalmamıştır. Bu, fikir değil, temas edilebilecek bir his olsa[2] onun gideceği yerin milletin zaten tayin ettiği yer olduğuna şüphe yoktur.

Bugün milletin üç buçuk seneden beri sonsuz fedakârlıklarla ve milletin fedakâr evlatlarından meydana gelen ordumuzun dereler vücuda getirecek kadar döktüğü kanlarla kazandığı muvaffakiyet[3] iki bakımdan ehemmiyetlidir. Bu ehemmiyetli noktadan birincisi, memleketimizin kıymetli[4] kısımlarını kirli ayakları ile çiğneyen düşmanını son noktaya[5] kadar atmış olmaktır. Bundan daha mühimi Teşkilatı Esasiye Kanunu'muzun birinci maddesini teşkil eden keyfiyettir. Yani milli hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletimizin uhdesinde tahakkuk etmiş ve teyit olunmuş olmasıdır.[6] Bu, tarihimizin ve cihan tarihinin takdirler ve alkışlarla karşılayacağı bir muvaffakiyettir. Asırlardan beri Osmanlı namı altında yaşayan milletimiz, binlerce sene muh-

* *Hâkimiyeti Milliye*, 11 Ocak 1923, No: 710, s.1; *Vakit*, 11 Ocak 1923, No: 1826, s.3; *Tevhidi Efkâr*, 12 Ocak 1923, Numara: 3602-574, s.2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.48-49. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Erol Şadi Erdinç, *Tevhidi Efkâr* ve *Vakit*'tekiler ise Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 "Fikri" sözcüğü yerine, *Vakit*'te "bu memlekette". (Y.N.)

2 *Vakit*'te "bir his bile olsa". (Y.N.)

3 *Vakit*'te "muzafferiyet". (Y.N.)

4 *Vakit*'te "muhtelif". (Y.N.)

5 *Vakit*'te "neferine". (Y.N.)

6 *Vakit*'te "... tahakkuk etmiş olmasıdır". (Y.N.)

telif devletler yapan[1] milletimiz, ilk defa olarak bu kadar medeni, bu kadar[2] parlak, bu kadar dini[3] bir muvaffakiyet elde etmiştir.

Bu muvaffakiyetin nasıl elde edildiğini düşünür isek, onu muhafaza etmek ve devam ettirmek hususunda millete düşen vazifenin azameti ve ehemmiyeti kolaylıkla takdir olunur. Bunu yerinde tutmak, Allah göstermesin geriye değil, daha ileriye giderek yükseltmek, yüceltmek[4] lazımdır. Bu akşamın bende bıraktığı intiba[5] bu arzunun mutlaka hasıl olacağına güven ve tam kanaatten[6] ibarettir. Memnuniyetimi tekrar ediyorum. Muhataplarımın bende hasıl ettiği hislerden dolayı teşekkür ediyorum.

1 "Yapan" sözcüğü yerine, *Vakit*'te "tesis ve idame eden". (Y.N.)
2 *Vakit*'te "bu kadar" sözcükleri yok. (Y.N.)
3 *Vakit*'te "bu kadar dini" sözcükleri yok. (Y.N.)
4 "Yüceltmek" sözcüğünün aslı olan "teali ettirmek" sözcükleri yerine, *Hâkimiyeti Milliye*'de "teami ettirmek". (Y.N.)
5 *Hâkimiyeti Milliye*'de "intibah" (uyanış). (Y.N.)
6 "Güven ve tam kanaatten" sözcüklerinin aslı olan "itminan ve kanaati tammeden" sözcükleri yerine, *Vakit*'te "itminan ve kanaati tamme hasıl etmekten". (Y.N.)

KONYA VİLAYETİ'NE*

(11 OCAK 1923)[1]

Vilayet Meclisi Umumisi'nin açılışı münasebetiyle hakkımda gösterilen muhabbet ve bağlılık eserlerine teşekkürler ederim. Ve Meclis'in müzakerelerinde faydalı hizmetler yapmaya muvaffakiyetini temenni ile, herkese selamlarımın tebliğini rica eylerim, Efendim.

Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* *Babalık*, 11 Ocak 1923. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.481. *Babalık*'taki eski yazı metin Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 Kaynakta tarih belirtilmemiş. 11 Ocak 1923, belgenin *Babalık*'ta yayımlandığı tarihtir. Aynı kaynaktan alarak yayımlayan *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*'te ise "10 Ocak 1923" tarihiyle yayımlanmıştır. (Y.N.)

İZMİR'DE AYDIN MEBUSU HOCA ESAD EFENDİ'YE*

(12 OCAK 1923)

Telgraf

İzmir'de Aydın Mebusu Hoca Esad Efendi'ye

Muhabbetimizin büyüklüğünü biliyorsunuz, seçim heyetinin genel tertibatına göre zatıâlinizi Aydın livasından aday göstermeyeceğim. Zatıâliniz orada Aydın livası için göstereceğim adayların seçilmesinin teminine mesai sarf ediniz. Sizin seçilmeniz hakkındaki şekli daha sonra bildireceğim.

12.1.39 [1923]

Gazi Mustafa Kemal

* Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, Kutu No: 71, Belge No: 26'daki eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

İZMİR'DE ERKÂNIHARBİYEİ UMUMİYE RİYASETİ'NE*

(13 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre
Gayet aceledir.

Ankara
13.1.339 [1923]

Takiben İzmir'de Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti'ne

Yarınki 14.1.339 [1923] Pazar günü akşamı trenle Ankara'dan Eskişehir'e doğru hareket edeceğim, Efendim.

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 6'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

ADNAN BEY'E*

(13 OCAK 1923)

Bana faydalı olacağını tahmin buyuracağınız eserleri istiyorum. Bu arada Ziya Gökalp'in *Asrileşmek, Türkleşmek ve İslamlaşmak* adlı kitabı ile Victor Berar'ın[1] *La revolte De L'Asie*[2] adındaki eserini buldurmanızı rica ederim.

* Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, A. VIII, 2, Dos. 96, Fih. 5/A.'dan yukarıdaki şekliyle aktaran: Em. Alb. Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk/ Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.533.
Belge kaynakta şu açıklamayla yer almaktadır: "İstanbul'da bulunan Adnan Bey'den (düşünürlerimizden ve eski bakanlardan Doktor Adıvar) zaman zaman kitap istemiştir. Bu arada *Tarih-i Ebülfarık*'ı getirterek okumuş, 13 Ocak 1923 tarihli şu mektubu ile de, yine Adnan Bey aracılığıyla birkaç kitap sağlamıştı:" (Y.N.)

1 Victor Berard. (Y.N.)

2 Asya'nın İsyanı. (Y.N.)

İLERİ GAZETESİ BAŞYAZARI CELAL NURİ BEY'İN SORULARINA CEVAP*

(13 OCAK 1923)

Mustafa Kemal Paşa'nın el yazısı olup 13 Kânunusani 1339'da [13 Ocak 1923) Celal Nuri Bey'in sorularına cevaben yazılmış ve İleri'ye telgrafla çekilmiştir.[1]

1. Lozan Konferansı hararetli ve pek ciddi bir safhaya dahil olmuştur. İtilaf devletleri delegeleri henüz tabii ve meşru hukukumuzu layıkıyla takdir eder[2] açık bir zihniyet[3] göstermiyor.

Cihanın genel ahvalini, asrın ve hadiselerin doğurduğu yeni fikir cereyanlarını ve bunların yönelmiş bulunduğu hedeflere nasıl kahredici[4] adımlarla yürümekte olduğunu inceleyenler, Türkiya'nın bir an evvel sükûn ve huzur haline kavuşmasına engel olunmasının katiyen kendi aleyhlerinde olduğunu bariz bir surette görmektedirler.

2. Cepheyi teftişten maksadım orduları yakından görmektir. Son muzafferiyetten bugüne kadar talim ve terbiye ile geçen[5] günlerin semerelerini inceleyeceğim. Aynı zamanda halk ile de yakından temasa gelmek ve onlarla bugüne ve geleceğe ait hasbıhallerde bulunmak isterim.

3. Halk Fırkası hakkında seyahatim esnasında bulacağım fırsatlardan istifade ederek bazı izahlarda bulunmak niyetindeyim. Benim fırka teşkil etmem hakkında endişeli fikirde bulunanları aydınlatacağım.

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Rasih Nuri İleri, *Atatürk ve Komünizm,* Anadolu Yayınları, İstanbul, 1970, s.312-316; *İleri,* 14 Ocak 1923, No: 1777, s.1; *Anadolu'da Yenigün,* 16 Ocak 1923, No: 699, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.49-50. *Atatürk ve Komünizm'*deki eski yazı belge Erol Şadi Erdinç, *İleri'*deki eski yazı metin Musa Sarıkaya, *Anadolu'da Yenigün*'deki ise Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.

1 Belge, *Anadolu'da Yenigün*'de şu açıklama ve sorularla birlikte yer almaktadır: "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri cepheyi teftiş seyahatine çıkacakları gün, Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey biraderimiz tarafından vuku bulan üç soruya üç parlak cevap vermişlerdi, Paşa Hazretleri'nin bu beyanatı telgrafla *İleri* refikimize çekilmiştir. Aynı zamanda biz de söz konusu satırlara yer vermekle iftihar ederiz.
- Lozan Konferansı'nın son safhası hakkındaki devletlilerinin fikri nedir?
[...]
- Cepheyi teftişten hedeflenen devletlilerinin maksadı nedir?
[...]
- Büyük bir özlemle teşekkülünü beklediğimiz Halk Fırkası hakkındaki sahip olduğunuz fikir nedir?
[...]"
Bkz. *Anadolu'da Yenigün,* 16 Ocak 1923, No: 699, s.1. (Y.N.)

2 *İleri*'de "takdir eder surette". (Y.N.)

3 *Anadolu'da Yenigün*'de "vaziyet". (Y.N.)

4 "Kahredici" sözcüğünün aslı olan "kahirane" sözcüğü yerine, *Anadolu'da Yenigün*'de "mahirane". (Y.N.)

5 *Anadolu'da Yenigün*'de "geçmiş". (Y.N.)

Ben öyle bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sınıflarının[1] refah ve saadetini temine yönelik bir programa sahip olsun. Milletimizin şartları buna müsaittir.

1 "Sınıflarının" sözcüğünün aslı olan "sunufunun" sözcüğü *İleri*'de yok. (Y.N.)

İSMET PAŞA'YA*

(13 OCAK 1923)

Tel
No: 252

13.1.39 [1923]

Refakatinde Eşref de olduğu halde tedavi için İsviçre'ye giden Çerkez Ethem'in Lozan'a giderek delege heyetimize suikast tertibatıyla alakadar olması bazı araştırmalara göre Erkânıharbiyei Umumiye'ce muhtemel görülmektedir.

Mustafa Kemal

* D.B.A (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.461.
Belge, kaynakta "Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretleri'ne" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

İSMET PAŞA'YA*

(14 OCAK 1923)

Hariciye Vekâleti
Şifre Kalemi
Adet: 247

İsmet Paşa Hazretleri'ne

5 Kânunusani [5 Ocak] tarihli mektubunu aldım. Yazıların beni çok mütehassis ediyor. Kalbimde her gün derinleşen muhabbetini vasıflandırmak için kelime yoktur. Hasretle, aşkla gözlerinden öperim. Görüşeceğiz, hem mesut günlerde. Onu da sen temin edeceksin. Yarın orduları teftişe çıkıyorum. Aynı zamanda bu seyahati siyasi dahi kılacağım. Halkla yakından tafsilatlı görüşeceğim. Meclis'te vaziyet şimdilik tahkim edilmiştir. Beni özel olarak bir tablo[1] yaparak aydınlat. Güzel, sıcak kardeşim.

14.1.39 [1923]

Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız Rauf Orbay (1881-1964)*, c.5, Kazancı Matbaası, İstanbul, 1992, s.188. Ayrıca bkz. D.B.A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.462. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 "Tablo" sözcüğü yerine, *Atatürk İle Yazışmalar*'da "tatil" sözcüğü ve yanında parantez içinde soru işareti "(?)" yer alıyor. (Y.N.)

ESKİŞEHİR MUTASARRIFLIK DAİRESİNDE KONUŞMA*

(15 OCAK 1923)

Muhteviyat:

1. Geri alındıktan sonra Eskişehir livasının vaziyeti:
a) Düşman tahribatı;
b) Zirai ve iktisadi ahvali;
c) Eskişehir ormanları;
ç) Maarif;
d) Yollar;
e) Matbuat ve adliye;

2. Hasbıhal:
a) Eskişehir halkına teşekkür;
b) Lozan Konferansı;
c) Yeni hükümet şeklimiz, Osmanlı tarihi ve padişahların siyaseti;
ç) Yeni Türkiya'nın siyaseti, hükümetimizin şekil ve mahiyeti ve Teşkilatı Esasiye Kanunu;
d) Harbi Umumi'ye nasıl girdik? Harbi Umumi'nin idare şekli, Mütareke devri ve işgal faciaları, ferdi saltanatın neticeleri, milli hâkimiyet ve tatbik vasıtaları;
e) Hükümet şekilleri, kuvvetlerin birliği, şeriata göre hükümet esasları, Millet Meclisi ve devam müddetleri;

* Meclis zabıt kâtipleri tarafından tutulan ve fotokopisi Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan zaptın fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Daha önce Anıtkabir Arşivi'nde olan asıl belgenin Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'ne devredildiği belirtilmektedir. Eski yazı zabıt, Sadık Perinçek, Erol Şadi Erdinç ve Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Mustafa Okan Baba tarafından okunmuştur.
İlk kez eksiksiz, düzeltilmiş metin ve eski yazı zabıtlar için ayrıca bkz. Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Yayına Hazırlayan: Sadık Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
Ayrıca bkz. Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve İnkılâp", *Milliyet*, 26 Kasım 1929-7 Şubat 1930; İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969; Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
Atatürk'ün 1923 yılı başında Batı Anadolu gezisi sırasında Eskişehir ve İzmit'te yaptığı konuşmalar, o günlerde yayımlanan çeşitli gazetelerde kısa haber olarak yer aldı. Siirt Mebusu Mahmut (Soydan), Büyük Millet Meclisi'nin dört (Arı İnan'a göre üç) zabıt kâtibi tarafından zapta geçirilen bu konuşmaların bir kısmını, Atatürk'ün izniyle, *Milliyet* gazetesinde yazı dizisi olarak yayımladı. Mahmut Soydan'ın yazı dizisini 1969'da İsmail Arar kitap haline getirdi. Arı İnan ise kitabının Sunuş'unda konuşmaları "noksansız, tam olarak" yayımladığını belirtse de, bazı bölümleri yayımlamamıştır. Yayımlanmayan kısımlar dipnotlarda belirtilmiştir. Önemli okuma yanlışları ve basım hataları da dipnotlarda belirtilmiştir. Metindeki arabaşlıklar zabıtlardan alınmıştır. (Y.N.)

f) Hilafet makamı, Türkiya, hilafete vazife ve salahiyet verilebilir mi? Peygamber'in hilafet hakkındaki görüşü, Peygamber'den sonra İslam âlemi;

g) Eski hükümetler, yeni hükümetimiz, hükümet programı, Halk Fırkası, Türkiye'de ahali sınıfları.

Eskişehir Mutasarrıflık Dairesinde
15.1.1339 [1923] Saat 3.40 Sonra

Seyahat Maksadı

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Efendiler! İki maksatla seyahat ediyorum: Birincisi, son muzafferiyetlerden beri talim ve terbiye ile iştigal eden ordumuzu görmek ve bu talim ve terbiyenin derecesini incelemektir.

Ordu mıntıkası fevkalade geniştir. Mümkün olursa Adana'ya kadar da gideceğim.

İkincisi; bu münasebetle ahali ile yakından temas etmek ve onlarla fikir alışverişi yapmaktır. Bu maksatladır ki, bugün arzu ettiğim hükümet memurları reisleri, Belediye Reisi, üyeleri, Müdafaai Hukuk Reisi ve üyeleriyle hasbıhal ediyor ve danışıyorum. Yalnız görüyorum ki, yeriniz küçüktür ve arzu edilenler ya hazırdır veya noksandır.

Evvela Mutasarrıf Bey'den soracağım. Livanız ne haldedir? Genel olarak bugüne ve geleceğe ait düşünceleriniz nedir?

Geri Alındıktan Sonra Eskişehir Livasının Vaziyeti; Zirai ve İktisadi Ahvali

Mutasarrıf Nihat Bey: Malumu devletleri, livamızın birçok köyleri düşman tarafından tahrip edilmiştir. Evvelemirde yaptığım iş, zirai meselelerdir. Ziraat erbabından ihtiyacı olanlara tahsis edilen meblağların bugüne kadar yarısı nispetinde dağıtım yapıldı. Aşar ambarlarında hububat kalmadığından, satın almaya lüzum hasıl oldu. Kalanların dağıtılmasına devam edilmektedir. Livamızın en mühim ihtiyaçları, zahirelerin dağıtılması meselesidir.

Bir de hayvanlar meselesi pek mühimdir. Düşman, hayvanlardan bir kısmını beraberinde alıp götürmüştür. Daha sonra merkezi hükümetçe livamıza mühim miktarda hayvan verildi.

İmar ve inşaat meselesinde de ihtiyacı tespit ettik. Fakat mevsim kış olduğu için teşebbüse imkân kalmamıştır. Bahara hazırlanıyoruz. Bahar gelince mevcut tahsisatla yanan yerleri imara çalışacağız. Livamız halkı çalışkandırlar ve bu kadar ihtiyaç içinde bir varlık gösteriyorlar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Tohum dağıtılmasıyla iştigal eden daire neresidir?

Mutasarrıf Nihat Bey: Bu konuda bir nizamname var. Belediye, İdare Meclisi üyeleriyle İhtiyar Heyeti'nden meydana gelen bir komisyon vasıtasıyla dağıtım yapılıyor. Bu ihtiyaçlar hakkında bir liste isteniyor ve o liste icabınca dağıtım yapılıyor.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Yani İktisat Vekâleti namına birisi olacak...

Mutasarrıf Nihat Bey: Evet, Ziraat Müdürü Ferit Bey İktisat Vekâleti namına iştigal ediyor.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Ziraat Müdürü nerede ise çağırınız... *(Ziraat Müdürü hazır olmadığından, Mutasarrıf'a hitaben)* Bugün zirai ahvalimizi ne halde ve nasıl buluyorsunuz?

Mutasarrıf Nihat Bey: Ziraatın bugünkü hali tohumluk dağıtılırsa, havalar da güzel gittiğinden, önümüzdeki senede, inşallah iyi mahsul alabileceğiz. Havalar nadasa ve ziraata müsait gidiyor.

Eskişehir Ormanları

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Liva dahilinde orman çok mu? Yüzölçümü ne kadardır? Ve ne cins ormandır ve nerededir?..

Ormanlar memleketin çok mühim bir servet kaynağıdır, ziraatla iştigal ettiğimiz kadar ormanlarımıza ehemmiyet vermeliyiz.

Orman Müdürü Arif Bey: Livamızda iki yüz yirmi beş bin hektar orman vardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Nereden biliyorsunuz?

Orman Müdürü: İstatistikler ile...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu istatistikleriniz neye dayanıyor, liva haritası üzerinde işaret olunmuş mudur?

Orman Müdürü: Fen memurları tarafından yapılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Ne ormanları vardır?

Orman Müdürü: Çam ve meşe...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bıçkı fabrikaları var mıdır?

Orman Müdürü: Üç tane ateş, on beş-yirmi kadar da su hızarhanesi vardır. Birçokları işgal yüzünden harap olmuştur. Yeniden tamir ediliyor.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Peki; bu ormanların harita üzerinde yüzölçümleri işaret ve cins ve miktarları tespit edilmiş midir?

Orman Müdürü: Çalışıyoruz. Şimdilik memurlarımız azdır. Memurlarımız çoğaldıkça her bölge hakkında mükemmel kroki istiyoruz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Siz bu meseleyi basit bir iş olarak görüyorsunuz. Mühim bir meseledir. Esaslı ve ciddi surette çalışmak lazımdır.

Orman Müdürü: Şimdiye kadar esaslı surette çalışılamamıştır, fakat şimdiden sonra ciddi surette çalışılacaktır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Fabrikalar kullanılabilir bir hale konduktan sonra ne gibi bir fark hasıl olacaktır?

Orman Müdürü: Üçte iki nispetinde fark eder.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu ormanlardan nereye ve hangi havaliye sevkıyat yapıyorsunuz?

Orman Müdürü: Mühim pazarlarımız Ankara, Konya ve evvelce bir miktar İstanbul'a sevkıyat yapılırdı.

Eskişehir Çift Hayvanlarının Sıhhi Ahvali

Gazi Mustafa Kemal Paşa: *(Mutasarrıf'a hitaben)* Hayvanların miktarının çok azaldığından bahsetmiştiniz. Mevcut olanların hali nasıldır, hastalıkları var mıdır?

Mutasarrıf Nihat Bey: Liva dahilinde ara sıra hastalık zuhur etti. Fakat şimdilik bir şey yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Hastalık, sığır vebası mıdır?

Mutasarrıf Nihat Bey: Evet efendim.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu hastalık ne zamandan beri başlamıştır ve serum nereden tedarik ediyorsunuz?

Baytar Müd. Necati Bey: Efendim, serumu İktisat Vekâleti'nden getirtiyoruz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Karantina halen devam ediyor mu?

Baytar Müdürü: Yirmi günden fazladır vukuat yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Mutasarrıf Bey dediler ki, livamız dahilinde hadiseler ve vakalar icabı olarak hayvanların miktarı azalmıştır. Siz hayvanların artırılması ve çoğaltılması için ne düşünüyorsunuz?

Baytar Müdürü: Hayvanların artırılması ve çoğaltılması için İdare Meclisi'ne damızlık hayvanların tedariki hususu yazılmıştır. Üç dört köyü bir bölge sayarak, hayvanları ıslah edeceğiz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Ne kadar damızlık hayvanları lazımdır?

Baytar Müdürü: Elli altmış kadar...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Peki; bunlar ne kadar parayla satın alınır?

Baytar Müdürü: Beheri yüz onar liraya satın alınır, eğer hara da buraya gelecek olursa damızlıklarından istifade edilebilir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu damızlık hayvanlar ile kaç senede fazla hayvan yetiştirebileceksiniz?

Baytar Müdürü: Altı senede mühim miktarda hayvan yetiştirebileceğimizi ümit ediyoruz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Hiç şüphesiz ahali de satın alacaktır. Bunlar çoğalmaya yardım etmez mi?

Baytar Müdürü: Bunlardan fayda tasavvur edilmektedir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Livada ne kadar baytar vardır?

Baytar Müdürü: Bendenizden başka dört baytar daha vardır. İkisi burada. biri Mihalıççık'ta, birisi de geçici olarak Afyon'dadır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bunlar orada daimi midirler?

Baytar Müdürü: Hayır efendim, geçicidir. Vukuatın ortaya çıkmasından sonra sevk olunmuştur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Vukuat olmazsa gitmez misiniz?

Baytar Müdürü: İhtiyaç oldukça...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bana kalırsa vukuattan evvel de teftiş olunmalı ki, vukuata mani olasınız. Daimi teftişlere imkân yok mu?

Mutasarrıf Nihat Bey: Karahisar'da sığır vebası çok oluyor. Ve bizim bir baytar da geçici olarak oradadır. Memleketin cidden hayvana ihtiyacı çok ve elzemdir. Baytarların vazifeleri de mühimdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Hiç şüphesiz baytarların büyük bir ehemmiyeti vardır. Az zamanda mühim ve verimli faydalar elde etmek için baytarlar faal olmalı ve vukuatı beklemeden teftişlerde bulunmalıdır. Sonra mevcut hayvanlar ile ihtiyaç tatmin olunabilir mi?

Mutasarrıf Nihat Bey: Olabildiğince...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bir, zorunlu, acil ihtiyaç vardır. Bir de, onun üstünde büyük bir faaliyet sahası vardır. Bu hayvanlar zorunlu ihtiyacı kâfi derecede temin edebiliyor mu?

Mutasarrıf Nihat Bey: Ahali satın almak suretiyle de ihtiyaçlarını temin ediyorlar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Demek, mevcut kâfi gelmiyor?

Mutasarrıf Nihat Bey: Gelmiyor.

***

Geri Alındıktan Sonra Eskişehir'de Maarif

Gazi Mustafa Kemal Paşa: *(Mutasarrıf Bey'e hitaben)* Yunan işgalinden evvel de görmüştüm. Mektepleriniz çok iyi idi. Şimdi mektepleriniz ne haldedir? Ve kaç mektep var?

Maarif Müdürü Şerif Bey: Beş erkek, iki kız mektebi vardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bunlar İdarei Hususiye'ye[1] mi aittir?

Maarif Müdürü: Evet..

Gazi Mustafa Kemal Paşa: İşgalden evvel kaç mektep vardı?

Maarif Müdürü: İşgalden evvel sekiz erkek, beş kız mektebi vardı. İşgalden sonra beş erkek, iki kız vardır ve bir yuva var. Ve bir bina daha arıyoruz.

1 Özel İdare. (Y.N.)

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Erkek ve kız talebe miktarı ne kadardır?

Maarif Müdürü: Dört yüz talebe Sungur mektebinde, üç yüz elli Turan mektebinde, iki yüz Sultanî'de, iki yüz kız mektebinin birinde, diğerinde yüz elli, toplam talebe miktarı iki binden fazladır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Kasabanın nüfusu ne kadardır?

Mutasarrıf Nihat Bey: Yirmi iki bindir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Yirmi iki bin nüfus kaç hane sayılır?

Mutasarrıf Nihat Bey: Altı bin hane eder.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: O halde her haneye kaç kişi isabet eder?

Kadı Hüseyin Avni Efendi: Üç haneye bir çocuk...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu doğru mudur, kâfi midir?

Eskişehir'de Mahalle Mektepleri

Maarif Müdürü: Mahalle mektepleri de vardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Kaç tanedir?

Maarif Müdürü: Sekiz veya on.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Niye sekiz veya on? Maarif Müdürü bunun adedini bilmezse kim bilir? Kati rakam söylemeli, mahalle mektebi o kadar ehemmiyetsiz midir ki, böyle lalettayin adet söylüyorsunuz?

Maarif Müdürü: Resmi ruhsat almadıklarından adetleri bilinmiyor. Birisi üç beş çocuk alıp mektep açıyor.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Mahalle mektebi ya sekizdir veya ondur. Kati söyleyiniz! Bir Maarif Müdürü kendi dairesinde kaç mektep ve kaç talebe olduğunu bilmelidir. Üç haneye bir talebe az değil mi?

Maarif Müdürü: Azdır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Halk, çocuklarını neden mektebe vermiyorlar?

Maarif Müdürü: Ailelerin kabahati yok.

Belediye Reisi Tahir Bey: Mektepler vaktiyle açılamadı. Turan mektebi iki yüz talebeliktir. Fakat dört yüz tane talebesi var.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Az mektep, iyi talim heyeti mi daha iyi; yoksa çok sayıda mektepler mi?

Maarif Müdürü: Tabii birinci şık daha iyi..

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Orta tahsil yapan mekteplerin talebesi miktarı?

Maarif Müdürü: İlk kısmında yüz yirmi, yüksek kısmında yirmi sekiz.

Mektep Programları

Gazi Mustafa Kemal Paşa: İlk ve orta tahsil yapan mekteplerde esas programların bazı noktaları hakkında malumat verir misiniz?

Maarif Müdürü: Din bilgisi, hesap, geometri, kozmoğrafya da dahil olmak üzere, matematik bilgisi, iktisat bilgisi; başlıca bunlardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu mekteplerde okuyanlar iktisat bilgisi okuduğuna göre, çiftçiliğe dair de bir şeyler öğreniyorlar mı?

Maarif Müdürü: Bu konudaki malumatları en alt düzeydedir. Bu mektep yüksek mekteplere talebe hazırlar. Yalnız el işleri vardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: El işi nedir?

Maarif Müdürü: Doğramacılık, kâğıt işleri, tel işleri vesaire.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Mektepten çıktıktan sonra dışarıda bir yerde çalışabilirler mi?

Maarif Müdürü: Hayır..

Gazi Mustafa Kemal Paşa: O halde?..

Maarif Müdürü: En alt düzeyde malumat...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Yani siz bu programı tatbik etmekle bu memlekete faydalı, iyi insan yetiştiğine ve yetişeceğine kani misiniz?

Maarif Müdürü: Hayır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Nasıl program yapalım ki, bu mekteplerden çıkanlar çıktıktan sonra aç kalmasınlar?

Maarif Müdürü: Bir sanayi mektebi lazımdır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Kaç senedir maarif mesleğindesiniz?

Maarif Müdürü: Yirmi altı senedir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Her maarif nazırının, vekilinin bir programı vardı. Böyle binlerce program, muhtelif programlar tatbiki suretiyle memleketin öğretimi berbat olmuştur. Buna karşı ne düşünüyorsunuz?

Maarif Müdürü: O iş Vekâlet'e aittir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Fakat sizin gibi tecrübekâr zevat Vekâlet'e yardım etmelisiniz. Düşündüklerinizi, incelemelerinizi yazarak, Vekâlet'i aydınlatmak uygun olmaz mı?

Maarif Müdürü: Tecrübem noksandır, yeni geldim ve bir şey yazamadım. Bendeniz Van'da, Diyarbekir'de, o havalide bulunmuştum.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bazı esaslar vardır ki, Van'da, Diyarbekir'de, hiçbir yerde değişmez. Halbuki birçok şeyler vardır ki, her yerin ona ihtiyacı olmaz. Sizin gibi eski Maarif mensuplarından çok istifade isteriz. Size gönderilen ve daha doğrusu maziden miras kalmış olan programlar bir yana; incelemeleriniz, kendi görüşünüz nedir?

Maarif Müdürü: Görüşümün birisi, ilköğretimin yaygınlaşmasıdır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Böyle programlarla yaygınlaşma olamaz, zannederim.

İlköğretim ve Muallim Meselesi

Maarif Müdürü: İlköğretim için muallim lazımdır. İlköğretimi bu muallimlerle devam ettiremeyiz. Memlekette cahil olan, dininden, milliyetinden hiçbir şeyinden haberdar olmayan köylüyü bu halinden kurtarmak lazımdır. Onun için darülmuallimin[1] ister ki, yoktur. Muallim olmadıkça maarif ilerlemez, köylü irşada muhtaçtır ve bunun için de muallim lazımdır. Evvelemirde darülmuallimler olmalıdır.

1 Öğretmen okulu. (Y.N.)

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Kıymetli ve mesaisi verimli olmayan muallimlerle birçok mektep açmaktansa, muallimlerin kifayeti kadar mektep açmak tercih edilmez mi?

Köy Mektepleri

Maarif Müdürü: Evet.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Mevcut muallimlerle köylerde birer mektep açılabilir mi?

Maarif Müdürü: Hayır, imkân yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Her köyde mektep açmak mümkün değildir buyuruyorsunuz ve o öyle de olduğu anlaşılıyor. Fakat köylü çocuklarını okutmak istiyoruz, bunun için ne yapalım?

Maarif Müdürü: Bunun için bölge bölge gece mektepleri açarak, elimizdeki mevcut muallimlerle çalışmak lazımdır, her sene tatilde livaya bağlı yerlerde, tatil dersleri açmalı! Bölge usulü lazımdır. Beş altı köyün çocuğunu bir araya toplayarak mektep açılabilir. Fakat onun için de bina yok.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: *(Hazır bulunanlara)* Efendiler! Maarifin ehemmiyetini izah için fazla söz istemez. Bunun kıymetini takdir etmeyen kalmamıştır! Maariftеki geriliğimizi herkes bilir. Eskiden miras kalmış bir cehalet sürüp gidiyor. Bunu süratle gidermek lazımdır. Yeni teşebbüsler asrın ihtiyaçlarıyla orantılı ve verimli neticeler verecek tarzda olmalıdır. Bu hususta da bütün millet efradının ve ricalin, maarif mensuplarının fevkalade mesaisi lazımdır. Yalnız bir vekâletten ilham beklemek kâfi ve uygun değildir. Malumat ve tecrübeleri birleştirerek, bir genel istikamet tayini gereklidir. Bunun için de zatıâliniz ve diğer mütehassısların fikir imal etmeleri icap eder. Raporlarla ve gazetelerle görüşler beyan edilmelidir.

(Maarif Müdürü'ne) Talebeniz arasında yüksek tahsil için yetişen var mı?

Maarif Müdürü: Şimdi bir şey arz edemem. Mektep yeni açıldı. Malumatım yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Size tavsiye ederim. Mektepleri sık sık teftiş ederek, talebenin öğretimden istifadesini ve muallimlerin öğretme tarzını incelemeli ve yanlışlıklar derhal düzeltilmelidir.

Kız çocukları nasıl yetişiyor?

Kız Mektepleri ve Programları

Maarif Müdürü: İleride vatana faydalı bir ana olabilecek bir tarzda..

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Her halde kadınlarımızı da erkeklerimiz gibi aynı tahsil derecesinden geçirmeliyiz.

Maarif Müdürü: Program aynıdır. Fakat fazla olarak ev idaresi ve yemek pişirme gibi dersler var.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Güzel! Erkeklere lazım olan kısımlarla beraber kadınlıklarını da öğretmeliyiz!
İdman talimleri de yaptırıyor musunuz?

Maarif Müdürü: Evet efendim, yaptırıyoruz.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Beden terbiyesi çok mühim meseledir. Hangi usulü takip ediyorsunuz?

Maarif Müdürü: Alman, İsveç...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Alman mı, İsveç mi? Yoksa başka bir usulü mü? Bu mesele çok mühimdir. İlim ve fenlerin öğretimine hasrolunacak gayretin burada da gösterilmesi lazımdır. Memleket evladına hangi usuldeki beden terbiyesinin verimli olacağını bilmek gerekir.

Maarif Müdürü: Bendenizin ihsisasım yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Gerçi benim de ihtisasım yoktur. Fakat yapılacak usul semere verecek usuller olmalıdır. Bu hususta, çocuk yetiştirenlerin, aile reislerinin de, babaların da fikirleri olmak lazım gelir, yoksa her çocuğu herhangi bir beden terbiyesi mualliminin eline veremeyiz. Biz de mekteplerden geçtik, fakat bize bunu ne yaptıran, ne de yapan ehemmiyetini takdir etti! Ruh ve beyinle ilgili meselelerde beden terbiyesinin tesiri mühimdir. Liva dahilinde nerelerde mektep var?

Maarif Müdürü: Mihalıççık'ta, Sivrihisar'da ve diğer mahallerde mektep var. Sivrihisar'da bir de idadi mektebi vardır. Kız mekteplerimiz de vardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu mektepleri gördünüz mü? Görmek niyetiniz var mı? Yoksa mevsimi mi bekliyorsunuz?

Maarif Müdürü: Mevsimi bekliyorum.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Yeni seneye girmeden mekteplerimizi görmelidir. Maarif için çok çalışmaya mecburuz ve bu mesai neticesinin sıfırla neticelenmemesi için gayretli bir surette ve esaslı bir program dahilinde hep çalışacağız...

***

Eskişehir Livası Yolları

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Yollar nasıldır?

Mutasarrıf: Yol yok gibidir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu işle kim meşgul oluyor?

Mutasarrıf: Nafıa teşkilatı yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Burada bu işle meşgul kimse yok mu?

Mutasarrıf: Ne yazık ki.. Nafıa dairesi olacak, fakat askerlik dolayısıyla memur yok.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bir büro yok mu?

Mutasarrıf: Askere gitmişler, tekrar teşkil edilememiş.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Mutasarrıflık dairesinde yollarla iştigal eden bir masanız yok mudur?

Mutasarrıf: Bundan sonra nazarı itibara alacağız...

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu işle hiç alakadar olmamışsınız!

Mutasarrıf: Oldum.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Olsaydınız bir memurunuz olurdu.

Mutasarrıf: Bendeniz esirlerle uğraştım.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Esirler başka... Memleketin iktisadiyatında en mühim, yollardır.

Mutasarrıf: Yollar hakkında incelemelerde bulundum.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu incelemeleriniz zapta geçmiş midir?

Mutasarrıf: Zapta geçmiştir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Zapta geçmemişse incelemeleriniz yok demektir.

Mutasarrıf: Bunun için vesait lazımdır. Halbuki vesait yoktur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Evet, fakat yapmadan evvel yolların ahvalini tanımak ve bilmek lazımdır. Bir programa lüzum vardır. Evvelce bir mutasarrıf bir köprü yaptırırdı. Diğeri onu beğenmez başkasına başlattırırdı. Ve hepsi de tamamlanmamış kalırdı. Dolayısıyla belirli bir program icap eder.

Mutasarrıf: Liva dahilindeki yollar hakkında malumatım: Çifteler'e kadar bir şose var ki, tamire muhtaçtır. Sivrihisar'dan Sarıköy'e bir yol başlanmış ve tamamlanmadan kalmış. Sivrihisar-Mihalıççık yoluna başlanmış ve yapılamamış.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Ne vakit başlanmış?

Mutasarrıf: Muharebeden evvel.. Burada İdarei Hususiye 332'de [1916-1917] teşekkül etmiştir. Tabii elimizde fen memurları da yoktur. İnşaat zamanı da değildir. Mart'a kadar gerekli incelemeyi yaparak Mart'ta inşaata başlamak tasavvurundayım. Livanın gelirleri müsait olmadığından evvela köprülerden başlayacağını.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Evvelki mutasarrıfların köprüsü gibi olmasın! Bizim milletimiz zengin idi, fakir düştü. Memleketimiz harap olmuştur. Fakat çok mamur idi. Memleketin haraplığı ve halkın fakrü zarureti muhtelif sebeplerden çıkar. Bu sebepler arasında mühim ve tarihi olanlar da vardır. En mühim bir sebep de iktisadidir. Bunun da en mühimmi yolsuzluktur. Biz yollarımızı yapamadık. Buna karşılık bütün dünya yol yapmıştır. Denizyolu yapmıştır, karayolu yapmıştır. Seri vasıtalar kullanmıştır. Size yakın bir misal hatırlatayım. Memleketimizde zahire var. Fakat bir yerden bir yere nakilde müşkülata uğruyoruz. Vesaitimiz yok. Bu suretle İzmir'e Amerika un getiriyor ve biz İzmir'e un gönderemiyoruz. Ve Amerika unu daha ucuz getiriliyor. Şüphe yok ki, iktisat yollarını asrın icap ettirdiği derecede yapabilmek için genel bir plan dairesinde hareket etmek lazımdır. Fakat küçük daireler dahilinde de bu ehemmiyet takdir olunmak lazımdır.[1]

1 Bu kısım *Hâkimiyeti Milliye*'de şu şekilde: "Milletimiz fakir düşmüştür. Memleketimiz harap olmuştur. Bu fakirliğin ve bu haraplığın muhtelif sebepleri vardır. Bunların en mühimmi iktisadi meselelerde geriliğimizdir ve bu geriliği doğuran yegâne sebep de yolsuzluktur. Bugün dünya yollara fevkalade ehemmiyet vermiştir. Denizyolları, karayolları vücuda getirilmiştir. Hatta Avrupalılar ve Amerikalılar denizyolundan gelerek bize rekabet bile ediyorlar. Nitekim buğday mahsulü memleketimizde bol bol yetiştiği halde, yollarımızın olmaması yüzünden bir taraftan diğer tarafa nakledemiyor ve dünyanın öbür ucundan, mesela Amerika'dan gelen unları yemeye mecbur oluyoruz. Yollarımızı asrın, mevcut ilerlemelerin icap ettirdiği bir mükemmelliyet haline ulaştırmak lazımdır. Ancak bu suretle memlekette hüküm süren fakirlik ve sefalete çaresaz olabiliriz." Bkz. *Hâkimiyeti Milliye,* 17 Ocak 1923, No: 715, s.1. (Y.N.)

Eskişehir'de Matbuat

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Gazeteniz var mı?

İstiklâl Gazetesi Sahibi Basri Bey: Yok, Paşa Hazretleri. Fakat bendeniz İstanbul'dan makine getirttim. Bir haftaya kadar İstiklâl gazetesini çıkarıyorum.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Gazete lazım... Demin Maarif Müdürü Beyefendi genel cehaletten bahsetti. Bunun için yalnız mekteplere ehemmiyet vermek kâfi değildir. Şimdiye kadar cahil kalanlara da fikir vermek ihtiyacı vardır. Ve bunun için de mühim vasıta matbuattır. Bir de matbaalar elimizde olunca ufak kitapçıklar çıkarılarak, köylere ulaştırılır. Yalnız ulaştırmak kâfi değil, onları okutmalıdır. Ben birçok yerler gördüm ki, ajansları bile yollarda, postalarda kalıyor. Ajanslar her yere gitmiyor. Ya telgrafhanede veya masalarda kalıyor. Halk okuyamıyor. Giden yerlerde de şuraya buraya bırakıveriyorlar. Matbuatın ehemmiyeti inkâr edilemez. Memleketin medenileşme derecesi ve kamuoyu nedir? Bunu dahile ve harice anlatacak, matbuattır. Şimdiye kadar harice karşı memleketimizin gulyabani ve barbarlar memleketi gibi kalmasının sebebi matbuata ehemmiyet vermediğimizdendir. Matbuat erbabını himaye lazımdır.

Matbuat ve Hükümet

Basri Bey: Zatıâlinizden istirhamımız, evvelemirde telgrafçıların halidir. O adamlar asri matbuatın ehemmiyetini anlamadan gazete çıkarılamaz. Hükümet de bize aykırı gözlerle bakıyor. Matbuatı yalnız eleştiri yapar zannediyorlar. Bu hususta bir tamim yapılırsa çok iyi olur. Misal arz edeyim: Üç sene evvel bendeniz Kurultay gazetesini çıkarıyordum. Evvela hükümetten müşkülat gördüm. Hatta sizin ilk beyannameniz çıktığı zaman bendeniz "Sancak Altına" başlığıyla yazmıştım. Hüküimet köylere göndermedi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Buyurduklarınızı nazarı dikkate alırım.

Basri Bey: (Devamla) Bakınız Paşa Hazretleri! Ankara buraya 12 saattir. Halbuki bir ajans üç gün sonra geliyor. Sonra ajanslar esaslı malumat da vermiyorlar. Ajanslar Londra'nın, bilmem nerenin havadisleriyle doluyor. Sonra ajans meselesi telgrafçıların lütfuna kalmıştır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bizi ajanslar vasıtasıyla daha ziyade malumattar ederse çok iyi olacaktır. Bir de himaye meselesi vardır. Şimdiye kadar bir teşvik görmedim. İlk gazetem dört yüz kadar çıkıyordu. Sonra İsmet Paşa Hazretleri'nin himayesiyle yedi yüze kadar çıktı. Matbuat Müdüriyeti de bizi himaye ederse çok iyi olur. Gazeteleri, mülki memur reisleri, eleştiriye aittir zannediyorlar. Müsaadenizle bir misal arz edeyim. Bendeniz Yenigün ve

Hâkimiyet[1] *muhabiriyim. Hâkimler aleyhinde bir şey yazmadım ve bilhassa müddeiumumi*[2] *kendisini eleştirdiğimiz için aleyhimizde dava açtı.*

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Milli hükümetimiz ve onun hakiki siyasetini takip eden reisleri[3] sizin tasvir ettiğiniz zihniyette olmamak lazımdır ve gazetelerden korkmamak icap eder. Mevcut mülkiye reisleri bu zihniyettedir. Gazetelerin eleştirilerine gelince; gazeteler mevcut kanunlar dairesinde hürdür. Fakat kanunun haricine çıkarlarsa kanuni mesuliyete maruz kalırlar.

Matbuat da kanun dairesinde hürriyetinin saklı olduğuna emin olunca şu veya bu zatın veya memurun bir gazeteyi mahkemeye vermesinden korkmamalı! Mahkemeye sizi vermişlerse kanun haricinde yayın yapmanızdan olacaktır. Kanunun kapsamını pek iyi bilirsiniz. İlmi ve içtihadi eleştiriler için bir kimsenin bir şey demeye hakkı yoktur. Şahsi eleştiriler de haklı noktalara yönelik olmalıdır.

Bidayet Reisi[4] *Cevdet Bey: İki kelime müsaade eder misiniz, Paşa Hazretleri!*

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Münakaşanızı dinleyemem. Gazeteciler, Türkiye dahilinde milletin fikirlerini aydınlatacak ve kamuoyunu bariz bir surette tecelli ettirecek mesailerinde tamamen serbest olmalıdırlar.

Eskişehir Adliyesi

Bidayet Reisi Cevdet Bey: Paşa Hazretleri! Türkiye hâkimleri hiçbir kuvvetten çekinmezler. Kanundan kuvvet alarak hüküm icra ederler. Arada görüş ihtilafı vardır. Basri Bey kardeşimiz Ankara'dan eski Maarif Vekili Vehbi Bey'in treni ile gelmiş ve tren yolculuğu hakkında bir yazı yayımlamış. Bu yazıda "Polislikten atılmış birisinin sesi yükseldi" demiş. Ve şimendifer müstahdemlerinden biri o kelimeyi üzerine almış, dava etmiş ve dava bendenizin mahkememe geldi.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Ben, hükümetimiz memurlarının, herhangi sınıf ve şubeden olursa olsun, hükümet adamlarının, adalet ve hakka dayanan mesleğinizi tam bir sadakatle takip ettiklerine eminim. Beyefendiye dedim ki, sizin mahkemeye sevkiniz kanun haricinde yayın yapmanızdan olacaktır ve hakikat mahkeme incelemesi neticesinde meydana çıkar. Adliye reislerinin ve memurlarının ve mahkemelerin mevcut kanunların icaplarını yapmak mecburiyetleri tabiidir.

Bununla beraber, mahkemelerden ve hâkimlerden memnuniyetsizlik işitilmemelidir.

1 *Hâkimiyeti Milliye.* (Y.N.)
2 Müddeiumumi: Savcı. (Y.N.)
3 "Reisleri" sözcüğünün aslı olan "rüesâsı" sözcüğü yerine, *Hâkimiyeti Milliye*'de "taşra memurini" (taşra memurları). (Y.N.)
4 Bidayet mahkemesi, yani ilk mahkeme reisi. (Y.N.)

Mecelle

Bidayet Reisi: Bendeniz hukuki fikrimi arz edeyim. Malumu âliniz, Cevdet Paşa'nın Mecelle'si memleketimizde tatbik ediliyor ve bunun esası fıkıh hükümlerimizden ve şeriattan alınmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Cevdet Paşa Mecellesi'nden, Mecelle'nin fıkıh hükümleri esaslarına dayandığından bahsediyorsunuz, en ziyade dayandığı esas kural nedir?

Bidayet Reisi (Devamla): Kur'anı Kerim'dir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Cevabınızı kolaylaştırayım, zaman ile hükümlerin değişmesi...

Kanunların Değiştirilmesi Lüzumu

Bidayet Reisi (Devamla): Evet efendim, zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi inkâr edilemez. Mecelle yapılırken o zaman için insanların işlerine en uygun olanlar konulmuş. Halbuki gitgide ihtiyaç başkalaşmıştır ve bu ihtiyaçlar eldeki esaslar ile tatmin olunamıyor. En mühim meseleler eldeki kanunların çok dar olmasından ve hâkimlerin mevcut kanunla iş görmesi mecburiyetinden ve kanunların da ihtiyaçlara kâfi bulunmamasından doğmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Ne yapalım?

Bidayet Reisi (Devamla): Bütün kanunlar, toplumsal hayatımıza ve memleket ihtiyaçlarına göre tanzim edilmelidir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Evet! Toplumsal, iktisadi hayat ve medeniyet âleminin ulaştığı derecelere göre ıslah lazımdır. Bizim milletimizin adalet hususundaki derecesi hiçbir vakitte başka milletlerden aşağı kalmamıştır. Belki onlardan ziyade adaleti tecelli ettirmiştir. Biz en ileri ve medeni devletin kanunlarına eşdeğer ve benzer kanunlar yapabiliriz. Eski ihtiyaçlara göre yapılmış şeyleri ihtiyaç ilerledikçe yenilemek lazımdır. Noksan vasıtalarla arzu olunan şeyleri temin etmeye imkân yoktur.

Bidayet Reisi: Âdet muhkemdir, diye bir kaide vardır. Kanunları o daire dahilinde ıslah lazımdır.

Islahatta Reislerin Rolü

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Gerek zatıâliniz ve gerekse arkadaşlarınız bu vaziyeti bariz misallarle herkese anlatmalıdır ve bilhassa hukuk mütehassısları bir an evvel

ihtisaslarının emrettiği vazifeyi yapmak için kanunlarımızın ıslaha muhtaç olduğunu takdir ve bu hususta mesai sarf etmelidir.

Bidayet Reisi: Refik Şevket Bey zamanında bizden bazı düşünceler sorulmuş idi. Eğer vekâletler böyle sorular sormak lütuf ve tenezzülünde bulunacak olurlarsa biz her gün halkla, köylülerle temasta bulunduğumuz için bizim fikirlerimiz daha verimli ve daha faydalı olur ve bu suretle yapılacak ıslahat da milletin ihtiyaçlarını karşılar.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu sözleri beğenmiyorum. Siz vekillerin sormasını bekliyorsunuz. Halbuki hayır! Sizin görüşünüzü, fikrinizi, içtihadınızı sormadan yazmak vazifenizdir. Vekilinizin ne sorduğunu bilmiyorum. Fakat ben bir buçuk ay evvel beyanatta bulundum ve dedim ki, barıştan sonra memleketimizde yapılacak mühim meseleler vardır. Bunun için esaslı bir program lazımdır. Bu program şahsi olmasın. Bütün memleketin programı olsun ve dolayısıyla bütün vatandaşlarımızın nasıl bir esas dahilinde yürümek lazım olduğuna dair görüşlerini soruyorum. Cevap vermediniz! Eğer bu görüşleri bir raporla bildirirseniz, şimdiden teşekkür ederim.

Bidayet Reisi: Estağfurullah, Paşa Hazretleri! Hizmet vazifemizdir, amadeyiz. Emin olunuz ki, devletlilerinin hitabına birçok arkadaşlarım cevap verecektir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Teşekkür ederim.

Eskişehir Halkının Milli Mücahededeki Fedakârlığını Takdir

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Efendiler! Eskişehir'i ve Eskişehir halkını çoktan tanırım. Mücadeleye başladığımız ilk zamanlarda bir taraftan Yunanlılar İzmir'e çıkmışlardı. Diğer taraftan İstanbul'da halife ve padişah namı altında bulunan zat birçok heyetler tertip ederek her tarafa saldırdığı gibi buraya da Hamdi Paşa'yı göndermişti. Ve onun dayanağı olan bir İngiliz kuvveti de burada bulunuyordu. Eskişehir halkı, içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizim de elimizde kuvvet bulunmadığı zaman çok büyük vatanperverlik, milliyetperverlik ve azim ve kahramanlık göstermiştir. Ankara'dan Ali Fuat Paşa tek başına buraya gelmiş ve bura halkı dahili ve harici kuvvet haline dönüşmüş olarak kendine iltihak etmiştir. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti atılmıştır.

İşte Eskişehir halkı bu güzide vasıflarla bezenmiş bir halktır.

Eskişehir halkı bize çok yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımları ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi yapıyorum.

Ondan sonra askeri harekât icabı olarak ordumuz Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık yüklemek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık büyük zayiatı icap ettiriyordu. Fakat ordu, mevcudiyetini kurtarmak için ve mevcudiyetini kurtardıktan sonra bu zayiatı telafi eylemek üzere bu fedakârlığı istedi ve Eskişehir bu netice ile bir felakete uğradı. Bu felaket, düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası

haline koyması idi. Bugün düşman atıldı. Buranın zayiatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış, yıkılmış, ahali zarara uğramıştır. Bu, bütün millet için fedakârane bir hareket idi ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi, tebrik ederim. *("Teşekkür ederiz" sesleri.)*

Mutasarrıf Bey'in ve diğer arkadaşların izahatına göre ve kendimin gördüğüme göre, halk aydın ve faaldir. Toprak verimlidir. Az zamanda zayiatı telafi ve bu fedakârlıklarıyla iftihar edecektir.

Lozan Konferansı

Barış Konferansı ve neticeleri hakkında hükümetimize delege heyetinden resmen gelen malumat gazetelerle yayımlanmaktadır. Ben tekrar izahta fayda görmem. Ben de şahsen meseleyi takip ediyorum. Gördüğüm zemini ifade için diyebilirim ki, Lozan Konferansı basit bir meseleyi hal ile iştigal etmiyor. Yeni Türkiye devletinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üç buçuk senelik meselesini hal ile iştigal etmiyor. Lozan Konferansı başlangıcı pek eski olan bir mücadelenin derin safhalarını tahlil ederek, bunu neticeye bağlamaya çalışıyor. Şüphe yok ki, karışık bir dengeyi bariz bir neticeye ulaştırmak kolay değildir. Dahası karışık hesapların faili de biz değiliz. Düşmanlarımız yalnız bize ait hesapları sormak gibi iyi, adli, insani bir zihniyete sahip olsalardı mesele iki günde biterdi. Fakat öyle işe başladılar ki, asırların birikmiş meselelerini bizden soruyorlar.

İtilaf devletleri olumlu bir neticeye varmayı arzu ederlerse, mutlaka eski zihniyetlerini bırakmak ve insani bir zihniyetle görüşmek mecburiyetindedirler. Bu yön hakkında kati bir ifadede bulunmak şimdilik mümkün değildir. En doğru hükümler fiili eserlerin tecellisinden sonra verilmelidir. Bu tereddüt baki kalmak şartıyla barış müzakeresi mümkündür. Bütün milletçe arzu edilmektedir ki, barış olsun! Hakikaten bu barışın teessüsü hem cihanın menfaatı, hem de bizim menfaatlarımız icabıdır. Biz evvela kendi menfaatımıza aykırı olan ve bütün cihanın huzurunun bozulmasına sebep olan harbin devamına taraftar değiliz. Böyle olduğumuzu şimdiye kadar defalarca ilan etmiş ve hatta ispat eylemiş olduğumuza kaniiz!

Eğer medeniyet cihanı fikrini düzeltmeyenlerin fikirlerinin düzeltilmesine çalışırsa barış olmasına mâni kalmayacaktır. Fakat bu samimi arzularına rağmen harpte ısrar ederlerse, milletimiz bunu mukadder ve zaruri sayarak şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daha büyük azim ve iman ile bu mukadderata tabi olacağız ve neticesinde bugünkünden daha iyi semereler toplayacağımıza emniyetimiz berkemaldir. Milletimiz ve bağımsızlığımız için hayırlı olacağına eminiz.

Yeni Hükümet Şeklimiz

Efendiler! Bizim bugünkü kuvvetimizin ruhu ve aslı, yeni şeklimizdedir. Arzu buyurursanız biraz izah edeyim: Biz bugün doğrudan doğruya milletin ruhuna, vicdanına, eğilimlerine uygun olan maddi ve esaslı noktalara dayanıyoruz. Hükümeti-

miz bir şahsın görüşüne tabi olmaktan uzaktır. Hükümetimiz şahsi görüşlerin elde edilmesine alet olmakta değildir.

***

Osmanlı Tarihi ve Padişahlar Siyaseti

Efendiler! Osmanlı tarihini incelersek görürüz ki, bu bir millet tarihi değildir. Milletimizin mazideki halini ifade eden bir şey değildir. Belki milletin başına geçen birtakım insanların hayatlarına, ihtiraslarına, teşebbüslerine ait bir hikâyedir. Bu böyle olmakla beraber, bütün bu devirlerde devlet namına belli bir siyasi istikamet yoktu. Belki devletin ve milletin başına geçen insanların kendilerine mahsus siyasetleri vardı veyahut hiç siyasetleri yoktu. İzah için misal arz edeyim: Mesela, Fatih Sultan Mehmet'in siyaseti ne idi? Bunu izah ederken zannolunmasın ki, bu siyaseti açık surette ifade eden tarihi belgeler vardır. Biz bu siyaseti onun fiili harekâtından çıkaracağız. Fatih Sultan Mehmet kendi ecdadının tesis etmiş olduğu Osmanlı devleti ile Selçuklu devleti tacı mirasına konmuştu ve İstanbul'un fethiyle Doğu Roma İmparatorluğu mirasına da konmuştu. Bundan sonra batıya doğru genişlemek istiyordu. Fatih arzu ediyordu ki, Roma'yı da alsın ve Batı Roma İmparatorluğu tacını da başına koysun!

Birçok Avrupa memleketleri zapt olundu. Fakat oralarda İslam unsurları yoktu. Muhtelif milletler vardı. Denilebilir ki, Fatih'in siyaseti bir Batı siyaseti idi. Ancak harici siyasette kuvvetli olabilmek için kuvvetli bir dahili siyaset lazımdır. Fakat Fatih Sultan Mehmet kuvvetli bir dahili teşkilat nasıl vücuda getirebilirdi? Memalik-i şahanesi sekenesi[1] muhtelif unsurlardan meydana geliyordu. Dolayısıyla onlara ayrı ayrı teşkilat ve imtiyazlar lazımdı ve öyle yapıldı ve böyle bir zemine dayanarak bütün Avrupa'yı istilaya kalkıştı. Fatih, bu siyaseti çok akıllıca ve ihtiyatla takip ettiğinden, az çok muvaffak olmuştur. Ancak bir siyaset, bir devlet ve millet siyaseti olmadıkça payidar olamaz. İnsanların hayatı kısadır. Fatih'in vefatından sonra Beyazıd başka bir siyaset takip etti. Bu siyasetin rengini ifade mümkün değildir. Beyazıd çok dine bağlı ve Allah korkusu taassup derecesinde idi. Fatih'in siyasetini takip etmedi.

Sonra Yavuz Sultan Selim geldi, o da başka bir siyasete yöneldi, Batı siyasetini bıraktı. Doğu siyaseti.. İslam birliği siyasetini takip etti. İran istikametinde nüfuz ve iktidarını gösterdi ve Mısır seferi neticesinde de hilafeti aldı. Görüşü, İslam birliği idi. Fakat bu siyaset de bir devlet siyaseti olarak tespit edilmediğinden, vefatında yerine geçen Süleyman-ı Kanunî başka bir siyaset takip etti. Yani hem Doğu hem Batı siyasetini takip eyledi. İki cepheli bir siyaset...! Fakat bu işler için sarf olunan asli unsurun kuvveti, kudreti buna kâfi mi idi? Değil miydi? Bunları düşünmedi. Karışık ve muğlak bir siyaset takip etti. Belli başlı dört sultandan başka diğerlerini nazarı itibara alırsak onların hemen hemen hiçbir siyaset takip etmedikleri görünüyor.

1 "Osmanlı ülkesinde oturanlar" anlamında. (Y.N.)

Yeni Türkiya'nın Siyaseti

Takip olunması makul olan siyaset, milletin tabii kabiliyet ve ihtiyacıyla orantılı olanıdır. Bizim için ne İslam birliği ve ne de Turanizm mantıki bir siyaset mesleği olamaz inancındayım.

Artık Türkiye'nin devlet siyaseti, milli sınırı dahilinde hâkimiyetine dayanarak bağımsız yaşamaktır. Bugünkü milli hükümetimizin hareket esası budur.

Hükümetimizin Şekil ve Mahiyeti ve Teşkilatı Esasiye Kanunu

Bu noktada bir şey hatırıma geldi: Bizim hükümetimizin şeklini ve mahiyetini anlamayanlar veya anlamak istemeyenler vardır. Bu tereddüdü gidermek için Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ruhunu iyi tahlil etmek lazımdır. Hakikaten Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun bilhassa bazı maddelerinin bilinmesi elzemdir. Mesela, birinci maddeyi beraber inceleyelim ve tahlil edelim: Madde, iki fıkrayı ihtiva ediyor; *"Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir"* birinci fıkradır. Efendiler! Bilirsiniz ki, irade denilen bir şey vardır. Bir insanın iradesi olduğu gibi, insanlardan meydana gelen herhangi bir toplumun da iradesi vardır. İrade; vicdanın eğilimi, arzusu demektir. Yani bu manevi bir şeydir. Külli iradeyi yaratana bırakarak şeriat lisanı ile ifade etmek isterseniz buna cüzi irade deyiniz![1] Bu manevi olan iradenin tecellisi için bir vasıta lazımdır ve vardır ki, ona hâkimiyet derler!.. Hâkimiyetine sahip olmayan bir insan veya bir toplum hiçbir vakit iradesini kullanamaz! Hâkimiyetini herhangi birisine veren bir insan kendi iradesinin kullanılacağından ve tatbik olunacağından emin olamaz. Bunun için insanlar, milletler kendi iradelerini, kendi vicdanlarının eğilimlerini icra ve tatbik etmek isterlerse hâkimiyetlerini mutlaka ellerinde tutmak mecburiyetindedirler. Şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talih ve mukadderatını başka birisinin eline terk etmesinden çıkmıştır.

Harbi Umumi'ye Nasıl Girdik

En yakın bir misali hatırlayalım! Mesela Harbi Umumi'ye girmede milletin iradesinin alakası var mıydı? Millette Harbi Umumi'ye girmek için kalpten eğilim var mıydı? Ben zannediyorum ki, yoktu. Çünkü Harbi Umumi'ye girmeden evvelki devirlerin her biri bir felaketle neticelenen safhalar ile dolu idi. Kati zaruret olmadıkça millet istemezdi ki, harp olsun! Bununla beraber, harbe girmiş ise kabahat kendisinin değildir diyebilir miyiz? Hayır! Kabahat, ne yazık ki, kendisindedir. Çünkü hâkimiyetini başka ellere vermiştir!

1 Bilindiği gibi İslamda külli irade, Allah'ın bütüne ilişkin iradesini ifade eder. Cüzi irade ise, bireylere ait olan kısmi iradedir. (Y.N.)

Cihan Harbinde Türkiye'de Harbin İdare Tarzı

Muharebeye girdikten sonra da ordularımızın Romanya'da, Makedonya'da meşgul edilmesiyle, İran vahalarında ve Kafkas dağlarında perişan edilmesiyle milletin iradesinin alakası var mıydı? Bittabi hayır! Fakat bunlar hep vaki oluyordu! Çünkü millet hâkimiyetini kendi elinde bulundurmuyordu.

Mütareke Devri ve İşgal Faciaları

Harbi Umumi'den sonra iyi kötü bir mütareke yapıldı ve bu suretle az çok milli izzetinefis kurtarıldı zannediliyordu. Fakat sonra Kilikya düşman tarafından işgal edildi, Çanakkale ve İstanbul'a düşman girdi. İzmir, Yunanlıların hücumuna maruz kaldı. Bu nasıl oldu? Şu suretle oldu; millet hâkimiyetine sahip değildi ve millet hâkimiyetini gasp edenler milletin iradesini değil, kendi iradelerini tatbik ediyorlardı. Düşmanla beraber hareket ediyorlardı!

Pekâlâ biliyorsunuz ki, başladığımız mücadelenin başlangıcında millet yekdiğeri ile boğazlaştı. Kan döküldü. İstanbul'dan ta Ayaş'a kadar yerlerde, Konya'da. Yozgat'ta birçok yerlerde feci sahneler oldu. Bu gaflet nereden geliyordu? Senelerce ve asırlarca hâkimiyetini kullanmamaktan ve hâkimiyetini kullananların aldatmalarına alışagelmekten ileri geliyordu.

Ferdi Saltanat

Bu kadar acı tecrübeler geçiren milletin –ki artık namus ve hayatını muhafazaya karar vermiştir– bundan sonra hâkimiyetini bir şahsa vermesi katiyen mümkün olmayacaktır.

Milli Hâkimiyet ve Tatbik Vasıtaları

Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ve milletin kalacaktır. Sonraki cümlede: idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve fiilen idare etmesi esasına dayanmaktadır denilmektedir. Bundan, bütün millet fertleri işini gücünü terk ile devlet idaresiyle uğraşacaktır, manası çıkarılmasın! Bu bittabi fiilen mümkün değildir. Hakikaten bugünkü toplumsal hayatın, vatanlarının genişliği ve hayatın devam ettirilmesinin teminindeki işlerin çokluğu nazarı dikkate alınırsa buna hem imkân ve hem de lüzum yoktur. Maddedeki ikinci fıkra; idare usulündeki prensibimizi ifade etmektedir. Buna göre millet mukadderatına yalnız ve ancak millet hâkim olacaktır. Milleti temsil eden, milli iradeyi millet namına sınırlı ve belli bir zaman için manevi şahsiyetinde tecelli ettiren Millet Meclisi dahi en nihayet millet tarafından yenilenmeye maruzdur. Aslolan millettir. Hâkimiyet onun olduğu gibi, idare hakkı da onundur.

Bizden evvel, bugünün yeni Türkiye devletinden evvel, Osmanlı devletine ve daha evvel Selçukî devletine ve böyle maziye yürüdüğümüz zamanda bunların da öncesindeki devletlerde görülen idare şekli, mutlakiyet idaresi idi. Son zamanlarda Osmanlı hükümeti ismen meşrutî oldu. Selçukîlerin tükenişinden sonra, Anadolu'da küçük ve muhtelif idare tarzları arasında yalnız Ankara'da bir cumhuriyet idaresine tesadüf ediyoruz.

Hükümet Şekilleri

Bütün cihan tarihinde ve bugün de dünya yüzünde mutlakiyet idaresine, meşrutî idareye tesadüf ediyoruz; bir de cumhurî hükümetler görürüz.

Kuvvetler Birliği

Bildiğimiz meşrutî ve cumhurî hükümetler teşkilatı, kuvvetler ayrılığı esasına dayalı kabul edilmektedir. Biz kuvvetler birliği esasına dayanarak hükümet tesis ettik.

Bu iki teoriden hangisinin doğru olduğunu ve hangisinin milli hâkimiyeti daha iyi temsil ettiğini burada izah etmeyeceğim. Meclis'te söylediğim bir uzun nutukta bu hususta görüşümü tespit etmiştim. Bence hakikatte kuvvetler ayrılığı yoktur; kuvvetler birliği vardır. Şer'i hükümlere uygunluk noktasından değerlendirmek isterseniz, hatırlatayım ki, bizim şer'i hükümlerimizde belli bir hükümet şekli ifadesi yoktur. Cumhuriyet, mutlakiyet şekilleri gibi bir şekil tespit olunmamıştır ve din uleması zamanına göre en müstebit hükümdarların hükümetlerine meşru demişlerdir.

Şeriata Göre Hükümet Esasları

Kur'an'ın naslarına[1] ve Peygamber'e ait hadislere göre hükümetin yalnız esasları ifade olunmuştur. O esaslar şunlardır: Meşveret, adl, ulü'l-emre itaat.[2]

Devlet idaresinde danışma çok mühimdir. Bizzat Cenabı Peygamber dahi danışarak iş yapmak lüzumunu söylemiştir. Ve kendisi bizzat öyle yapmıştır. Bundan başka "ve şâvirhum fi'l-emri"[3] diye Cenabı Hakk'ın da kendisine hitabı vardır. Zâtı Peygamberi'ye teveccüh eden bu emrin ondan sonra gelenleri kapsayacağından şüphe yoktur. Meşveretsiz hükümet gayri meşrudur. Adaletin lüzumunda ittifak tabiidir. Kanun koyucuya itaat ise cem'îdir; bir ferde itaat demek değildir. Herhangi bir işte erbabı hallü akd[4] olan seçkin vasıflardaki insanlar kastedilmektedir. Bu sebeble milletin seçimine mazhar ve mutemet olan temsilcilerinden, vekillerinden meydana gelen manevi şahsiyet en

1 Nas: Delil olarak gösterilen ayet. (Y.N.)
2 Meşveret, adl, ulü'l-emre itaat: Danışma, adalet, kanun koyucuya itaat. (Y.N.)
3 "Danışınız". (Y.N.)
4 Çözüm ve anlaşma erbabı anlamındaki bu terim, nüfuz ve itibar sahibi seçkinleri ifade ediyor. (Y.N.)

büyük makamdır. Yüce kudret onda tecelli etmiştir. Ona ve onun işleri yürütmede vazifelendireceği ve vekil edeceği zevata itaat lazımdır.

Millet Meclisleri ve Devam Müddetleri

Milletler, hâkimiyetini geçici dahi olsa bırakacağı meclislere dahi lüzumundan fazla emniyet ve itimat etmemelidir. Çünkü meclisler dahi istibdat yapabilir. Ve bu istibdat şahsi istibdattan daha tehlikeli olabilir. Bunun için meclisler belli ve sınırlı zamanlarda yenilenir. Bu sayede milli hâkimiyet daha emin esasa ve şartlara bağlanmış olur. Meclisler makul haddinden fazla uzun müddet devam ederse, bu takdirde vekillerle müvekkiller arasındaki görüşler birbirinden ayrılmaya ve bağlar çözülmeye başlar. Nihayet vekiller başka şey, müvekkiller başka şey düşünmeye başlarlar.

Efendiler! Meclisler belli devre içinde vazife yaparken dahi vekillerle müvekkiller arasında aslolan meselelerde ihtilaf vuku bulamaz mı? Bu da uzak değildir. Meclislerin öyle kararları olabilir ki, o kararlar cidden milletin hayatına tedavi edilemez zararlar verebilir. Bu da başlı başına bir meseledir. Bu hususta da kanuni tedbirler lazımdır. Millet her ihtimale karşı hâkimiyetini muhafazaya mecburdur. Bu hususta teamül tekrar genel oya müracaattır. Bugünkü meclisimiz milli hâkimiyetin âşığıdır. Bundan sonrakilerin de öyle olacağına şüphem yoktur. Bunlar elbette bu gibi tedbirleri iyi bilirler.

Efendiler! Milletin yegâne temsilcisi olan, yüce kudreti manevi şahsiyetinde toplayan bir meclisin ayrıca vazifelerini tespit ve tayine ihtiyaç olmadığı fikri hatıra gelmektedir. Halbuki Teşkilatı Esâsiye Kanunu'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin vazifeleri cümlesinden olmak üzere birtakım hukuku esasiye[1] ifade olunmuştur. Bunun sebebini izah edeyim:

Malumu âlileridir ki, Osmanlı devletinin terk edilen esasında, bu gibi hukuk padişah ve halife denilen zata verilmişti ve bu zat o hukuku öyle kullanmıştır ki, neticede millet sefalete mahkûm bir hale ve memleket baştan nihayete kadar baykuş yuvası haline gelmiştir. Bu hukuku esasiyenin artık hiçbir şekil ve surette millet tarafından bu gibi adamlara verilmesine imkân olmadığını ve Millet Meclisi uhdesinde kalacağını ifade için özel madde halinde belirtilmiştir. Türkiye halkının şer'i hükümleri Büyük Millet Meclisi tarafından infaz olunur ve bunu yapmak için hiçbir makama ihtiyaç yoktur.

Hilafet Makamı

Millet, saltanatı kendi uhdesine aldıktan sonra Müslümanların genelini kapsayan bir hilafet makamı vardır. Bu hilafet makamının mevcudiyeti ile Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin olumlu ve değiştirilemez salahiyetleri bir çelişki teşkil etmez mi? Bu meseleyi iki bakımdan değerlendirebiliriz: Birisi siyasi ve idari, diğeri ilmi ve dini bakımdan..

1 Anayasa hukuku kuralları. (Y.N.)

Siyasi ve idari bakımdan söze hacet yoktur. Bağımsız bir Türkiye devleti varken ve milli hâkimiyet kayıtsız şartsız milletin uhdesinde iken başka bir görüş söz konusu dahi olamaz.

Türkiye, Halifeye Vazife ve Salahiyet Verilebilir mi?[1]

İlmi ve dini bakış açısına gelince, bizim hükümet şeklimiz şer'i ve dini hükümlerin tarif ettiği mahiyettedir. Halife yahut hilafet makamı yalnız Türkiye devletiyle ve Türkiye İslam halkıyla sınırlı bir makam olsa idi, o zaman mevcut olan şekil içinde bunun ifade tarzını düşünebilirdik. Fakat böyle değildir. Bu makam, bütün İslam âlemini kapsayan bir makamdır. Buna göre, o makama yalnız Türkiye halkının vazife ve salahiyet vermesi, takat ve salahiyeti haricindedir. Halife Hazretleri'ne şu veya bu şartlar dahilinde bir vazife verirsek, acaba onu yapabilir mi?

İslam âlemine bir göz atalım: Fas, Tunus, Cezayir, Trablus, Mısır, Hint ve bütün bu memleketlerde yaşayan dindaşlarımız vicdani hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına sahip değillerdir ki, herhangi bir makamın icrasını emredeceği hususları yapabilsinler. Bunun için evvela onları esaretten kurtarmak lazımdır. Yani İngiltere, Fransa, İtalya vs. devletlere harp ilan etmek ve bu harplerde muvaffak olmak lazımdır. Fakat iş bu kadarla da bitmez! Muvaffak olduktan sonra da bu İslam kavimlerin hilafet makamına tebaiyeti kabul eylemeleri veya cebren tabi kılınmaları lazımdır.

Efendiler! Cihanda hâkim olan idare usulü, milliyet esaslarına dayanan usuldür. İslam âleminden İran ve Afganistan devletlerini düşünün! Bunlar ki, bağımsızdırlar, acaba bu tebaiyeti kabul ederler mi?

Onlara cuma namazında hutbe okuyacak zatı halife seçecek derseniz onu asla kabul etmezler! Çünkü dahili hâkimiyetlerine müdahale kabul ederler. Bütün dünyaya zorla kabul ettirilmek mecburiyeti olan bir mesele için Türkiya halkını vazifelendirmek maddeten mümkün olmadığı gibi, caiz de değildir. Allah böyle bir şeyi bu milletten talep etmemiştir ve etmez de.. Dolayısıyla halifeye salahiyet ve vazife vermek milli hâkimiyete darbe vurmak demek olan bir zihniyeti kabul etmek demektir.

Bütün İslam âlemi tamamen hür ve bağımsız olduğu zaman bu mesele nasıl halledilmek lazım gelecekse, öylece halledilir efendim. Halifeye salahiyet vermek gayretiyle Türkiye hâkimiyetini zedeleyecek bir tarza ne din ve ne şeriat müsaade eder!

Cenabı Peygamber'in Hilafet Hakkındaki Görüşü

Hoca efendilerden soracağım! Cenabı Peygamber, benden otuz sene sonra hilafet olmayacak ve sultanlıklar olacak demişti. Bu hususta en kuvvetli bir hadisi şerif vardır ki, "El Hilâfete Min bad-î selasûne senetin", yani saltanat olacak, krallıklar olacaktır dedi. Krallık tabirini kullandı. Hz. Ömer hilafete geçtikten sonra kendisine Ha-

1 Başlık, tutanakta bu şekildedir. (Y.N.)

lifei Resulullah dendi. Kendisi minbere çıktı ve dedi ki, Halifei Resulullah olamam, ben müminlerin ve sizin emirinizim dedi. Bunlar bilindikten sonra görülüyor ki, hilafet makamının muhafazası İslam âleminin gelecekteki görüşüne yönelik bir siyasettir.

Hz. Peygamber'den Sonra İslam Âlemi

Efendiler! Bütün İslam âlemini bir noktadan idare mümkün değildir. Bunun en basit misalleri tarihte vardır. Cenabı Peygamber'in vefatından sonra ve Hz. Ali'den itibaren hangi devir vardır ki, yalnız bir halife hükümet icra edebilmiştir?!

Bir tarafta Abbasi hilafeti, bir tarafta Emevi hilafeti... Bugün dahi Fas'ta, şurada burada kendine emir ül-müminin diyen din reisleri mevcuttur. Asya'da, Avrupa'da, velhasıl muhtelif iklimlerde yaşayan insanların milli ve muhite ait ananeleri başka başkadır. Ve onların bir yerden sevk ve idareleri ilmen ve fennen mümkün değildir. Dolayısıyla bu meselede tereddütlü olanlara açık bir lisanla anlatmak lazımdır ki, Türkiye devleti ve onun hükümeti bu milletin saadetini temine fazlasıyla kâfidir.

Zannediyorum ki, çok zamanınızı aldım, daha fazla konuşmak hakkını başka zamana bırakırız. Yalnız şunu ilave edeyim ki, bugünkü hükümet iyi midir? Fena mıdır? Her hükümet hem iyidir, hem fenadır; hükümetin iyi veya fena olduğunu anlayabilmek için hükümetin teşekkül maksadını aramak lazımdır.

Maksat, hükümet teşkil eden milletin huzur ve rahatını temindir.

Eski Hükümetler - Yeni Hükümetimiz

Bunu temin eden her hükümet şekli iyidir. Şimdi bugünkü hükümet şekliyle evvelkiler arasında bir mukayese yapalım: Milli olmayan eski hükümet milletin refahını muhafaza etti mi? Gerçi eski hükümetler sayısız yerler zapt etti. Fakat oralardan ricat ede ede bugün tespit etmeye uğraştığımız bir sınıra geldi. Zayiatımızın, yani eski hükümet tarzındaki zayiatımızın derecesini birkaç misal ile anlayabileceğiz. Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Yemen'de zayi olan Türk evlatlarının miktarı bir buçuk milyon raddesindedir. Afrika ve Suriye'nin muhafazası için feda edilen Türk evlatları da haddinden fazladır. Milletimiz baştan ayağa kadar çok fakirdir ve refah ve saadetten de uzaktır. İki üç sene evvel Samsun'da halk bir miting yapıyordu. Yabancılar halkın miting yapıp yapmadığını araştırdıktan sonra, hayır miting olmadı, birtakım hamal toplandı demişlerdi. Halbuki efendiler! Bunlar fakr ü zarurete düşmüş millet efradı idi. Milletin refah ve saadetini temin etmeyen hükümet zararlıdır, fenadır ve terki lazımdır. Fakat biz onu kolay terk edemedik ve millet ondan kurtulabilmek için çok fedakârlık yapmıştır ve daha çok fedakârlığa da lüzum vardır. Bugünkü hükümet şeklimiz iyi midir? İyidir!

Millet bu hükümeti tesis sayesinde tükenmiş bir devletten muvaffakiyetlerle taçlanan yeni bir devlet kurdu.

Millet bu hükümet şeklini kabul ile acaba mesut oldu mu? Bittabi henüz inkılap ve mücadele devrinde bulunulduğu için bu hususta çok söz söylemenin mantıki olmadığını hep takdir ederiz. Bununla beraber, bu gayeye varmak için lazım olan yolları şimdiden alakadarlar düşünmeye başlamıştır. Millet, şimdiden refah ve saadet yoluna dahil olmuştur. Bundan sonra da milletin ve hükümetin elbirliği ile sarılacağı bir sağlam ip bu gayeye varmayı temin edecektir. Efendiler! Bu muvaffakiyetleri Cenabı Hakk'ın bir affı ve artık bizi cezalandırmayacağına delil lütfu olarak kabul lazımdır. Bu lütfu bütün mevcudiyetimizle takdir etmezsek, bundan sonra emin olalım ki, hiçbir kurtuluş yolu bulamayız!

Hükümet Programı

Deminki sohbetimizde görüldüğü üzere, çalışmaya mecbur olduğumuz hususlardan en mühimmi iktisadiyattır. Çünkü millet fakr ü zarurette kaldıkça hiçbir şey yapamaz. Evvela, zengin olmalıdır, çünkü her şeyi yapan paradır. Evvelemirde iktisadiyata ehemmiyet vermek lazımdır. Millete verimli ve faydalı unsurlar yetiştirmek iktisadiyatın zaruretlerindendir. Bunun için de eğitime birinci ehemmiyeti vereceğiz. İktisadiyatta faydalı olabilmek için teoriler ve kuruntular ile vakit geçiştirecek zamanımız kalmamıştır. Bir millet ne kadar olgun ve ileri olursa olsun, yol gösterilmeye ve aydınlatılmaya muhtaçtır. Bundan kaçınamaz. Bu yol gösterme ve aydınlatma, millet içinde daha ziyade faal ve teşebbüslerinde muvaffak olmuş insanlar tarafından vaki olmak lazımdır. Mazide ve bugün olduğu gibi gelecekte de milletimizi refah ve saadete nail edecek yollar için aydınlatmalarda bulunmak milli ve vicdani vazifemizdir. Böyle bir vazifeyi yapabilmek için hâkimiyetine kıskanç olan bir millet içinde aynı suretle düşünen ve çalışan zevatın birleşmesi icap eder.

Halk Fırkası Teşkili

Ayrı ayrı yol göstermelerin toplamı kâfi değildir! Bütün bu yol göstermeleri bir teşekkül dahilinde yapmalıdır. Bunun için de benim düşündüğüm, barıştan sonra siyasi bir fırka yapmak ve ismine de Halk Fırkası demek.. Siyasi fırka mutlaka bir mücadele fikri ihtiva eder. Benim tasavvurumda milletin şu veya bu sınıfının menfaatlarını temin değildir.

Türkiye'de Ahali Sınıfları

Bu fikrimi izah edeyim: Bizim milletimizin ilk bakışta ayrılacağı sınıflar, çiftçi ve çobanlardır! Buna karşı olabilecek sınıflar hangileridir? Büyük arazi veya büyük ticaret sahibi olan insanlardan meydana gelen sınıflar olmak lazım gelir! Bunlardan

sonra küçük ticaret sahipleri ve demirci, doğramacı vs. gibi diğer esnaf vardır, amele vardır ve bunların haricinde aydın dediğimiz insanlar ve ilim adamları vardır. Milletimizi teşkil eden bu sınıfları birer birer inceleyelim! Büyük arazi sahiplerinin en çok arazisi ne kadardır? *("Otuz bin dönüm" sesleri.)* Bunlar kaç kişidir? Birkaç kişiden ibarettir. Şu halde, köylüyü yok edebilecek sınıf halinde bir kitle yoktur, bunlar ayrıca bir fırka yapacak halde değildirler.

Büyük tüccarların, orta tüccarların da miktarı nedir? Rica ederim, kaç tane milyonerimiz vardır? Biz şimdi zengin kabul edilen insanları fakir yapmaya çalışmaktan ziyade, fakirleri ve orta halde bulunanları zengin bir hale getirmeye çalışmalıyız! Köylülerimizin arazisini genişletelim, onları büyük arazi işletecek hale getirelim! Memleketimiz çok geniştir. Arazi tümüyle terk edilmiş bir haldedir. Sonra bizde kaç bin amele vardır ve bu amele ile tarlasında çalışan köylünün ne farkı vardır? Aydın sınıfla ilim adamlarına düşen vazife de halka yol göstericilik ve öncülük etmektir. Çünkü onların menfaatı da o noktadadır.

Kısacası; memleketimizde her zümreyi toplayan bir halk vardır ve bu halk bağımsızlığını, hâkimiyetinin muhafazasını istiyor. İşte milletin bu esas menfaatlarını temin için bir fırka lazımdır ve böyle bir fırkanın bütün milleti kapsayabileceğini ve bütün millete dayanabileceğini ümit ediyorum. Bu fırkanın programı sadece yalnız bir zatın kafasından çıkamaz. Onun için memleketimizin birçok kısımlarını tetkik ve ihtiyacını görmüş, Avrupa'daki ilerleme ve medenileşme derecesini tetkik etmiş zevattan istifade edilmek lazımdır.[1] Ben bu hususta millete hitap ettim ve ümit ederim ki, bir iki ay zarfında beni aydınlatacaktır.

Program yaparken hayallere de kapılmamak icap eder. Dolayısıyla biz haddimizi ve teşebbüsümüzde atacağımız adımın derecesini düşünerek program yapmalıyız! Bizim şimdiye kadar işlerimizdeki muvaffakiyetsizlik boş emeller ve hayaller peşinde dolaşmamızdandır. Maddiyat ve akla uygunluk dairesinde kalmalıdır, kuruntulara iltifat etmemeliyiz! Hedefe varmak için takip edeceğimiz yolu hissiyatımızla değil, akliyatımızla çizmeliyiz! Ufak bir nokta daha efendiler! Er geç bugünkü meclisimiz nihayet tarihi vazifesini tamamlayacak ve millete yeni vekillerinin seçilmesini teklif edecektir. Yani millet yeniden bir seçim devresine dahil olacaktır. Milletin bu seçimlerde isabet edebilmesi, gayenin, gelecekteki müşkül vazifelerin neden ibaret olduğunu ve olacağını nazarı dikkatte tutması ve vekillerini seçerken bu noktaları idrak etmiş ve liyakatli insanları seçmesi lazımdır.

Ben ve mesai arkadaşlarım bittabi bu hususta dahi millete yol göstermc ve aydınlatmada bulunmayı milli bir vazife sayarız ve zamanında bu vazife yapılacaktır.

Ancak gerek tavsiyede ve gerek seçimde mutlaka isabet edileceğini de farz etmek doğru değildir. Hele, henüz siyasi ahlak ve siyasi terbiyenin ciddi tecrübeye tutulmadığı bir toplumda...

Efendiler! Şimdiye kadar millete yapamayacağım bir şeyi vaat etmedim! Ben yapacağım dediğim zaman buna inanmayanlar vardı ve çoktu! Buna rağmen ben, hareket ettim. Görüyorsunuz ki, muvaffak olduk! Benim ve benimle çalışanların emniyc-

1 Cümledeki bozukluk belgeden kaynaklanmaktadır. Aslı şudur: "Onun için memleketimizin birçok aksamını tetkik ve ihtiyacını görmüş, Avrupa'daki terakkî ve temeddün derecesini tetkik etmiş zevâttan istifade edilmek lâzımdır." (Y.N.)

ti vardır ki, yeni hedeflerimize de muvaffakiyetle varacağız! Şimdiye kadar söylediklerimin çıkmış olması.. Bütün tasavvurlarımın beni tekzip etmemesi.. Milletin ciddi ve samimi olarak bana yardımcı ve destek olmasıyla mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla yeni gayelere varmak için de bu yardım ve desteğe mazhar olmaya ihtiyacım tabiidir. Onu benden esirgemeyiniz!

İstiklâl Gazetesi Sahibi: Paşa Hazretleri! Bir iki söz söylememe müsaadenizi istirham edeceğim.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Buyurun efendim!

İstiklâl Gazetesi Sahibi: Milli bağımsızlık tarihimizin, bütün tecellilerini baştan başa sizden dinledik. Vaktiyle zannederim, Fransa İnkılabı'nda millet kendi arzusuna uygun, kendi vekillerine kanunlar imza ettirmiştir. Biz de sizlerin vaat buyurduğunuz teşebbüslerinizin arkasından koşacağız. Emin olabilirsiniz ki, millet sizinle beraberdir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Bu münasebetle, beyan edeyim ki, Fransızlar, büyük inkılapta muvaffak olabilmek için hemen yüz sene çalışmıştır. Biz ise inkılabımızın üçüncü senesindeyiz. Kimse iddia edemez ki, bu inkılap da bir tepkiye maruz kalmayacaktır ve bunu her zaman varit görmek ihtiyatlı bir hareket olur. Bu üç senenin akıttığı kanların kifayeti için tepkileri doğduğu yerde boğmak lazımdır.

Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi: Eskişehirlilerin milli mücahedede gösterdiği fedakârlık hakkındaki takdirlere Eskişehirliler namına teşekkür ederim. Şimdiye kadar olan mesaide ve harekâtta hata olmadığını şu kanaatle arz ederim ki, daha önce bilvesile zatıâlileri milli müdafaamıza dair beyanatta bulunurken, Avrupalıların Yunanlılardan başka harp kuvveti tedarik edemeyeceklerine kanaatim vardır ve onları bir noktaya kadar çektikten sonra imha edeceğiz, demiştiniz. Bu, takip olunan gaye hususunda büyük etken olmuştur. Düşmanı öyle bir noktaya kadar çekerek milli yurdumuzda imha edildiğini gördüğümüzü söylemekle iftihar ederim. Milletin ilim ve irfan yolunda ve asrın ihtiyaçlarıyla orantılı olan tasavvurlarınızda muvaffak olunacağına eski beyanat ve ondaki isabetler güzel başlangıçtır. Ben buna şahit olduğumu riyasız arz etmek isterim.

Kadı Hüseyin Avni Efendi: Yüksek hitabınızın muhatabı olan arkadaşlarımız tafsil buyurduğunuz vaziyetlerle alakadardır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Millete söylenen sözlerden ve verilen vaatlerden ve hadisenin bizi tekzip etmediğinden bahsolundu. Hakikaten memlekete hizmet etmek isteyenlerin kalbi açık olmalıdır. Açık söylemelidirler. Milletle, milleti sevk ve idare eden insanlar açık kalple görüşmelidirler. Yapılacak şeyler olduğu gibi ifade olunmalıdır. Yoksa safsatalarla milleti aldatmak, ifsat etmek demektir. Şiarımız daima millete karşı hakikatleri ifade olmalıdır. Ve ancak bu tarz, milleti aydınlatmanın başlangıcı olabilir. Millete hakikati izah edenlerin, kendisinin de aldanmadığına emniyeti olmalıdır.

Arkadaşlar! Benim bütün hayatımda takip ettiğim meslek budur.

SERYAVER SALİH BEY'E*

(15 OCAK 1923)

Eskişehir: 15 (İmtiyaz sahibimiz tarafından) – Paşa Hazretleri validelerinin vefat haberini tebliğ eden Seryaver Salih Bey'e şu telgrafnameyi çekmişlerdir:

Verdiğiniz elim haber, beni çok üzdü. Merhumenin münasip bir tarzda defin merasimini yaptırınız. Cenabı Hak, millete hayat ve selamet versin.[1]

Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye,* 16 Ocak 1923, No: 714, s.1; Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve İnkılâp", *Milliyet,* 30 Kasım 1929, No: 1365 ve 9 Aralık 1929, No: 1374. Ayrıca bkz. "'Atatürk'e Ait Hatıralar' Salih Bozok Anlatıyor", *Cumhuriyet,* 5 Şubat 1939, s.5; *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları,* Derleyen: Dr. Utkan Kocatürk, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971, s.17. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

Milliyet'te belge şu açıklamayla yer almaktadır:

> "Bu defaki Eskişehir ziyaretinin Gazi için pek acı bir hatırası oldu:
> Şehre geldikleri gün, İzmir'de bulunan Seryaver Salih Bey'den (şimdi Yozgat Mebusu) bir telgrafname geldi. Telgrafta şu kara haber vardı:
> Paşa'nın İzmir'de hasta bulunan validesi vefat etmiş... [...]
> Gazi, bu kara haber üzerine bir müddet düşündü: Cenaze merasiminde bulunmak için hemen İzmir'e mi hareket etmeli?.. O halde tespit olunan seyahat programını değiştirmek, İzmit ve İstanbul civarında talim ve terbiye ile meşgul olan ordunun teftişlerini geri bırakmak, kısacası verilen emir ve kararlardan vazgeçmek lazım geliyordu. Başkumandan Paşa, bu yönü gerekli görmedi. 'Vatan vazifesinin yanında hiçbir hissin, hiçbir fikrin hükmü yoktur' dedi. Sonra da İzmir'de Salih Bey'e şu telgrafnameyi not ettirdi:
> [...]
> Dönüşte, bir istasyonda... Gazi Başkumandan, etrafını alan kumandan, subay ve halk ile görüşüyor. Arkada bir gürültü, bir çekişme var: Başı siyah bir yazma ile sarılı bir kadın, Gazi'ye doğru ilerlemek istiyor. İnzibat memurları mani oluyorlar. Kadın sertleniyor ve acı acı söyleniyor. Gazi, bunun farkına varıyor:
> -'Niçin bırakmıyorsunuz? Bırakınız gelsin. Belki bir derdi, bir diyeceği var!' diyor.
> Yol açılıyor. Kadın, Gazi'ye doğru geliyor. Müşfik gözlerini Gazi'nin yüzüne dikiyor, bir eliyle de omzunu okşuyor. Sonra da gözleri yaşla dolu, tıkanık bir sesle Paşa'ya diyor ki:
> -'İşittim ki, anan ölmüş.. Başın sağ ola!.'
> Gazi, üzüntü ve hislenmesinden biraz durakhyor, sonra da kadına şu cevabı veriyor:
> -'Evet, anam öldü. Fakat vatan anam sağ olsun!'" (Y.N.)

1 *Cumhuriyet*'te ve *Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları*'nda telgrafın başında şu kayıtlar bulunuyor: "Makine başında/ Dakika geciktirilmesi mesuliyet sebebidir/ 15.1.1339 [1923]/ Başkumandanlık Seryaveri Salih Bey'e". (Y.N.)

MEKECE, ARİFİYE VE SAPANCA'DA KONUŞMALAR*
(16 OCAK 1923)

İzmit, 16 Kânunusani 339 [16 Ocak 1923]

Mekece'de

Ahali bir askeri kıta tarafından karşılandılar ve sonra ahalinin hatırlarını sordular. Mektep çocuklarının azlığı nazarı dikkatlerini çekti. Muallimden çocukların 20 olduğunu ve köyün 35 haneden ibaret olduğunu öğrendiler. Muallime sordular:

-Galiba hep çocuklar mektebe devam etmiyor.

-Hayır, Paşa Hazretleri, çocuklarım zaten bu kadar!

Sonra Alay Kumandanı Kaymakam Cevad Bey'e, köylülere her hususta yardım ve kolaylıklarda bulunulması için emir buyurdular.

Arifiye'de

Burada Paşa Hazretleri özetini verdiğim şu nutku söylediler:

Lozan Konferansı'na delegelerimiz gitti. Konferans devam ediyor. İnşallah arzu ettiğimiz neticeyi alacağız. Gerçi düşmanlarımız çok çetindir. Memleketimizi bir sömürge haline getirmeye uğraşıyorlar. Fakat bu defaki delege heyetimiz her vakit karşılarına çıkanlar gibi değildir. Neticeyi emniyetle bekleyelim. Bu hususta hayatımıza kastetmekte inat edilecek olursa ordularımız hukukumuzu müdafaaya daima hazırdır.

Aynı zamanda şimdilik Lozan Konferansı bizim için ümitsiz bir vaziyette değildir. Biz barış arzu ediyoruz.

Evvela, barışsever olduğumuz için barışı arzu ediyoruz. İkinci olarak, devamlı muharebeler dolayısıyla memleket barışa, tanzim ve imara çok muhtaçtır. Fakat ba-

* *Hâkimiyeti Milliye*, 24 Ocak 1923, No: 721, s.1-2. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.52-54. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Arabaşlıklar *Hâkimiyeti Milliye*'den alınmıştır. (Y.N.)

rış olmayacak olursa yine mücadeleye devam edecek ve mutlaka memleket için elzem olan neticeyi elde edeceğiz. Bizim mücadelemiz bitmemiştir. Asıl barıştan sonra elbirliğiyle çalışmayı elden bırakmamak lazımdır. Karşımızdaki düşmanlar böyle çalışıyorlar. Tarihimizle müsbettir ki, şimdiye kadar nihayetsiz zaferler elde etmişizdir. Tarihimiz birçok parlak muzafferiyetler kaydeder. Fakat zaferle beraber her şey bırakılmış ve semerelerini toplamayı ecdadımız ihmal etmiştir.

Hoca Harun Efendi: Zatı devletleri gibi yüksek gayret ve iyi niyet sahibi kumandanlar ve rehberlerin sevkiyle halk her türlü fedakârlığa...

Gazi Paşa Hazretleri (devamla): Gösterdiğiniz itimada teşekkür ederim. Ancak emniyet ve itimat fiili eserlere dayanmalıdır ki, devamlı olsun! Ve devamlı olursa faydalı olur. Körü körüne itimatlar çabuk sarsılabilir. Tarihimiz geçmişte nihayetsiz muzafferiyetler kaydettiği için halk herhangi bir askeri harekâtın neticesine karşı itimat gösterebilir.

Ancak bu gibi muzafferiyetleri müteakip de halk daima ihmal edildiğini görmeye –geçmiş günlerin telkinleriyle– alışmıştır.

İşte bu bakımdan elbirliğiyle çalışmak ve halka şimdiye kadar kaçırılan fırsatların ve memleketin maruz kaldığı elim neticelerin yegâne saiki memleket ve millet işlerinin daima sınırlı bazı şahısların elinde oyuncak olmasından ve milli hâkimiyetin daima ihmal edilmiş ve atıl bırakılmış bulunmasından ileri geldiğini telkin etmeli ve milli hâkimiyete karşı vaki olacak en küçük bir taarruz ve tecavüzü büyük bir kahramanlıkla karşılamak lazım geldiğini yine elbirliğiyle ışık tutup aydınlatmalıyız. Halk, milli hâkimiyeti benimsemeli ve memlekette yegâne hâkim ve etkenin kendisinden ibaret olduğunu unutmamalıdır. Memleketimiz asıl barıştan sonra faaliyet ve fedakârane gayret ister.

Halk üç buçuk, dört seneden beri nihayetsiz gayret ve fedakârlık ve sarfiyatta bulundu. Ancak barıştan sonra birlikte göstereceğimiz faaliyet ve gayretlerdir ki, bu masrafların semerelerini toplatacaktır.

Memleket iktisaden çok gayrete muhtaçtır. İktisadiyatımızın ıslah ve tanzimine vereceğimiz ehemmiyet derecesinde memlekete bir refah temin edeceğiz.

Biz haddimizi bilir kimseleriz. Uçsuz bucaksız emel sahibi değiliz. Bugün esaret elemleri altında inleyen birçok dindaşlarımız vardır. Bunlar için de, kendi muhitlerinde bağımsızlıklarını kazanmaları ve tam bir bağımsızlık ile memleketlerinin refah ve yükselmesine gayret sarf eylemeleri en büyük temennilerimizdendir.

Paşa Hazretleri'nin bu nutku halk tarafından büyük bir dikkatle dinleniyordu.

Sapanca'da Şirin Manzaralar

Gazi Paşa Hazretleri evvela halkla görüştü ve hatırlarını sordu. Kız ve erkek mektepleri halk arasında bayrakları ve kıyafetleriyle şirin bir manzara gösteriyordu. Diğer taraftan çocuklar marşlar söylüyordu.

Müteakiben fırka subaylar heyetinin ayrı ayrı hatırlarını sordular. Kıtayı muayene ve teftiş ederken:

-Merhaba askerler, nasılsınız? İyi misiniz? *diyerek iltifatta bulundular. Birdenbire çelik aksi:*

-Merhaba Paşa Hazretleri, yaşa, yaşa, yaşa! nidası yükseldi ve hepimizin kalbi sevinçten titredi.

İSTANBUL'DAN GAZETECİLERLE İZMİT KASRI'NDA MÜLAKAT*

(16/17 OCAK 1923)

İzmit Kasrı
16/17 Kânunusani 1339 [16/17 Ocak 1923] Saat 9.5 Sonra

İstanbul Mebusu Adnan Bey
Halide Edib Hanım
Vakit Başyazarı Ahmet Emin Bey
Tevhidi Efkâr Başyazarı Velid Bey
İleri Başyazarı Suphi Nuri Bey
İkdam Yazarı Yakup Kadri Bey
Tanin Yazarı İsmâil Müştak Bey
Akşam Yazarı Falih Rıfkı Bey
İleri Muhabiri Kılınçzade Hakkı Bey

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Konuşacağımız esaslı meseleler ne ise evvela onları tespit edelim. Hangi noktaları öğrenmek istiyorsunuz?

Suphi Nuri Bey: Barış meselesini, seçimler meselesini..

İsmail Müştak Bey: İstanbul meselesini..

Yakup Kadri Bey: Halk Fırkası hakkında devletlilerinin görüşlerini...

Suphi Nuri Bey: Üçüncü, dördüncü derecede olmak üzere, hükümet merkezinin neresi olacağını..

* Meclis zabıt kâtipleri tarafından tutulan ve fotokopisi Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan zaptın fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Daha önce Anıtkabir Arşivi'nde olan asıl belgenin Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'ne devredildiği belirtilmektedir. Eski yazı zabıt, Sadık Perinçek, Erol Şadi Erdinç ve Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Mustafa Okan Baba tarafından okunmuştur.
İlk kez eksiksiz, düzeltilmiş metin ve eski yazı zabıtlar için ayrıca bkz. Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Yayına Hazırlayan: Sadık Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
Ayrıca bkz. Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve İnkılâp", *Milliyet*, 26 Kasım 1929-7 Şubat 1930; İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969; Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
Yukardaki konuşma hakkında daha fazla bilgi için bkz. elinizdeki ciltte, s.231, dipnot. (Y.N.)

Yakup Kadri Bey: Büyük Millet Meclisi'nde billurlaşan cereyanları da öğrenmek isteriz. Gruplar arasında fikir ihtilafları olduğunu işitiyoruz. Bu ihtilaflar ufak tefek mi? Yoksa esaslı şeyler mi? Haber alıyoruz ki, Meclis'te irtica ve ilericilik cereyanları var ve bunlar birbiriyle çarpışıyor, bu cereyanlar şimdiki halde Meclis'te ne derece kuvvetlidir?

İsmail Müştak Bey: Teşkilatı Esasiye Kanunu yeni Türk hükümetinin kati ve verimli şeklini temin ve tayin edecek kanun mudur?

Suphi Nuri Bey: Eski harp mesulleri cezalandırılacak mı, cezalandırılmayacak mı? Yani onları cezalandırmakla memlekette mesuliyet fikrinin hâkim olduğu gösterilecek mi?

Ahmet Emin Bey: Nüfus meselesi, muhaceret meselesi, mevcut nüfusu yaşatmak meselesi vardır. Harp ve sefalet yüzünden azalan nüfusun artması, hariçten muhacir getirilmesi ve mevcut nüfusu yaşatmak için ne gibi tedbirler alınacaktır.

Suphi Nuri Bey: Gelecekte yalnız mı yaşayacağız? Yoksa bir devletle ittifak mı edeceğiz?

Ahmet Emin Bey: Milli hâkimiyete karşı mücadele etmek meşru sayılacak mı? Sonra bizde memur meselesi vardır. Fırkalara mensup memurlarla devlete mensup memurlar vardır. Bir fırka iktidar mevkiine gelince diğer fırkaya mensup memurların çıkarılması icap edecek, halbuki bu suretle mütehassıs memurlardan istifade imkânı kaybedilmiş olacaktır. Bunlar hakkında bir tedbir alınacak mı?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: İstanbul'da hilafet ve saltanat meselesi söz konusu oluyor mu?

İsmail Müştak Bey: Gönüllerde söz konusu oluyor.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Ne suretle?

İsmail Müştak Bey: İstanbul'da memnuniyet ve memnuniyetsizlik meselesi vardır, halk kendisinin memnun edilip edilmediğini düşünüyor. Saltanat ve hilafet meselesi de halkın memnuniyeti ve memnuniyetsizliği suretinde söz konusudur. İstanbul halkının büyük bir kitlesini teşkil eden memurlar sınıfı bugün ümitsizlik içindedir.

Ahmet Emin Bey: İstanbul'da en muğlak mesele memurlar meselesidir.

Falih Rıfkı Bey: Memurların gelecekten ümitsiz bulundukları söylendi, hakikaten İstanbul tek başına bir vaziyette iken daha müsterih idi. Şimdi genişlediği halde ümitsizdir.

Ahmet Emin Bey: Halifenin vazife ve salahiyeti tayin edilecek mi? Halifenin vaziyeti devlet makinesi üzerinde dini bir mahiyette mi kalacak?

Suphi Nuri Bey: Mudanya Mukavelesi yapılmasa idi, ordular harekâtına devam etseydi daha iyi olmaz mı idi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Burada gayet samimi ve açık bir surette fikir alışverişinde bulunacağız. Dolayısıyla konuşacağımız şeyler şimdilik gizli kalacaktır. Yalnız öğreneceğimiz hususları zamanına ve vaziyete göre kullanabiliriz.

Evvela bu meseleyi görüşelim. Mudanya Konferansı olmasaydı, ordularımız harekâtına devam etseydi daha iyi olmaz mı idi dediler. Askeri harekât ile elde edilecek maksat ne olabilirdi?

Suphi Nuri Bey: Misakı Milli'yi harben temin etmek...

Mudanya Mütarekesi Yapılmasaydı Ne Olurdu

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bunun için orduları Meriç'e kadar götürmek lazımdı. Hakikaten ordularımız harekâtına devam etseydi, hemen arkasından Karadeniz ve Akdeniz Boğazları'nı tutardı. Fakat Boğazlar'ı tuttuktan sonra karşı sahile geçmek de icap edecek idi ki, askerlik bakımından bundan hatalı bir şey yoktur. Misakı Milli'nin bir maddesini temin için yapılacak bu hareket, diğer muvaffakiyetlerimizi, bilhassa ordunun emniyetini tehlikeye koyabilirdi. Bundan başka, ordularla elde edeceğimiz netice Mudanya Mukavelesi ile temin edilmiştir. Hatta böyle bir mukaveleyi onlar bize teklif etmemiş olsalardı, biz onu teklif ettirmenin çaresini aramalı idik. Kuvvetle yürümek Rusların fikridir. Bu fikir harbi belli olmayan bir zamana atmaktan ibarettir. Ruslar bizim harpten hiç çıkmamaklığımızı istiyorlar. Bu, onların menfaatına daha uygun geliyor. Nitekim Sulh Konferansı'nda Boğazlar'ın bizim elimize geçmesini, Boğazlar'da tahkimat yapmak hakkının bize verilmesini teklif etmişlerdir. Halbuki, Misakı Milli'mizde İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti korunmuş kalmak şartıyla Boğazlar'ın serbestisi kabul edilmiştir. Moskova'da yaptığımız antlaşmada Ruslar Misakı Milli esaslarını kabul etmişlerdi. Buna rağmen bizden daha ileri giderek, tekliflerde bulunmaları, bu meselede diğer devletlerle anlaşmamaklığımızı ve dolayısıyla harp halinin devam edip gitmesini temin maksadından kaynaklanmaktadır.

Falih Rıfkı Bey: Sorular esnasında Rus meselesini unutmuştuk Paşa Hazretleri!

Harbi Umumi Mesulleri

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Harp mesullerinden bahsetmiştiniz. İtiraf ederim ki, eski Osmanlı devletinin Harbi Umumi'ye nasıl bir maksat ve gaye elde etmek için

girdiğini, yani harbe iştirakten maksadın ne olduğunu anlamış değilim. Dolayısıyla siyasi yönünü belirsiz bırakmak isterim.

Harpten büsbütün kaçınmak mümkün mü idi? Yahut harbe iştiraki ertelemek mümkün mü idi? Bunlar da etraflıca düşünmeye değerdir. Harbe girdikten sonra idare bakımından yapılan hatalar çoktur. Bir milletin asli kuvvetleri kendi hayatını ve mevcudiyetini müdafaa içindir. Fakat kendi mevcudiyetini unutup da kuvvetini herhangi yabancı bir gaye için kullanmak katiyen doğru değildir. Harbi sevk ve idare edenler, Harbi Umumi'de kendi mevcudiyetimizi unutarak tamamen Almanların esiri olmuşlardır, esasen memleketi müdafaaya kâfi olmayan kuvvetlerimiz Galiçya'ya, Makedonya'ya, İran ovalarına gönderilerek serserilik etmişlerdir.

Bu sebeple harp idaresinde sayılamayacak kadar hatalar vardır. Bu hataların yegâne mesulü Enver Paşa'dır. Enver Paşa'dan başka mesul aramak lazım gelirse, milletin kendisidir. Enver Paşa vefat etmiştir. Onun emriyle hareket eden kumandanları mesul tutmak doğru değildir. Sonra siyasi mesuller de birer suretle vefat etmişlerdir. Dolayısıyla hangi mesullerden bahsedeceğiz? Bu noktayı bu kadar izah ile yetineceğim.

Milli Mücadelenin Gayesi

Diğer soruya geçiyorum. Milli mücadelenin maksat ve gayesi, milletin tam bağımsızlığını ve kayıtsız şartsız hâkimiyetini temin ve idame etmektir. Millet, harici bağımsızlığını elde edebilmek için takibi lazım gelen hareket hattını "Misakı Milli" ile ifade etmiştir. Milli hâkimiyetini elde edebilmek için takibi lazım gelen hareket hattını da Teşkilâtı Esâsiye Kanunu ile tespit etmiştir. Büyük Millet Meclisi'nde 1 Teşrinisani'de [1 Kasım'da] verilen karar yeni Türkiye devletinin mahiyetini bir defa daha teyit etti. Misakı Milli'mizin hedeflediği gayeye ordularımızın muzafferiyetleri ile ulaştık. Bu maddi muvaffakiyeti siyasi olarak tespit için delegelerimiz Lozan'da müzakereler ile meşguldür. Delegelerimizin elindeki düstur, Misakı Milli'dir.

Lozan Konferansı

Düşmanlarımız, Sevr Antlaşması'nın muhteviyatında beliren, bizi imha etmek maksadını, başka bir kisve ile takip ediyorlar. Zannederim ki, iki aya yakın bir zamandan beri Lozan'da müzakereler ve münakaşalar devam ediyor. Bu müzakereleri siz daha iyi takip ediyorsunuz. Söz konusu olan meselelerin zeminini güzelce biliyorsunuz. İsterseniz hep beraber ufak bir özet yapalım:

Malumu âlinizdir ki, konferans üç şubeye ayrıldı. Biri Curzon'un riyaseti altında arazi ve Boğazlar meselesiyle iştigal ediyor. Diğeri Barer'in[1] riyasetinde kapitülasyonlarla, üçüncüsü Garroni'nin riyaseti altında azınlıklar meselesiyle iştigal ediyor. Sade bu taksim İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların alakadar oldukları meseleleri göster-

1 Barrère. (Y.N.)

meye kâfidir. Hakikaten İngilizler Boğazlar'la, Fransızlar kapitülasyonlarla alakadardır. Osmanlı devletinden en evvel imtiyaz alan, Fransızlardır. Hindistan'da da ilk imtiyazı Fransızlar almıştır. Curzon'un riyasetindeki arazi komisyonunun incelediği meselelere bakalım: Bu komisyonda evvela Trakya sınırı müzakere edilmiştir. Biliyorsunuz ki, biz Trakya sınırını Balkan Harbi'nden sonraki sınır olarak kabul ve bunun tespitini talep ediyoruz. Bundan başka, sınırın iki tarafında belli mesafede arazi askerlikten tecrit edilsin ve iki taraftan hiçbiri buraya tecavüz etmesin. Bizim sınır hakkındaki teklifimiz bu idi ve şimdi de budur. Onlar bunu kabul etmediler. Sınırın Meriç olmasını ileri sürdüler. Karaağaç'ın bize verilmeyeceğini[1] ifade ettiler. Bugün son malumata göre Yunanlılar, Mudanya askeri mukavelesine muhalif olarak Meriç'in beri tarafına bir miktar asker geçirmişlerdir. Dolayısıyla Trakya sınırı meselesi kati çözüme kavuşmamıştır.

İsmail Müştak Bey: Ne kadar asker geçirmişlerdir?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bir tabur Yunan askeri Karaağaç'a gönderilmiştir ve o civarda köylerimizin üzerine ateş etmişlerdir. Benim son malumatım budur. Batı Trakya hakkındaki teklifimizi kati surette reddetmişlerdir.

Ahmet Emin Bey: Orasını talep ettik mi?

Batı Trakya[2]

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Batı Trakya hakkındaki maddeyi Misakı Milli'ye ithal edenler hiçbir şey düşünmemişlerdir. Bunu koyan ben değilim. Bu madde sonradan ithal edilmiştir. Denilmiştir ki, genel oya müracaat edilirse Batı Trakya'nın bize iltihakı temin edilmiş olacaktır. Batı Trakya'nın bize geçmesi kuvvet midir? Zaaf mıdır? Bunu düşünmek icap eder. Benim görüşüme göre zaaftır. Batı Trakya'nın kuzeyinde Bulgaristan, güneyinde deniz, batısında Yunanistan vardır. Bu arazi bu suretle iki düşman arazisine doğru uzanmıştır. Orasını elde tutmak için sarf olunacak kuvvet oradan elde edilecek istifadeye tekabül etmez. Anavatan'ın selameti bakımından Batı Trakya'dan vazgeçmek lazımdır. Batı Trakya hakkında muhtariyet vesair suretle ortaya atılan teoriler, geçici mahiyettedir. Meselenin hakiki olarak hal çaresi burasını Yunanistan'a bırakmaktır. Aynı zamanda Bulgarlarla Yunanlılar arasında daimi bir çekişme zemini olacaktır. Yakın zamanlarda Bulgaristan'dan iki zat benim yanıma geldi. Bunlar, dostluk tesisiyle beraber iki şey istiyorlardı. Biri çıkış yeri, diğeri Doğu Trakya'daki Bulgarları yerinden oynatmayalım! Onlara biraz müsaadeler verelim. Bu müsaadeler azınlıklara verilen imtiyazlar gibidir. Ben buna şu cevabı verdim: Bulgaristan Türkiye ile hakikaten dost olmak ister mi? İsterse Türkiye ile Bulgaristan arasındaki men-

1 *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*'nda yanlışlıkla "verileceğini". (Y.N.)
2 Bu arabaşlık altındaki bölüm, Sadık Perinçek'in hazırladığı, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)* dışındaki kaynaklarda yer almıyor. (Y.N.)

faatları inceleyelim ve tahlil edelim ve nihayete kadar bu menfaatların gerektirdiği hareket hattını takip edelim. O kadar ki, aradaki sınır mevhum[1] bir hattan ibaret olmalıdır. Yoksa Doğu Trakya Bulgarlarına müsaadeler vermek ve gidenlerin gelmesine müsaade etmek hususu bir görüş ifade eder.

Bulgarlar denize indikleri takdirde tabii Türk-Yunan dostluğu söz konusu olur.

Musul Meselesi

Musul meselesine gelince: Biz Musul vilayetini eski vilayet sınırı ile milli sınırımız dahiline ithal etmiştik. Bu meselede İsmet Paşa Curzon'la karşı karşıya geldi. Curzon diyor ki: "Musul Irak'ın tamamlayıcısı, ayrılmaz bir parçasıdır. Musul Irak için elzemdir. Bunu veremeyeceğiz, isterseniz sizi petrollere iştirak ettirelim." Halbuki Musul vilayeti bizim için petrol değil, memleket meselesidir. En son safha budur ve Musul meselesinin Boğazlar'la Adalar meselesi görüşüleceği zaman halledileceği söylenerek, müzakereler bu noktada kaldı.

Boğazlar

Boğazlar meselesine gelince, bizim görüşümüze göre, Boğazlar, İstanbul'un ve Marmara'nın kati surette emniyeti şartıyla serbesttir. Yalnız Marmara'nın ve İstanbul'un emniyeti korunmuş kalmalıdır. Hakikati ifade etmek lazımsa, İstanbul'un ve Marmara'nın kati surette emniyeti mümkün değildir. Bu, ancak Boğazlar'ın eskisi gibi bizim elimizde bulunmasıyla mümkündür. Onlar Boğazlar bölgesinin askerlikten tecridini ve geliş geçişin bir komisyon tarafından kontrolünü talep ediyorlar. Biz şekil meselesinden vazgeçerek yalnız müdahale fikrini veren kontrol teklifini kabul etmiyoruz. Buna karşılık düşünüyoruz ki, Boğazlar yakınında seyyar müdafaa vasıtaları bulundurur ve Marmara'da denizaltılarımız, harp gemilerimiz bulunursa harp halinde İstanbul ve Marmara'nın bir dereceye kadar emniyetini sağlayabiliriz. Boğazlar meselesinde iki tarafın fikirleri yekdiğerine yaklaşmıştır. Fakat henüz bir hal sureti bulunamamıştır.

Azınlıklar, Mübadele, Patrikhane

Sonra azınlıklar meselesinde mübadele keyfiyeti esas itibariyle kabul edilmiştir. Fakat İstanbul Rumlarını ve Patrikhane'yi çıkartamadık. Yalnız Patrikhane'nin siyasi meseleler ile iştigal etmemesini şart kabul ettik. Patrikhane meselesini bir Hıristiyanlık meselesi yapmak istediler. Biz de bu noktada fazla ısrar etmedik. Genel af Müslümanlardan yüz elli kişinin istisnasıyla tarafımızdan kabul edilmiştir.

1 Mevhum: Hayali, belirsiz. (Y.N.)

Kapitülasyonlar

Kapitülasyonlar meselesinde bizi en çok üzdükleri nokta adli kapitülasyonlardır. Belli yerlerde karma mahkemeler teşkilini talep ettiler. Fakat son izlenimlere göre, eğer biz yabancı tabiyetinde bulunanların muhakemesi için teşekkül eden mahkemelere tarafsız devletler tebaasından bazı mütehassıslar talep eder ve getirtirsek belki bu mesele de halledilir.

Mali kapitülasyonları esas itibariyle reddettik. Düyunu Umumiye'de esas itibariyle borçların paylaştırılmasını kabul etmişlerdir. Bizden ayrılmış olan Suriye ve Irak gibi yerlerdeki yabancıların zararlarını bizden tazmin ettirmek istiyorlardı.

Şimdi bu özetten bir mana çıkaralım. Görülüyor ki, bizce esas olan kapitülasyonlar meselesinde bir ilerleme var. Boğazlar meselesinin halli bulunacak şekle bağlıdır. Musul'da ısrar ediyorlar, belki de vermeyeceklerdir. Karaağaç'ta ısrar ediyorlar, belki vermeyecekler. Karaağaç'ı almak bizim için iyi midir? Fena mıdır? Burasını evvelce Bulgarlara vermiştik. Sonra Yunanlılar geldi. Şimdi onları çıkarıp almak istiyoruz. Bizim için daimi münazaatla[1] neticelenen Dimetoka ve Karaağaç bölgesini vermekle bizimle Bulgarlar arasındaki münazaa Bulgarlarla Yunanlılar arasına intikal etmiş olacaktır. Askerlik bakımından açıkça görülen tehlike nedeniyle Trakya'ya geçirdiğimiz kıtalara bir tek nefer ilave edilmemesini emretmiştim. Hatta oraya gönderdiğimiz yedi sekiz bin jandarma kuvvetini düşündükçe kalbim sızlıyor. Trakya'nın emniyetini siyasi tedbirlerle temine çalışmalıyız. Trakya'yı muhafaza için oraya ordular göndereceğimizi düşünmemeliyiz.

Falih Rıfkı Bey: İstanbul'un müdafaası mümkün değil midir?

İstanbul'un Müdafaası - Musul Meselesi

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: İstanbul iki parçadan ibarettir. Anadolu tarafındaki parçası emniyetle müdafaa olunabilir. Diğer parçası Trakya üzerinde olduğu için Trakya'nın mukadderatına tabidir.

Musul'a gelelim: Musul vilayeti milli sınırımız dahilindedir. Bu milli sınır tabirini ben bulmuştum. Mütarekeye esas olacak her halde bir sınırımız olmak lazımdı. Bu sınır ne olabilirdi? Bu meselede süngülerimizin bulunduğu mahalli sınır yapmak hatırıma geldi. Wilson prensiplerinden de ilham almış olarak İskenderun'dan başlayan ve Musul'u da kendi arazimiz içinde bırakan sınıra milli sınır dedim. Hakikaten o zamanlar Musul'un güneyinde bir ordumuz vardı. Fakat biraz sonra bir İngiliz kumandanı gelmiş ve İhsan Paşa'yı aldatarak orada oturmuş. Musul bizim için çok kıymetlidir; birincisi, civarında sonsuz servet teşkil eden petrol kaynakları vardır. İkincisi, bunun kadar mühim olan Kürtlük meselesidir.

İngilizler orada bir Kürt hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim sınırımız dahilindeki Kürtlere de sirayet edebilir. Bu fikre engel ol-

1 Münazaat: Çekişmeler. (Y.N.)

mak üzere sınırı güneydcn geçirmek lazımdır. Bununla beraber, Musul'u almamakla muharebeye devam mı edeceğiz? Hatta sizlere soruyorum: Her şey oldu bitti, Musul için harbe devam makul bir şey midir? Biliyorsunuz ki, Yunanlılar Anadolu'ya çıktı, hatta Sakarya'ya kadar geldi. Onları atmak için, genel arzuyu birleştirmek için düştüğümüz müşkülat büyüktür. Bir tarihte Yunanlıların İzmir'de kalmasıyla barışa intikal etmeyi arzu edenler çoğalmıştı. Demek istemiyorum ki, Musul'u harben almak mümkün değildir. Musul'u almak gayet kolaydır ve o cephedeki kuvvetlerimiz tamamıyla hazır ve harekâta amadedir.

Bununla beraber ben şimdi kendi özel görüşümü söylüyorum. Meclis'in şu veya bu noktadaki fikrini bittabi henüz bilmiyorum. Diğer taraftan Yunanlılar Makedonya'dan, şuradan buradan kuvvet getirerek Batı Trakya'da, Meriç civarında yığınak yapıyorlar. Bu yığınak belki bir blöftür. Delegelerimiz ve bizim üzerimizde tesir yaparak konferansta konuşulan meseleleri kendi lehlerine hallettirmek istiyorlar.

Efendim, eğer İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların dahili ve genel ahvalini nazarı dikkate alırsak, onların harbi devam ettirmeleri bizden daha ziyade zararlıdır.

Bu, başka bir süjedir. Fakat isterseniz kısa bir görüşle izah edeyim: Eski Rusya yerine yeni bir Rusya geçti. Eğer yeni Rusya komünistlik safsatasını bırakırsa, Çarlıktan daha kuvvetli olacaktır. Diğer taraftan Avrupa üzerinde Fransa vardır. Fransa ile Rusya arasında ve Avrupa göbeğinde olan Almanya parçalandı, Avusturya parçalandı, kuvvet olabilecek hiçbir şey yoktur.

Rus-Fransız-Türk Siyaseti

Bu iki kitle mutlaka çarpışacaktır. Bu çarpışmada İngiltere seyirci kalacak. Ancak çarpışmanın neticesi ne olursa olsun, ister Doğu için olumlu veya olumsuz, ister Batı için olumlu veya olumsuz olsun müdahale ederek yine hâkimiyetini muhafaza etmek ister. Eğer çarpışmada Fransızlar mağlup olursa Fransızların tarafını, yani muhakkak mağlup tarafı; Ruslar mağlup olursa Ruslar tarafını tutar. Galibi mağlup etmek suretiyle hâkimiyetini göstermek.. Bu süjeyi ayrıca düşünmek lazımdır.

Türkiye'nin barışa kavuşturulması yönüne gelince: Kuvvet sahibi olduğumuz fiilen ispat olunmuş bir şeydir. İster istemez Rusya ile temasımız düşünülecek bir şeydir. Bu takdirde bu çarpışma Rusya ile beraber, onun karşısındakine olacaktır. O halde Rusya –ki, Türkiye ile beraberdir–, galip gelirse İngiltere mutlaka galip tarafa galebe çalmak mecburiyetinde olduğundan uzun boylu mücadele etmek mecburiyetindedir ve bu suretle daha çok kuvvetini zayi edecektir. Yalnız Rusya'ya karşı hareket etmek mecburiyetinde iken Türkiye'nin de beraber olduğu bir zümreye karşı mücadele edecektir. Dolayısıyla İngiltere için makbul olan şey, Türkiye'yi bir an evvel barışa kavuşturarak bu vaziyetten hariç bırakmaktır. Rusya ile Fransa çarpışması karşısında müdahale edecek olan İngiltere kuvvetlerinden başka Türkiye çok tesirli bir surette bu işe müdahale edebilir. Dolayısıyla Türkiye'nin mevcudiyeti ve kuvveti yine şayanı iltifattır.

İkinci derecede Fransızlar mutlaka bizim kendileri ile dost olmamızı isterler ve barış olmasını isterler. Harp devam ederse, biz Fransızları Suriye'den kovacağız. Ve

hakikaten Fransızların Suriye'de mevcudiyetini idame için hâkim olarak müstebit olmaları müşküldür. Belki genel barış olmasa bile, o bizimle bir anlaşma filan yaparak dost görünmeye çalışacaktır. Efendim, siyasi vaziyet konusunu uzatabiliriz.

Rus-Türk Münasebetleri

Ruslardan bahsediyordunuz. Ruslarla resmi münasebetlerimiz iyidir, dostanedir. Fakat bu dostluğu samimiyetten uzaklaştıran çok şeyler vardır. Ruslar Türklerle dost olmak isterler. Fakat kayıtsız şartsız dost olmak isterler. İcabında kendine karşı vaziyet alabilmek için, Türkiye'nin kayıtsız şartsız kendi siyasetine tabi olmasını ve onun sevk edeceği istikamette yürümesini isterler ve ondan başka devlet teşkilatını ve devletin dahili teşkilatını dahi kendi teşkilatı mahiyetine benzer bir şekilde isterler. Rusların bugünkü karakteri bunu icap ettirmektedir.

Ruslar bu gayede yürüdükleri için nezdimize gönderdikleri sefirleri, başından bugüne kadar ve bilhassa bugünkü sefirin iştigal ettiği şey, memleket dahilinde bir bakıma aleyhimizde teşkilat yapmaktan ibarettir. Bu, iki tarafın hoşnutsuzluğunu icap ettirecek muamelelere de sebebiyet vermiştir. Mesela, memlekette ticaret yapmak isterlerse, yapacakları şeyi Rusya'da imiş gibi yapmak istiyorlar ve ticaret icra eden kimselerin elinde birer diplomatik pasaport vardır. İstedikleri yerlere gidebilirler, filan filan... Bittabi bunları biz men ettik. Yapmak istedikleri teşkilatı men etmekle beraber bazı kimseleri de tutukladık. Yani biraz şiddetli tedbirler tatbik eyledik. Bunlardan memnun olmadılar. Ve karşılık olarak bizim Rusya'daki memurlarımıza her şeyi yapmak istediler. Ali Fuat Paşa'nın sefareti zamanında, biliyorsunuz adeta bizim sefaretimize tecavüz ettiler, hakaret ettiler. Fakat biz o zaman arabulucu tedbirler ile işi kapatmayı uygun bulmuştuk. Bugün Rusya ile hakiki vaziyetimiz budur...

Türk-Afgan Münasebetleri

Malumu âliniz bir de Afgan var ve Afganlılarla bir antlaşma yapmıştık. Son zamana kadar Afgan Emiri bu antlaşmayı tasdik etmiyordu. Fakat son muzafferiyeti müteakip tasdik etmiş ve bir iki gün evvel tasdik olunmuş sureti Ankara'ya gelmiştir.

Afganistan'ın bağımsız olduğunu hemen hepimiz biliyoruz. Fakat siyaseti belli olmayan bir bağımsızlık.. Bazen Ruslarla gibi görünüyor, aynı zamanda İngilizlerle gibi görünüyor.

Orada söylediklerine göre ve en son aldığım malumata göre devlet ricalinden daha zeki, daha faal, daha müteşebbis olan zat, Emir imiş. Fakat Emir de cahil imiş ve gayet entrikan bir adam imiş. Ne yaptığını bilmeyen bir adam imiş. Onun için Afgan'la olan siyasetimizin açık bir manasını ifade etmek müşküldür.

Türk-İran Münasebetleri

Bir de İran vardır. İran'la resmi münasebetlerimiz billurlaşmış değildir. Çünkü görüldüğüne göre İran'da hâkim ve makul bir hükümet yoktur. Şahları zannedcrim Avrupa'da firari bir haldedir ve İran dahilinde vaktiyle İngilizlerin tesiriyle seçilmiş mebuslardan meydana gelen bir meclis vardır ve onlara dayanan ve fakat birbirini anlamayan insanlardan meydana gelen bir hükümet heyeti var. Harbiye Nazırı olan bir Rıza Han var. Bu Rıza Han oranın âdeta bir diktatörüdür. Meclise karşı, diğer arkadaşlarına ve memlekete karşı bütün manasıyla bir diktatördür. Bu adamın birtakım gayeleri mevcuttur. İyi bir meclis yapabilmek için, iyi bir hükümet vücuda getirmek ve İngilizleri memleketten uzaklaştırmak istiyor. Fakat görüldüğüne göre, o da şahsi olarak, yani ben yapacağım ve ben idame edeceğim diyen bir beyindir. Ne dereceye kadar muvaffak olacağı da belli değildir.

İran'ın bizim ile sıkı ve samimi ve özel münasebetleri, diyebilirim ki, bu Rıza Han vasıtasıyladır. Belki geçende gördünüz, bana yaverini göndermiştir. Rıza Han'ın yaveri vaktiyle İstanbul'da tahsil etmiş, akıllı bir adamdır. Onunla bazı gizli konuşmalar yaptık. Fakat görüldüğüne göre onlar bizden istifade teminine yönelik bir hareket takip ediyorlar. Biz onlara top verelim, cephane verelim ve başka yardımlar yapalım. Buna karşılık her emrimize amade olarak ve icap ederse, Irak harekâtını yapmak için hemen hareket edeceğini söylüyor. Siyasi vaziyeti yorumlamak için başka...

Azerbaycan

Suphi Nuri Bey: Azerbaycan nasıldır?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Azerbaycan var mı? Gerçi Azerbaycan'ın Ankara'da bir sefiri var. Fakat malumu âliniz, Ruslar son zamanda bir Kafkas Konfederasyonu yaptılar, Azerbaycan ve Ermenistan birleştiler. Ve Abilof Bey de Azerbaycan Sefiri ve aynı zamanda Ermenistan ve Gürcistan Sefiri olmak üzere bu defa Ankara'ya üç belge ile gelmiştir. Haddi zatında bunların hiçbirisi yoktur. Hepsi doğrudan doğruya Rusya'ya bağlıdır. Ve kayıtsız şartsız Rusların orada askerleri, memurları vardır. Ve zaten kendilerinden olan adamlar –ki Abilof gibi– Ruslar tarafından tayin olunmuş adamlardır. Ve Kafkas Federasyonu namına bir Rus temsilcisi kalacaktır. Bu suretle bunların resmi mevcudiyetlerinin kalmadığı da ifade edilmiş oluyor.

Azerbaycan'ı bağımsız bir İslam hükümeti olarak tasavvur ve kabul etmek doğru bir şey değildir.

Sonra malumu âliniz Buhara vardır: Buhara, Enver Paşa'nın yapmış olduğu hizmetten dolayı hemen bağımsız değildir ve diğer bazı bağımsız olmayan İslam kitleleri de vardır. Mesela Hindistan ve Mısır gibi... Fakat onların devlet siyasetiyle o kadar alakaları olmasa gerektir. Siyasi vaziyet bundan ibarettir.

Rusya Türkleri

Ahmet Emin Bey: Rusya'da milyonlarca Türk var, birçok kimseler nüfusu artırmak için onların Anadolu'ya naklini düşünmüşlerdir. Bu takdirde Bolşeviklere karşı muhalif bir kuvvet mevcut bulunmayacak olursa Türkler tamamıyla mevcudiyetlerini kaybedeceklerdir. Bunların göç etmesine mani olanlar vardır. Bu konuda malumat müsaade buyurulur mu?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Ruslarla böyle bir mesele söz konusu olmamıştır efendim, böyle bir meseleyi söz konusu etmek için de münasip bir zemin husule gelmemiştir.

Adnan Bey: Kuraklık ve kıtlıktan dolayı Türklerin bize gelmelerine Ruslar razı olmamıştı.

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Efendim, Ruslar tabii şimdiye kadar olduğu gibi bu unsuru kendilerine alıştırarak ondan kendileri istifade etmek isterler, çünkü bunlar bir kuvvettir ve malumu âliniz komünistlik icabı olarak bir defa bunları dinden tecrit ederek dinsiz yapacaklardır. Dinsiz yaptıktan sonra da hissiyattan tecride çalışacaklardır. Şimdilik böyle bir mesele yoktur.

Kürt Meselesi[1]

Ahmet Emin Bey: Kürt meselesine temas buyurmuştunuz, Kürtlük meselesi nedir? Dahili bir mesele olarak temas buyurursanız çok iyi olur.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Kürt meselesi; bizim, yani Türklerin menfaatına olarak da katiyen söz konusu olamaz. Çünkü malumu âliniz bizim milli sınırımız dahilinde mevcut Kürt unsurlar o surette yerleşmiştir ki, pek sınırlı yerlerde yoğunluğa sahiptir. Fakat yoğunluklarını kaybede ede ve Türk unsurlarının içine gire gire öyle bir sınır hasıl olmuştur ki, Kürtlük namına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek lazımdır. Faraza, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak lazımdır. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de nazarı dikkatten hariç tutmamak lazım gelir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmekten ise, bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür mahalli muhtariyetler teşekkül edecektir. O halde hangi livanın ahalisi Kürt ise onlar kendi kendilerini muhtar olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiya'nın halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade lazımdır. İfade olunma-

1 Bu başlık altındaki bölüm ilk kez *2000'e Doğru* dergisinin, 30 Ağustos 1987 tarihli 35. sayısında, "Atatürk: 'Kürtlere Özerklik'" başlığıyla yayımlanmış, 12 Eylül yönetiminin Basın Yasası'na eklediği Ek-1. maddeye dayanarak derginin dağıtımı durdurulmuş ve basılan sayılarına basımevinde el konmuştur. (Y.N.)

dıkları zaman bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima varittir. Şimdi Türkiya Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin salahiyet sahibi vekillerinden meydana gelmiştir ve bu iki unsur bütün menfaatlarını ve mukadderatlarını birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu müşterek bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz.[1]

Şimdi dahili vaziyetlere de intikal edebileceğiz. Fakat ayrı ayrı sorularınızı da bu silsileye ithal edebilmek için meseleyi genel olarak söz konusu edelim.

Dahili Meseleler - Asayiş - Pontus Meselesi

Dahili meseleler dendiği zaman benim hatırıma birkaç şekil geliyor. Onun için bence dahili işlerden yegâne kastedilen; memleketin asayiş, emniyet ve inzibatıdır. Son incelemelerime göre, memleket birçok karışıklık geçirmekle beraber ve muhtelif safhalarda cereyan eden muharebeler ve bu muharebelerin bazı neticelerine göre dahi, memleketin emniyet ve asayiş derecesi çok yüksektir. Hemen hemen bir iki ufak siyasi çeteden başka –ki son günlerde çıkmıştır ve tepelenmişlerdir– bir şey yoktur. Adi vukuat bile azalmaktadır. Yabancıların da nazarı dikkatini çeken, malumu âliniz, Pontus ve Samsun havalisi vaziyetidir. Oradaki muvaffakiyet son zamanlarda neticeye ulaşmıştır. Hiçbir vukuat kalmamıştır. Hatta Rum teşkilatı çürüyüp dağılmıştır. Hemen hemen bir mesele kalmamıştır.

Biliyorsunuz ki, hiçbir an vukuatı eksik olmayan Dersim'de bile bugün tek bir vukuat yoktur. Yani memleket asayiş ve inzibat noktasından gayet memnuniyet verici bir derecededir. Bu, yetersiz denecek derecede olmakla beraber, jandarmalarımızın biraz faaliyete gelmiş bulunduğuna da işaret eder.

Çiftçilere Yardım

İktisadi vaziyetimize gelince: Arkadaşlarımın bu hususiaki mesaisi çok ümit verici olacak derecededir. Bu sene zarfında çiftçilere epeyce yardım edilmiştir. Bilhassa muhtaç olan kurtarılmış memleketler ahalisine para verilmiştir ve zannederim, iki milyon beş yüz bin liralık yardım yapıldı. Zirai alet ve edevat getirildi ve bilhassa hayvanlar verildi. Sonra Amerikalı bir şirket vardır ki, şimdi İktisat Vekâleti ile görüşüyor, belki bu hafta nihayetinde bu işi neticelendireceklerdir ve neticesinde memleket dahilinde bazı depolar, tamirhaneler teşekkül edecek ve sırf çiftçilere mahsus zirai alet ve edevat dağıtılacak ve tamir olunacak ve bu şirketin sermayesine yüzde 70 yerli sermaye de karışabilecektir ve bütün şirket müesseselerinde yalnız Türkler çalışacaktır. Böyle birtakım meseleler daha vardır ve ümit edilir ki, bu tarzdaki mesai, hiç olmazsa, bir istikamet gösterecektir.

1 "Adnan Bey: Kuraklık ve kıtlıktan dolayı..." sözcüklerinden buraya kadarki kısım, Sadık Perinçek'in hazırladığı, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)* dışındaki kaynaklarda yer almıyor. (Y.N.)

Maliye:

Maliyeden uzun uzadıya bahsetmeyeceğim. Biz, mali vaziyetimizden çok memnunuz ve gelirlerimiz bizi idare ediyor ve edebilecektir. Yalnız harp halinin devam etmekte olduğunu da düşünelim. Harp hali son bulursa çok istifade edeceğiz ve bu suretle gelirlerimizin mühim bir kısmını maarife, iktisada tahsis edebileceğiz.

Alkollü İçkiler:

Suphi Nuri Bey: Efendim, alkollü içkilere müsaade edilirse, hazineye on sekiz milyon lira kadar gelir tahmin ediyorlar. Bu hususta ne düşünülüyor?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, alkollü içkilere müsaade edilmek için ondan evvel bazı meseleleri halletmek lazım...

Maarif için şimdiye kadar ciddi mesai olamamıştır. Bundan sonra ayrıca düşünmek lüzumu vardır.

Hükümet Merkezi:

Hükümet merkezi neresi olacaktır diye bahsedilmiştir. Lozan Konferansı neticelerinin bugüne kadar varmış olduğu hadde ve varacağı sınırlara yakın olan yerlere bakışlarımızı dolaştırdık. Hükümet merkezi neresi olmalıdır? Bendenizce iki bakımdan inceleme yapmak icap eder. Birisi; her tür taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak, kuvvet ve sükûnetini muhafaza edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla bittabi memleketin merkezini araştırmak lazım. Yoksa bir geminin topundan telaşa düşecek bir yerde hükümet merkezi olamaz.

İkincisi hükümet merkezi öyle bir yerde olmalıdır ki, hükümet, bakışlarını memleketin bütün muhitlerine eşit surette atfedebilsin. Eğer memleketin bir köşesine çekilirsek, o halde mamur olmayan ve bizden uzak olan yerleri unutabiliriz. Bilirsiniz ki, Anadolu bugün doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar, istisnasız her noktası bir harabe halindedir, baykuş yuvası halindedir. Yani kasaba, şehir denecek hiçbir yeri yoktur. Ne için böyledir? Bunun için birçok sebepler vardır. Fakat o sebeplerden birisi de hükümet merkezinin İstanbul'da olmasıdır. İstanbul tabii gayet latiftir, geniş bir yerdir. Memleketimizin en mamur ve medenileşmiş bir kısmıdır ve orada oturmakla bu mamuriyeti kazanmıştır. Fakat bu medeniyet ve bu genişlik içinde bütün bakışlarımız, bütün mevcudiyetimiz meczub[1] kalmıştır. Asıl hakiki ve tabii kaynaklar gözlerden uzak kalmıştır. Onunla iştigal edememişizdir. Yalnız oradan almışızdır. Bu memlekette çalışmak isteyenler ve bu memleketi idare etmek isteyenler memleketin içine girmeli ve bu zavallı milletle aynı şartları yaşamalı ki, ne yapmak lazım geleceğini ciddi surette hissedebilsin. Bir insan Ankara'da başka türlü düşünür, İz-

1 Meczub: Cezbolunmuş, çekilmiş. Burada İstanbul'da bulunan merkezi hükümetin içe dönük, İstanbul'a saplanıp kaldığı bakış açısı kastediliyor. (Y.N.)

mir'de, İstanbul'da başka türlü düşünür, Paris'te büsbütün başka türlü düşünür. Dolayısıyla onun için hükümet merkezinin Anadolu'da olması lazım gelir. Orada çalışmak lazımdır. Hakikaten Anadolu'nun ortasından başka bir yer düşünmek istersek genişlik ve mamuriyeti ve güzelliği itibariyle hatıra gelebilecek yerlerden birincisi İstanbul, ikincisi Bursa, üçüncüsü İzmir'dir. Şimdi efendim, İstanbul birçok bakımdan hükümet merkezi olamaz. Ve bu salahiyeti kaybetmiştir. Bursa dahi dahilde olmakla beraber emin değildir. Yine sahilin topçu ateşi altındadır. Bir düşman donanması Bursa'yı bombardıman edebilir. İzmir de aynı sebeplerden dolayı hükümet merkezi olamaz. Anadolu'nun ortasında merkez olacak bir şehir ancak Ankara-Kayseri-Sivas üçgeni dahilinde bir noktada olmak lazım gelir. Fakat böyle bir noktada yeni bir şehir yapıp, o şehrin bütün memleketle ulaşımını temin etmek biraz güçtür. Bu üçgenin bir ucunda bulunan Ankara Türkiye'nin pekâlâ merkezi olabilir ve hadiseler de orasını merkez yaptı ve verimli bir merkez yaptı. Dolayısıyla Ankara'ya karşı nankörlük etmek caiz değildir. İstanbul birçok bakımlardan yine kıymetini, şerefini saklı tutacaktır ve Ankara'da oturmak ve çalışmakla beraber hepimiz oradan istifade edeceğiz. Fakat devamlı oraya gitmek isteyenler gidebilirler, oturabilirler. Fakat memleket için lüzumu kadar çalışamazlar ve zatıâlileri gibi aydınlar ve millete yol göstermek için çalışan ve bunu şiar edinen zevatın hepsi doğrudan doğruya Ankara'ya gelsin ve bu arzuyu kendisinde duysun! Ve aynı zamanda Ankara'ya değil, Van'a, Erzincan'a, Bitlis'e de gitsin. Bugün burada konuşurken, şunu yapalım, bunu yapalım diyoruz. Bunların hepsinden evvel zatıâlileri gibi zevatın oraya gelip çalışması lazımdır. Mesela Ziya Gökalp Bey Diyarbekir'dedir. Gazetesinden bugün çok istifade edilir. Fakat oradan ayrılması memleketi için çok zararlıdır. İki günlük hayatıyla Diyarbekir'de vücuda getirdiği hassasiyet dikkat çekicidir. Dolayısıyla zatıâlileri gibi zevatın her biri başlı başına gidebileceğiniz muhitlerde bir âlem vücuda getirebilirsiniz. Memleketin içinde yalnız bir yerde değil, beş on yerde nur merkezi, irfan merkezi husule getirebilmeliyiz ki, memleket mesut olabilsin, ben böyle bir meseleyi söz konusu etmeyi bile mantıksız görüyorum. Yani merkez neresi olacaktır?!

İstanbul'un merkez olabileceğini düşünmek hatıra gelmekte midir? Merkez İstanbul'da olmadıktan sonra Eskişehir mi olsun? Varsın, Ankara olsun.

Ankara'nın İmarı

Ankara, emin olun çok latif bir yerdir. Ufukları geniştir. Ve şimdi bir Amerika kumpanyasıyla görüşüyoruz. O da oranın imarı için bir proje yapıp hükümete vermiştir. Onun teminatına göre dünyada bu kadar latif bir şehir olmayacaktır. Şimdiki gar da büyük bir gar oluyor. Güneye doğru daha garlar olacak ve aynı zamanda 175 metre genişliğinde bir bulvar yapıyor, bir tepe var, o, çepeçevre büyük bir park gibi oluyor ve parkın daha güneyinde bir göl olacaktır. Zatıâlileri zannederim, bunu bilirler. Bu göle nazır ve büyük parkın içerisinde, tepenin zirvesinde gayet latif ve büyük bir Büyük Millet Meclisi binası oluyor ve onun civarında vekâletler daireleri bulunuyor ve bir de mahfel yapılıyor. Kısaca, Ankara dünyanın en güzel şehri oluyor. Elektrik aydınlatması da olacaktır. Velhasıl her şey olacak. Onun için çalışmaya, her taraftan daha layıktır. Dolayısıyla, bütün bakışlarınızı oraya dikiniz.

Falih Rıfkı Bey: Paşa Hazretleri, kitaplar[1] *gelecek mi?*

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bütün memleketin mühim merkezleri şimendiferle bağlı olacak, telgraf ve posta işleri şimdiye kadar olduğu gibi güçlükle olmayacaktır. Şimdiye kadar olan meşguliyetlerimiz Yunan ordusunu yıkmak ve diğer düşmanlarımızı susturmak idi. Şimdiden sonra bu meşguliyetler yerine hep bu tasavvur olunan şeylerin tatbikatı geçecektir.

İstanbul'un İdare Şekli

İstanbul teşkilatından bahsedilmişti efendim. İstanbul hükümet merkezi olmadıktan sonra tabii genişliğiyle ve nüfusunun yoğunluğu ile orantılı idari teşkilata sahip olacaktır. Fakat hiçbir zaman İstanbul müstesna ve mümtaz bir şehir gibi idareye sahip olmayacaktır. Orada henüz memnuniyet verici bir şeklin vücut bulamaması sebepleri kolayca barışa nail olamayışımızdan ileri gelmiştir. Biz İstanbul'a henüz sahip değiliz. Yani bizim İstanbul ile olan alakamız, resmi alakamız; son andaki bir emrivakiin tecellisinden başka bir şey değildir. Orada İngiliz, Fransız, İtalyan askerleri ve donanmaları oldukça ve istedikleri anda on, on beş bin asker ilaveye muktedir bulundukça orada başka bir şey yapmak mümkün değildir.

Nüfus Meselesi

Demin nüfus meselesinden bahis buyurmuştunuz. Hakikaten memleketin nüfusu üzüntü verici bir derecededir. Zannederim ki, bütün Anadolu halkı sekiz milyonu geçmez. Fakat biz Anadolu halkı ile sekiz milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar tesisine heves ettik ve fetihler yaptık. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük.

Bir misalini burada hatırlayacaksınız: Süveyş Kanalı açılalı kırk beş sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim bir buçuk milyondur. Ona göre Suriye'yi, Irak'ı, Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürsek yekûnları milyonlara varacaktır. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz. Telafi etmek için ise, şüphe yok, herkesçe malum olduğu gibi sıhhi ve toplumsal tedbirler almak lazım gelir. Bunun için icap ederse ve aramızda mütehassıs yoksa, nerede varsa oradan mütehassıs getirteceğiz. Fakat aynı zamanda milli sınır haricinde kalan aynı ırk ve aynı kültürden olan unsurları da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu artırmak lazımdır ki, buna da girişilecektir. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa oradan da getirceğiz. Fakat bence Makedonya'dan ve Batı Trakya'dan bütünüyle Türkleri buraya nakletmek lazımdır ve bir daha Avrupa seferi yaparak oralara gitmeyi düşünmemeliyiz.

1 "Mektuplar" sözcüğü tutanağa yanlışlıkla "kitaplar" diye yazılmış olmalı. (Y.N.)

Bu meseleye dair başka bir görüşünüz var mıdır? Bendenizce incelenerek bulunabilecek bütün tedbirleri tatbik etmek lazımdır.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, bu memleket Almanya'nın iki mislidir. Almanya'da yetmiş milyon nüfus vardır. Bizde sekiz milyon vardır. Bu memlekette nüfus, beslenmemekten ölüyor değildir, fakat bu halkı yegâne öldüren, cehalettir. Ve bilhassa evinde, köyünde, memleketinde çalışmaktan mahrumiyettir. Onun için mühim tedbirlerden biri de fetih fikrinden vazgeçmek ve askerlik yükünü milletin üzerinden biraz hafifletmek ve askerlik hayatını öyle bir mektep haline koymaktır ki, hem vatanı müdafaa edebilecek derecede askerlik sanatını öğrensin ve hem de memleketine döndüğü zaman bütün köy için ve köy halkı için ve hayatı için faydalı olabilecek şeyler öğrensin. Bu da düşünülen tedbirlerden birisidir. Bu memleket, o kadar geniştir ki, bu nüfus, bittabi bu memleketi işlemeye yetersizdir. Bu düşünülecek olursa o zaman makine meselesi söz konusu olur. El ile yapamayacak kadar çok olan bir işi makine kuvveti ile telafi etmek lazım gelir. Zannediyorum ki, Amerikalılar, bilmem hangi tarihte gerekli şartlar dairesinde kuzeyde on milyon nüfus yerleştirdikleri halde bugün o miktar kırk sekiz milyona çıkmıştır.

Ahmet Emin Bey: On dördüncü asır[1] *başlarında sekiz milyon idi.*

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: O zaman o geniş arazide bu işi onlar makine kuvveti ile yapmışlardı. Biz de böyle yapacağız. Makine kuvveti fazlalaştıkça nüfus da çoğalacaktır.

Ermeni Yurdu

Suphi Nuri Bey: Paşa Hazretleri, Ermeni yurdu meselesi vardır. Bunlara yurt verilmezse şuraya buraya fert olarak gelebilecekler mi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Fert olarak memlekete girmelerini men edemeyeceğiz. Bu yurdu yalnız Ermeniler değil, Geldaniler, Asuriler de istiyorlar. Bunların hepsine yurt vermek lazım gelirse bize yurt kalmaz. Bizden o kadar çok fazla yurt istiyorlar.

Büyük Millet Meclisi'nde Fikirler

Efendim; bir de mühim sorularınızdan biri de şu idi: Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki fikirler ve teşekküller...

Adnan Beyefendi çok zaman Meclis'e riyaset etti ve epey bir zamandan beri Meclis'in muamelelerini takip ediyor. Hep beraber bu Meclis'in üç, üç buçuk senelik bir

1 Belgede böyle. Amerika, bilindiği üzere 1492'de keşfedildi. (Y.N.)

tarihçesini yapalım. İstanbul'daki Meclis tecavüze uğrarken,[1] benim Ankara'da düşündüğüm şey; milleti mutlaka bir noktaya bağlayarak faaliyetini devam ettirmek oldu. Fakat o noktanın bir veya birkaç şahıstan ibaret küçük bir heyet olmasını hafif bir teşebbüs buldum. Onun için büyük bir meclis olsun dedim ve ne kadar büyük olursa o kadar çok millete emniyet verir ve aynı zamanda bu meclisin kendisi gibi salahiyeti de büyük olsun dedim ve kanun yapma ve icra salahiyetine sahip olarak gelmelerini düşündüm. Belki o zaman bu kadar açık ifade etmemiştim. Açık söylemek lazım gelirse, beş on maddelik bir emirle her seçim dairesinden beşer kişi gönderin dedim ve aynı zamanda İstanbul'dan gelecek olan mebuslar da bu meclise iltihak edebileceklerdir şeklini münasip gördük. Bu tebligat üzerine buralarda seçimler vuku buldu. Bu seçimlere evvelki ikinci seçmenler,[2] Müdafaai Hukuk heyetleri, belediye heyetleri ve milletçe ne kadar seçilmiş heyetler varsa bunların iştirakiyle seçimler yapıldı. Fakat bu yeni teklifimizin ve tebliğimizin tesirini ve o andaki genel şartları bir an için hep beraber hatırlayalım. İstanbul'da kahredici bir zulüm herkesi tehdit ediyor. Anadolu'nun hiçbir tarafında emniyetli bir his duymak mümkün değil; ne yapılmak istenildiğine dair millette açık ve kati bir kanaat yok. Ne iş yapılırsa neticenin ne olacağına dair kati bir güven yok; şüpheli bir vaziyet...

İkrar etmek lazım gelirse, bazı yerler az çok bariz bir surette gidişi görmedikleri için doğru adımlar atmakta tereddütlü bulundular ve çok akıllı ve tahsilli mebus göndermediler. Mesela Trabzon göndermedi. Samsun göndermedi. Onlar bir bekleme ve ihtiyat vaziyeti aldılar. Sonra bazı yerlerden gelenler de asıl memleketin seçimlerine liyakat kesbedecek derecede insanlar olmadığını söylüyorlardı. Fakat şehir dahilinde zararları görülenler uzaklaşsın ve nasıl olsa bunlar tutulup asılacak diye bunları göndermişlerdi. Her ne ise; bunlar bu suretle geldiler ve toplandılar. Fakat hepsi ne için geldiler ve ne yapılacaktır? Doğrusunu söylemek lazım gelirse farkında değillerdi. Vaziyet ve salahiyet ve hukuku!? Bir şeye mezun mudur, değil midir? Haberleri yoktu. Yoğunlaşmış görüşler de mevcut değildi. Tabii İstanbul'da bulunan arkadaşların büyük kısmı, aydın ve hakikati idrak etmiş ve can acısıyla buraya gelmiş insanlardı. İlk devir gayet sakin geçmişti ve bakalım ne olacak diye hep beraber yürümüşlerdir.

İlk Milli Hükümetin Teşekkül Tarzı

Ancak Meclis'in ilk açılışı devirlerinde benim uzun beyanatım vardır. O beyanatımın nihayetinde hükümetin teşkiline ve mahiyetine esas olmak üzere bir proje teklif etmiştim. O projeyi tam benim teklifim anında birdenbire kabul etmek uygun olamayacağına ve bunu biraz incelemek lazım olduğuna dair yalnız bir iki kişi, bir iki kelimeden ibaret olmak üzere söz söylediler. Fakat bu sözlere o kadar ehemmiyet verilmedi ve neticede Meclis ittifakla o projeyi kabul etti. Bu proje üzerinde hasıl olan ilk tereddüt şu idi: Oldukça âlim tanınan ve hukukçu denilen insanlar bu projeyi inceleyince gördüler ki, bundan çıkan hükümet şekli, mevcut olan hükümet şekillerin-

1 Meclisi Mebusan'ın 16 Mart 1920'de basılması kastediliyor. (Y.N.)
2 Aslı "müntehib-i saniler". (Y.N.)

den hiçbirisine benzemiyor ve yine bu zevat gördüler ki, ifade etmek istediğim meclisin mahiyeti tarihte aynı mahiyette görülmüş diğer bir meclise benzemiyor. Mukayesede ölçüt olmak üzere Fransız Büyük İnkılabı'ndaki meclisi ele almışlardır. Malumu âliniz o meclis hemen belediye üyelerinden ikişer kişinin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş ve kendisine geçici gözüyle bakmıştır. Asli vazife olarak, asıl meclisin tekrar toplanarak işe başlamasını kabul etmiştir. İşte bunu bilen ulema, olsa olsa bu meclisin o mahiyette bir meclis olabileceğini ve dolayısıyla İstanbul'da tecavüze uğramış olan Meclis'in tekrar müsait zaman ve şartta toplanmasına kadar vazife yapabilir ve bu Meclis'in ifade ettiği hükümet de olsa olsa felç olmuş bir hale düşürülen İstanbul'daki hükümetin tekrar faaliyet haline geçeceği güne kadar geçici olarak hasıl olduğunu kabul etmek lazım gelen bir hükümet gibi görülüyordu. Ben ise öyle düşünmüyordum. Fakat o projede düşündüklerim çok itina ile imal edilmiştir. Zannediyorum ki, beni haklı buluyorsunuz. Çünkü ondan daha fazla o gün hissiyatımı izaha kalkmış olsaydım, hepsi bırakır giderlerdi! Değil mi, Adnan Bey?

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda Görüş Ayrılığı

Adnan Bey: Evet Efendim.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Biraz sonra bazı usuller, kanunlar ve kaideler söz konusu edenler oldu ve hatta bir program da hazırlamakta olduklarını işitmiştim. Bunun üzerine arz ettiğim proje esaslarına göre bir program yaptım. Hatta pek aceleye gelmişti, halk programı namı altındaki bu projeyi bir gece bastırdık, ertesi günü toplanan zevata dağıttırdım.

Onlar kendi programlarıyla bu program arasında bir uyuşmazlık görmüşler ve ikisini ayrıca incelediler, neticede Teşkilatı Esasiye Kanunu meydana çıktı. Ancak bu Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu müzakere ve münakaşa ederek kabul ettirmeye çalışırken daima ilk zamanda billurlaşmış olan görüş ayrılığının devam etmekte olduğunu görmüştüm. İhtilaf kaba şekliyle şöyle çıkıyordu: Diyorlardı ki, böyle bir program ve böyle bir kanunun hedefleyeceği gaye, hilafet ve saltanat makamını bertaraf etmek ve bir cumhuriyet teşkil etmektir. Biz de diyorduk ki; hilafet ve saltanat makamı ve cumhuriyet şimdi söz konusu değildir. Bu şekilde cereyanlar oldu. İhtimal başka şeyler de düşünenler vardı. Nihayet blok halinde bulunan bir Meclis bir gün oldu beş parçaya ayrıldı. Fakat böyle sağ ve sol kanat şeklinde değil, hissi, şahsi, fikri, muhtelif sebeplerden dolayı muhtelif parçalara ayrıldı ve hiçbirisinde de bir karar temin edebilecek çoğunluk mevcut olamadı. Zaman zaman bazen birleşirlerdi. Fakat çoğunlukla yekdiğerinden ayrı olarak çalışırlardı ve hükümet mevkiinde olan ve Heyeti Vekile içinde bulunan arkadaşlar fevkalade müşkül vaziyetlere düşüyorlardı. Zira icrai salahiyete sahip olan bu Meclis'te birçok mühim meseleleri istişare etmek, oradan karar almak mecburiyetinde idiler. Halbuki en basit meselelerde bile Meclis'ten karar almak imkânı kalmıyordu. Ben bunu çok tehlikeli gördüğümden, bir tedbir dü-

şündüm ve hatırıma gelen şey, bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim.

Meclis'te Müdafaai Hukuk Grubu Teşkili

Bunlarla evvela tek tek ve daha sonra topluca görüşmek suretiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu ile bir grup yaptık. Ve o gruba esas program olmak üzere tayin ettiğimiz iki nokta vardır. Birincisi Misakı Milli, ikincisi Teşkilatı Esasiye...

Çünkü görüş ayrılığı bu ikincisinden çıkmıştır. Misakı Milli'de tekmil Meclis üyeleri müttefik idi. Anlaşmazlık yalnız Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda görülmüştü. Onun için ben esas olarak bu görüşü belirginleştirmek istedim. Bu suretle grup, hakikaten çoğunluğu kazandı. Diğer hariçte kalanlar azınlık halinde kaldı ve bir teşekkül halinde kalmadı. Dağınık halde kaldılar ve birçok zamanlar böyle devam etti. Ancak itiraf etmek lazımdır ki, grup haline getirdiğimiz zevat hakikaten fikir ve görüş olarak yekdiğeriyle tamamen birleşmiş insanlar değillerdi. Belki o günün hissiyatıyla, daha doğrusu anlayışlarıyla toplanmış insanlardı. Dolayısıyla bir müddet sonra Meclis'te neticede hasıl olmuş bulunan hal, yani ufak parçalar yavaş yavaş grubun içerisinde de hasıl oldu. Hatta o zaman grubun içinde bazı arkadaşlar daha sıkı, daha dayanışma halinde bir hizip yapmak için özel teşebbüslere başladılar. Arkadaşları birbirine bağlayabilmek için böyle gayet genel hedefler vermek yetersiz geldi. Çünkü genel şeyler üzerinde birleşebiliyorlardı. Ancak genel şeylerin tatbikatına girişilince özel görüşlerin uyuşmadığı görülüyordu. Ve bu özel görüşler programın teferruatlı olmasını gerektiriyordu. Daha teferruatlı program ise, bu teşkilata fırka manasını katacağından ve fırka teşkili ise karşı fırkaların teşekkülüne meydan verebileceği için, kaçınmaya değer görüldü. Onun için bunu telaffuz etmemek üzere grup ve grubun içinde herhangi bir manada bir teşekkül başladı. Ancak bu teşekkül dahi birtakım yanlış anlamalara sebep oldu ve özel bir tedbir olmak üzere vazgeçildi. Nihayet hariçte kalan insanlara gruba dahil olan ve grupta her nasılsa memnun edilemeyen birtakım insanlar daha girdiler ve bu gayri memnunlar birkaç sebeple gayri memnun oluyorlardı. Bütün sebepler ise şahsi idi. Pek az miktarı ise doğrudan doğruya benim şahsıma karşı gayri memnun idi. Birçokları diğer zevatın, yani benimle beraber çalışan arkadaşların şahıslarından gayri memnun olduğu için çekilmişlerdir.

İkinci Grup

Nihayet bu gayri memnunlar beraber çalışmaya başladı. Beraber çalışa çalışa adetleri arttı ve çoğalan bu miktarı iyi idare edebilmek için bir idare heyeti seçilmesine karar verdiler. Kısacası bir idare heyeti oldu ve o idare heyetinin etrafında çalışan insanlar bulundu, fakat ismi yoktu. İşte İkinci Grup dediğimiz şey, bu suretle teşekkül etmiştir. Fakat bunlar bir isim aradılar. Kendilerine izafe edilecek bir isim bu-

lamadılar ve nihayet dediler ki, biz de Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne mensubuz. Biz de onların seçtiği kimseleriz. Onlardan hariç değiliz. Biz de aynı isimle fakat iki numaralı grubuz dediler.

Efendim; bu grup zaman zaman eksildi. Ancak kuvvetli göründüğü zaman esas kuvveti kendinden gelmiyordu. İki grup arasında kalmış birtakım mürteciler, birtakım menfaatperestler vardı. Bunlar kendi menfaatını hangi taraf alırsa, o tarafı tercih ederlerdi ve bu hariç kalan insanlar, hiçbir menfaatı temin edilecek insanlar değillerdi ve onun için dürüst hareket etmek isteyen birinci gruptan bunlar çoğu zaman uzak bulundular.

Taarruzdan Evvel Başkumandanlık ve Ordu Hakkında Meclis'teki Fikirler

Bunlar kuvvetlerini artırmak için durmadan vekillere taarruz ederler, vekilleri susturmak isterler, orduyu eleştirirler. Bilhassa bu muvaffakiyetlerden evvel dediler ki, bu orduyla hiçbir şey yapamayacaklar, bu orduyla nereye gidileceğini herkese sormaya başladılar, ordunun hiç olmazsa yarısını terhis ederek diğer yarısını bekletelim dediler. Kısacası doğrudan doğruya orduya gayet gafilane birtakım taarruzlara başladılar. Mesela, Başkumandan'a lüzum yoktur diyorlardı ve olumsuz oy vermek için çok teşebbüslerde bulunuyorlardı ve en nihayet ne olursa olsun hükümeti ellerine almak için çalıştılar ve en çok Dahiliye Vekâleti'ne ehemmiyet veriyorlardı, bu da en çok Dahiliye Vekâleti'ni ellerine alarak, bütün teşkilatı kendi arzuları gibi yapmak ve seçimleri kendileri kazanmak istiyorlardı. Fakat son günlerde bu teşebbüs etmek istedikleri hususlarda kolaylıkla muvaffak olamayacaklarını anladılar. Şimdiki halleri dağılmadır. Tekrar yeniden yirmi, yirmi üç kişiye kadar inmişlerdir. Oradan ayrılanlar da kendi kendilerine tarafsız bir vaziyet almış ve tövbekâr bir hale girmişlerdir.

Suphi Nuri Bey: Elliden yirmi üçe mi indi?

İkinci Grubun Mesleği

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Yetmişe kadar çıkmıştı, yetmiş dört filan vardı. Şimdi bu ayrılan adamlar ve bu grup ile öteki grup arasında hakikatte aramızda bir prensip ayrılığı yoktur.

Bu ayrılık fikir ve görüş ayrılığı mıdır diye mukayese ettiğimiz takdirde görürüz ki, sırf menfaat ve hissi şeylerden doğma bir şeydir. Fakat ayrılık hakikatte mevcut olmamakla beraber, her ne suretle olursa olsun muvaffak olmak istedikleri için hakiki bir ayrılık noktası arayıp bulmak mecburiyetinde kaldılar ve bugün bu efendilere hocalar da iltihak etmiştir.

Muhaliflerin Hilafet Hakkındaki Görüşleri

Çünkü hilafet ve saltanat yekdiğerinden ayrıldıktan sonra bazı hocaları büyük bir üzüntü kapladı, o kadar ki, kendi dinlerinden ve imanlarından şüphe etmekte olduklarını ifadeye başladılar: Acaba ben bu şartlar dahilinde Müslüman mıyım? Bu suretle hocaların en cahilleri onlara iltihak etmiştir ve dolayısıyla halife böyle olamaz. Halifeye kudret, kuvvet lazımdır, salahiyet lazımdır demeye başladılar.

Arz ettiğim gibi bu esası ele aldılar ve bu esası ele almakla hocaların hepsini kazanarak kuvvetlerini artıracaklar ve halkın bütün avam ve cahillerine hoş görünebileceklerdi ve bunu şu suretle ifade etmeye başladılar, dediler ki: Biz bu hükümet tarzına, Meclis'in bu mahiyetine itiraz etmiyoruz, güzeldir. Fakat bugün o salahiyetleri taşıyanın yerini tutacak zat, riyaset makamında kim ise o olacaktır. Bugün için Mustafa Kemal Paşa vardır ve belki de mevcut şartları ile bu makamı tutabilir. Fakat yarın çekildiği zaman veya öldüğü zaman temsilci olarak kimi getireceğiz, biz birbirimizi çekemeyiz ve böyle bir Meclis bulamayız ve böyle bir makam bizim aramızda bunu temin edemez ve neticesi dağılmadır, dolayısıyla o makamda öyle bir zat bulunmalı ki, böyle seçimle ve diğer bazı şeylerle kayıt altına alınmasın. Öyle ise o da kim olabilir? Ömrünün sonuna kadar bu makamda bulunacak olan bir zattır ve dolayısıyla o da halife olmalıdır. Halifeyi reis yaparız ve artık bir şey düşünmeyiz ve aynı zamanda onu bir defaya mahsus olmak üzere seçeriz. Orası öyle bir makam olur ki, oraya herkes gözünü dikmez ve ona biz bir hak veririz ki, Meclis'in kanunlarını ve hükümetin kararlarını tasdik eder. Kısacası böyle bir formül ile, prensip ayrılığı şeklinde mevcudiyet arz etmiş bulunuyor, değil mi, Adnan Beyefendi?

Adnan Bey: Evet Efendim.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Son şekil budur. Yani Meclis'in bir kısmı vardır ki, bu arz ettiğim formül üzerinde uğraşıyorlar. Hatta bugün Ankara'dan bir telgraf aldım: Bugün Ankara'da *Hilâfeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi* namı altında bir risale yayımlanmıştır. Beş kuruş fiyatla satılmaktadır. İmza sahibi Karahisarı Sahip Mebusu Hoca İsmail Şükrü Efendi'dir. Risale yeni bir matbaa tesis eden Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in matbaasında basılmıştır. Risalenin muhteviyatı: Malum olan konu hakkında olup, şahsi saltanatın kaldırılması hakkında 1 Teşrinisani 1338 [1 Kasım 1922] tarihli Meclis kararının şeriata aykırı olmadığı ve bazı taraflarda ve matbuatça bu tarzda seçilen halifenin kuvvetsiz ve hükümetsiz bulunmadığını ve halifenin kabulü ile, onun gereklerinden olan hukuk ve şeriat gereklerinin de kabul edilmiş olduğunu ifade etmektedir. Risalenin muhtelif mahallerinde aynen şu ibareler vardır:

> "Büyük Millet Meclisi ile Meclis'in seçtiği ve tespit ettiği Halifei Müslimin arasında hiçbir ayrılık ve gayrılık yoktur. Halifesiz Meclis, şeriatı İslamiye, hükümetsiz, istiklalsiz, hürriyetsiz bir hareket tanımamıştır.[1] Dolayısıyla halifenin

1 Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin risalesinden alınan bu cümle tutanakta aynen böyle bozuk bir ifadeyle yer almıştır. (Y.N.)

kuvvet ve şevket sahibi olması, en büyük şer'i esas olmakla beraber, bugünkü hale göre hükümetimizin ve devletimizin bir reisi olması zaruri bir hususdur. Bu hususta başka türlü bir şekle imkân yoktur. Şu hale göre kanunların tanzimi ve... icrası vb. tabii riyasetine halifemizin sahip olması, yani devlet ve devlet mukadderatının halifenin tasdikine bırakılması, zaruri ve şer'i bir hususdur."

Hilafet

Şimdi bu münasebetle hilafet meselesi hakkında görüşelim! Size soracağım Velid Beyefendi. Nasıl görüyorsunuz? Ve nasıl tasavvur ediyorsunuz?

Velid Bey: Bendeniz bu meseleyi derinlemesine incelemedim Paşa Hazretleri ve incelemenin de barıştan sonraya bırakılması fikrinde idim. Şimdi asıl hepsinin üzerinde olan esaslı mesele memleketimizi düşmandan kurtarmak olduğu için ve bütün fikirlerimiz ve mesaimiz buna hasredilmiş olmak kanaatinde bulunduğum için bu meseleleri uzun boylu kendi kendime incelemedim. Hatta Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu da araştırıp incelememişimdir! Böyle bir sırada bu mesele çıkmıştı. Tabii mesele karşısında kendi kendime bir gazeteci olmak itibariyle gafil bulundum ve ancak herhangi mühim bir mesele hakkında her türlü mütalaaları yapmak mecburiyetinde olduğum için bir günlük izlenimleri, o mesele hakkında düşündüğümü yazmıştım. Bendeniz hâlâ bir dereceye kadar o fikirde bulunuyorum. Ve diyorum ki, bunlar çok esaslı meselelerdir. Bunu iyi inceleyebilmek için zihinler başka meşguliyetlerden, sıkıntılardan uzak olmalıdır. O devir de bendenizce gelmemiştir ve gelmediği için bendenizce bunun incelenmesi çok güçtür. Buna şahsi olsun, esaslı karar verebilmek için kati kanaat sahibi olmak lazımdır.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Diğer arkadaşlar bir görüş ortaya koyacak mı? Hanginiz bu hususta daha fazla meşgul oldunuz?

Müsaade buyurursanız arz edeyim; çok arzu edilirdi ki, bu meseleyi münakaşa etmek barış vaktine kalsın. Fakat görülüyor ki, bugünden bundan tamamen hararetle bahsedenler vardır ve böyle projeler, risaleler yapmak suretiyle dağıtanlar vardır. Kısacası bizim arzumuza uymayanlar vardır ve biz, zamanı değildir, şimdilik sessizliği muhafaza edelim ve asıl meşgul olacak daha mühim işlerimiz vardır ve vakaların cereyanını takip edelim diyelim! Fakat Şükrü Efendi diyor ki; halife şu demektir, halifenin salahiyeti şudur, vazifesi budur. Ve bu fikir bütün milletin beynine bulaşıyor! Zatıâliniz ve hepimiz bunu söz konusu etmek lazımdır. Dediğimiz gün edemeyecek bir hale geliriz. Mademki olumsuz bir hareket vardır, bunun karşısında mevki almak zarureti vardır. Ya onların iddiası doğrudur. Ya bizim yaptığımız!

Yaptığımız ve devam ettirmek istediğimiz şeylerin siyaseten, fennen, ilmen, dinen bu memleket ve milletin hayat ve refah ve saadeti bakımından doğru olup olmadığını inceleyelim! Dolayısıyla, efendiler, bu hilafet meselesini bu münasebetle görüşelim. Bana hocalık yaptırmazsınız tabii, değil mi?

Falih Rıfkı Bey: Paşam, barıştan sonra daha güç olur zannederim. Fakat bendeniz İstanbul'da iken... anlaşılıyor ki, en münasip zaman bu zaman...

Ahmet Emin Bey: Vaziyetin açık olmamasından ileri gelmiyor mu? Hilafetin bütün İslam âlemini kapsayan bir müessese olduğu gayet açık olarak meydana çıkar ve faaliyet bu suretle olacak olursa dahili bir mesele olmak mahiyetini kaybeder zannediyorum.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Evet, bendeniz de o fikirdeyim. Buyurduğunuz şey doğru ise bunu açıkça söylemek lazım gelir. Müsaade buyurursanız! Ben hilafet hakkında düşündüklerimi söyleyeyim. Biz bu meseleyi siyaseten halletmişizdir. Dolayısıyla siyaseten halledilmiş olan şekli budur. Dünya yüzünde bağımsız ve yeni bir Türkiye devleti vardır ve devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Milletin, memleketin yegâne hakiki temsilcisi bu meclistir. Türkiye devletinin reisi de vardır. Bu şekil şer'idir, ilmidir. Bilhassa devletin bağımsızlığını en iyi muhafaza edebilecek bir şekildir ve bilhassa milli hâkimiyeti cisimlendirebilecek bir şekildir. Türkiye devleti başka bir makam tanımaz ve haddi zatında başka bir makam yoktur, yani hilafet makamının resmi vaziyet ve mahiyeti yoktur. Bir defa bu son sözümü ispat etmek için hatırıma gelen silsileyi takip edeceğim ve iki istikametteki hatıranıza müracaat ederek sözlerimi ispata çalışacağım.

Tarihte Hilafet

Birinci istikamet tarihtir. Eğer hilafet demek, bütün İslam âlemini kapsayan bir idare noktası demek ise, tarihte bu, hiçbir vakit vaki olmamıştır ve vaki değildir. Bütün İslam âleminin bir noktadan sevk ve idaresi, halife namında bir adam tarafından sevk ve idaresi vaki değildir. Peygamber'in zamanından sonra dört kişiyi bir tarafa bırakalım. Hz. Ali zamanında Sıffîn Muharebesi'ni müteakip İslam âlemi halife namı altında, Emîr ül Müminîn namı altında iki zatın hükmü dairesinde kalmıştır. Bir taraftan, Ali, halifeyim diye hükümet icra etmişti, bir taraftan da Muaviye yine halifeyim diye hükümet icra etmişti. Abbasi halifeleri zamanında bir taraftan halifeyim diye Bağdat'ta birtakım hükümdarlar saltanat icra ediyordu, diğer taraftan Endülüs'te yine halife namı altında birtakım hükümdarlar hükümet icra ediyorlardı ve bugün zamanımızda da Fas'ta, Sudan'da, halifeler vardır. Onlar da kendilerine Emîr ül-Müminîn diyorlar. Dolayısıyla bu, tarihte sabit değildir ve bundan sonra da bütün İslam âlemini hilafet makamı namı altında bir noktaya bağlayarak idare etmenin mümkün olabileceğini kabul etmek doğru değildir. Şimdi Mısır İslamları, Hint İslamları, Türk İslamları, Batı İslamlarının vs. İslamların hepsi kendi muhitinin şartlarına ve kendi muhitinin ananelerine bakmayacak ve ümmet namı altında bir noktada birleşebilecek... Buna imkân tasavvur etmek doğru bir şey değildir. Diğer bir prensip; şer'an, dinen hilafet denilen şey yoktur. Malumu âliniz bir defa Peygamber'in kendisi demiş ki; "Benden otuz sene sonra krallıklar olacak." Bu, bir hadistir. O halde hilafet vardır, hilafet olacaktır, hilafet devam edecektir demek hadisi nebeviyeye aykırı bir şeyin tahakkukunu talep etmek demektir.

Diğer bir şey, mesela; Ömer halife olduğu zamanda kendisine Halifei Resûlullah demişler. Kendisi ilk hutbesinde demiş ki: "Böyle bir sıfat bende yoktur ve olamaz. Böyle bir sıfat yoktur, halife yoktur. Siz müminlersiniz ve ben de sizin emirinizim."

Ve zaten Peygamber'in vefatından sonra halife seçimi için hiç kimsenin kafasına bir fikir gelmemiş. Emaret, emir... Hilafet namı altında vuku bulan teşekküller emarettir ve bir hükümetten ibarettir. Yani hilafet demek bir hükümet demektir. Hükümet demek olunca hükümetin nasıl olması söz konusu olur. Yani şer'i esaslarda şu veya bu şekilde bir hükümet tespit olunmuş mudur?

Şeriata göre Hükümet Esasları

Biliyorsunuz ki, böyle bir şey tespit olunmamıştır. Herhangi bir hükümet meşru olabilir ve gayri meşru olabilir. En müstebit hareket eden hükümetlere, en fena hareket eden hükümetlere din ulcması meşrudur demiştir. Yalnız dini esaslarda idarenin ne gibi noktaları ihtiva etmesi lazım geleceğine dair kati beyanat vardır ki, onlardan bir tanesi şûraya aittir. Bir tanesi adalete aittir ve bir tanesi de ulü'l-emre[1] itaate aittir. Dolayısıyla bir toplumun işlerini idare edecek bir hükümetin şûrası olacak ve o şûra adaletle muamele icra etmiş olursa tam dine ve şeriata uygun bir hükümet teşekkül eder. Ulü'l-emr'den de maksat, amir demek değildir, amirler demektir. Amirler demek ihtisas erbabı demektir, erbabı hall ü akd[2] demektir. Dolayısıyla erbabı hall ü akd sıfatında bulunan insanlardan meydana gelen bir şûra, adalet dairesinde ve şer'in arzu ettiği derecede hükümet icra eder. Bizim hükümetimiz tamamen bu esasları ihtiva edebilir, buna göre başkaca halife söz konusu olamaz.

Şimdiki Hilafetin Manası

Bu, böyle olduğu halde, Türkiye Büyük Millet Meclisi kendinden başka bir Halifei Müslimin seçti ve bir hilafet makamı hasıl oldu. Bunu izah etmek lazım gelirse şöyle düşünmek lazım gelir. Bütün İslam âlemi esaret halindedir. Arzu edilir ki, bunlar ayrı ayrı çalışsınlar ve kendi milli hâkimiyetlerini elde etsinler. İşte bunlara bu hususta teselli vesilesi, ümit vesilesi olmak üzere bir irtibat noktası göstermek arzu ediliyor. Fakat onlar tamamen esaretten kurtulduktan sonra, başlı başlarına bağımsız olduktan sonra ne olursa olsun birleşip, bir makamın idaresi altına girmek isteyeceklerini düşünmek caiz midir? O da başka... Demek oluyor ki, biz yalnız onların kurtulması için müşterek bir bağlantı noktası gösteriyoruz ve bu hususta adeta dini, yahut tarihi, yahut vicdani bir vazife yapmış oluyoruz, bu makamı muhafaza etmekle...

Hilafete Vazife ve Salahiyet Vermek

Fakat bu makama doğrudan doğruya bir salahiyet vermeye kalkışacak olursak, bu salahiyetin tatbikat sahası İslam âlemini kapsar. Halife, İslam âleminin üzerinde bi-

1 Ulü'l-emr: Emir sahipleri, hükümdarlar, kanun koyucular, halife namına hüküm veren kadılar ve idareciler. (Y.N.)

2 Çözüm ve anlaşma erbabı anlamındaki bu terim, nüfuz ve itibar sahibi seçkinleri ifade ediyor. (Y.N.)

zim vereceğimiz vazife ve salahiyeti tatbik etmek mecburiyetindedir. Tatbik edemezse zaten manası yoktur. Tatbik edebilmek için ya onlar buna olur verecekler veya reddedeceklerdir. Olur veya ret iki sebepten çıkacaktır. Birisi bağımsız olan Müslüman devletleri müdahaleyi kendi bağımsızlıklarına müdahale kabul edecekler ve bunu reddedecekler. Nitekim Afgan Emiri, yapmış olduğumuz antlaşmada bir iki noktayı kendi bağımsızlığına müdahale olarak görmüş, kabul etmemiş ve demiştir ki: Ben hiçbir suretle milletin bağımsızlığına kimseyi karıştırmam. Benim namaz kılacağım camideki hatibe ve bu hatibin söyleyeceği hitabete dahi ait olsa... Diğer İslam âlemi ise baştan aşağıya kadar esaret halindedir. Vicdani hürriyetlerine sahip değildirler. Bunlara bu geniş salahiyeti tatbik ettirebilmek için evvela onların hürriyetlerini elde etmek, yani onları esaret zinciri altında bulunduran devletlere karşı harp ilan etmek lazımdır. Halife olan zata bunları yapabilmek için bir kuvvet lazım. Eğer o kuvvet Türkiye devletinin kuvveti olursa sekiz milyonluk Anadolu halkının vazifesi bütün cihana karşı harp ilan etmek ve bunları kurtarmak olacaktır ki, böyle bir vazifeyi sekiz milyon Anadolu halkına yüklemek mümkün değildir. Böyle bir vazife yapmak lazım geliyorsa yetmiş milyon İslamdan meydana gelmiş olan Hindistan'ın yapması lazımdır. Vazife vermek Türkiye devletinin vazifesinin üstünde bir şey olur. Ancak İslam âlemi hür ve bağımsız şartlar dahilinde bir araya gelir, kabul ederlerse o vakit toplanır ve halifenin vaziyetini tespit eder. Dolayısıyla bizce yapılacak bir şey kalmamıştır efendim.

Hilafet ve Dini Müesseseler

Ahmet Emin Bey: Dini meselelere alakadar görünen medreselere, camilere...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Beyefendi! Arz edeyim: Halifenin böyle bir salahiyeti yoktur. Medrese nedir? Cami nedir? Bu millet razı olur mu? Kendi evladının kendi hâkimiyetine hariçten bir adam birtakım yerleri dolduracak ve oradan başka bir zihniyet çıkaracak.[1] Buna bu milletin ihtiyacı var mıdır? Camilerdeki imam ve hatibi halife tayin edecektir, demek isteniyor. Efendim, bir hatibin vazifesi mutlaka mensup olduğu millet ve devletin bağımsızlığıyla ve hâkimiyetiyle alakadardır. Dinde, hatip bir devletin reisidir veya o reisin bulunamayacağı yerlerde onun temsilcisidir. Dinde hatip var mıdır? Hutbe nedir? Doğrudan doğruya bir devlet reisinin veyahut en büyük devlet reislerinin, hükümet reislerinin halkı aydınlatmak için söz söylemesi değil mi?

Bir defa efendim, diyoruz ki; bizim dinimizde ruhbaniyet yoktur, dolayısıyla cismani ve ruhani birdir. Çünkü bizim dinimiz tabiidir.

Halife, reis demektir, emir demektir, sultan demektir. Hükümet şekline göre başında bulunan adamın alması lazım gelen isimlerdir.

Başında sarık olan bazı kimseler halkın karşısına geçerler ve bizim hiç de anlatmak istemediğimiz manasız şeyleri kafalarına sokarlar. Bu olamaz! Benim kanaatim, malumatım ve kati olan inancım bundan ibarettir. Bu devletin halife ile alaka ve mü-

1 Cümle, tutanakta aynen böyle. (Y.N.)

nasebeti yoktur. Hakikati ifade etmek lazım gelirse, yapmak istediğimiz inkılabı parçalamak icap etmiştir. İkiye ayırdıktan sonra evvela birincisini sonra ikincisini...

Şimdi bizim hükümet şeklimize göre böyle bir hilafet makamının mevcut olamayacağını göstermek için Teşkilatı Esasiye'nin bazı maddelerini beraber gözden geçirelim. Yalnız biliyorum, sizi yordum.

Yeni Hükümet ve Din

Kılıçzade Hakkı Bey: Paşa Hazretleri, yeni hükümetin dini olacak mı?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Vardır efendim; İslam dinidir. İslam dini fikir hürriyetine sahiptir.

Hakkı Bey: Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?[1]

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Olacak mı, olmayacak mı bilmem! Bugün mevcut olan kanunlarda aksine bir şey yoktur. Millet dinsiz değildir. Dinine bağlıdır ve dini, İslam dinidir. Yani komünistlik gibi dini reddedecek ortada bir meslek yoktur.

Hakkı Bey: Şu halde Paşa Hazretleri; bir mesele hakkında herkesin inançlarına ve düşüncesine göre bir fikir ortaya koymak hususunda hükümet beni susturacaktır veyahut cezalandıracaktır. Diyecek ki, sen bu hususta hükümetin düşündüğü gibi düşünmüyorsun...

1 Atatürk, basın toplantısının bu kısmını *Nutuk*'ta şöyle anlatıyor:

> "... İzmit'te, İstanbul ve İzmit matbuat erbabıyla uzun bir mülakat ve hasbıhalimiz esnasında, muhataplarımdan bir zatın, şu sorusuna maruz kaldım: 'Yeni hükümetin dini olacak mı?'
> "İtiraf edeyim ki, bu soruya muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi, pek kısa olması lazım gelen cevabın o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum. Çünkü tebaası arasında muhtelif dinlere mensup unsurlar bulunan ve her din mensubu hakkında adilane ve tarafsız muamelede bulunmaya ve mahkemelerinde tebaası ve yabancılar hakkında eşit olarak adaleti tatbikle mükellef olan bir hükümet, fikir ve vicdan hürriyetine riayete mecburdur. Hükümetin, bu tabii sıfatının, şüpheli mana atfına sebep olacak sıfatlarla kayıtlanması elbette doğru değildir.
> "'Türkiye devletinin resmi dili Türkçedir' dediğimiz zaman bunu herkes anlar. Hükümetle resmi muamelelerde, Türk dilinin geçerli olması lüzumunu herkes tabii bulur. Fakat 'Türkiye devletinin dini, İslam dinidir' cümlesi aynı suretle mi anlaşılacak ve kabul edilecektir? Bu, bittabi, izaha ve yoruma muhtaçtır.
> "Efendiler, gazeteci muhatabımın sorusuna; hükümetin dini olamaz! diyemedim. Aksini söyledim.
> "-Vardır efendim; İslam dinidir, dedim. Fakat hemen 'İslam dini fikir hürriyetine sahiptir' cümlesiyle cevabımı açıklama ve yorumlama lüzumunu hissettim.
> "Demek istedim ki, hükümet, fikirlere ve vicdana riayetle kayıtlı ve mükellef olur.
> "Muhatabım, verdiğim cevabı, şüphesiz, makul bulmadı ve sorusunu şu tarzda tekrar etti: 'Yani hükümet bir dine bağlı olacak mı?'
> "-'Olacak mı, olmayacak mı bilmem!' dedim. Meseleyi kapatmak istedim. Fakat, mümkün olmadı..."
>
> Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.2, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1973, s.715, 716. (Y.N.)

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Hükümetin düşündüğü gibi hiç kimsenin düşünmeye mecburiyeti yoktur. Hakiki hürriyetin geçerli olduğu bir memlekette vicdan hürriyeti vardır veyahut yoktur. Olduktan sonra bunu düşünmek doğru değildir. Vicdanının icaplarını söyler.

Hakkı Bey: Herkes kendi vicdanını susturmaya imkân görecek mi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Toplumda hürriyet sınırlıdır. O da bir ferdin değil, toplumun tamamının ortak menfaatları icabı olarak konmuş kanunlar iledir. Vicdan hürriyetimizi ne dereceye kadar kullanabileceğiz. Konulmuş kanunlarla anlaşılır: Mesela bir hoca efendi diyor ki; şunu mutlaka yapmalısınız. Demek istediği şey, milli hâkimiyeti kaldırınız! Bu telaffuz ettiği şey, fiile teşebbüs ettiği dakikada tabii mürteci kabul olunur ve konulmuş olan kanunların icaplarına tabi olur.

Efendim; Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda birkaç noktaya işaret edebiliriz.

Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. "Kayıtsız şartsız"ı buradan kaldırmadıkça Türkiye devleti herhangi bir zata veya herhangi bir makama, hâkimiyetini ihlal eden hiçbir salahiyet veremez. Dolayısıyla, dini, şer'i, nasıl olursa olsun öyle bir şey verelim ki, bu kayıt ve şart burada kalsın! Bu takdirde bu şey verilebilir ve milli hâkimiyet ihlal edilmez![1]

Ahmet Emin Bey: Prensip meselesinde pratik bir mesele vardır.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Hayır, müsaade buyurun. Pratiği bırakalım. Millet hâkimiyeti kayıtsız şartsız elinde tutmayı kendi vicdanına karşı ahdettikten sonra, şunun ve bunun icabıdır diye şuna veya buna verebilecek en basit bir hak bulunuz, vazife bulunuz ve salahiyet bulunuz. Kimse bulamaz!

İsmail Müştak Bey: Bu madde kati olarak hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu bildiriyor.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Peki, ondan sonrası idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalıdır. Malumu âliniz bir irade ve bir de hâkimiyet vardır. İrade, arzudur ve kalp ve vicdanın eğilimidir. Bir insanda olduğu gibi, insanlardan meydana gelen toplumda da irade mevcuttur. İrade alınamaz ve irade verilemez. Fakat iradenin tatbik vasıtası olan hâkimiyeti verebilen bir insan veyahut hâkimiyetini kaybeden bir insan veyahut bir toplum hâkimiyetten mahrum olunca –ki hâkimiyet iradenin tecelligâhıdır–, o halde iradesi felç olmuş olur. Dolayısıyla hâkimiyetini verebilmek için iradesinin felç olmasına razı olmak lazım gelir. Dolayısıyla veremez. Hâkimiyetini verebilmek için iradesinin, arzusunun, eğilimlerinin felç olmuş kalmasını kabul etmek lazımdır. Ölmeyi kabul etmek demektir. Bundan dolayı bir millet hâkimiyetini veremez. Yalnız alınır ve zorla alınır. Millet hâkimiyetini elinde

1 Eski yazı belgede bu cümlenin üstü çizilmiş. (Y.N.)

tutuyor ve ancak hâkimiyetinden icabı kadarını tatbik etmek üzere Millet Meclisi'nin genel kurulunu vazifelendiriyor. Fakat bir tek adama bu salahiyet verilemez.

Milli Hâkimiyet ve Hükümdarlar

Yakup Kadri Bey: Birtakım krallar var, hükümdarlar var. Bunların hiçbiri.. bu bir sembol gibidir. Anane manasını ifade eder ve millet doğrudan doğruya kendi mukadderatına kayıtsız şartsız hâkimdir. Dolayısıyla böyle tarihi sembolün devamı milletin hâkimiyetini ihlal etmiş olmuyor. Yani tamamıyla salahiyeti sınırlanarak ve hatta felç olmuş...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Yani, ne mecburiyetimiz vardır buna? Şimdiye kadar bu gibi sembolleri tutmaktan bir fayda çıktı mı?

Yakup Kadri Bey: Hatta zarar gördük!

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Zarar gördü isek, devam ettirilmesine hacet yok! Zarar olarak görmediğimiz bir şey kalmamıştır.

Yakup Kadri Bey: O kadar bir şey dahil etmiyorum. Çünkü halife diye bir şeyin mevcudiyetini tanımamız...

Meclis Reisi - Halife

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bir defa halife başkadır, hükümdar başkadır. Bizim sembolümüz olamaz ki... Bu, İslam âleminin sembolüdür. Eğer halifeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin reisi yapmak istersek, bunun için de yol vardır. Bu zat bir memleket tarafından mebus seçilir. Yani o demektir ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi reisine halife denir. Bunda fayda var mıdır acaba? Yoktur! Hücumların sebeplerinden birisi de mutaassıp, dini bir hükümet tanınmamızdır ve bugünkü medeniyet ile temasa layık görülmediğimizdir. Fakat başımıza geçireceğimiz reisin ismine halife dediğimiz vakit dünya gözünde mutaassıp, kapkara bir heyet olarak görüneceğiz!

Ahmet Emin Bey: Bu Şer'iye Vekili'nin de kalması aynı mahiyete sahip değil mi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, bu millet Müslüman mıdır?

Ahmet Emin Bey: Evet.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: O halde şer'i birtakım işler olunca bunlara bakacak bir makam lazımdır.

Şer'iye ve Evkaf Vekâleti

O makama şer'iye vekili deyiniz. Her ne derseniz deyiniz! Bence söz konusu edilmesi lazım gelen husus, bu vekil, hükümet heyetinin içinde bulunsun mu, bulunmasın mı? Ayrıca bir büro yaparız. İşte imamları filan tayin eder! Bittabi hükümetin emrinde..

Suphi Nuri Bey: Evkaf işleri...[1]

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Evkaf ayrıdır. Evkafı, şer'iye işlerine tahsis etmek zaten doğru değildir. Evkaf bilhassa bizim memleketimizde en mühim servet kaynaklarından birisidir. Dolayısıyla bunu yalnız medreselere bırakmak olamaz. Bu da ileride neticeye bağlanacaktır.

Türkiye'de Mevcut Hilafetin Menfaat ve Zararları

Müştak Bey: Türkiye'de mevcut hilafet, devletin siyaseti için menfaat mıdır, kuvvet midir? Yoksa, ne menfaat ve ne de kuvvet midir?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Hatta İslam âlemini kapsıyor olarak kalması zaaftır. Yani bugünkü şartlara göre biz kendi üzerimizdeki fenalığı artırıyoruz. Böyle sembol olarak denecek! Fakat kimse böyle sembol tanımıyor ki.. Zannediyor musunuz ki, Hintliler, Mısırlılar, Afganlılar vesaireler dini bir alaka ile bize bağlıdırlar. Bilakis milli mefkûreleri ile bizi kurban etmeye çalışıyorlar. Hint Hilafet Komitesi vardır. Aynı meseleye dair haberleşmelerimiz oldu. Sonra Mısırlılarla vesaire ile haberleşmemiz vardır. Bunların bizden rica ettikleri şey, siz çalışın da biz kurtulalım ve biz size hilafetten dolayı bağlıyız. Efendim, hilafetten dolayı bana bağlı olma! Yetmiş milyonu kurtarmak için sekiz milyonu da mahva teşebbüs etme! Mısır on dört milyon nüfusa sahiptir. Bizden daha fazla nüfusludur. Kendilerini kurtarmaya çalışsınlar. Kendinizi kurtarın! Efendiler! Hilafet milletimize bir baş belasıdır. Osmanlı padişahlığı hilafeti almadan evvel Osmanlı devrinin en parlak safhasını yapmıştır. Fakat bu hilafet mevkiini aldıktan birkaç sene sonra düşmeye başlamıştır, menfaat göstermemiştir.

Osmanlı serdarları, hükümdarları, padişahları hilafetten mücerret[2] bulundukları zaman en büyük şaşaayı ve kuvveti göstermiştir. Yani hilafet hiçbir şey kazandırmamıştır. Birçok musibetler getirmiştir.

Müştak Bey: O halde zaaftır.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Elbette zaaftır, şöyle bir hayal vardır ki, hilafet sıfatını takındığımız zaman bütün İslam âlemi yardımcı ve destekçidir! Nedir yani? En felaketli anları geçirdiğimiz zaman ne yaptılar? Bizim aleyhimize gelip, harp ettiler!

1 Evkaf: Vakıflar. (Y.N.)

2 Mücerret: Tecrit edilmiş, soyutlanmış. Osmanlı'nın hilafeti devralmasından önceki zaman kastediliyor. (Y.N.)

Suphi Nuri Bey: Paşa Hazretleri, fiilen mevcut vaziyeti düzeltmek zaman meselesi değil midir?

Mevcut Hilafet Vaziyetinin Düzeltilmesi

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Düzeltilmiştir. Düzeltilmeyen bir şey kalmamıştır. Bizce mesele hallolunmuştur. Kendisi meşgul olmazsa ve kendisinden menfaat tasavvur edenler yerinden kıpırdamazsa bizce mesele hallolunmuştur. Ve illa hocaların –Hoca Şükrü Efendi ve bunun gibi hocaların– arzularını yerine getirmek isteyenlerin yapacakları faaliyet derhal meseleyi daha kati hallettirir.

Gazeteci: Yalnız hocalar hakkında...

Hocalar

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Ben hocaları sevmem. Yalnız camide namaz kıldıranların sarık sarmaya hakkı yoktur. Namaz kıldırabilmek için sarığın lüzumu da yoktur. Bu millette yoktur.

Gazeteci: Halbuki bizde dinden ziyade hocalık fırka...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Beyler! Siz bu memlekete bağlısınız. Bu memlekette, hocaların ne kadar kıymetsiz olduğunu ve bu milletin hocalardan ne kadar nefret ettiğini biliyorsunuz. Ben size ufak bir misal söyleyeyim; çok hoca nerede vardır, Konya'da değil mi? Ben Konya'ya yaptığım seyahatlerin birinde mektepleri dolaşıyordum. Bana dediler ki, aman efendim bir de medreselere gel gör.. Yanımda Rus, Azerbaycan sefirleri vardı. Bir medresenin kapısına geldik, fakat kapı olduğunun farkında olmadım. Çünkü bir demir parmaklık vardı, hani kapı dedim. Burası dediler.

Hocalar ve Askerlik

Medreseye köpek girmesin diye parmaklık yaptırdık dediler. Evvela bu medresenin kapısını da açınız da ondan sonra girelim diyemedim. Ve bu suretle çok büyük hata yaptım, demirin üzerinden atladık, içeriye girdik, baktım bir tabur kadar başı sarıklı adam, bir sıraya dizilmişler ve Müftü Efendi başta olmak üzere tekmil Konya'nın ulemasını toplamış, gayet mültefit[1] bulunmak istedik. Müftü Efendi, tuttu, diskur[2] yapmak istedi.

Dedi ki, efendim bizim talebeyi askere alıyorlar ve askerde bulunan talebenin iadesine müsaade etmiyorlar. Birkaç defa hükümete yazdık, cevap vermediler. Emir

1 Mültefit: İltifat eden. (Y.N.)
2 Diskur: Konuşma, nutuk atma. (Y.N.)

buyurunuz dedi! Ben de yabancıların yanında bunları rencide etmemek için peki dedim, icabına bakarım.. Yok, dedi. Emir veriniz! Ahzı asker[1] reisi paşa vardır, buradadır. Vali vardır, buradadır dedi. Nazarı dikkate alırız dedim! Efendim dedi, şimdi emir veriniz. O zaman vaziyeti inceledim. Müftü Efendi hocaların herkes üzerinde tesirli olduğunu ispat için bana hükmediyordu. Gayet yüksek sesle hocalara dedim ki, bir sürü asker firarisi toplanmışsınız! Bütün medreselerde sizin gibi insanların yekûnunu toplasak Karahisar'ı geri almak mı, yoksa burada oturmak mı? Bu mühim bir hadise oldu, çünkü Konya'nın en muhterem uleması tahkir olunmuştu. Hakikaten tahkir olundu. Evime gittiğim zaman hakiki Konya ahalisi geldiler ve dediler: "Efendim, çok teşekkür ederiz. Biz hocalara karşı çok itibar ediyorduk. Sebebi buraya gelen her büyük adam onların elini öpmüştür. Biz de zannediyorduk ki, onların elini öpmek bir şeref; yoksa biz bunların ne kadar adi adamlar olduklarını şimdi anladık ve her yerde söyleriz." Dolayısıyla hocaların kıymetleri yoktur.

Falih Rıfkı Bey: Kuvvetleri de yoktur.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Gidin köylülerle görüşünüz, hepsi alay ederler.

Müştak Bey: Nitekim İstanbul'da olmuştur. İstanbul'da gayet küçük.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Fakat ehemmiyet verirseniz ve bilhassa ondan korktuğunuzu hissettirirseniz hakikaten korkuturlar. Arzu ediyorum ki, bu meselede zihinlerimizin durduğu noktayı derinlemesine inceleyelim!

Falih Rıfkı Bey: Bu suretle münakaşada bulunmak isteyenlere serbest olarak müsaade edilecek mi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Münakaşa edilmelidir, hatta kitap ve gazete vasıtasıyla münakaşa edilmelidir.

Hilafetin Osmanlı Hanedanı Elinde Olması

Hakkı Bey: Hilafetin Osmanlı hanedanı elinde kalmasında bendeniz gelecek itibariyle bir tehlike devresi görüyorum. Korkuyorum.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Ne için biz korkalım beyefendi? Felç olmuş olanlar korksun, biz neden korkalım? Üç senedir sayısız fedakârlığa katlanan bu millet, halifenin ordularıyla çarpışıyor ve onları kahrediyor. Sonra o felç olmuş kısımdan biz korkalım! Başından nihayetine kadar icap eden yerlere göndeririz.

1 Askerlik Şubesi. (Y.N.)

Hocalar ve Cehalet İle Mücadele

Ahmet Emin Bey: Acaba münazaa[1] vs. olmaz mı? Çünkü bir taraf münakaşa ederken fikri hislere müracaat edecek, onun için öteki tarafın elinde silah olarak...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim; bu noktadan çekinilmesinden dolayıdır ki, taassuba kıymet ve ehemmiyet veriyorsunuz. Taassup cehalete dayanır. Dolayısıyla taassubu olan cahildir. İlim, mutlaka cehalete galebe çalar. O halde halkı aydınlatmak lazım.

Ahmet Emin Bey: Halkı aydınlatalım. Fakat taassupla münakaşa kabul etmiyor.

Falih Rıfkı Bey: Onların mevcudiyetlerini kabul etmemek daha iyi olur.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Birtakım boş şeyler söyleyebilirler. Dolayısıyla onları eleştirmek ve eleştirerek çürütmek lazımdır.

Müştak Bey: Hatta efendim bizim tarafımızdan taarruz lazımdır. Onlar söylemeseler bile.. Senelerden beri onlara yerleşmiş, o senelerin, asırların mahsulü olan şeyi sökmek için onların hareketini beklememeli. Birkaç lakırdıyla ve sarıklarının görünmesiyle muhitlere tesirler yapıyorlar. Buna şimdiden hücum etmek lazım.

Falih Rıfkı Bey: Bu irtica meselesi zaten gazetelerde söz konusu oluyor.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Her yeni inkılabın bir karşı tepkisi olacaktır. Bunu beklemek lazımdır. Bu olmaz değildir. Mutlaka vukuu yakın bir şeydir, her bakımdan varittir. Kamuoyunu onların yalan yanlış tevillerine[2] kaptırmayarak aydınlatmak lazımdır.

Suphi Nuri Bey: Sansür meselesi çıkıyor, İstanbul'da henüz sansür var, birçok şeyleri söyleyemiyoruz.

Falih Rıfkı Bey: Sansür buna ait değil..

Adnan Bey: Bir kelime bile sansür etmedik. Buna ait hiçbir sansür yoktur. Hükümetimiz dinsiz diye yazmış. Halbuki hükümet dinsiz değildir.

Hükümet ve Din

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Hükümet dinsizdir demek, kamoyuna, hükümete hücum edin demektir.

1 Münazaa: Çekişme. (Y.N.)
2 Tevil: Sözü çevirme, söze başka anlam vermeye çalışma. (Y.N.)

Müştak Bey: Dindışı demiş Hüseyin Cahit Bey mektubunda, bunu da çizmiş..

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Maddi demeli, cismani demeli ve bu kelimeler varken dindışı dememeli.

Müştak Bey: Hayır efendim, o manaya anlıyorlar, o manaya anladığından kendi kendimizi sansür ediyoruz. Asıl korkulan, çekinilen sansür, kendimize ait sansürdür.

Falih Rıfkı Bey: Fakat biraz da söz konusu etmek lüzumludur.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, lüzumsuz yere bahsetmek aksi netice verebilir, fakat olumlu neticeler için de sessiz kalmamak lazımdır efendim.

Ahmet Emin Bey: Hakikati aydınlatalım. Yani karşıda cevap şeklinde münakaşaya tutuşarak değil; aydınlatma tarzında..

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, bendenizce aydınlatmada, kamuoyuna yol göstermede bir program yapmak lazım. Mesela: Hâkimiyet nedir? Ve bu millet hâkimiyetini muhafaza etmeli mi, yoksa başka birine verip onun yol göstericiliğinde mi hareket etmeli? Bunu tarihin yol göstericiliğinde çok kuvvetli ifade edebilirsiniz. Geçirdiğimiz felaketi birer birer saymalı, millet mukadderatını üzerinde bulunduran insanların bu millete yaptığı her tür fenalığı saymalı. Sonra hükümet şeklinin mahiyetini anlatmak lazımdır.

Kuvvetler Ayrılığı, Kuvvetler Birliği

Müştak Bey: Kuvvetler birliğinde, yani böyle yekdiğerinden ayrı belli yollardan kontrol eden kuvvetleri günün birinde birleştirmekte iki üç fayda vardır.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bu mesele hakkında vaktiyle uzun bir diskur[1] yapmıştım. Orada çok söz söylemiştim. Şimdi söyleyeceğim sözler özet olabilir. Bence kuvvetler ayrılığı esaslı bir şey değildir. Kuvvetler ayrılığı esasını koymuş olan insanlar dahi esasen kuvvetlerin birliğine kanidirler. Fakat kuvvetler birliğini teminden âciz oldukları için mevcut şekilleri esas alarak müstebitlerle mazlum milletlerin yaptıkları pazarlık neticesinde ortaya atılmış bir teoridir. Halin hakikatinde kuvvetler birliği vardır ve bu kuvvetin asli kaynağı millettir. Dolayısıyla bunun asli sahibi de millettir.

Millet bu kuvvetini en iyi, en zararsız nasıl kullanabilir? Hakikatte kuvvet sahibi olan bütün fertlerin bir araya gelip o kuvveti kullanması lazım gelir. Bu, maddeten mümkün değildir. O halde çok az ve çok da fazla olmayan Meclis vasıtasıyla bunu tatbik etmekten daha pratik bir çare yoktur.

1 Konuşma. (Y.N.)

Müştak Bey: Bu kuvvetler birliği ve ayrılığı meselesinde, mesela son defa Heyeti Vekile'nin vazife ve mesuliyet kanunu bu birlikten ayrılığa doğru giden bir kanun değil midir?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, o kanunda asıl olan icra şartları Meclis'tir. Ancak Meclis icra işlerinin bütün teferruatıyla meşgul olamadığı için belli sahaya ait vazifelerde bazı insanları vekil ediyor ve onları mesul tutuyor.

Müştak Bey: Kuvvetler birliğine halel gelmiyor mu?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Gelmiyor. Efendim, bu meseleler üzerinde çok görüşebiliriz, fakat zaman kâfi gelmez. Yarın, öbür gün kalırsanız ayrıca bu meseleler için görüşürüz.

Vekiller ve İhtisas

Ahmet Emin Bey: Bu hükümet şeklinin ihtisasla münasebeti var mıdır? Yani bir vekil oy ile seçiliyor, vekâletin bütün teşebbüsü onun şahsından bekleniyor.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bunun hakkında düşündüğüm şudur: Vekiller –ki mebuslardan oluyor ve olması lazımdır– bunların mutlaka mütehassıs olması temin edilebilir değildir. Halbuki her idari şubede esaslı ve çok vâkıfane hareket tarzı lazımdır. Bunu vekil temin edemez, ikincisi mütehassıs bir vekil bulunmuş olsa bile, bunlar belli ve kati olmadığından, değişebilir olduğundan, onun yerine mütehassısların başladığı işi takip etmek üzere mütehassıs olmayan bir vekil gelebilir. Bu itibarla işlerde ihtisasın bulunmasını vekillerden beklememek lazımdır. Genişletilecek çok noktalar vardır. Her vekâletin refakatinde bir mütehassıs heyet bulundurmak lazımdır. Bu mütehassıslar heyetinin vaziyeti vekil kadar ve belki vekilden daha sağlam olmak lazım gelir. Bütün muamelelerin projeleri orada düşünülmelidir ve öyle bir projeyi, vekil, salahiyeti dahilinde ise, yapar, değilse Heyeti Vekile'ye getirir. Onun salahiyeti dahilinde de değilse, Meclis'e gelir ve bu projeler mütehassıslar heyetinin projesi olabilir. Dolayısıyla vekil değişse dahi asıl olan mesai istikameti sabit kalır efendim...

Müştak Bey: İdari müsteşar gibi değişmeyen...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Evet efendim! Memur reislerinin siyasetle alakasına gelince; fiiliyata bakacak olursak, küçük memurlar değil, fakat memur reisleri bilhassa idare reisleri iktidar mevkiinde bulunan hükümetin siyasetini takip eder. Hükümetler siyasi zümrelere dayandığı için arzu eder ki, iktidar mevkiine geldiği zaman bütün memur reisleri yalnız kendi görüşünü yapsın. Fiiliyat budur!

Müştak Bey: Reisler hangisi?..

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Seçim zamanında rol yapabilecek olan kimselerdir.

İki Meclis

Velid Bey: Paşa Hazretleri! Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bir noksan var gibi geliyor. Kararların yalnız bir noktadan geçmesi, yani gerek kanun yapma kuvvetini ve gerek icra kuvvetini yalnız bir meclisin idare etmesi.. Halbuki bazı kararların verilmesinde yanlış olarak çıktığını görüyoruz. Bilhassa meclislerde daha ziyade vaki oluyor. Meclislerde insan istediği fikri pek çabuk kabul ettirebilir. Şimdiye kadar olan hükümet şekillerindeki kanun yapma kuvvetinin iki derecede bulunması bilhassa bu esas da düşünülerek yapılmıştır. Yalnız bir mecliste, meclis bir gün hissiyatına tabi olarak kuvvetli bir hatibin görüşüne eğilim gösteren bir karar alır. O karar ikinci bir dereceden, istinaf ve temyizden geçmek lazımdır. Gerçi dönüp aynı meclis, aynı kararı yeni bir şekilde alabilir. Fakat döndürecek bir şey olmayacak olursa...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Mevcut devletlerin hepsinde iki meclis mevcut değildir. Buyurduğunuz sakınca başka ve daha basit tedbir ile telafi edilebilir.

Falih Rıfkı Bey: Yunanistan'da yok.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bulgaristan'da da yoktur. Daha başka yerlerde de yok...

Velid Bey: Fakat hiç olmazsa oralarda dengeyi sağlamak için hükümdarlara salahiyet verilmiştir.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Doğru. Fakat zatıâlinizin bir ikinci meclis yapmaktan maksadınız bir kanunun memlekete hakikaten faydalı olup olmadığını incelemek, sakıncalı görüldüğü takdirde onu başka bir şekilde daha iyi bir hale koyabilmek imkânının elde edilmesine yöneliktir. Hükümdarların mevcudiyeti bunu temin eder mi?

Velid Bey: Hayır efendim, oralarda âyan yok. Fakat hükümdarlara tasdik hakkı vermek suretiyle...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, kanun Millet Meclisi'nden çıkar. Millet en doğru bir meclisle temsil edilir.

Velid Bey: Bendenizin arz etmek istediğim teşkilat, böyle iki meclis tasavvur edilmiş olsaydı kararlarda isabet olurdu.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: O şekil, tasavvur buyurduğunuz sakıncayı bertaraf edemez. Kararlarda isabet ve isabetsizlik olup olmadığını anlamak için Meclisi Me-

busan'la, Meclisi Âyan'dan çıkan kanunlardaki isabeti incelemek kâfidir. Eğer o zaman âyan var iken çıkan kanunlar, bugünkü meclisin çıkardığı kanunlardan daha az sakıncalı isc o zaman buyurduğunuz meselenin incelenmesi söz konusu olur.

Velid Bey: Daha başka bir muhit de olsa yine mesele çıkacaktır. Bir meclis hitabet tesiri vs... Dolayısıyla genel kurul bizde uzuvlaşmamıştır. Hatta Meclisi Âyan ve Mebusan da olsaydı...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Meclisi Âyan'ın mevcudiyeti, hatadan masuniyeti tamamen temin edemediklen başka milli hâkimiyetin temsil ve tecellisi noktasından sakıncaları davet eder. Seçilmiş olsa dahi..

Velid Bey: Mesela mahkemelerin dereceleri esnasında sırf ilk meclisten çıkan bir kararın yanlış olabilmesine göre birinci derecede veya ikinci derecede...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, söz konusu sakıncayı gidermek için mutlaka başka bir meclis yapmakta ısrardan ise, bu şekil dahilinde başka bir tedbir düşünmek tercih edilir. Program ve meslek sahibi fırkaların tesirleri mühimdir. Bittabi mecliste bulunan fırkalar kanunları kendi programları, fikirleri dahilinde çıkarmak isteyeceklerdir. Belli ve olumlu bir program dahilinde dayanışma halinde bir fırkanın çıkarmak isteyeceği kanunu, Meclisi Âyan değiştirmeyeccektir. Kanun çıkarırken münakaşa muhtelif programların, anlayışların, görüşlerin çatışması halinde olacaktır. Mecliste çoğunluğu vücuda getirmiş olan fırkanın belli görüşü yürür.

Müştak Bey: Meclisi Âyan olmayan hükümetlerde gayet kuvvetli bir Şûrayı Devlet[1] *olur. Oradan geçen kanun parlamentoda yalnız siyasi bakımdan muhakeme edilir. Hem inceleme, hem kanunlaştırma ve hem de tatbik kuvveti yukarıda olmamalı. Aşağıda da olmalı. Dolayısıyla hem kanunlaştırma, hem tatbik kuvveti kalacak olursa, o vakit kontrol ihtimali gayet açık bir hakikat olur.*

Şûrayı Devlet

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Şûrayı Devlet'i biz de yapacağız. Meclis, kanunları, Heyeti Vekile ve onun içinde, Adliye Vekâleti vasıtasıyla tatbik eder.

Müştak Bey: O yukarının bütün muamelelerini..

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Yani bütün sakıncalar için asli şeklini ve asli mahiyetini muhafaza etmek şartıyla tedbir bulmak ve tatbik etmek mümkündür. İki meclis taraftarı olmayınız!

1 Danıştay. (Y.N.)

Falih Rıfkı Bey: Paşa Hazretleri! Meclis bahsinde bir şeyimiz daha var. İstanbul'da iken bir yabancı muhabirle görüşmüştüm. Vatandaşlığı kabul eden Hıristiyanlar, mesela İstanbul'da yoğun Yahudiler var vs. var.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Teşkilatı Esasiye Kanunu bunu reddetmiyor. Vatandaşlar seçilirlerse onları Meclis'ten çıkarmak için bir sebep yok.

Falih Rıfkı Bey: Asker de olmasınlar, mebus da olmasınlar.

Seçimler ve Halk Fırkası

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Hayır, asker de olabilirler, mebus da olabilirler. Bu bahsin kâfi olmadığını görüyorum. Fakat bunu ileride derinlemesine inceleriz efendim! Yalnız isterseniz bir nokta üzerinde biraz daha görüşelim. Zatıâliniz yeni seçimlerden bahsettiniz ve Halk Fırkası'ndan bahsolundu. Emin Beyefendi'nin bir iki makalesini okudum. O böyle bir fırkaya taraftar değildir. Beyanatında "Harpten sonra dahil olacağımız devir gerçi barış devridir; fakat normal bir hal midir, bizim zayiatımız çoktur. Herhangi medeni seviyeye ulaşabilmek için alelade memleketlerde olduğu gibi çalışmakla muvaffak olamayız. Dolayısıyla silahlı muharebe, mücadele yerine silahsız fakat bir emek mücadelesi ikame etmek lazımdır. Belki daha iyi iş görürüz" buyuruyorlar.

Emek Misakı

Evet efendim, ben de böyle düşündüm. Gayemiz hasıl olduktan sonra Misakı Milli yerine Emek Misakı yapmak ve bütün milleti onu hep beraber takibe sevk etmek lazımdır. Görüşlerimiz tamamen birbirine uygun. Yalnız yorumunuz ifadenizle bir çelişki teşkil ediyor. Yoksa halin hakikatinde görüşlerimiz tamamen birbirine mutabıktır. Ben de istiyorum ki, barışa dahil olduğumuz gün bütün millet ve bütün milletin vekillerinden meydana gelen Meclis tek bir programın üzerinde çalışsın! Ancak bu Meclis'in, herhangi bir meclisin, herhangi bir milletin isterse hayatını kurtarmak için veya kurtardığı hayatını temin etmek için mutlaka birlikte yürüyeceğine kani misiniz?

Teorik olarak bu, temenni edilir. Fakat temini mümkün değildir! Bence bunun pratikte yeri yoktur. Bunu izah etmek için üç senelik kendi mesai hayatımızı basit bir surette nazarı dikkatten geçireceğim. Düşmanlar İstanbul'u işgal etti. Hükümeti felç olmuş bir hale getirdi. Halife ve padişahı alet olarak kullandı. Memleketimizin en kıymetli yerlerini işgal ettiler. Zanneder misiniz ki, Anadolu ahalisine; beraber çalışalım, kurtulmak lazımdır dediğim zaman yürümüşlerdir? Ben Müfettişi Umumi namı ile, geniş salahiyetle Samsun'a çıktığım zaman o imza ile ilk verdiğim emre herkes itaat etti. Beş, on gün sonra Dahiliye Nezareti mevkiine geçen Ali Kemâl'in *(Adil Bey sesleri)* hayır burada parçalanan Ali Kemâl'in kendi kendine valilere ve mutasar-

rıflara vermiş olduğu kısa bir telgraf üzerine –ki o telgrafında Mustafa Kemal'e itaat etmeyiniz, onunla temasa gelmeyiniz. Zaten memuriyetinden azledilmiş ve uzaklaştırılmıştır demişti– o telgrafın gelişine kadar kuvvetle benimle beraber yürümekte olduğunu zannettiğim kimseler benim aleyhime dönmüştür. Bunlar arasında bu işe başlarken her şeyi kendilerine söylediğim ve nihayete kadar, ölünceye kadar bütün felaketleri beraber göğüsleyeceklerine dair bana söz verenler de vardı. Sivas ahalisi, hacısı ile hocası ile bana fevkalade bağlı olduklarını söylerken, Ali Kemâl'in telgrafını alınca derhal bütün sokaklara kâğıtlar yapıştırdılar. Mustafa Kemal haindir diye ilan ettiler.. Baştan nihayete kadar fikirler değişmeye başladı ve bugüne kadar fikirlerde, eğilimlerde ve beraber yürümekte ayrılıklar berdevamdır. Kendilerini kurtarmak için teşebbüs etmiştim. Fakat ne yazık ki, ölüm, rezalet, sefalet.. her şeyin muhakkak olduğunu gördükleri halde beraber yürümemek, halkı benimle beraber yürütmemek isteyenler vardı. Dolayısıyla biz nasıl emin olabiliriz? Bütün bu tehlikeler bertaraf olduktan sonra; efendim tamamen kurtulmak için, hakiki kurtuluş için buyurun beraber çalışalım! demek kâfi midir zannolunuyor?

Halk Fırkası Teşkili Lüzumu

Doğrusu ben o kadar emniyet edemiyorum. O halde ne yapmalı? Çalışmak isteyenler vardır. Bunları toplamak lazımdır. Onları toplamak için belli bir hedef lazımdır ve çalışmak için olumlu bir program olmalıdır. Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki, milletin muhtelif sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatlarını veyahut refahını temin etmeye yönelik bir gaye takip edeceğim ve diğer sınıfların menfaatlarını düşünmeyeceğim ve onlarla mücadele edeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine yönelik olacaktır.

Görüşlerimizi, beraber çalışmak istediğimiz insanlardan meydana gelen fırkaya bildirmek lazımdır. Bir de bu fırkanın memleketteki bütün teşkilatı aynı esasları tamamen idrak etmesini temin etmelidir. Yoksa halkı kendi haline terk edecek olursak bir adım ileri atılamaz. Program elimizde kalır. Bütün milleti olumlu bir mesai programı ile alakadar etmek semereli olur.

Ahmet Emin Bey: Memlekette bir olumlu mesai taraftarı oluyor bir de olumsuz taraftarları oluyor. Onun için memlekette az zamanda çalışacak kuvvet ve teşkilat ister. Bendenizin arz etmek istediğim şey budur.

Halk Fırkası Programı

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Mesele programdadır ve isim değişikliği ile kimseyi aldatamayız. Ortaya koyacağımız, millet programı olacak. Memleketin tamamının menfaatına ait ve hizmet eden bir program yapılmalıdır. Efendiler, yalnız şahsımı dü-

şünseydim; barış olur olmaz "Ben tarihi ve milli vazifemi yaptım" der ve gider, hoşuma giden bir yerde otururdum. Bu tarzda hareket şüphesiz kendi nam ve hesabıma en iyi bir hareket olurdu. Mücadeleye devam eden bir insanın yıpranması muhakkaktır. Barışın imzası günü elde edilmiş olduğunu göreceğimiz muvaffakiyetlere rağmen doğrusunu söylemek lazım gelirse, hiçbir şeyin son bulmamış olduğu muhakkaktır. O zaman belki yeniden ve daha esaslı işe başlamak mecburiyetindeyiz ve bütün elde edilmesini arzu ettiğimiz neticeleri yeniden işleyerek teyit etmek gerekmektedir. Bunun, mücadeleden sakınmakla temin edilebileceğini zannetmiyorum. Bu sebeple milletin ve memleketin menfaatını temin edeceğini zannettiğimiz programla ortaya atılmak ve benimle kim çalışacak ise onlara buyurun demek lazımdır.

Karşı tarafta mevki alacakları da düşünmek tabiidir. Şimdi efendiler, tekrar soruyorum. Ne istiyorsunuz? Nasıl yapalım? Milli emek programı diyelim, fırka ismini vermeyelim. Milli mesai grubu diyelim! Arzu bu mudur? Bugünkü mecliste fırka namını kullanmadık, grup diyoruz. Neticeyi görüyorsunuz.

Fırkanın programı belli ve kati olursa fırkaya dahil olanlar o programı ya takip eder ya etmez! Ve belki ilk teşekkül devresinde böyle olacaktır. Fakat er geç dayanışmacı fikir ve hareket temin olunacaktır. Siyasi terbiye, siyasi ahlak lüzumunu hissettirecektir. Böyle bir fırka millet için bu bakımdan bir ekol olacaktır.

Falih Rıfkı Bey: O halde daha büyük bir franş[1] *ile hareket etmek lazım.*

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Evet, biz bu Meclis'te görüş itibariyle sayısız fedakârlıklar yaptık ve belki de yapmak lüzumlu idi. Bundan dolayı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun maddelerine hiç de lüzumu olmayan zihniyetler girdi. Belki de bundan dolayıdır ki, adli kapitülasyonları lağvettirmek hususunda müşkülat çekiyoruz. Heriler diyorlar ki; sizin yapacağınız kanunlar fıkıh kitabı vs.dir.

Bugün Lozan Konferansı'nda ve cihanda yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da eski şekli kaldırmaktan, imhadan ileri gelmektedir. Bizim inkılabımız; Meşrutiyet inkılabı ve ondan evvel yapılan inkılaplar gibi olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi.

Efendiler! Biz hakiki bir inkılap yaptık ve inkılabımızda devam ediyoruz. Biliyorsunuz ki, memleketin birçok yerleri bilerek veya bilmeyerek isyan etti. Asileri bastırmaya mecbur olduk. Şimdiye kadar yaptıklarımız ancak ondan sonra teessüs edebilmiştir ve biliyorsunuz ki, Fransa Büyük İnkılabı hemen yüz sene devam etmiştir. Üç senede esaslı bir inkılabın son bulacağını kabul etmek hata olur. Belki zaman zaman, şöyle veya böyle bir şeyler olacaktır! Kanaatimizi sabit, muvaffakiyet ümidini hâkim bulundurmak sayesinde galebe bizimdir. Fakat hocaları memnun edeyim, İslam âlemini memnun edeyim, hepsini memnun edeyim dersek mümkündür; hepsi memnun olur ama biz maksadımızdan uzak kalmış oluruz. İdarei maslahatçılar esaslı inkılap yapamaz. Bugünkü sefalet ve rezalet içinde esasen kimseyi memnun etmenin imkânı yoktur. Memleket mamur, millet zengin olduğu zaman herkes memnun ve sevinçli olur efendim.

Falih Rıfkı Bey: Herhalde Paşa Hazretleri, şimdiye kadar olan beyanatımızda bizde sınıf yoktu. Yalnız, iki fikir cereyanı birbirine karşıdır. Yani irtica ve yenilik, yani

1 Franche: Fransızca açıkkalplilik, içtenlik anlamında. (Y.N.)

en prononse[1] *olan mutlaka bunlara karşı radikal bir tarzda, gayet açık bir tarzda hareket etmek lazım.*

Ahmet Emin Bey: Programın geniş olmasını şey etmiyorum. Bendeniz yalnız... mücadele silahı olur. Buna fırka ismi verileceği yerde program ismi verilir. Yalnız fırka ismini verirsek mademki bir sınıf ifade etmiyor ve fırka isminin de...

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim, Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun bir anlamı olmak lazımdır. Yoksa cihanda hakiki anlamı olmayan bir şey yaptığımız zaman hiçbir şey yapmıyoruz demektir. Bu memleketi şu istikamete sevk ederken bir şey yaptığımızı ifade etmeliyiz! Bir de daima muteber ve söz konusu olan çoğunluktur. Bu milletin çoğunluğu bizimle beraberse fırka deyiniz, ne derseniz deyiniz! yürümek mümkündür. Çoğunluk beraber değilse grup deyiniz, heyet deyiniz! buna dayanarak inkılapta muvaffakiyet mümkün olamaz.

Suphi Nuri Bey: O zaman ne yapmak lazım?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: O zaman inkılabın temini için tarihin gösterdiği vasıtaya müracaat edeceğiz!

Suphi Nuri Bey: Kanunda bir açıklık yok.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: İnkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe ve bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız yenilikçi inkılap bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de hep böyle olacaktır!

Bir Gazeteci: Yeni seçimlere kadar hazırlanabilir mi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Halk teşkilatı mı? Siz çalışmadığınıza göre hazırlanamayacaktır. Siz yalnız eleştiriyorsunuz. Fakat yapılacak program hakkında bir şey söylemiyorsunuz.

Müştak Bey: Bugün ilk temasa gelindi. İlk tafsilatlı izahatı bugün alıyoruz. Bundan başka diğer gazetelerden nakil suretiyle almıştım. Telgraf havadisiyle. Temasımız bu halde idi.

Falih Rıfkı Bey: Aydınlanmak için arkadaşlar bazı sorular soruyorlar. İstanbul'da anket yaparak birçok mütehassıslardan istifade etmek mümkün değildir.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendim ben istiyorum ki, program, milletin ihtiyacına mutabık olsun, bu programla; bu memleketle ve bu milletle alakadar olan bütün aydınların, ihtisas erbabının alakası olsun. O zaman bu, benim programım değil, bü-

1 Prononcé: Fransızca belirgin anlamında. (Y.N.)

tün milletin programıdır, hepinizin programıdır. Bütün millet o programın dahilinde kendi hissini, kendi fikrini görecektir. Bittabi öyle bir programı müştereken takip için bir heves ve gayret de husule gelecektir ve zaten hakiki bir program da bence başka türlü olamaz. Yalnız bir adamın ihtisası, çok şey bilmeye kâfi değildir. Geri kalmış bir milleti canlandırmak takip edilecek görüşleri yoğunlaşmış bir surette ifade etmek de o kadar kolay değildir. Yalnız bu memlekete ait malumat ile de yetinilemez. Muhtelif ve medeni milletlerin hayat safhalarını bilmek gerekir.

Eski Fırkalar

Ahmet Emin Bey: Paşa Hazretleri, acaba memlekette eskiden kalan fırka teşkilatları ne olacak? Bunlar bir kuvvet halinde mukabele edebilecekler midir?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Öyle bir şey tanımıyorum!

Ahmet Emin Bey: Yani bunlar esaslı bir teşkilat ile meydana çıkacaklar mıdır?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Çıkamazlar! Çıkmak istemek kendi aleyhlerindedir.

Falih Rıfkı Bey: Bir de Paşa Hazretleri, bu Meclis'te bir çoğunluğun devam etmek fikrinde olduğu söyleniyor. Gelen mebuslardan bunu işitiyoruz. Meclis'te üçte iki çoğunluk hasıl olmazsa onun dağılması mümkün olmadığını söylüyorlar.

Meclis'in Yenilenmesi

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Gerçi bu endişelerde bulunanlar da vardır. Üç yüz küsur kişiyi bir araya toplayarak üçte iki çoğunlukla karar almak müşküldür! Fakat Meclis gayesine ulaştıktan sonra, vazifesini tamamlamıştır ve yeni seçime karar vermeye ve dağılmaya mecburdur. Şu veya bu bahane ile hayatını devam ettirmeye çalışması, istibdada başlaması demektir. Bunun için de çare bulunur. Hariçtekileri bir defa davet ederiz, gelmezler, bir daha davet ederiz, gelmezler. Bir daha davet ederiz gelmezler ve dolayısıyla davete icabet etmeyenlerin mebusluktan istifa etmiş olduğuna dair bir bir[1] karar alırız, mesele hallolunur.

İsmail Müştak Bey: Ya Meclis böyle bir karar vermezse?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: O zaman görürsünüz ki, millet kararını verir! Mebuslar sonuna kadar mevkilerini muhafaza etmek isterlerse, kanunsuz bir surette ve belli olmayan bir zaman için milletin hâkimiyetini ellerinden bırakmak istemiyorlar demektir, o zaman derhal millet, kendi hâkimiyetini kullanır, yeni mebuslarını seçer.

1 Zabıtta "bir bir". (Y.N.)

Müştak Bey: Yani millet onları vekillikten azleder.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Hayır, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda seçim devresi sınırlı ve bellidir. Fakat bu Meclis müstesna olarak demiştir ki, ben milli gayenin elde edilmesine kadar çalışacağım ve millet de bunu uygun bulmuştur. Milli gayenin husul bulduğu gün bu istisnaiyet son bulur ve kanunda mevcut maddenin mutlaka tatbiki lazım gelir. Meclis eğer bunu yapmazsa o zaman millete karşı vazife ve salahiyetini suiistimal etmiştir.

Müştak Bey: O zaman milletin otomatikman olması icap eder.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Evet, millet, hukukunu suiistimal edenlere karşı otomatikman hareket eder. Yani millet bu Meclis'e karşı isyan eder.

Yakup Kadri Bey: Paşa Hazretleri, barış için tahmininiz müsait midir? Yoksa şüpheleriniz var mı?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Müsaittir efendim.

Ahmet Emin Bey: Paşa Hazretleri bir dereceli seçim hakkında ne düşünüyorsunuz?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Mevcut seçim kanunu; bizim bugünkü prensiplerimize mutabık değildir. Daha çok hükümetçilik görüşüne göre yapılmıştır. Doğrudan doğruya halkla temasa gelerek seçim yapmak lazımdır. Fakat, şimdi buna zaman yoktur, vücuda getireceğimiz fırka daha milli ve makul şekiller tanzim etsin. Zira bugün doğrudan doğruya halkla temas eden teşkilatımız tamamlanmamıştır.

Suphi Nuri Bey: Ziya Gökalp Bey'in seçim hakkında bir makalesi vardı.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Ne diyordu?

Temsil Mesleği

Suphi Nuri Bey: Üç türlü mebus seçiminden bahsediyordu.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Yani temsil mesleği usulü.. Temsil mesleği suretiyle seçim olursa o zaman particilik de kalkar diyorlar. Fakat bizde henüz sınıflar şekillenmiş değildir.

Suphi Nuri Bey: Olabilir ki, mahalli mebuslar, bütün milletin tanıdığı mebuslar mesleği sınırlı derecede mebuslar olur.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bizim o şekil seçime henüz şartlarımız müsait değildir.

Kadın Mebuslar

Ahmet Emin Bey: Halide Hanımefendi'yi mebus görebilecek miyiz?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bu hususta kanunda bir açıklık yoktur. Bununla beraber, şimdiye kadar elli bin erkek nüfusa bir mebus çıkmıyor mu idi? Şimdi genel olarak elli binde bir mebus dersek o zaman bu kayıt ile erkeklerle beraber kadınlar da söz konusu olur. Kadınlara bu genel olarak tabiriyle bir seçim hakkı verilmiş olur.

Halide Edip Hanım: Paşam, bu kararı bu Meclis verir mi? Yoksa ikinci bir meclis mi verir?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Bu noktayı ben bazılarıyla konuştum. Buna henüz itiraz edenler vardır. Fakat er geç olacaktır. Buhara'da, İran'da, Afgan'da Müslümanlar şapka giyerler ve şapka ile namazlarını kılarlar. Hicaz'da, Suriye'de, Yemen'de böyledir. Bizde her yerden fazla mutaassıp var gibi görünüyor. Gelecekteki politikamıza dair görüşmek arzusu gösterilmiştir. Arzu buyurursanız bunları başka defa görüşelim. Çünkü bu mühim bir meseledir. Yalnız birkaç noktayı tekrar edeyim: Barışın olması ihtimali vardır. Fakat olmamak ihtimalini daima nazarı dikkatte tutmakla tedbirlerde kusur etmemiş oluruz. Çünkü çok canımız yanmıştır, çok aldatılmışızdır ve bugün dahi aldatılmış bir haldeyiz. Mudanya Mukavelenamesi'nin feshedilmekte olduğunu görmekteyiz. Hiç şüphesiz barış olduktan sonra çok çalışmak lüzumuna kaniyiz ve bunun için bütün zayiatımızı az zamanda telafi edebilecek esaslı bir program yapmaya mecburuz. Bu program üzerinde fırka teşekkül edecektir ve bu fırkanın bütün memleket ve millet için de dayanağı olabilecek teşkilata sahip olmalıyız. Milleti teşkilatsız ve hedefsiz bırakamayız. Bırakırsak millet daima elimizden çıkar ve biz arzularımızın daima tcorik kaldığını görürüz. Bu üç senelik milli mesainin, fedakârlığın neticesi olmak üzere ulaşabildiğimiz hedefler ikidir; birisi tam bağımsızlık, diğeri de bunun kadar ehemmiyetli olmak üzere yeni hükümetimizdir. Birincisini izah etmek kolaydır, çünkü herkesin canının yandığı bir şeydir. Fakat ikincisini herkes anlamıyor. Bu itibarla hükümetin vaziyet ve mahiyetini ve bunları ifade eden Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun maddelerinden ziyade ruh manasını bir kere daha görüştüğümüz bakış açılarından inceleyelim ve tahlil edelim ve çıkaracağımız daha kapsamlı fikirleri bütün halka seri surette anlatmaya çalışalım. Üzerimize hücumları çekmek için değil, yani mutaassıpları mutlaka bize hücum ettirmek için değil, fakat yalnızca kamuoyunu aydınlatmak için...

Harici Siyasetimiz

Diğer meseleler o kadar esaslarla alakalı olmayan şeylerdir. Mesela gelecekteki siyaset meselesi her vakit düşünülür bir şeydir. Yalnız nasıl bir siyaset takip edeceğimizi anlamak için şimdiye kadar nasıl siyasetler takip edildiğini tahlil etmek lazımdır.

Kısaca ifade olunmak lazım gelirse, bizden evvelki Osmanlı devletinin devamlı ve muntazaman takip edilmiş hiçbir devlet siyaseti yoktur. Yalnız şahsi siyaset vardır.

Bir de malumu âlileridir ki, harici siyasetin dayanağı, kuvvetli bir dahili siyaset, dahili idare, dahili teşkilattır. Dahili siyasetle harici siyaset daima münasebettar olmalıdır.

Hadiseler eski siyasetlerin neticelerini bize bugün pek güzel gösterdi. Aynı kültürden ve ırktan olan kitlelerin yaşadığı memleketlerde kalmak, uzuvlaşmak, medenileşmek bizim için en makul bir siyasettir.

Efendim, tabii cihanda bir denge vardır. Biz onun haricinde değiliz. Doğu'da büyük bir devlete veyahut Batı'da bir veya birkaç devlete temas etmek, anlaşmalar ve belki ittifaklar yapmak suretiyle denge sahasında yerimizi tespit fikri varittir. Ne Doğu'ya ve ne de Batı'ya ehemmiyet vermeksizin yalnız kendi mevcudiyetimize dayanmakla yetinilebilir mi? sorusu da hatıra gelir!

Doğrusunu söylemek lazım gelirse, bugün bu dakikada dayanmaya değer ve güven verici olan siyaset, yalnız kendi mevcudiyetimize dayanarak yürümektir. Ne Doğu'ya, ne Batı'ya gönül bağlayamayız! Fakat bu demek değildir ki, yarın vuku bulacak gelişmeler karşısında herhangi bir kısma daha çok yaklaşmak mümkün değildir veya uygun değildir.

BAŞKÂTİP RECEP BEY'E*

(17 OCAK 1923)

Batı Cephesi Kumandanlığı
İstihbarat Şubesi Müdüriyeti
Adet
Şifre

17.1.339 [1923]

Başkâtip Recep Bey'e

C. Arkadaşlar bahis buyurduğunuz hareket tarzlarından hangisini tercih etti?

Başkumandan
Gazi M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: IV-17-a, D: 68, F: 15-30'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ercüment Hüsnü Baki, Memet Türkkan ve Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ SANİSİ ALİ FUAT PAŞA'YA*

(17 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Tel

Ankara
17.1.339 (1923)[1]

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne

Validemin vefatından dolayı Meclis'teki muhterem arkadaşlar tarafından birçok taziyetnameler alıyorum. Bilhassa seyahat ve teftişler münasebetiyle ayrı ayrı cevap vermekteki müşkülatı takdir buyuracakları için mazur görülmekliğimi ve şu suretle gösterdikleri üzüntü ve alakaya karşı özel teşekkürlerimin bildirilmesi lütfunu rica ederim.

Gazi

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 8-1'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Belgenin 22 Ocak 1923 tarihli örneği için bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, 23 Ocak 1923, No: 720, s.1; *TBMM Zabıt Ceridesi*, c.26, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.445. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.482. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki eski yazı belge Musa Sarıkaya, *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Eski yazı belgede matbu olan kâğıtta yıl yanlışlıkla "338" (1922) olarak kalmış. Doğrusu "339" (1923) olmalıdır. (Y.N.)

ADLİYE VEKİLİ RİFAT BEYEFENDİ'YE*

(17 OCAK 1923)

Adliye Vekili Rifat Beyefendi'ye

Validemin vefatından kaynaklanan üzüntülerime iştirak buyurmanıza bilhassa teşekkür ederim, Efendim.

17.1.39 [1923]

Gazi Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: *Kurtuluş Savaşında Adalet Bakanı Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, Yayına Hazırlayan-Yorumlayan: Hurşit Çalıka, İstanbul, 1992, s. 144. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

TAZİYE TELGRAFLARINA TEŞEKKÜR*

(17 OCAK 1923)

İzmit 17 (AA) – Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri validelerinin vefatından dolayı tazimat beyan eden zevata aşağıdaki teşekkürü etmektedirler:

Validemin vefatından dolayı birçok muhterem zevat ve heyetten her gün taziyetnameler almaktayım. Dostlarımın üzüntülerime iştirakini görmek benim için tesellî sebebi oluyor. Orduları teftiş için devamlı olarak seyahatte bulunmaklığım ayrı ayrı cevap yazmaya mani olduğundan dolayı ajans vasıtasıyla bildirmeye mecbur olduğum özel teşekkürlerimin lütfen kabulünü rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye,* 19 Ocak 1923, No: 717, s.1; *İleri,* 19 Ocak 1923, No: 1782, s.3. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak, Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.140-141. *Hâkimiyeti Milliye'*deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen, *İleri'*deki ise Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

HALİFEİ MÜSLİMİN ABDÜLMECİD'E*

(17 OCAK 1923)

İzmit 17 (AA) – Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri validelerinin vefatı üzerine Halife Abdülmecid Hazretleri tarafından çekilen tazimat telgrafnamesine cevaben aşağıdaki telgrafnameyi çekmişlerdir:

Halifei Müslimin Abdülmecid Hazretleri'ne

Validemin vefatının hilafetpenahilerinin kalbinde uyandırdığı özel üzüntülerin hakiki bir yansıması olan taziyetnameleri bendenizce büyük teselliye sebep oldu. Şu suretle gösterilen şefkat eserlerine bilhassa teşekkür ve aziz millet ve memleketimizin refah ve saadete mazhar olması ve zatı hilafetpenahilerinin dahi sıhhat ve afiyette daim olmaları temennilerini refi bargâhı ahadiyyet eylerim.[1]

Gazi Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye*, 19 Ocak 1923, No: 717, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.481. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Allah'tan niyaz eylerim anlamında. (Y.N.)

HEYETİ VEKİLE REİSİ RAUF BEYEFENDİ'YE*

(17 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi
İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Zata mahsustur.

Hereke
17.1.39 [1923]

Heyeti Vekile Reisi Rauf Beyefendi Hazretleri'ne

Hoca Şükrü Efendi'nin irticakârane teşebbüsü[1] üzerine özel bir tedbir tasavvur buyuruluyor mu?

Başkumandan
Gazi M.Kemal

* Aslı, TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Sıra No: 509, 17.1.1923, 030.10-9.51.3'te bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Aynı telgrafın İstihbarat Şubesi Müdüriyeti'nce alınan örneği için bkz. fotokopisiyle birlikte aktaran: Dr. Cengiz Kürşat-Dr. İdil Kürşat. "Büyük Zaferden Sonra 'Siyasi İslâmın' İlk İrtica Girişimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 2001, sayı 56, s.64. TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki eski yazı belge Kemal Şenoğlu, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'ndeki ise Erol Şadi Erdinç tarafından okunmuştur.

1 Mustafa Kemal Paşa Anadolu gezisine çıktığında Ankara'da dağıtılan bir kitapçık kastediliyor. Bkz. elinizdeki ciltte, s.283 vd. (Y.N.)

İSTANBUL GAZETELERİ TEMSİLCİLERİNE*

(18 OCAK 1923)

İzmit, 18 Kânunusani [Ocak] Perşembe

Saat üç, Gazi Başkumandan'ımız İstanbul matbuat erkânını tekrar kabul buyuracaklar. Hepimiz bu müstesna talihin lütfunun verdiği sonsuz bir sevinçle karargâh binasına geldik ve aynı teşrifatsız ve teklifsiz yollardan geçerek, aynı güler yüzlü ve iltifatkâr elleri sıkarak büyük kurtarıcının mesai hücresine girdik.

[...]

İkincisi de altı saat süren bu mülakatın cidden çok değerli ve kıymetli muhteviyatından İstanbul okurlarını mahrum bırakmak bir İstanbul gazetecisi için bir dereceye kadar vazifebilmezlik olacağını görüyorduk.

Gazi Paşa Kumandan'ın huzurunda yalnız aydınlanmak için bulunduğumuzu bilmekle beraber, memleketin dahili ve siyasi vaziyeti ve milletin gelecekteki faaliyeti hakkında beyanatta bulunmalarını istirhamdan kendimizi alamadık. Bu istirhamımız derhal kabul buyuruldu. Paşa Hazretleri söze başladılar:

İstanbul'un kıymetli matbuat erkânı ile böyle bir temasa mazhar olduğumdan dolayı özel olarak memnun bulunuyorum. Memnuniyetimin en mühim sebebi, bence de tabii olarak arzuya değerdir ki, benim ve bütün mesai arkadaşlarımın dahili ve hariciye vaziyeti nasıl görmekte olduğumuzu ve geleceğe ait milli meselelerimizin nasıl olması lazım geleceği tasavvurunda bulunduğumuzu bütün millet ve cihan bir an evvel bilsin. Bunu teminde bütün matbuatın olduğu gibi, çok mühim olan İstanbul matbuatının yapacağı hizmetin derecesi kolaylıkla takdir olunabilir.

Sorduğunuz meseleler hakkında iki gün evvelki ve bugünkü mülakatlarımızdan çok teferruatlı ve hatta münakaşalı surette fikir alışverişinde bulunuldu. Siz arzu ettiğiniz her nokta ve bütün teferruat üzerindeki beyanatımı dinlediniz; bu suretle öğrendiğiniz hususların birkaç kelime ile özetini yapalım:

* *Tanin*, 20 Ocak 1923, No: 99, s.1-2; *Vakit*, 20 Ocak 1923, No: 183, s.1-2. Mülakatın özeti için bkz. *Açık Söz*, 22 Ocak 1923, No: 687, s.1. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.54-62; *Atatürk Devri Fikir Hayatı*, c.1, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Zeynep Kerman-Necat Birinci-Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.1-14. *Tanin* ve *Açık Söz*'deki eski yazı metinler Musa Sarıkaya, *Vakit*'teki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Arabaşlıklar *Tanin*'den alınmıştır. (Y.N.)

İcap Ederse Daha Fedakârlığa Hazırız

1. Millet üç buçuk seneden beridir göğüslediği müşkülat ve fedakârlığın açık ve olumlu neticelerini görmekle, takip olunan hareket hattının mutlaka saadet hedefine ulaşacağından emindir. Bugünkü muvaffakiyetleri mutlaka tespit ve teyit ettirmek için, lüzum gösterilirse, şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir azim ve güvenle fedakârlığını ve gayretini devam ettirmeye hazırdır.

Milletin mutlaka barış veya mutlaka harp arzusu gibi, başlı başına kati bir ifadesi yoktur. Millet ananesinin bariz bir şiarının ifadesini kullanmaktadır: "Hayırlı olanı isteriz!" Hayırlı olan, bizi şimdiye kadar hayır ve selamete götürenlerin hükmedecekleri tarzdır. Milletin bu ifade ile kastettiği, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetidir. Bunların düşündüğü, mutlaka barışı elde etmektir.

Barışa Herkes Muhtaçtır

Buna milletin ve memleketin ihtiyacı olduğu kadar, bütün medeniyet cihanının kati ihtiyacı vardır. Bir kere harp halini devam ettirmekle evvela milli arzuyu yerine getirememek, ikinci olarak medeniyet cihanının huzur ve sükûnuna mani olmak gibi mesuliyetlerin faili olmak doğru olmadığı samimi kanaatindedir. Şimdiye kadar olduğu gibi, bilhassa bugün bütün gayreti samimi olarak barışı elde etmek için her türlü tedbirlere girişmektir. Ve bütün kalbini istisnasız cihana açık olarak göstermeyi temine çalışmaktır. İtilaf devletlerinin bu hakikati anlamamalarına ihtimal vermemektedir. Eğer devletlerin ve milletlerin konferanstaki temsilcileri bu ihtimalin hilafında harekete devamda ısrar gösterirler ve insaniyet ve medeniyet cihanının büyük bir arzuyla beklediği barışın yapılmasını neticesiz bırakırlar ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti buna çok üzülecektir. Bu insani üzüntüsü kendisini elbette zaaf ve tereddüde uğratamaz. Üç buçuk seneden beri elde edilmesi uğrunda katlanılmadık fedakârlık kalmayan asli milli hukukunu mutlaka elde etmek ve teminden ibaret olan vazifesini, yine bütün milletin kabiliyetine, kudretine, azmine ve kendisine olan emniyet ve itimadına dayanarak şimdiye kadar olduğundan daha büyük bir faaliyetle yapmaya devam edecektir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin muzaffer orduları yeni zaferler elde edilmesi aşkından vazgeçmiş değildirler. Fakat bu zafer aşkı milletin selamet ve saadetini temin aşkından kaynaklanmaktadır. İkincisinin olması, birinciyi olmuş saydırabilir.

Dahili Çalışma ve Faaliyetlerimiz

2. Hükümet, harp halinin ve bekleme halinin devamına rağmen, milleti, şimdiden yeni usulümüzde idarenin kefil olduğu hakiki menfaatlardan istifade ettirebilmek için lüzumu doğrultusunda çalışmakta, her gün yeni bir teşebbüs almakta veya yeni bir teşebbüsün esaslarını düşünmektedir. Memleketin en ücra köşelerinde bile halkın

huzur ve asayişi o derece temin edilmiştir ki, bunu eski zamanın en sakin bir devresindeki hal ile mukayese etmek yersiz olur. Herkes emniyetle ve bilhassa çok büyük ümitlerle tarlalarında veya sanatları başında faaliyete geçmiş bulunuyor. Ve emek ve işlerinin kendilerinden gasp edilmeyecek semerelerinin toplanmasından emindirler. İktisat, maarif işleri, sosyal yardım gayretleri şimdiden temas edilebilir yeni neticeler vermiştir. Ziraat mektepleri mevcut olanlardan başka Bursa'da, Balıkesir'de, İzmir'de, Adana'da, Erzincan'da beş mektebe sahip olmakla artırılmıştır. Harbin ve inkılapların atalete koyduğu Ziraat bankaları yeniden faaliyet haline konulmuş ve birçok şubeler meydana getirerek halkın yardımına koşmaya başlamıştır. Birçok mülteci ve göçmenler refah ile münasip yerlere sevk ve iskân edilmiştir. Bunun daha iyi temini için hususi yardım bankaları tesis edilmek üzeredir. Köylülere mühim miktarda –iki buçuk milyon liralık– zirai alet ve edevat dağıtılmış ve bu hususlaki dağıtımlara devam edilmektedir. Ayrıca köylülere zirai alet ve edevat vermek ve bunları icabında tamir etmek için sermayenin yüzde yetmişine iştirak edeceğimiz bir şirket ile anlaşılmak üzeredir. Bu, çiftçilerin çok memnuniyetine ve menfaatına sebep olacaktır. Nafıa teşebbüsleri yakında fiile dönüşebilecek ümit verici bir zemindedir. Bunun neticesinde memleketin bütün mühim merkezleri yekdiğerine az zamanda şimendiferle irtibat kuracaktır. Mühim maden hazineleri açılacaktır. Memleketimizin baştan nihayete kadar harap manzarasını mamureye dönüştürmekten ibaret olan gayenin temel taşları her yerde gözleri güldürecektir. Çalışmak ve mesut olmak ihtiyacında bulunan bütün halkımız için, ameleler için, geniş ve emin çalışma sahaları davetlerini yapmakta gecikmeyecektir. Tüccarlarımız yüzlerinin güleceği günden uzak değildirler. Memleketi mamur ve milleti mesut etmek için tasavvur ve teşebbüs edilen bütün bu işlerde takip olunacak programın esas noktalarına fiilen girişilmiş sayılabilir. Bu başlangıcın olgun hatları, derin incelemeler ile çizilecektir. Bilhassa iktisadi faaliyeti dayandıracağımız esaslar, her türlü vukufla beraber bilhassa doğrudan doğruya memleketimizin topraklarını koklayarak ve bu topraklarda bizzat çalışan insanların sözlerini işiterek tespit olunacaktır.

Yeni Türkiye Bir İktisat Devleti Olacaktır

Sanayi ve ticaretimiz için dahi aynı inceleme yapılacaktır. Bunun içindir ki, Şubat'ın on beşinde İzmir'de belki beş bin kişinin toplanabileceği bir kongre yapılacaktır. Bu kongre bizzat millete ve bir taraftan da diğer milletlere anlatacaktır ki, yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi dayandığı iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır.

Fakat yeni Türkiye devleti bir iktisat devleti olacaktır. Ve bu devleti en kuvvetli temeller üzerinde çok az zamanda kurmak hususunda Japonlardan az kabiliyetli olmadığını bilfiil ispat edecektir.

Hindistan ile Avrupa arasındaki iktisadi yolları, Süveyş'ten, Boğazlar'dan ve Kafkasya'dan geçen yolları elinde bulundurmakla ancak hayati kabiliyetini korunmuş tutacağını zanneden eski Osmanlı İmparatorluğu ile bu yolları terk etmiş olan ve haya-

ti kabiliyetini göstermek ve ispat etmek için bu yollara ihtiyacı olmadığını beyan eden yeni Türkiye arasındaki farkı, hayat, kabiliyet, olgunluk farkını görmek için cihan çok zaman bekletilmeyecektir.

Yabancı Şirketlere Karşı Siyasetimiz

Bu saydığım iktisadi ve sınai teşebbüsler içinde bahsettiğim şirketlerin, milli hâkimiyet ve bağımsızlığımıza hürmetkâr milletlerin emniyetle hükümetimizle temas eylemeleri ve kanunlarımız dairesinde anlaşmaları ile faaliyete geçebileceklerini söylemeye hacet yoktur. Hakikaten memleketimizi az bir zamanda mamur etmek için milletimizin yetersiz sermayesi karşısında haricin sermayesinden, vasıtalarından, ihtisasından istifade etmek, hakiki menfaatımız gereğidir. Hükümetimiz, izahına lüzum olmayan esasların riayetkârı kalacak olan her devlet ve millete karşı bu hususta emniyet ve samimiyetle mevki alacaktır.

Yeni Türkiya'nın İki İlkesi

3. İçinde bulunduğumuz vaziyette çok kuvvetli olduğumuzu temin ve gelecekteki teşebbüslerimizde mutlaka muvaffak olacağımızı bize vaat eden keyfiyet, milletin inkılap ile ve mücadele ile tesis etmiş olduğu bugünkü hükümetimizin şekli ve mahiyetidir. Hükümetimiz, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, millidir; tamamıyla maddidir; hakikatperesttir. Hayali mefkûreler arkasında, o mefkûrelere ulaşmak için değil, fakat ulaşmak hülyasıyla milleti kayalara çarparak, bataklıklara batırarak en nihayet kurban ederek mahvetmek gibi cinayetten sakınan bir hükümettir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün programlarının ilkesi şu iki esastır:

Tam bağımsızlık, kayıtsız şartsız milli hâkimiyet.

Birinci ilkesinin ifadesi "Misakı Milli"dir. İkinci ve hayati olan ilkesinin beyanı "Teşkilatı Esasiye Kanunu"dur.

Millet, Misakı Milli'nin anlamını güzide evlatlarından teşkil ettiği kahraman ordularıyla fiilen elde etmiştir. Bunun usulen ve siyaseten ifade dahi olunacağına şüphe yoktur. "Teşkilatı Esasiye Kanunu"nun asli ruhu ise bu kanunun kitaplara geçmesinden evvel milletin beyninde ve vicdanında toplanmış olmasıyla ve ancak bunun ifadesi olmak üzere tesis ettiği Meclis'e verdiği asli vazife ile ve senelerden beri hükümlerini fiilen tatbik edegelmekte olmasıyla ve en nihayet kanun şeklinde cihanın gözü önüne koymasıyla tahakkuk eylemiştir. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Ve hakiki milli arzuyu ve iradeyi tatbik eder ve ancak bu sayede millet mukadderatına sahip olur. Tarihi hadise ve tecrübelerimiz bize milleti koyun sürüsü halinde keyfen, arzu ve ihtirasların ve hiçbir suretle tatmin edilemeyen menfaatların elde edilmesine sürüklemekle mahvına sebep olan mahiyete dönüşen idare tarzlarının artık memleketimizde tatbik mahalli kalmadığını göstermiştir.

Hâkimiyetin Bir Zerresi Bile Terk Edilemez

Millet, hâkimiyetini değil, hâkimiyetin bir zerresini dahi başkasına terk etmenin ve bırakmanın sebep olabileceği felaketin, yok oluşun, hüsranın elemini her an kalp ve vicdanında hissetmektedir. Zaten iradenin ve hâkimiyetin bölünemez ve ayrılamaz olduğunu ilmen ve hakikaten düşündükten sonra böyle bir teorinin fiile tatbikine kalkışmak ancak teorik ve suni bir işe zaruri olarak girişmekten başka bir suretle yorumlanamaz. Millet ve memleketimiz için ise bu zaruret def edilmiştir. Çünkü milleti hâkimiyetinden mahrum eden engel, milletin galeyan ve haklı isyanıyla biraz zahmetli ve fakat neticede muvaffakiyetli surette ortadan kaldırılmıştır. Mevcut olmayanı canlandırmaya kalkışmak ise bittabi mümkün olmayanın mümkün olduğu zehap ve beyhudeliğinde inat olur. Bu, inatçıların –ki, milletin hüsranına bilerek veya bilmeyerek sebep oluyorlar[1]– hakiki pişmanlığına ve acı hüsranına sebep olmaktan başka bir netice vermez.

Artık millete karşı namuskârane, açık, kati hakikati ilan edenler çoktur. Milletimiz ise hakikatleri iyi anlamaya ve icaplarını tatbike çok müsait ve kabiliyetlidir. Bu kabiliyeti ispat için yakın tarihin bile verebileceği misaller çoktur. Felaketini idrak eden milletimiz, ne şeyhülislamların din gereğidir diye irticaya davet eden fetvalarına ve ne de halife ve padişahın camilerden çalınan peygambere ait ayetler ve hadisler ile süslü ve yaldızlı sancakları başlarında taşıyan hilafet ordularına ve ne de milli mücaledeleye devamın hiçbir şey elde edilemedikten başka büsbütün mahva ve yok olmaya sebep olacağını beyan ile milleti bağımsızlık ve hâkimiyetinde müsamahakâr kılmaya gayret sarf eden Babıâli ricalinin gafilane ve cahilane mesaisine ve en nihayet ne de tayyareleriyle halife padişahın beyannamelerini muharip ordumuz saflarına atan ve halife namına hareket ettiğini söyleyen Yunan ordusunun aldatmalarına zerre kadar iltifat göstermedi ve göstermez ve göstermeyecektir. Bilhassa bundan sonra katiyen göstermeyecektir. Çünkü bu millet asırlardan beri bu gibi mürtecilerin, cahillerin, riyakârların menfaatperestlerin, serserilerin sözlerine inanmak saflığını gösterdiğinden dolayıdır ki, bugün çamurdan ve sazdan izbelerde oturmaya mahkûm, çıplak ayaklarıyla ve çıplak vücutlarıyla çamurların, karların, yağmurların amansız şamarları altında yeniden aklını başına toplamak mecburiyetinde kalmıştır.

Millet Çalışkan Olmalıdır
Refah ve Saadet Yalnız Çalışkanların Hakkıdır

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti, memleketin bütün vicdanlı ve namuskâr aydınları, millete ve memlekete karşı, evvela bu millet ve memleketin birer evladı olmak itibariyle, ikinci olarak mensup oldukları toplumun medeniyet cihanında kadrini ve derecesini yükselttikçe bunun kendileri için ne derece şeref ve bahtiyarlık vesilesi olacağını düşünmekle kendilerine düşen vazifenin memleketi ve milleti, mevcut medeniyetin ve insanlık icaplarının zaruri kıldığı olgunluk mertebesine getir-

1 "Sebep oluyorlar" sözcüklerinin aslı olan "mucib oluyorlar" sözcükleri yerine, *Tanin*'de "tâliptirler". (Y.N.)

mek için bütün mevcudiyetleri ile her türlü mesai şubelerinde en doğru yolları aramak, bulmak ve bunun en doğru olduğunu millete anlatmakla beraber, üzerinde seri ve geniş adımlarla yürümeyi ve bütün milleti yürütmeyi temin etmektir. Bunda muvaffakiyetin gerektirdiği vasıfları düşünürsek, bu vasıflardan mevcut olanlarını istifade mevkiine koymak ve mevcut olmayanlarını elde etmeye çalışmak hususundaki gayretin ne kadar geniş ve ne kadar ciddi olması lazım geleceğini takdir ederiz. Milli hedef malum olmuştur. Ona götürecek yolları bulmak müşkül değildir; mühim olan, çetin olan, o yollar üzerinde çalışmaktır. Denilebilir ki, hiçbir şeye muhtaç değiliz. Yalnız tek bir şeye çok ihtiyacımız vardır: Çalışkan olmak! Toplumsal marazlarımızı incelersek asıl olarak bundan başka, bundan mühim bir maraz keşfedemeyiz, maraz budur. O halde ilk işimiz bu marazı esaslı surette tedavi etmektir. Milleti çalışkan yapmaktır. Servet ve onun tabii neticesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışkanların hakkıdır.

Halk Fırkası'nın Teşkili Sebebi

5. İstisnasız bizim millet fertlerimiz çalışmaya isteklidir. Fakat sarf olunan mesaiden azami istifade, çalışmada tatbik olunan usul ile orantılıdır. Evvela usullerimizi en çok semere verecek medeni tarzda tespit etmeliyiz. Bir de mesai ayrı ayrı oldukça neticeleri, o mesainin toplu halde vereceği neticeden çok aşağıdadır. Bunun için milletin toplumsal ihtiyaçlarını ve mazideki zararlarını tatmin ve telafi edebilecek en makul programı tespit etmeye mecburuz. Program bütün milletçe tatbik olunmalıdır. Bu ancak siyasi bir teşekkül ile mümkün olur.

İşte bu hakikatin lüzumlu kılması ve zorlaması üzerinedir ki, bütün sınıfları yekdiğerinden ayrılamaz olan, çünkü menfaatları yekdiğerine zıt olmayan halkımızın müşterek ve genel olan menfaatlarını ve saadetini temin için "Halk Fırkası" namı altında bir fırka teşkili tasavvur edilmektedir. Fakat milli maksatlardan ziyade şahsi menfaatlar esasına dayanan siyasi teşekküllerden ve bu teşekküllerin aldatmalarından, çarpışmalarından doğmuş olan tarzların halen cezasını çekmekte olan milleti aynı mahiyette birtakım faydasız iştigallere sevk etmek kadar büyük günah yoktur.

Bu ifade ile beyan edilmek istenilen şudur ki, ismi fırka olan halk teşekkülünden maksat, millet evladından bir kısmının, ahali sınıflarından bazılarının, diğer evlat ve sınıfların zararına menfaatlarını temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hariç olmayıp halk namı altında bulunan bütün milleti müşterek ve birleşik bir surette müşterek ve genel olan hakiki refaha ulaştırmak için faaliyete getirmektir. Vuku bulması lazım gelen mesainin tarzı ve derecesi tabii halini bulmuş, herhangi bir milletin emniyet ve huzur içinde takip ettiği tarzdan ve dereceden başkadır, çok fazladır. Çünkü millet ve memleketimiz en büyük ve bütün cihanı hayrete düşüren zaferlerinden sonra dahi emniyet ve huzur içinde kendini görememek bedbahtlığına mahkûmdur. Mazi, karanlık ve uğursuz mazi millete ancak böyle bir miras bırakmıştır.

İstanbul ve İstanbul Memurlarının Vaziyeti

6. Mondros Mütarekesi hükümlerinin haksız ve adaletsiz bir surette fiilen bozulmuş olmasından, bütün memleket için çok felaketler doğmuştur. Bu felaketlerin en fecisine sahne olan yerlerden biri de İstanbul'dur. İstanbul yalnız yabancıların tecavüzüne, baskısına ve aşağılamasına göğüs germemiştir. İstanbul aynı zamanda asırlardan beri milletin başında taşıdığı bir tacidarın ve onun vasıtalarının dahi verdiği elemlerle ağlamıştır. İstanbul, baskıyı, tecavüzü her yerden daha çabuk ve daha derin bir hassasiyetle duyulabilecek özel hale sahiptir. Hakikaten bu beldede milyona yakın İslam unsuru vardır. Bu beldede büyük imparatorlukları idare için kurulmuş vâsi makinelerin binlerce hizmetçileri vardır. Bu beldede bütün memleket için, memleketin her tarafında çalışmış ve vazifesini tamamladıktan sonra istirahate geçmiş olduğunu zanneden binlerce emekli ve yine binlerce dul ve yetimler vardır. Bütün bu saydığımız insanlar, hayatın temini için İstanbul surlarının dahilinde ve yakınında mevcut olmayan hayat kaynakları ve vasıtaları ile hazin bir manzaranın şahidi bulunuyorlar. Türkiya Büyük Millet Meclisi ve hükümeti teessüs ettiği günden İstanbul idaresine el koyduğu güne kadar bu üzüntü haliyle daima düşünmüştür. İstanbul'un imdadına yetişmek için kalbinin daima çarpıntısını duymuştur. Bugün –ki. bu belde ile ve orada yaşayanlarla temas etmiştir– elbette senelerden beri kalbini yakan bu acı ve hazin hale çaresaz olmayı en mühim vazifelerinden sayar ve bu vazifesini yapmakla şüphesiz bahtiyar olacaktır. Ancak en iyi tedbiri bulmak ve onu içinde bulunulan vaziyetin müsadesini nazarı dikkate alarak faydalı bir surette derhal memnuniyet verici eserlerini gösterebilecek tarzda tatbik etmenin bir günde ve bir ayda mümkün olabileceğini iddia etmek bittabi mantıki olamaz. Böyle bir iddia yüzeysel bakanların, idarci maslahat meslekçilerinin göz boyamak maksadıyla alabilecekleri muvakkat tedbirlerin geçici ve geçtikten sonra kıymetsizliği ortaya çıkabilecek tatbikatıdır. Sabır ile emniyet etmek lazımdır ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükümeti İstanbul'u ve İstanbul'da yaşayanların hepsini layık olduğu şekilde düşünmektedir ve bu insanların bugününü ve geleceğini temin etmek için en olumlu tedbirleri alacaktır.

İstanbul bizzat Türk ve İslam olan unsurların gönlündeki şehir olarak kalmak tabii olduğu kadar, o insanların hayatını, refahını temin edecek vasıtaları düşünmek ve tatbik etmek de tabiidir. Bütün memleketimizin her mesai şubesindeki memur ihtiyacı düşünülürse, İstanbul'da mevcut memurlarımızın geleceğe ait hiçbir endişeye düşmelerine mahal yoktur. Yeniden mütchassıs memur yetiştirmek kolay bir şey olmadığı izaha muhtaç değildir. Elbette mevcut olan memurlarımız lüzumu gibi vazifelendirilecek ve mazide olduğundan daha müsait ve daha refah verici şartlar dahilinde sarf edecekleri mesai ile yeni Türkiye'yi sağlamlaştıracaklardır. Milletimiz ve millet fertlerinden olmakla beraber millete hizmet eden memurlarımız, subaylarımız daima ve daima millet ve vatan sevgisi ile ve büyük bir ruh saflığı ve asaleti ile donanmış bulunmuşlardır. Bu kadar nezih olan milletin efradından bazılarının lüzumundan fazla saf olmaktan başka bir kusur göstermemiş olanlarına karşı vazifemiz, onları şunun ve bunun kötü idaresi devrinde tesadüfen bulunmuş olmakla zanlı mevkiinde bulundurmak değil, belki onlara, kötü sevk ve idare kabiliyetinde olanların bir daha aynı devri canlandırmalarına engel olmak lazım geldiğini samimi bir surette anlatmak olmalıdır.

İSMET PAŞA'YA*

(18 OCAK 1923)

Şifre tel
No: 276

18.1.39 [1923]

İki üç günden beri Fevzi ve Kâzım Karabekir Paşalar Hazretleri ile birlikte orduyu teftiş etmekteyiz. Bu telgrafı Hereke'den yazıyorum. Gözlemlerimden memnunum. İki gün sonra Bursa ve Balıkesir bölgelerine geçip teftişlere devam edeceğiz. Malumat, muhabbet.

Başkumandan
Mustafa Kemal

* D.B.A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.463.
Belge, kaynakta "Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

İZMİT KONUŞMASI*

(19 OCAK 1923)

1. Lozan Konferansı:
a) Uhudu Atika;
b) Hükümdarların anlayışı;
c) Kapitülasyonlar nasıl verildi;
d) Uhudu Atika'nın acı neticeleri;
e) Misakı Milli fiilen temin edilmiştir.

2. Milli Hâkimiyet:
a) Hâkimiyetimiz için tehlike yoktur;
b) Yeni hükümetimizin mahiyeti;
c) Hangi hükümet iyidir;

3. Tarihte Türk ve İslam hükümetleri:
a) Hindistan Türk İmparatorluğu;
b) Altınordu saltanatı;
c) Osmanlı devleti;
ç) Yeni Türkiye devleti.

4. Halife ve Hilafetin manası:
a) Şeriata göre hükümet esasları;
b) Şimdiki hilafetin mana ve kapsamı;
c) Müslüman memleketlerinin şimdiki acı ahvali;
ç) Halifei Müslimin ne demektir;

* Meclis zabıt kâtipleri tarafından tutulan ve fotokopisi Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan zaptın fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Daha önce Anıtkabir Arşivi'nde olan asıl belgenin Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'ne devredildiği belirtilmektedir. Eski yazı zabıt. Sadık Perinçek, Erol Şadi Erdinç ve Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Mustafa Okan Baba tarafından okunmuştur.
İlk kez eksiksiz, düzeltilmiş metin ve eski yazı zabıtlar için ayrıca bkz. Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Yayına Hazırlayan: Sadık Perinçek, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 1993.
Ayrıca bkz. Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve İnkılâp", *Milliyet*, 26 Kasım 1929-7 Şubat 1930; İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969; Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
Yukardaki konuşma hakkında daha fazla bilgi için bkz. elinizdeki ciltte, s.231. (Y.N.)

d) Halifei Müslimin esir Müslüman memleketlerini kurtarabilir mi?

e) Halifeye vazife ve salahiyet vermenin mahiyeti; Hilafet makamına Osmanlı hanedanından birinin seçilmesi sakıncalı değil midir? Bağımsız İslam devletlerinin seçeceği halife;

f) İrtica ve karşı tedbirler!

5. İktisadiyat:

a) İktisadiyatımızın gerileme sebepleri;

b) Ziraat bankaları ve mektepleri;

c) Zanaat, ticaret, sermaye;

ç) Matbuat ve anlayışlar, maarif programları.

6. Halk Fırkası:

a) Fırka teşkili lüzumu ve program;

7. Genel Af:

8. İhtiyat Subayları:

İzmit sinema binasında:
19.1.1339 [1923]
Cuma günü

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Efendiler! İzmit'in muhterem ahalisini bu suretle, yakından selamlamakla çok bahtiyarım. İzmit Türkiye'nin en kıymetli ve en mühim beldelerinden birisidir. Çok mühimdir, çünkü dünyanın çok mühim olan bir şehrinin adeta bir mahallesidir. Çok mühimdir, çünkü latif bir koyun sahilinde kurulmuştur. Etraf ve havalisi cennet gibidir, verimlidir, bereketlidir. Servet kaynakları kıymetlidir.

Bu kadar kıymetli olan bu şehir ve bu yerler, pek güzel hatırınızdadır ki, yakın günlerde, düşmanın ayakları altında çiğnenmekteydi, tahrip ediliyordu. Masum ahalisi kesiliyordu, zulüm ve yolsuzluk icra ediliyordu. Nihayet bütün memleketi, bütün milleti kurtarmayı üstlenen civanmert evlatlarınızdan meydana gelen ordu, bütün düşman orduları üzerinde tesirini hissettirmeye muvaffak olduğu gün, burada sizi taciz eden düşmanlar, sizi bırakıp gitmek mecburiyetinde kaldılar. İşte ben ondan sonra idi ki, ilk defa olarak buraya gelmiştim; o vakit güzel memleketinizi ve muhterem halkınızı yakından görmek ve onları kucaklamakla büyük sevinç ve haz hissetmiştim.

O günlerin hatıralarını şimdiye kadar çok derin hislerle muhafaza ettim ve daima muhafaza edeceğim. Bugün ikinci defa olmak üzere aynı hatırayı mahallinde canlandırmakla çok memnunum.

Bu ikinci ziyaretim, biliyorsunuz ki, ordularımızın çok parlak ve büyük zaferinden sonra vuku bulmuş oluyor ve onun tabii neticesi olmak üzere salahiyet sahibi de-

legeleriniz Lozan'da bütün dünya delege heyetleriyle karşı karşıya bulunuyorlar ve memleketin ve milletin talihini layık olduğu surette tespite çalışıyorlar.

Arkadaşlar! Size hitap etmek için tespit olunmuş hiçbir zeminim yoktur. Maksadım, doğrudan doğruya sizinle kardeşçe ve arkadaşça ve halkça fikir alışverişinde bulunmak, sohbet etmektir. Onun için muhatabınızdan bir diskur[1] veya bir konferans beklemeyiniz. Fakat sohbetimizin bir taraflı olmaması için hepinizden istisnasız rica edeceğim. Bugünkü ahval ve şartlara göre kalbinizden, fikrinizden neler geçiyor? Neleri öğrenmek istiyorsunuz? Hangi noktalarda tereddüdünüz vardır? Bugüne ve geleceğe ait düşünceleriniz ve soracağınız nelerdir? Siz bana istediğiniz şeyleri soracaksınız ve ben de size bildiğimi söyleyeceğim ve ancak bu suretle samimi bir hasbıhal yapmış oluruz. Dolayısıyla şimdi yerime oturacağım ve soruları bekleyeceğim. *(Şiddetli alkışlar.)*

***

Adliye Müfettişi Nazmi Bey: Paşa, bendeniz soracağım: Barış olacak mı? Ordumuz yürüyecek mi?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Başka efendim?

İhtiyat Subayı İbrahim Efendi: Paşa Hazretleri! İhtiyat subayları barışın yapılmasından sonra ne suretle rahata kavuşturulacaklardır efendim?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Başka sormak isteyen var mı?

Müdafaai Hukuk Üyelerinden Ali Bey: Bu ordumuz niçin duruyor, niçin ilerlemiyor da böyle bekliyor? Yani hepimizin de fikri budur. Yani daima ileri! Başka çare yoktur Paşa Hazretleri.

Bir muallim: Paşa Hazretleri! Barışın yerleşmesinden sonra köylülerimizi ne suretle zenginleştireceğiz ve irfan yollarını ne suretle temin edeceğiz?

Diğer bir zat: Müsaade buyurulursa iki nokta da bendeniz arz edeyim; barışın yapılmasından sonra milli irfana verilecek genel gaye hakkında bir tedbir var mıdır? Bu bir... İkincisi; hükümetin adalet dağıtma sisteminde, barışın yapılmasından sonra, yeni kabul ettiği bir şekil tasavvur ediliyor mu?

Davavekili Vasfi Bey: Paşam, müsaade buyurulur mu efendim?

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Buyurun efendim.

Vasfi Bey: Paşa Hazretleri! Kendimi yüce bir kumandanın, büyük bir kalbin, mütevazı bir şahsiyetin huzurunda gördüğümden dolayı bahtiyarım ve ilelebet de bu

1 Konuşma. (Y.N.)

bahtiyarlığı muhafaza ederim. Paşa Hazretleri! Zatı devletiniz büyük bir tevazu göstererek halkla temas tevazuunda bulundunuz. Bendeniz evvelbeevvel âcizane hesabıma büyük bir minnet ve övgüyle teşekkür arz ederim. Sonra vatandaşlarımdan bazı şeyler sordunuz ve hatıralarınıza kayıt buyurdunuz. Hatırladığım meseleyi bendeniz de arz etmek müsaadesinde bulunacağım...

Ümit ediyorum ki, matbuat sayfalarının yayınlarına göre, barışın gerçekleşmesi yakındır. Milletimiz hakkında kuvvetle ümit ediyorum muvaffakiyetlidir. Ondan sonra zannediyorum ki, dahili meşguliyet devresi geliyor. Paşa Hazretleri! Bendeniz evvelbeevvel avukat olmak itibariyle memleketin adli hayatında, adalet ve hakkaniyet hayatında yeni bir muvaffakiyet görmek isterim. Sonra Paşa Hazretleri, memleketin ilerlemesi ve yükselmesi, iktisadi hayatın gelişmesiyle, diğer tabirle ahalimizin alışverişe alıştırılmasıyla veyahut Paşa Hazretleri, pek kıymetli olan toprağımızın, madenlerin veyahut ağaçların, ormanların iyi şekilde işletilmesiyle mümkün olacağına kati bir kanaat hasıl ediyorum ve ümit ediyorum ve kalben temenni ediyorum. Memleketin âciz ferdi olmak üzere bunları barıştan sonra muvaffakiyetle veyahut ahalimizin genel istifadesini doğurabilecek bir suretle görmek istiyorum. Kısaca, Paşa Hazretleri, milletin genel hayatında ve bilhassa iktisadi hayatında ve on sekiz seneden beri tecrübe ettiğim adli hayatında parlak bir muvaffakiyet ve bundan dolayı zatı devletinizin kurtarıcı ağızlarından bir şey işitmek istiyoruz.

Rauf Bey: Bendeniz çiftçilerin ve köylülerin, memleketin çoğunluğunu teşkil eden köylülerin rahata kavuşması ve yükselmesi hakkında ne gibi düşünceleriniz vardır? anlamak istiyoruz. Köylüleri refah ve saadete götürecek yol nedir?

Nahiye Müdürü Hüsnü Bey: Paşa Hazretleri! Milli hâkimiyetin daimi surette payidar olması için ne düşünülüyor? Ve hilafetin şimdiki haliyle ne gibi bir münasebet devam ediyor? Hilafet âlii Osman'da kalmakla daha sonra milli hâkimiyetin herhangi bir tecavüze karşı korunması şimdiden hazırlanmış oluyor mu?

Tekke Şeyhi: Paşa Hazretleri! Kuvayi Milliye'nin teşkilinden beri ve barışın sonuna kadar vatana hıyanette bulunanlar bu barıştan sonra genel aftan istifade edecekler mi?

Bir doktor: İki mevcudiyet; yani muallim-muallimenin, tabip-tabibeliğin memleketteki hizmetleri hakkında müsaadeler olup olmayacağı ve istisnasız arzu eden tabiplerin belediye reisliklerivle, nahiye müdürlüklerine tayini ve bunlarda muvaffak olup olamayacağı meselesini anlamak istiyoruz efendim.

Bir zat: Paşa Hazretleri! On üç asrı mütecaviz bir zamandan beri diğer milletlere göre hiçbir zaman cesaret göstermekten geri kalmadık, fakat birçok medeni ilerlemeler ve teşkilattan geri kaldık. Sebepleri nedir? Ve bu yönden Avrupalılar derecesine ulaşmamızın vasıtaları nelerdir?

İhtiyat Subayı İbrahim Efendi: Paşa Hazretleri! Avrupa'da tahsil ettirilen gençler İstanbul'a gelirlerdi ve hiçbir nezaret, onları himayelerine almazlardı. Acaba gelecek-

te Avrupa'da tahsil edip gelen talebelere bir mahfel yapılacak mıdır? Ve mensup olduğu vekâlet o talebelere kucağını açacak mıdır? Yoksa yine bir tarafa atacaklar mıdır?

Düyunu Umumiye Memuru Esat Bey: Halk Fırkası hakkında malumat almak istiyorum.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa: Müsaade ederseniz sorduğunuz sorulara cevap vereyim. Ondan sonra sahip olacağımız zamana göre tekrar yeni bir safha açarız.

Efendiler! Bütün sorulmuş olan sorular başlıca şu noktalarda yoğunlaşıyor. Konferans ve neticesi, milli hâkimiyet ve hilafet makamı ve bunların vaziyetleri ve münasebetleri, memleketin iktisadiyatı, maarifi, adliyesi için ne düşünülüyor? Ve Halk Fırkası... Bundan başka bazı tek tek sorular vardır.

Lozan Konferansı

Efendiler! Kahraman ordularımız memleketimizi harabeye çeviren, milletimizi mahvetmeye çalışan düşmanları kahredici darbelerle tamamen mahvettikten ve kılıç artıklarını da Akdeniz'in dibine attıktan sonra İtilaf devletleri meşru taleplerimizin barış ile temin olunabileceğini ifade ederek hükümetimize, konferansa delege heyetimizi göndermeyi teklif etti.

Milletin hakiki eğilimleri dairesinde daima barıştan yana olan hükümetimiz bu teklifi kabul etti ve ordularımızın muzafferane yürüyüşlerini durdurarak, delege heyetini Lozan'a gönderdi.

İki aya yakın bir zamandan beridir Lozan Konferansı'nda birçok hararetli, şiddetli müzakereler, münakaşalar cereyan etmektedir. Bunların safhalarını her gün gazete sütunlarında okumaktasınız. Buna dair bu dakikada benim ağzımdan bir şey işitmek istiyorsanız, diyebilirim ki, bütün bu münakaşalara rağmen henüz milletin hukukunu teslim eder, tasdik eder olumlu neticeler yoktur. Fakat efendiler; bunu pek tabii görmeli, çünkü Lozan Konferansı düne ve bugüne ait, üç seneye, dört seneye ait hesapların halli ve neticeye bağlanmasıyla meşgul olmakta değildir. Belki üç yüz, dört yüz senelik birçok birikmiş ve yoğunlaşmış hesapların görülmesiyle meşguldür. Dolayısıyla bu kadar, bu kadar derin ve bu kadar karışık ve bu kadar kirli hesapların az zamanda içinden çıkmak o kadar kolay değildir.

Uhudu Atika[1]

Arkadaşlar! Bu hesapların ne olduğunu bir defa düşünelim: Biliyorsunuz ki, Osmanlı devleti Uhudu Atika namı altında birtakım kapitülasyonlarla acze düşmüştü. Hıristiyan unsurlar birçok imtiyazlara ve istisnalara sahip bulunuyordu. Bir devlet kendi memleketinde bulunan yabancılara yargılama hakkını tatbik edemezse, bir

1 Eski antlaşmalar; burada Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancılara verdiği imtiyazlar. (Y.N.)

devlet kendi ahalisinden aldığı bir vergiyi yabancılardan almaktan yasaklanmış bulunursa, bir devlet kendi hayatını kemiren, kendi dahilindeki unsurlar hakkında tedbirler almaktan men edilirse, böylc bir devletin hâkimiyetine sahip bağımsız bir devlet olduğuna inanmak caiz olur mu?

İşte Osmanlı devleti böyle bir halde idi. Bu kadar da değil. Osmanlı devleti kendisini tesis eden asli unsurun, milletin insanca yaşamasını temin edecek vasıtalara da başvurmaktan men edilmişti. Memleketi imar edemez, şimendifer yaptıramaz, yaptırmaya teşebbüs ettiği zaman derhal yabancılar müdahalc eder ve hatta bir mektep yapmak istediği zaman bile müdahaleye maruz kalırdı. Kayda değerdir ki, bütün bu fenalıklar, milletin boynuna geçirilmiş bütün bu zincirler, milletimizin herhangi bir merhametinden veya devletin zaafından ileri gelmiş değildir! Bilakis, bütün bu esaret zincirleri devletin en kuvvetli, en kudretli bulunduğu bir zamanda boynumuza, devletin boynuna geçirilmiştir. Fatih'lerden başlarlar. Selim'ler ve Süleyman'lar zamanında takviye bulur.

Hükümdarların Anlayışı

Efendiler! Bu halin hikmetini; devlet kavramının anlayış tarzında aramak lazımdır. Biliyorsunuz ki, tacidarlar, hükümdarlar ve bilhassa kendine Allah'ın gölgesi diyen, Allah tarafından destekleniyorum diyen, veraset ve hak yoluyla mülk ve devletin sahibi diyen padişahlar, memleketi kendi malikanesi ve bütün asli unsur olan milleti de yine Allah tarafından kayıtsız şartsız emrine itaat ettirilmiş bir kitle farz ederler. Bundan başka padişahların etrafında birtakım menfaatperestler bulunur ki, onlar dahi padişahın lütuf ve sevgisine, teveccühüne, himayesine mazhar olabilmek için bu anlayış tarzını muhtelif şekillerde yorumlar ve ona anlam verirler. Bütün bu anlayışlar ve yorumlar karşısında masum millet hakikaten bunun doğru olduğunu, din icabı olduğunu farz ve zannederler ve itiraz etmeden gösterilen herhangi bir belirsiz hedefe yürümekte devam ederler.

Kapitülasyonlar Nasıl Verildi?

İşte Osmanlı padişahları; milletin bu anlayışından istifade ederek milletin hakkı olan, milletin şerefiyle, haysiyetiyle ve bütün mevcudiyetiyle alakadar olan birçok kaynağı, birçok hukuku hediye olarak, ihsan olarak yabancılara vermekte tereddüt etmemişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı devletini mahv ve yok eden ve bu devletin hakiki kurucusu olan milleti; sefaletten sefalete, felaketten felakete sevk eden bütün bu imtiyazlar, bütün bu antlaşmalar hep padişahların ihsan ve atiyyei şahaneleriyle[1] vuku bulmuştur. Biliyorsunuz ki, ilk kapitülasyon, Fatih zamanında, İstanbul'da sakin bulunan Cenovalılara verilmiş ve biraz sonra genişletilmiş ve diğer milletleri dahi kapsar

1 "Padişahların ihsan ve hediyeleriyle" anlamında. (Y.N.)

kılınmıştır. Yine pekâlâ biliyorsunuz ki, milletin içinde yaşayan Hıristiyan unsurlara imtiyaz aynı tarihte verilmiştir. Fakat bu imtiyazlar –ki doğrudan doğruya devletin ve milletin hayati kaynaklarıyla alakadardır– verile verile o kadar büyüdü ki, millet sırtına yüklenen bu yükün altında kıvranmaya başladı ve tahammül edememeye başladı, takatsiz kaldı. Fakat millet ve devlet zaafa uğradıktan sonra bir zamanlar hediye ve ihsan olarak verilmiş olan bu imtiyazlar, alanlar tarafından kazanılmış bir hak gibi görüldü ve bu kazanılmış hakları yalnız muhafaza ile kanaat etmediler. Belki artırmak için her türlü vesaite müracaat ettiler. Her türlü tehdit ve tahakkümlere kalkıştılar.

Uhudu Atika'nın Acı Neticeleri

Efendiler! Haşmet ve debdebe içinde hayat geçirmeye alışan bu padişahlar ve yakınları ve sarayları ve bütün erkânı artık ne olursa olsun bütün bu debdebe ve gösterişi devam ettirmenin zaruri olduğu kanaatinde bulunuyorlardı. Onun için devletin hakiki kaynaklarını kuruttuktan sonra muhtaç oldukları parayı hariçten tedarike kalkıştılar ve bunun için birçok borçlanmaya girdiler. Milletin bütün menfaatlarını sınırlamak suretiyle ve haysiyet ve şerefini feda etmek suretiyle birçok borçlanmaya girdiler. O kadar ki, bunların faizlerini ödeyemeyecek bir hale geldi ve bir gün devlet, dünya gözünde iflas etmiş sayıldı. O halde Osmanlı devletinin son dakikaya kadar geçirdiği safhaları manzara halinde görmek istersek; diyebiliriz ki, memleket dahilinde bütün Hıristiyan unsurlar, asli unsurların çok üzerinde birçok istisna ve imtiyazları olan ve devleti mahvetmek için her türlü hususi teşkilata sahip, haricin daimi teşviklerine ve himayesine mazhar, devlet ve hükümet ise bunu men etmekten âciz. Çünkü, hakikaten âciz ve naçiz bir hale gelmişti ve çünkü bütün bu imhâkar teşebbüslerin dayanak noktası hariçte birtakım kuvvetli devletler idi. Hariçteki devletler hem bir taraftan dahildeki unsurları, devlet ve memleketi tahrip etmeye ve birtakım bağımsızlıklar meydana getirmeye teşvik ediyor, harekete getiriyor, bir taraftan da onların nam ve hesabına müdahale ediyor, çalışıyor ve bu suretle bütün dünya gözünde Osmanlı devletinin hiçbir kıymet ve fazileti ve bir haysiyeti kalmıyor. Milletlerarası hukuktan ve devlet haysiyetinden hiçbir şey kendinde farz edilmiyor. Adeta himaye ve vesayet altına alınmış bir devlet ve bir heyet gibi farz olunuyordu.

İşte bu acı manzaranın son safhası olmak üzere memleket ve millete son darbeyi indirmeye hazırlandıkları sırada, memleketin başında bulunan saray ve Babıâli ve bütün mensupları o düşmanlarla beraber olarak milletin başına musallat oluyor, en son cinayeti işliyordu.

Fakat efendiler! Ölmüş zannolunan millet, mahvolmuş zannolunan bu memleket yeniden bütün hayati kabiliyetini gösterebilecek bir vaziyet alıyor. Bütün kadınlarıyla, erkekleriyle, ihtiyarlarıyla el ele vererek, kendisinin cihanda mevcut olduğunu bir kere daha ispat edecek harikalar gösteriyor. İşte o harikaların tabii neticesi olmak üzere sözlerimin başında arz ettiğim gibi nihayet Lozan Konferansı'na davet olunuyoruz. Fakat esasen bizden sorulacak hiçbir hesap yoktur. Esasen maziye ait hataların hakiki

faili biz değiliz. Bu, böyle olmakla beraber, dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşüyor. Millet ve memlekcti, hakiki bağımsızlığına ve hâkimiyetine sahip kılmak için çalışmak mecburiyeti bizim üzerimizde kalıyor.

Misakı Milli Fiilen Temin Edilmiştir

Efendiler! Demiştim ki, henüz hiçbir olumlu netice yoktur. Fakat bu olumlu netice mutlaka olacaktır. Millet, mevcudiyeti için, bağımsızlığı için, hâkimiyeti için mutlaka elde etmeye mecbur olduğu esasları Misakı Milli halinde bariz bir surette bütün cihana ilan etti. Misakı Milli'nin anlamını, bütün cihan tasdik etmeye mecburdur ki, Türkiye, kuvvetiyle, süngüsüyle ve bütün mevcudiyeti ile bunu elde etmiştir. Baki kalan şey, maddeten elde edilmiş olan bu şeyin konferansta, salonda, masada, nerede olursa olsun usulen ve resmen ifadesinden ve tasdikinden başka bir şey değildir. *(Sürekli alkışlar.)*

Bu netice er geç ve mutlaka elde edilecektir! Bütün taleplerimiz bir haktan ibarettir ve bu hak en açık ve en tabii haklardandır. Hukukumuz bu kadar açık olduktan başka bu hukuku mutlaka muhafaza için kudretimiz de vardır, kuvvetimiz de kâfidir! *(Şiddetli alkışlar.)*

Efendiler! Kuvvetliyiz. Ordularımız kuvvetlidir. Ordularımızı yaratan, ordularımızı vücuda getiren milletimiz kuvvetlidir. Bu milleti yaşatan bu vatan, sonsuz servet kaynaklarına ve verime sahiptir, kuvvetlidir. Fakat efendiler, bütün bu kuvvetlerin üzerinde başka bir kuvvetimiz vardır ki, o da milli hâkimiyetimizi idrak etmiş ve onu bilfiil halkın eline vermiş, halkın elinde tutmuş ve tutabileceğimizi fiilen ispat etmiş olmaktır. *(Sürekli ve şiddetli alkışlar.)*

Hâkimiyetimiz İçin Tehlike Yoktur!

Bir arkadaşımız sormuştur: Hâkimiyetimiz için tehlike var mıdır? Efendiler, hâkimiyetimiz için tehlike yoktur ve olamaz! *(Sürekli alkışlar.)* Çünkü milletimiz asırların çok acı darbelerle, çok acı felaketlerle vermiş olduğu derslerden tamamıyla uyanmıştır ve bu uyanışı fiilen ispat etmiştir. Artık bu milleti gaflet çukuruna, cehalet çukuruna götürmenin maddi imkânı kalmamıştır. *(Sürekli alkışlar.)* Milletimiz en hakiki düsturunu, en nihayet bizzat eline almıştır ve bu düstura dayanan hükümet şeklini, hükümet mahiyetini tespit etmiştir.

Yeni Hükümetimizin Mahiyeti

Efendiler! Artık bizim hükümetimiz müstebit bir hükümet değildir. Bir mutlaki veya meşruti hükümet de değildir. Bizim hükümetimiz Fransa veya Amerika cumhuriyetlerine de benzemez.

Bizim hükümetimiz bir halk hükümetidir. Tam bir şûra hükümetidir. Yeni Türkiye devletinde saltanat millettedir.

Hangi Hükümet İyidir?

Efendiler! Mesele hükümet şeklinde değildir. En iyi hükümet en iyisi olanıdır. O halde en iyi hükümet hangisidir? Bunun cevabı yoktur efendiler... Her hükümet iyidir ve her hükümet fenadır! Bu sebeple herhangi bir milletin kendini idare için teşkil ettiği hükümetin kendi hayatıyla, toplumsal ihtiyaçlarıyla orantılı olup olmadığı ve kendisinden istenen faydaları temin edip etmediği bakımından incelemek daha uygundur. Ancak bu sayede o hükümetin iyi veya fena olduğuna hükmetmek için lazım gelen deliller bulunabilir! Dolayısıyla hangi hükümet iyidir sorusu varit olmamalıdır. Hükümet iyi midir, fena mıdır? Buna cevap verebilmek için, hükümet teşkilinden maksat nedir? Gaye nedir? Bunu düşünmek lazımdır. Hepinizce malumdur ki, hükümet teşkilinden maksat, o hükümeti teşkil eden milletin muhafaza edilmesi ve refah ve saadetinin teminidir. Hangi hükümet idare ettiği milletin mevcudiyetini muhafaza etmiş ise, ediyorsa ve edebilecekse ve hangi hükümet idare ettiği milletin refah ve saadetini temin etmiş ve edebilmek kabiliyetini göstermiş ise o hükümet, o millet için iyidir.

Tarihte Türk ve İslam Hükümetleri

Efendiler! Yeni Türkiye devletinden evvel bir Devleti Âliyei Osmaniye vardı. Ondan evvel yine Türklerin ve İslamların teşkil ettiği birçok devletler vardı. Ben temas ettiğim son noktayı biraz daha yorumlayabilmiş olmak için muhtelif tarih safhalarından müşterek bir levha yapmak ve onu gözlerinizde canlandırmak isterim: Sekizinci ve dokuzuncu asra bakışlarımızı çevirelim! Biliyorsunuz ki, Hindistan'da Gürgânilerin vücuda getirmiş olduğu bir Türk ve İslam saltanatı vardı. Bütün Hindistan'da büyük, heybetli, kuvvetli denilebilecek bir Türk imparatorluğu vardı. Aynı zamanda efendiler, bütün Rusya'yı itaat ve boyun eğme dairesine ve idaresine almış büyük bir Türk ve İslam imparatorluğu vardı: Altınordu saltanatı! Aynı zamanda bir taraftan Selçukî saltanatı yerine geçmiş, diğer taraftan İstanbul'u zapt etmekle Doğu Roma İmparatorluğu'nun tacı mirasına konmuş, büyük ve kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu vardı.

Hindistan Türk İmparatorluğu

Şimdi Doğu'dan başlayalım; Hindistan Türk imparatorluğu mutlak bir hükümet idi, öyle idare olunuyordu. Bu idarenin başını ve sonunu düşünelim. Gürgânî imparatorları, sultanları, padişahları bütün Hindistan'ı kendi malikânesi kabul ediyorlardı ve geniş imparatorluğu tesis eden asli unsuru kendi kulları farz ediyorlardı. Milletin, doğrudan

doğruya hukuku, salahiyeti, haysiyeti, şerefi, benliği, mevcudiyeti söz konusu değildi. Hepsi ve her şey padişahların şahsında, sarayında tecelli etmiş idi.

İşte bu padişahlara evvela Fransızlar ve sonra İngilizler müracaat ettiler, birtakım imtiyazlar talep ettiler. O padişahlar bu imtiyazları atiyye ve ihsanı şahane[1] olmak üzere bol bol vermekte hiç tereddüt etmediler. Buna mazhar olan İngilizler, imtiyazlar sahasını biraz genişlettiler. Mesela, şurada burada işletemediğiniz araziyi biz işletelim dediler. Nihayet Hindistan'da geniş bir ticari şirket hasıl oldu ve bu şirket büyüdükçe büyüdü. En nihayet koca bir Türk imparatorluğunu içinden yemeye, çökertmeye başladı. Efendiler, en son zamanlarda Gürgâni padişahları o ticari şirketin vermiş olduğu para ile geçinmeye mecbur kaldılar ve en nihayet efendiler; Gürgânî saltanatının ihtiyar padişahı Baheddin Şah İngilizler tarafından esir edildi ve zindanlara atıldı ve orada öldü.

Bir zat: Vahidettin gibi.

Gazi [Mustafa Kemal] Paşa (devamla): Babasının tacını kurtarmak isteyen oğlu ve torunları Delhi sokaklarında bir İngiliz binbaşısının kurşunu ile tepelendi. İşte efendiler; müstebit hükümetin, mutlaki hükümetin; milletin benliğini ve şerefini söz konusu etmeyen, milletin faziletine ehemmiyet vermeyen bir hükümetin akıbeti budur! Bir millcti köle kullanmak isteyen ve bir memleketi malikane olarak kullanmak isteyen heriflerin akıbeti budur efendiler!

Rusya Türk ve İslam Hükümeti

Şimdi gözlerimizi kuzeye çevirelim. Bütün Rusya'yı kapsayan azametli Türk ve İslam hükümetine bakalım! Onun da idare tarzı mutlaki ve müstebit hükümet idi. Başında padişah, sultan ve hükümdar vardı. Netice şudur ki, aynı alçaklık, aynı rezalet ve aynı akıbet...

Bir de Osmanlı İmparatorluğu'nun manzarasına bakalım. Bunun için efendiler, birkaç nokta üzerinde durarak kısa bir tarihçe yapalım: Mahv ve yok olan Rum Selçuk devletinden bahsetmeyelim. Fakat onun enkazı üzerinde Domaniç yaylalarındaki Osmanlı Beyi'ni hatırlayalım!

Osmanlı Devleti

Osman Bey kendi nam ve hesabına bağımsızlık ilan etti ve Osmanlı devletinin esasını kurdu. Bu devlet kuzeye ve kuzeybatıya doğru genişlemeye başladı. Karşı tarafa geçti, nihayet İstanbul'u aldı. İstanbul'u alan büyük Fatih; bu azametli, kudretli padişah, hakikaten bütün İslam âleminin, bütün Türk dünyasının hakkıyla iftihar edebileccği bir

1 "Padişahın hediyesi ve ihsanı" anlamında. (Y.N.)

zattır. Bazı kusurları bir yana bırakılırsa bütün cihanın büyüklük namına takdir edebileceği şahsiyettir. Kendi büyüklüğüyle orantılı azametli bir siyaset takip etti. Doğu Roma İmparatorluğu'nu tasarrufu altına geçirdikten sonra bununla yetinmedi. Roma'ya da gitmek ve Batı Roma İmparatorluğu'nun tacıyla başını süslemek istedi. Böyle batıya doğru giden geniş bir cephe üzerinde yürüdü ve muvaffak da oldu. Fakat bu kadar geniş ve bu kadar azametli bir siyasette muvaffak olduktan sonra dahi yürüyebilmek için dayanak olabilecek kuvvetli bir dahili siyaset, kuvvetli bir dahili teşkilat ve bilhassa metin, esaslı bir dahili idare lazımdı. Halbuki o zamanın dahili manzarasına göz gezdirelim. Fetih ve zapt olunan memleketler asli unsur ile hemırk değildi, hemcins değildi, hemdin değildi. Her biri başka dinde, ırkta, mezhepte milletlerdi. Fatih, harici siyasetinde muvaffak olabilmek için bunların hepsini olduğu gibi muhafaza etmek, her birine ayrı ayrı imtiyazlar vermek ve her birini kendi fetihlerine iştirak ettirmek çarcsini tercih etti ve bunda da muvaffak oldu. Fatih'in bu siyaseti şüphe yok ki, kendine has bir siyasetti, şahsi bir siyasetti. Fakat bir devlet siyaseti değildi. Bilhassa o devleti kuran asli unsurun hakiki refah ve saadetine yönelik bir siyaset sayılamazdı ve kapsamında bulunamazdı. Böyle olabilmek için Fatih'ten sonra dahi gelenlerin aynı siyaseti senelerce ve asırlarca aynı program dahilinde takip eylemeleri gerekirdi. Halbuki öyle olmadı. Çünkü devlet siyasetinin bir şahsın beyninden değil, asli unsurun vicdanından çıkması lazımdı. Böyle değildi ve böyle olmadığı için kendinden sonra gelenler kendilerine has fakat birbirinden başka başka siyasetler takip ettiler. Mesela Selim, Batı'yı bıraktı; Doğu'ya yöneldi, İran'ı mağlup etti, Mısır'ı mağlup etti. Hilafeti eline aldı ve İslam birliği siyaseti yaptı. Ondan sonra gelen Süleyman Kanunî kendini daha büyük zan ve farz etti. Hem Doğu ve hem de Batı'da fetihler yaparım dedi. Zikrettiğim padişahlar, muktedir padişahlardı. Her asırda büyük denilebilecek kabiliyet ve kudrette olan insanlardı. Fakat bunlardan başka önce ve sonra gelenler içinde bunlarla kıyas edilemeyecek seviyede insanlar vardı. Bu gibilerin ise takip ettiği belli, olumlu, rengi belli hiçbir görüşü yoktu; o halde ne oluyordu? Efendiler, onlar kendi keyiflerini, kendi arzularını ve hırslarını tatmin edecek surette bütün milleti, bütün asli unsurları arkalarından, sağlarından, sollarından, kuzeye veya güneye sevk etmekle iştigal ederlerdi. Bunu yapan ne idi: Müstebit, mutlak idare! Osmanlı devletinin mutlakiyet devirleri takip olunursa, bir de Meşrutiyet devrine kavuşuruz. Bu meşruti saltanat devrindedir ki, asıl felaketler bütün tehlikeleriyle meydana çıkar: Hepinizce malum olan bu neticeye hep beraber bir daha bakalım! Ne oldu? Tıpkı Gürgânî devleti gibi oldu, tıpkı kuzeydeki devlet gibi oldu ve tıpkı onlar gibi mahv ve yok olma vadisine geldi girdi, mahvoldu!

Şimdi, tekrar hatırlayalım. Hükümet teşkilinden maksat, milletin ve memleketin muhafazasıdır, refah ve saadetini temindir. Sorarım, milletin en nihayet vasıl olduğu netice o mudur? Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden memleketler muhafaza edilmiş midir? Millet muhafaza edilmiş midir? Müreffeh ve mesut mudur? Zannederim bunların cevabını söylemek ve dinlemek pek acıdır.

Efendiler, bütün cihanı istila ederken sahip olduğumuz nüfusu hatırlayınız. Bir de bugün nüfusumuzun sekiz milyon kadar az bir rakama, bir hadde nasıl düştüğünü araştırınız! Bu suretle vicdanların ne kadar müteessir olacağını takdir ederim. Anlaşıldı ki, millet muhafaza edilmiş değildir; hiç olmazsa sekiz milyonluk bakiye mü-

refah ve mesut mudur? Hiç olmazsa şu elimizde kalan bir avuç toprak mamur mudur? Bunun da cevabı herkesçe açıktır. Memlekete bakınız! Baştan nihayete kadar harabezardır. Memleketin kuzeyden güneye kadar her noktasını gözlerinizle görünüz. Her taraf harabezardır; baykuş yuvasıdır. Memlekette yol yok, memlekette hiçbir medeni müessese yoktur. Memleket cidden harabezardır, memleket kalplere acı ve keder veren, gözlerden kanlı yaş akıtan bir fecaat manzarası arz ediyor. Milletin refah ve saadetinden de bahse hacet yok. Ahali çok fakirdir, sefil ve çıplaktır!

Dolayısıyla efendiler! Mazide milletimizin başına geçmiş olan hükümetler milletin hayatını, haysiyetini, şerefini ve mevcudiyetini muhafaza ve refah ve saadetini temin eylemekten ibaret manalarını ve mevcudiyet sebeplerini takdir etmeyen hükümetlerdir. Bu millet için faydalı olan, hizmetinde olan hükümetler değildi. Şu halde bugünkü hükümetimizi de aynı ölçüt ile ölçelim.

Yeni Türkiye Devleti ve Hizmetleri

Yeni Türkiye devletinin yeni mahiyetteki hükümeti milletin son azim ve gayretiyle ve son fedakârlığı ile vücut bulmuştur ve vücut bulduğu dakikadan itibaren eline geçirebildiği memleket kısımlarını yalnız değil muhafaza etmek, bundan başka ve fazla olarak, düşmanların kuvvetli ordularıyla çiğnenen kısımlarını da o orduları mahv ve perişan ederek geri almıştır. Bu suretle bu hükümet öz vatanı, kendine bırakılan en son vatan kısımlarını bütün kuvvet ve kudretiyle muhafaza etmiş ve muhafaza kudret ve kabiliyetini bütün cihana fiilen ispat etmiştir. Bu büyük muvaffakiyeti millet nüfusunun en az.. hiç denecek derecede zararı ile elde edebilmiştir.

Milletimiz En Makul En Saadetbahş Bir Hükümet Şekli Elde Etmiştir

Milletimiz, memleketimiz müreffeh midir? Henüz inkılapların, muharebelerin, çarpışmaların içinde bulunuyoruz. Başlangıcın ne kadar yoksulluklarla dolu olduğu da herkesçe malumdur. Dolayısıyla bu kadar az zaman zarfında millet müreffeh olmuştur demek elbette doğru değildir. Fakat diyebiliriz ki, hiç olmazsa millet ve memleketin müreffeh olacağına dair büyük ümitlere sahip bulunmaktayız. Millet hiç olmazsa mesuttur. Zira, bir defa, mesuttur efendiler, hâkimiyetini ve bağımsızlığını maddeten temin etmiştir. Hâkimiyetini ve bağımsızlığını maddeten eline almıştır. Bundan daha büyük saadet tasavvur olunamaz. Kendisine bu kadar maddi ve hakiki muvaffakiyetler temin eden ve muvaffakiyetler vaat eden, doğrudan doğruya milli hâkimiyetine dayanan yeni hükümetimizin bizim için, memleketimiz için en makul ve saadetbahş bir hükümet olduğuna kimsenin şüphe etmemesi lazımdır. Çünkü aksi henüz görülmemiştir.

Hilafet ve Milli Hâkimiyet

Efendiler! Bir arkadaşımız, hilafet makamının şimdiki konumu ile bağımsız yeni Türkiye Devleti'nin ve onu idare eden, kayıtsız şartsız hâkimiyet milletindir esasına tabi olarak idare eden yeni hükümetin çelişkili konum[1] teşkil edip etmeyeceğini sordu. Ve hilafet makamının şimdiki konumunda kalması milletin hâkimiyetini ihlal edebilecek endişeler doğurabilir mi? buyurdular.

Bu soruya toptan ve kati ve değiştirilemez bir cevap vermiş olmak için, hayır! diyorum... Hayır ve hayır!.. *(Şiddetli alkışlar.)*

Şimdi bu sözümü izah edeyim! Bittabi değerli ulemamız bu izahı benden daha güzel yaparlar. Fakat ben de bu hususta cahil değilim efendiler!

Cenabı Risaletpenah Efendimiz, bütün ehli İslamın, ehli kitabın malumu olduğu üzere, Yaratan tarafından dini hakikatleri insanlık dünyasına tebliğ ve anlatmaya memur buyuruldular. Ve ismi Peygamberdir, yani haber ulaştırılmasına memurdur. Cenabı Hak Kur'an'ın naslarında[2] kendisine emirlik, saltanat, tacidarlık tevcih etmiş değildir, hükümdarlık vermiş değildir, peygamberlik vazifesiyle göndermiştir. Bittabi hakiki vazifesini tamamen kavramış olan Cenabı Peygamber, bütün dünya ehline onu tebliğ buyurdu. Hepinizce malum olmak lazımdır ki, o devirde mesela doğuda bir İran devleti, kuzeyde bir Roma İmparatorluğu vardı ve diğer şekillenmiş ve teşekkül etmiş devletler vardı ve Cenabı Peygamber devletlere gönderdiği namei risaletpenahilerinde buyurmuşlardı ki: "Allah birdir ve ben onun tarafından size hakikati anlatmaya memurum: Hak din, İslam dinidir ve bunu kabul ediniz!" ve fakat ilave etmiştir: "Ben size Hak dinini kabul ettirmekle zannetmeyiniz ki, sizin milletinize, sizin hükümetinize el koymuş olacağım. Siz hangi hükümet şeklinde, hangi halde bulunuyorsanız, o yine saklıdır. Yalnız Hak dinini kabul ve muhafaza ediniz!" Şimdi bu vaki olsaydı, ne şekil hasıl olacaktı? Bir İran İslam devleti, bir Roma İslam devleti, bir Mısır ve bir Suriye vs. vs. İslam devleti olacaktı. Acaba bunların haricinde üzerinde de bir zatı risaletpenahinin mevcudiyeti, bağımsız İslam devletlerinin mevcudiyetiyle çelişki[3] teşkil eder mi idi, efendiler?

Elbette etmezdi! Fakat bu davete icabet vaki olmadığı için, Cenabı Peygamber kendilerine tabi olanlarla beraber teşekkül etmek, şekillenmek ve bizzat bir hükümet yapmak için bir askeri kuvvet vücuda getirmek ve peygamberlik vazifesini böyle bir hükümete ve bir kuvvete dayanarak yapmak mecburiyetinde kaldı. Bu suretle aslolan ve hasrolan vazifesine, ikincil bir vazifeyi ilave etti. Bundan başka efendiler, Hazreti Peygamber'in vefatından sonra söz konusu olan şey, bir emaret teşkili ve bu emareti vücuda getiren insanların başına bir emir seçilmesi meselesi idi. Hz. Ebubekir emir olarak seçildi, Hz. Ömer de emir idi. Hatta değerli ulemamız pekâlâ bilirler ki, Hz. Ömer'e Halifei Resulullah dediler; o ilk defa olarak minbere çıktı. "Hayır, ben Halifei Resulullah değilim, siz müminlersiniz ve ben sizin emirinizim ve reisinizim" dedi.

1 "Çelişki" sözcüğünün eski yazı belgedeki aslı olan "tearuz" sözcüğü, diğer kaynaklarda yanlışlıkla "taarruz" okunmuş. (Y.N.)

2 Nas: Delil olarak gösterilen ayet. (Y.N.)

3 "Çelişki" sözcüğünün eski yazı belgedeki aslı olan "tearuz" sözcüğü, diğer kaynaklarda yanlışlıkla "taarruz" okunmuş. (Y.N.)

Halife ve Hilafetin Manası

Nihayet malum olduğu üzere, Hz. Ali zamanında, bir tarafta Hz. Ali Irak'ın, Irakların emiri oldu. Diğer tarafta Muaviye[1] Suriye'nin Sultanı oldu ve fakat bunların isimleri halife idi. Daha sonra Bağdat'ta bir saltanat kuruldu: Abbasi Devleti... Sultanlar, padişahlar iktidar mevkiine geçti. Devletin adına hilafet, başına geçenlere halife denildi. Endülüs'te de bir İslam saltanatı vardı. Orada da sultanların ismine halife deniyordu. Bu izahtan sonra pek güzel anlaşılıyor ki, esasen hilafetten kastolunan, doğrudan doğruya hükümettir!

Şeriata Göre Hükümet Esasları

Şimdi şunu izah etmeliyim ki, dinin esasında, hükümetin şu veya bu şekilde olacağına dair hiçbir kati ifade mevcut değildir. Yalnız hükümetin hangi esaslara dayanması lazım geleceği bellidir, açıktır, katidir. O esaslardan biri şûra'dır. Şûra, en kuvvetli bir esastır. Bu esas doğrudan doğruya tarafı Barîden peygamberi olan Muhammed Mustafa'ya dahi emrolunmuştur. Peygamber olan zâtı zişân,[2] kendiliğinden iş yapmayacaktı. Müşavere ile yapacaktı. Bu böyle olunca, ondan sonra ehli İslamın riyasetine geçenlerin aynı esasa tabi olmak mecburiyetinde olacakları şüphesizdir. Çünki ilahi emir böyledir!

Diğer bir esas da, adalet esasıdır. Şûra, insanların muamelelerini yaparken adilane yapacaktır. Çünkü adaletten uzaklaşmış olan şûra; Allah'ın emrettiği bir şûra olamaz. O şûranın hakkıyla adalet dağıtmaya muktedir olabilmesi için de mütehassıs olması, vâkıf olması lazımdır. Ancak vâkıf olan, mütehassıs olan insanlardan teşekkül eden hükümet makbul ve muteber olur ve ancak öyle bir şûraya, adalet dağıtılmasında emniyet ve itimat edilebilir.

İşte bizim Meclis'imiz ve onun mutemedi olan zevattan meydana gelmiş olan hükümet heyeti şer'in tamamıyla emretmiş olduğu bir şekilde ve mahiyettedir! Buna göre, başkaca bir hilafet makamı söz konusu olabilir mi?

Efendiler! Milletimiz, kurduğu yeni devletin mukadderatına, muamelelerine, bağımsızlığına, ismi halife olsun, padişah olsun, ne olursa olsun, hiç kimseyi müdahale ettiremez. Allah da böyle bir şey emir buyurmamıştır.

Bu itibarla millet tam Allah'ın emrettiği gibi kurduğu devleti ve onun bağımsızlığını muhafaza ediyor ve ilelebet muhafaza edecektir! *(Sürekli alkışlar.)*

1 Eski yazı belgede yanlışlıkla "Emeviye" yazılmış. Doğrusu "Muaviye" olmalı. Bkz. Büyük Millet Meclisi'nde, saltanatın kaldırılması hakkındaki 1 Kasını 1922 tarihli konuşması, elinizdeki ciltte, s.82. (Y.N.)

2 "Şanlı zat" anlamında. (Y.N.)

Şimdiki Hilafetin Mana ve Kapsamı

Efendiler! Halife ve hilafet söz konusu olduğu zaman, bu, yalnız Türkiye ve Türkiye halkı için söz konusu olamaz. Belki bütün İslam âlemini kapsayan ve müşterek bir makam olarak söz konusu olabilir. Bir kitapta, yakında çıkmış bir kitapta gördüm –bu kitaba imza koyanın hoca efendilerden biri olduğunu anladım–. O diyor ki, Meclis halifenindir. Efendiler, bu kadar sakat, manasız bir şey olamaz. Bu, dünyada benliğini, insanlığını ve milli hâkimiyetini anlamış bir toplumsal heyetin hiçbir vakitte kabul edemeyeceği bir safsatadır. Meclis halifenin değildir ve olamaz. *(Alkışlar.)*

Meclis yalnız milletindir ve ancak milletin vekillerinden meydana gelmiştir, milletin verdiği salahiyet ve vazifeleri yapan zevattan ibarettir. Dolayısıyla yalnız ve yalnız milletindir. *(Alkışlar)*... Ve Meclis ancak milletin emrine itaat etmek mecburiyetindedir. Yoksa ismi, makamı ne olursa olsun kimseden emir almaz, itaat kabul etmez bir Meclis'tir. *(Alkışlar.)*

O kitabı yazan Hoca Efendi'nin hilafetin vazifesini incelemek ve ifade etmek için karıştırdığı kitaplar, Yezid zamanında yazılmış olan kitaplardır. O Yezid ki, halife unvanıyla dünyanın en zalim ve müstebit hükümdarıydı. Dolayısıyla o kitaplarda hilafetin vazifesi olarak yazılmış olan şeyler, Yezid'in müstebitane saltanatının vazifesidir! *(Alkışlar.)*

Başladığım silsileye devam ediyorum:

Bütün İslam âlemini kapsayan bir hilafet makamı söz konusu olabilir. Bu nokta çok mühimdir, çok nazik ve geniştir! Bu noktadaki tasavvurlarımı size söyleyeyim!

Efendiler, tarih bize pek açık gösteriyor ki, İslam âleminde, devlet riyasetinde bulunan zevata halife denilmiş olmaktan ötürü, devlet riyasetinde, hükümetle alakalı vazifeler de hilafetin vazifeleri ana başlıkları altında ifade edilmiştir.

Halifei Müslimin Ne Demektir

Şimdi bu sağlam kayıtlara göre tekrar edelim! Halife, bütün İslam ehlini bir birlik noktasında toplayacak; halife, bütün İslam âleminin hukukunu, haysiyetini, şerefini, refahını, saadetini muhafaza edecek; muhafaza ve korumaya muktedir olabilecektir. Halife, İslam âlemine her nereden vuku bulursa bulsun her türlü tecavüzleri engelleyebilecek, reddedebilecek ve söküp atabilecek ve bunun için kuvvetli ordulara ve her şeye sahip olacaktır! Buna göre bütün bu saydıklarımızı yapmış, yapabilmiş, yapan, yapabilen Halifei Müslimin olmak lazım gelir!

Efendiler! İslamiyetin ortaya çıkışından beri bütün İslamları bir noktada birleştirmek mümkün olmuş mudur? Hayır efendiler! Mümkün olmamıştır... Bütün İslam âleminin bir hilafet makamı etrafında birleşmiş olduğu görülmemiştir... Görülmüş olan şey, muhtelif İslam toplumlarının ayrı ayrı hükümetler ve devletler teşkil etmiş olmalarıdır. Ve bu devletlerin başlarında bulunan zevata aynı zamanda halife de denilirdi ve bugün dahi Fas Halifesi, Sudan Halifesi vs. halifeleri vardır.

Efendiler! Afrika'da yaşayan, Hindistan'da yaşayan, Rusya'da yaşayan, Avrupa'da, Amerika'da yaşayan, başka başka muhitlerde, başka başka ananelere sahip olarak yaşayan insanların hepsini bir noktada toplamak ve bu noktadan sevk ve idare eylemek, fennen, ilmen mümkün değildir. Ne olursa olsun, her ırk, her unsur yaşadığı muhitler ile orantılı olmak üzere ayrı ayrı ve her halde ilmi esaslara dayanan hükümetler tesis etmelidir ve ancak bu esas dairesinde teşkil olunan hükümetler, hayati kabiliyetlerini muhafaza edebilirler. Yoksa bu esas olan düsturu unutarak, gayet uzak yüksek ve ilahi bir noktada birleşeceğiz diye yürümek, mevcudiyeti tehlikeye atmak demektir. İnsan güneşi görür, hoşlanır, güneş çok caziptir, parlaktır, çok hararetlidir. İnsan, onun feyz ve hararetinden istifade etmekle hayatını uzatır; fakat gözünü güneşe diker ve mutlaka ben oraya varacağım diyerek yürürse, gideceği yer, güneş değil, kürei arzın altıdır...

Efendiler! Bu noktada arkadaşlardan birinin sorduğu bir sorunun cevabına da temas ediyorum; bu dediğim zihniyetle yürüyen İslam âlemine baştan nihayete kadar bakalım!

İslamiyetin Genişlemesi
Müslüman Memleketlerin Bugünkü Hali

İslamiyet ilk ortaya çıkışında az zamanda çok ilerledi ve genişledi. Muhtelif istikametlerde ve muhtelif kollarla yürüdü ve muvaffak da oldu. O kollardan birisi de Afrika'nın kuzey sahilini takiben Endülüs'e giden koldur ki, orada hepimizin bildiği gibi azametli bir İslam hükümeti vücuda getirdi. Afrika kuzey sahili de baştan başa İslam oldu ve oralarda İslam hükümetler teşekkül etti. Doğuya giden kol Hindistan içinde ve Çin sınırlarında İslamiyeti tesis eyledi, İslam devletler meydana getirdi. Kuzeye giden kol nihayet, Osmanlı Türklerinin büyük ve azametli imparatorluğu sancağı ile Allah kelamını yüceltti. Fakat batıya, doğuya, kuzeye vuku bulan bu taarruzlar, çok gecikmeden karşı bir taarruza maruz kaldı. İspanya baştan nihayete kadar süpürüldü ve İslamiyetten yalnız tarihi bir hatıradan başka bir şey kalmadı. Fas, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Suriye, Irak, Hindistan baştan nihayete kadar İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların idaresine geçmiş bulunuyor... İran ve Afganistan'dan bahsetmeyeceğim. Osmanlı devletinin hali de malumdu.

O halde ne oldu? Hilafetten maksat bütün İslam âleminin mevcudiyetini, haysiyetini, şerefini muhafaza etmek idi... Bütün İslam âleminin refah ve saadetini temin eylemek idi. Halbuki ne yazık ki, gözlerimizi yakan, kalbimizi inleten manzara, bütün İslam âleminin baştan nihayete kadar zincirler altında inlemesidir..

Bu noktada duracağım ve tekrar kendi vaziyetimize temas edeceğim. Efendiler! İslam âlemini kapsayan bir hilafet makamı vardır diyoruz ve o makamda bir zat oturmaktadır ki, unvanı halifei müslimindir.

Halifei Müslimin Esir Müslüman Memleketlerini Kurtarabilir mi?

Şimdi hilafetin vazife ve salahiyetinden bahsedenlere göre bu halifei müsliminin vazifesi nedir? Soruyorum! Bu İslam âlemini kurtarmak değil mi? Bu Müslümanların hilafetinin kapsamı dairesinde bir Türkiye devleti vardır, bir İran devleti vardır, bir Afgan devleti vardır ve yetmiş milyonluk bir Hindistan İslam kitlesi vardır, Mısır vardır, Fas vardır vs. vs. vardır. Bunların hepsini, halifenin hilafet vazifesini bildiren kitaplarda tarif olunduğu şekilde kabul ettiğimize göre, kurtarmak lazımdır. Kurtarabilmek için de kuvvet lazımdır, kudret lazımdır. Para ve nüfus lazımdır! Kim diyebilir ki, bunun için Türkiye devleti ve Türkiye devletini vücuda getiren Anadolu'nun sekiz milyon halkı, halifenin emrine tabidir. Kim diyebilir ki, buyurun efendim, işte Türkiye'nin sekiz milyon fakir halkı, dünyayı mağlup edin ve İslam âlemini koruyun!

Ben sorarım millete; buna razı mıdır? Bunu yapmaya muktedir midir? Yapabilir mi? Bu zavallı millet bu kadar büyük bir mesuliyeti, bu kadar büyük bir vazifeyi üstlenebilir mi?

Hakikaten millet, böyle bir vazifeyi üstlenmekle.. yerine getirilmesine teşebbüs etmekle muvaffak olabileceğini bir an için olsun ümit edebilir mi? Buna imkân tasavvur olunabilir mi? Zannederim ki, hayır, asla...

Efendiler! Milletimiz, asırlarca bu bakış açısından hareket ettirildi, fakat ne oldu? Her gittiği yerde, milyonlarca insan bıraktı. En nihayet oralardan kovuldu, kovuldu ve bugün sekiz milyona indi. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının miktarını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için, Viyana kapılarına kadar fetihler yapabilmek için ne kadar insan telef oldu, bunu biliyor musunuz? Ve neticede ne oldu, görüyor musunuz?

Efendiler! Böyle bir vazifenin yapılması lazım geliyorsa bunu yalnız sekiz milyonluk Anadolu halkından değil, yetmiş milyonluk Hindistan ahalisinden talep etmek lazımdır! *(Sürekli alkışlar.)*

Efendiler! Yeni Türkiye'nin ve yeni Türkiye halkının artık kendi hayat ve saadetinden başka düşünecek bir şeyi yoktur. Başkalarına verebilecek bir zerresi kalmamıştır, artık veremez! *(Alkışlar.)*

O halde kati olarak ifade ediyorum. Halife, halifei müslimindir ve Türkiye de İslam âlemi içinde bir parçadır. Dolayısıyla halifenin sahip olması lazım gelen salahiyet ve vazifeler varsa onun mesuliyetini yalnız henüz kendi hayat ve bağımsızlığını kurtarmaya çalışan bu küçük Türkiye'ye yükletmeye Allah da razı değildir!

Halifeye Vazife ve Salahiyet Vermek Teklifinin Mahiyeti

Efendiler! Diğer bir noktayı da gözlerinizde canlandırmak isterim. Bir an için farz edelim ki, Türkiye, söz konusu olan vazifeyi ciddi olarak kabul etsin. İslamları kurtarmak ve bir noktada birleştirerek sevk ve idare etmek gayesine yürüsün ve muvaffak dahi olsun! Pekâlâ ama, Mısır'ı kurtardık, sonra Mısırlılar derse ki, çok teşekkür ederiz,

fakat biz, sizin idare dairenize girmeyiz! Mısır, Mısırlılarındır. Biz milli bağımsızlık ve hâkimiyetimize kimseyi müdahale ettiremeyiz. Bağımsız kalacağız. Hint'in yetmiş milyon İslam ehli derlerse ki: Bize büyük hizmet yaptınız; fakat bizim hâkimiyet ve bağımsızlığımıza karışmayınız. Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz.

O halde bütün bu mesaiye sadece bir teşekkür ve dua almak için mi katlanılacaktır efendim! Görüyorsunuz ki, bir arzu için, bir heves için, bir vehim için, bir hayal için bu zavallı milleti mahvetmeyi teklif ediyorlar! İşte hilafet makamına ve halifeye vazife ve salahiyet vermek teklifinin mahiyeti bundan ibarettir!

Efendiler! Bugün bağımsız bir İslam devleti olan Afganistan'ı değerlendirelim! Afganistan halifenin herhangi bir vazifesini herhangi bir salahiyetini tanır mı zannedersiniz? Asla! Haklı olarak tanıyamaz, çünkü devletinin bağımsızlığını, milletinin hâkimiyetini ihlal etmektedir. Bu hakikati teyit eden muamele vardır.

Efendiler! Kendimizi cihanın hâkimi zannetmek gafleti artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi, dünyanın vaziyetini tanımaktaki gafletle gafillere uymakla zavallı milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir. Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz! *(Sürekli alkışlar.)*

Hilafet Makamına Osmanlı Hanedanından Birinin Seçilmesinden Doğacak Sakıncalar

Bir arkadaş, bir hilafet makamı muhafaza etmek ve o makama Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmiş bir zatı oturtmak suretiyle hasıl olan şekil sakıncalar doğurmaz mı? buyurdu.

Efendiler! Hem doğurur hem doğurmaz; sakıncanın doğmaması için milletimizin hakikati görmesi lazımdır ve aydınların ve değerli ulemanın haklı olarak şer'i hükümler ve dini gerekler dairesinde milletimizi aydınlatmaları ve ona yol göstermeleri icap eder! Milletimiz aydınlanmıştır, kâfi derecede rüşte ulaşmıştır. Hakikati bilir demek ve bununla tatmin olmak uygun değildir. Aydınlatma ve yol göstermenin daimi olması elzemdir. Halife Hazretleri dahi kürei arzın altını üstünü, İslam dünyasının halini pek güzel bilir; her türlü hakikatleri idrak etmiştirler. Elbette mümkün olmayan ve uygun olmayan emellere iltifat etmezler.

Bağımsız İslam Devletlerinin Seçeceği Halifei Müslimin

Şimdi efendiler, teorik olarak bir hususu tasvir edeyim! Herhangi bir gün Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da vs. kıtalarda İslam toplumları boyunlarındaki zincirleri kırıp da bağımsız olurlarsa, işte o zaman arzu ederlerse ilmin, fennin ve asrın icaplarına uygun bir surette anlaşma noktaları bulabilirler. Çünkü her devletin, her toplumun birbirinden isteyeceği birtakım menfaatlar olabilir. Dolayısıyla bu karşılıklı menfaatları temin eder tarzda birtakım anlaşma şartları bulunabilir. Bu tasavvur olunan bağımsız İslam hükümetlerin salahiyet sahibi delegeleri bir araya gelip bir kongre yaparlar ve

derlerse ki, Türkiye ile İran arasında, İran ile Afgan arasında, Mısır, Hint arasında şu veya bu arasında veya bütün bunlar arasında şu veya bu münasebetler teessüs etmiştir. Bu ortak münasebetleri muhafaza etmek için bu ortak münasebetlerin ihtiva eylediği şartlar dahilinde hareketi temin etmek için bütün İslam devletlerinin delegelerinden meydana gelen bir şûra teşekkül edecektir. Ve o şûranın bir riyaset makamı olacaktır. İşte o makama seçilecek zat, halifei müslimin olacak olan zattır! *(Alkışlar.)*

Efendiler, ancak böyle bir şekil tasavvur olunabilir. Yoksa herhangi bir devletin bir zata bütün İslam dünyası işlerinin döndürülmesi ve yürütülmesi salahiyetini vermesi, akıl ve mantığın hiçbir vakit kabul edemeyeceği ve hakikatte hiçbir vakit, hiç kimse tarafından kabul edilmemiş olan bir şeydir. Hakikat bundan ibarettir.

Efendiler, açık söylemek lazımdır ki, bu milletin, Türkiye halkının üç buçuk seneye sığdırdığı şey, çok azametli ve çok yoğundur. Bunu hazmetmek için kuvvetli mideler, kuvvetli beyinler lazım.[1]

İrtica ve Tedbirler

Efendiler, hayatın felsefesi, tarihin garip tecellisi şudur ki, her iyi, her güzel, her faydalı şey karşısında onu imha edecek bir kuvvet belirir, bizim lisanımızda buna irtica derler. İyi bir şey yaptınız mı, biliniz ki, bunu imha etmek için karşınıza muhalif, mürteci bir kuvvet çıkacaktır. Dolayısıyla yapmadan evvel çıkacak kara kuvvetin imhası tedbirini de almış olmak lazımdır! *(Alkışlar.)*

Efendiler, bütün millet emin ve müsterih olsun ki, bugünkü inkılabı yapanlar ve onu tamamlamaya karar verenler, karşılarına çıkacak olumsuz kuvvetleri çıktığı noktada ezebilecek kudrete, kabiliyete ve tedbire sahiptirler. *(Şiddetli alkışlar.)* Dolayısıyla tekrar katiyetle beyan ederim ki, milletin hâkimiyeti müebbettir.[2] Onu ihlal edebilecek ve zarara uğratabilecek kuvvet yoktur ve olamaz.[3] *(Sürekli alkışlar.)*

Hilafet makamının mevcudiyeti milletçe sakıncaların kaynağı kabul edilmekte değildir; sebebiyet verilmedikçe! Fakat şu da katiyen malum olmalıdır ki, herhangi suret ve şekilde sakınca görüldüğü gün, bütün teoriler biter; orada pratik ve tatbikat başlar. *(Alkışlar.)* Bir iki dakika teneffüs edelim arkadaşlar!

Arkadaşlar, şimdi soruları çok kolay fakat cevapları çok çetin noktalara geldik. Birçok arkadaşlarımızın muhtelif tarzda yönelttikleri soruları iktisadiyat namı altında toplamak lazımdır. İktisadiyat denilince, benim bu dakikada hatırıma gelmiş olan şunlardır. Her noktayı kısa bir tarzda birer birer ifade edeceğim.

1 *Hâkimiyeti Milliye*'de burada ayrıca şu cümle var: "Fransız İhtilal-i Kebiri'ni geri kat' etmek için tam bir asır çalışmışlardır." Bkz. *Hâkimiyeti Milliye,* 21 Ocak 1923, No: 718, s.1-2. (Y.N.)

2 *Hâkimiyeti Milliye*'de "müeyyeddir" (sağlamdır). Bkz. *Hâkimiyeti Milliye,* 21 Ocak 1923, No: 718, s.1-2. (Y.N.)

3 *Hâkimiyeti Milliye*'de cümle şu şekilde: "Dinen, hâdiseten, ilmen, fennen, kanunen müeyyed bulunan bu hâkimiyeti ihlâl ve ızrâr edecek ne bu memleketin dahilinde ne de hâricinde kuvvet yoktur ve olamaz." Bkz. *Hâkimiyeti Milliye,* 21 Ocak 1923, No: 718, s.1-2. (Y.N.)

İktisadiyatımızın Gerileme Sebepleri

Çiftçilik: Milletimizin en mühim kısmı, çoğunluğu çiftçidir, çobandır. Bu zavallı çiftçiler ve çobanlar sahip oldukları tarlalarda çalışmak için ve çalıştıklarından azami istifade edebilmek için de hiçbir vasıftan mahrum değildirler. Çalışkandırlar, müteşebbistirler, gayretlidirler. Her türlü sıkıntıya tahammül ederler. Yalnız çiftçi bütün bu güzide vasıflarını tarlasında çalışmakla mahsul haline koyamamıştır. Çünkü men edilmiştir. Çiftçilerimiz tarlasıyla, sabanıyla, öküzüyle, iki buçuk koyunuyla iştigalden men edilmiştir. Ordular halinde fetihlere sevk edilmiştir. Devamlı bir surette bugüne kadar devam etmekte olan harpler, çiftçiliğimizi, ne yazık ki, çok geri bırakmıştır. Bundan sonra sakat hareketlerden kaçınarak çiftçilerimizi faaliyete getirmek mecburiyetinde olduğumuzu düşüneceğiz. Çiftçiler, halk, millet yalnız bir şey için silaha sarılmalıdır! Milli sınırı dahilinde hayatı, bağımsızlığı, hâkimiyeti için... Yani bizim askeri siyasetimiz bir müdafaa siyaseti olmalıdır. Cihangirlik sevdasında, fetihler sevdasında bulunmamalıyız.[1] O zihniyetin takibinden hasıl olan hataların en ağır cezalarını çekmekteyiz! Çok azalmış olan nüfusumuzu çoğaltmak lazımdır. Nüfusun çoğalması için bittabı sıhhi, toplumsal, iktisadi, fenni tedbirlere girişilmelidir. Fakat aynı zamanda memleket evladını uzun zamanlar silah altında bulundurmak suretiyle memlekette çalışmaktan, ailesi içinde çalışmaktan mahrum etmemeliyiz.

Askeri Hizmet Müddeti

Eğer bundan sonra askeri hizmeti mümkün olabildiği kadar azaltırsak ve hatta bu az müddet zarfında dahi millet efradına, askerlere, zaman zaman evine, köyüne, ailesine gitmek fırsatını verirsek ve askerlik mesleğini ve sanatını yalnız bir noktayla sınırlamayıp, yani yalnız tüfek kullanımına hasretmeyip, evinde, ailesinde, tarlasında çalıştığı zaman kendisi ve muhiti için faydalı olabilecek şeyler de öğrenebilecek bir hale getirilirse, çok faydalı bir iş yapılmış olur. Fakat bu tedbirler hakiki semere verebilmek için, yani emekçilerin, çalışanların adedini artırabilmek için çok zaman lazım.

Makine, Yollar, Şimendiferler

Halbuki efendiler, bizim memleketimiz çok geniştir. Arazimiz çoktur. Almanya'nın iki mislidir. Almanya'da elli milyon insan vardır. Bizde ise onun altıda biri kadar. Şu halde bu geniş ve bu verimli memleketi işletmek ve onun cevherlerini milletin saadetini temin edecek servet haline koymak lazımdır. Bu bakımdan nüfusun azlığını başka bir vasıta ile telafi etmek mecburiyetindeyiz. O da makinedir.

Artık asırlardan beri anane olarak kullanılmakta olan bugünkü sabanlarla bu memleketin servet hazineleri gelişemez, o halde hemen yapılması lazım gelen şey,

1 Eski yazı belgede son iki cümlenin altı çizilmiş. (Y.N.)

bütün çiftçilerimizin makine sahibi olması, makine kullanmasını bilmesi ve makine yapmaya mahsus müesseselere sahip olması olacaktır. Fakat bu faaliyetin mahsulünü tarlada çürümeye, köyde ve harmanda çürümeye mahkûm edersek, halkın çalışması faydasız bir yorgunlukla neticelenir. Lazımdır ki, bu mahsuller servete dönüşebilecek yerlere gidebilsin. Bunun için de, efendiler, yollar lazımdır, şimendiferler lazımdır, otomobiller lazımdır ve bunların hepsinin faaliyete geçmesi lazımdır. Ne hazindir, efendiler, Konya, Eskişehir, şurası ve burası ve memleketimizin herhangi bir tarafı bugün bir hazinedir. Buğday vardır. Her türlü mahsuller vardır ve bunlar memleketin ihtiyaçlarına tekabül ettikten başka harice de çıkar. Fakat ne yazık ki, bir livadan diğer bir livaya nakledemiyoruz. Çünkü yol yoktur, çünkü medeni vasıta yoktur.

Efendiler, yolsuzluk ve vesaitsizlik en mühim noksanımızdır. Bunların temini elzem ve kaçınılmaz ihtiyaçlardandır. Fakat memleketin –ki bilenlerce malum– ben de birçok yerlerini bizzat gördüm, hakikaten yol yoktur. Hakikaten kağnı arabasıyla deveden ve merkepten başka vesaiti yoktur. *(Elektriğin kesilmesi üzerine beş dakika teneffüs yapılmıştır.)*

Memleketteki yolsuzluktan ve vesaitin cinslerinden bahsetmiştim. Mevcut demiryollarının nerelerde ve ne kadar sınırlı olduğunu söylemeye hacet yoktur. Bütün bu işlerde tabii Meclis'in ve hükümetin üzerine düşen çok geniş ve mühim vazifeler vardır.

Ziraat Bankaları

Efendiler, mühim ve müessir zannettiğim tedbirlerden biri doğrudan doğruya köylüye nakden yardım etmektir. Bunun için de Ziraat Bankaları lazımdır. Gerçi mevcut olan Ziraat Bankaları mümkün olduğu kadar canlandırılmaktadır. Fakat bu kâfi değildir. Bunları çok genişletmek lazımdır. Bu hususta daha şimdiden hükümetten ziyade halkça yapılacak şeyler vardır. Mesela beş bin liralık, on bin liralık ufak sermayeleri birleştirerek birtakım mahalli küçük bankalar ve birtakım kasalar yapılmalıdır. Ta köye kadar temas ederek, köylüye yardımı temine çalışmalıdır. Sonra efendiler, ziraatın kıymetini, ehemmiyetini, köylüye anlatmak ve hakikaten azami istifadeyi temin edebilecek faaliyete sevk etmek için ona ilim vermek, ona öğretmek lazımdır. Bunun için mektep, ziraat mektepleri ister. Gerçi mevcut olan mekteplerden başka Bursa'da, Balıkesir'de, İzmir'de, Adana'da ve Erzincan'da olmak üzere mektepler açılmasına başlanmıştır. Temenni ederim ki, bunlar artırılsın.

Hayvanların Islahı

Efendiler, demiştim ki, ahali çiftçi ve çobandır. Çobandır, yani bizim memleketimizde hayvan yetişir, hayvan yetiştiriliyor ve bu çok feyizli bir şeydir. Fakat ne yazık ki, birçok hadiselerin tesiri altında memleketimizdeki hayvan mevcudu çok eksilmiş, zayıf, sakat bir unsur haline düşürülmüştür. Dolayısıyla bu hususta da yapılacak ilk şey, hayvanlarımızı ıslah etmek ve adedini çoğaltmaktır.

Zanaat

Efendiler, ziraatın yanında zanaat da vardır. Bir millet zanaatsız yaşayamaz. Mazide –belki büyük fabrikalar halinde değil fakat– her evde bir tezgâh ve birçok tezgâhlar mevcut idi. Milletimizin gayet nefis sanatları vardı. Bugün ne yazık ki, o da bitmiştir. Çünkü deminki izahatımda gördünüz ki, yabancılara verilen imtiyazlar ile bu küçük tezgâhlar çarpışamazdı. İmtiyazlı ithalat neticesinde sanayimiz sönmüş, mahvolmuştur.

Sanayimizin canlandırılması lazımdır. Artık yeni hükümette harici imtiyazlar söz konusu değil, fakat küçük tezgâhların mahsulleriyle milleti geçindirmek milletin ihtiyacını tatmin etmek de mümkün değildir. Bir taraftan büyük sınai müesseseler vücuda getirmeye, fabrikalara ihtiyacımız vardır. Ancak fabrikaları yapmakla ve fabrikaların mahsullerini süratle almakla hem milletin ihtiyacını tatmin edeceğiz, hem de sınai eserlerimizi harice dahi sevk edebileceğiz. İstifade etmiş olacağız, millete servet gelmiş olacak.

Ticaret

Efendiler, millet çiftçilikte, hayvancılıkta ve zanaatta gayretini artırabilmek için mahsullerinden hakikaten istifade edebilmelidir. Halbuki bu istifade mahsulünün faydalı bir surette mübadelesini temin etmekle mümkün olabiliyor. Bu mübadelenin temini ise ticaret demektir. Dolayısıyla, tüccarlarımızın faaliyet haline gelebilmesi ve getirilmesi lazımdır. Bunun vasıtalarına girişmek icap eder.

Sermaye

Efendiler, yollarımızı, şimendiferlerimizi yapmak için, limanlar vücuda getirebilmek için ve gemiler inşa edebilmek için ne kadar para ve ne kadar ihtisas lazımdır? Bir an düşünürsek ve bütün bunların bizde olmadığını hatırlarsak ne kadar hüzün duyarız değil mi? Hakikaten üzüntü ve acı vericidir. Bununla beraber, asla ümitsiz olmak lazım gelmez! Biz bu kadar geniş, kıymetli ve sayısız türlü türlü hazinelere sahip olan bu memleketin sahibi oldukça ve milletimiz gayet kıskanç bir surette milli hâkimiyetini elinde tutarak, mukadderatını bizzat idareye devam ettikçe, sermaye de, müesseseler de, ihtisas da bulur! Her şey bulur... *(Alkışlar.)*

İktisadi Hayat Esastır

Kardeşler, çalışacağız ve az zamanda biz de halimizi en medeni bir hale getireceğiz! *(Alkışlar.)* İktisadi ihtiyacımız ve buna tekabül eden tedbirler benim burada iki da-

kikada söylediğim kadar değildir. Daha çoktur. Bunu anlayabilmek için yalnız çok kitap okumak kâfî değildir. Bütün mesai ve sanayi erbabıyla doğrudan doğruya görüşmek uygundur. İşte bu maksatla İzmir'de, Şubat'ın 15'inde bir kongre yapmayı düşündük. Kongreye köylü gelecektir, çoban gelecektir. Her türlü sanayi erbabı ve tüccarlar gelecektir. Efendiler, hayat demek iktisadiyat demektir. Yaşayabilmek için mutlaka iktisatlı olmalı. Biz şimdiye kadar, bu millet şimdiye kadar imparatorluklar kurmuştur, cihangirler yetiştirmiştir. Fakat iktisadi bir devlet olmamıştır. Hatta bazı devirler olmuştur ki, iktisadiyatla meşgul olmaya tenezzül bile etmemiştir. Onu çok basit ve adi bir şey olarak görmüştür ve öyle gördüğü içindir ki, sanatla, ticaretle meşgul olmayı daima diğer unsurlara ve yabancılara terk etmiştir. Bunun neticesi olarak bir gün o diğer unsurlar, o yabancılar bu asli unsurun efendisi olmuştur. Bütün memleketimizi sömürge olarak görmüş, istismar sahası olarak görmüştür. Hem nasıl sömürge? Kendi evladıyla ve kendi parasıyla idare olunur bir sömürge! Mahsullerinde azami menfaatları harice! Kendisine bir şey yoktur! Dolayısıyla yaşamak için kuvvetli bir devlet ve her şeyi teşkil edebilmek için esas iktisadiyat olunca, bütün görüşlerimizi, bütün mesaimizi bunda mutlaka muvaffak olmakta odaklamalıyız. Her mesai şubesini bu asli noktaya dayandırmalıyız. Mesela maarif programımız ne olacaktır?! Maarif programımız bu olacaktır ki, onu takip eden insanlar güzel çiftçi, kunduracı, fabrikacı, tüccar olacak, güzel iş yapan[1] adam, faydalı adam, verimli adam olacak. Bunları öğreten programların, bunları öğreten memleketlerin ve müesseselerin tamamı maarif olacaktır! Efendiler, bu seyahatim esnasında görüştüğüm yirmi otuz senelik bir maarif müdürü –memleketimizin muhtelif yerlerini dolaşmış– kendisinin verdiği izahata göre birçok ve yekdiğerine zıt programlar alıyor, tatbik ediyor ve ettiriyor, çünkü iktidar mevkiine geçen her nazır kendine göre bir program yapıyor, onu tamim ediyor. İcaplarının tatbikine çalışıyor. Bir müddet sonra bir nazır geliyor onu beğenmiyor, başka bir program tatbik ettiriyordu. Fakat bütün bu programlar ve tatbikat ne verebiliyordu? Çok bilmiş, çok okumuş birtakım insanlar, ama neyi bilmiş efendiler, birtakım teorileri bilmiş! Ve neyi bilmemiş, efendiler? Kendini bilmemiş, hayatını, ihtiyaçlarını bilmemiş! Yaşamak için lazım olan her şeyi bilmemiş ve aç kalmıştır! İşte bu tahsil tarzının uğursuz neticesi olmak üzere, denilebilir ki, memlekette aydın olmak demek, okumuş olmak demek, çok bilmiş olmak demek, sefalete ve fakirliğe mahkûm olmak demektir! Dolayısıyla bir defa toplumumuzu genel olarak bulaşıcı ve yayılmacı cehaletten, gafletten kurtaralım! Lazımdır ki, artık devam eden ve devam ettikçe kendisini mahveden birtakım batıl şeylere inanmasın. Şunun ve bunun aslı ve esası olmayan, hakikat olmayan anlayışlarına aldanmasın!

Matbuat, Telkinler

Efendiler, bu hedefe yalnız çocukları yetiştirmekle varamayız! Çocuklar geleceğindir, çocuklar geleceği yapacak adamlardır, fakat geleceği yapacak olan bu çocuk-

1 Aslı "amelî". (Y.N.)

ları yetiştirecek analar, babalar, kardeşler, hepsi şimdiden az çok aydınlanmalıdırlar ki, yetiştirecekleri çocukları bu millet ve memlekete hizmet eden ve faydalı ve faydası olabilecek tarzda yetiştirsinler! Hiç olmazsa yetiştirmek lüzumuna inanmış olsunlar! Mekteplerden başka gazeteler, ufak nüshalar köylere kadar yayımlanmalı ve dağıtılmalıdır. Bizim köylümüz ne gazete ne nüsha vs. okumaz. Bilenler bilmeyenleri toplayıp okutmayı, onlara okumayı, anlatmayı bir vazife bilmelidir. Sözlü telkinlerde bulunmak belki cehaleti gidermek için en basit ve iyi bir çaredir. Bunu hepimiz yapmaya mecburuz. Genel hayatın selameti için mecburuz. Bilenler –ki azınlığı teşkil ediyor– buna şu cihetten de mecburdur ki, kendisinin hayat ve saadeti çoğunluğun hayat ve saadetiyle mümkündür. Çoğunluk, millet ve memleket mesut olmaz ise, mamur olmaz ise beş on kişinin saadeti olabilir mi? Azınlık çoğunluğun cehaletinde menfaat ararsa genel felaket muhakkaktır! Şimdiye kadar takip olunan usul, ne yazık ki, azınlığın refahının teminine yönelik idi. Millet, memleket beş on kişinin saadet ve serveti için, beş on kişinin sefahati yüzünden bu hale gelmiştir. *(Alkışlar.)*

Maarif Programlarımız, Tahsilden Gaye

Efendiler, bir maarif programı çizmek istemem. Fakat şu noktaları ifade edeyim ki, ilk tahsil ve orta tahsil mutlaka insanlığın ve medeniyetin icap ettirdiği ilmi ve fenni versin. Fakat o kadar pratik bir tarzda versin ki, çocuk mektepten çıktığı zaman aç kalmaya mahkûm olmadığına emin olsun! Aynı zamanda bu güzel ve zengin memleketimizden istifade edebilmek için yüksek meslekler erbabına ihtiyacımız vardır. Cidden ihtisas sahibi olan insanlara ihtiyacımız vardır! Bugün tarafımızdan işletilen kaç maden vardır? Herhangi bir madeni işletmek teşebbüsünde bulunduğumuz zaman bir yabancıya muhtaç olarak başvurmak mecburiyetindeyiz. Sonra efendiler, milletin mevcudiyetini kemiren çok öldürücü ve bulaşıcı hastalıklar vardır. Halbuki millete hayat ve sıhhat lazımdır. Bunu temin edecek ilmi meslekler erbabı lazımdır. Yani doktorlar lazımdır. Şimendiferleri işletemeyiz, mühendisimiz yoktur, yoktur! Vs. vs. Dolayısıyla bu memleket ve milletin muhtaç olduğu ihtisas erbabı ve yüksek meslekler erbabını bu memleket yetiştirmeye mecburdur. Burada demin bu soruyu yönelten arkadaşımızla ufak bir hasbıhal yapalım! Bugün bunlar yapılmış mıdır? Veyahut bugün bunları yapmak için ciddi esaslar düşünülmekte midir? Veyahut üç buçuk seneden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti'ni işgal eden zevat bu noktaları düşünmüş müdür? Ve düşünüyor mu ve icap eden tedbirleri yapmış mıdır ve yapmakta mıdır? Arkadaşlar! Bunun için hem hayır, hem de evet demek mecburiyeti vardır. Evet diyorum; çünkü, oraya geçen arkadaşlarımız bizim kadar samimi olarak ve cidden memleket ve millet halini bilerekten ve kalbi sızladığını hissederekten çalışmışlardır. Çalışmaktadırlar! Bununla beraber, ben şahsen itiraf edeyim ki, onların düşündüklerini ve bulduklarını ve bugün tatbik etmekte olduklarını kâfi saymıyorum. Kâfi değildir. Çünkü bence şimdiye kadar üzerinde bulunulan hattan çıkmak cesareti gösterilememiştir. Mevcudu ıslah ve canlandırma gibi maslahatçılık

vardır. Memleket ve milletin hakiki kurtuluşu için yapılması lazım gelen işleri esaslı olarak ve pervasız yapmak lazım olduğu kanaatindeyim! *(Alkışlar.)* Dolayısıyla milleti ve vukuf sahiplerini tatmin edebilecek bir şey yapılmış olduğunu söyleyemem. Fakat yapılacağını iddia ederim, kefil olurum! *(Alkışlar.)*

Efendiler, milletimizi, devletimizi iktisatlı yapmak esas olduğunu söyledim ve bunun için pratik bir esas olmak üzere bir maarif programı tespit etmek mecburiyetinde olduğumuzu izahatımla işaret ettim. Fakat insanlar huzur ile, vicdan hürriyeti ile çalışmak ihtiyacındadır.

Adliyemiz

Bu ise, efendiler, toplumu idare eden devlette ve hükümette adaletin mutlak hâkim olmasıyla kaimdir. *(Alkışlar.)* Genel izahata başlamadan evvel hatırlıyorum ki, bir noktada, bugün hükümet için aslolan düsturlardan biri adalettir demiştim. Bunu temin edecek, adliyedir. Bir memlekette adalet mevcut olmazsa, o memlekette anarşiden başka bir şey yoktur. Orada hükümet yoktur, orada hiçbir şey yoktur. Adalet kanunlarla dağıtılır. O halde bu memlekette adaletin emniyetle ve süratle dağıtılıp dağıtılmamakta olduğunu anlamak için bir defa mevcut kanunlara, hukuk derlemelerine bakmak lazımdır. Diğer taraftan da bunun memleket dahilindeki tatbikatına ve neticelerine bakmak lazımdır. Bu noktada kendimizi kötülemekten korkarım. Çünkü bu noksanımız o kadar büyüktür. Bağımsızlığın asli direği olan adalet dağıtımında bir yabancı parmağı bulundurmayacağız. Fakat aynı zamanda vicdanla, insafla ve bilhassa akıl ve ferasetle düşünmeye mecburuz ki, kanun, hukuk derlemelerimiz çok fenadır. *(Alkışlar.)*

Efendiler, bizim milletimiz adaletkârane hissiyatta bulunmuyor değildir. Biz düşmanların dediği gibi vahşi ve canavar değiliz. Bilakis onlardan çok yüksek adalet hissine, yüksek ahlak ve merhamete sahibiz! Fakat tatbikat zaman zaman bu hakikati tekzip eder şekilde görülmektedir. Bana bu soruyu yönelten, bir avukat arkadaşımızdır ve adliye mensuplarındandır. Onlar ve diğer arkadaşlarımız bilirler ki, bizim esas olarak bir Mecellemiz vardır. Bu Mecelle Mithat Paşa zamanında yapılmıştı. Efendiler, yine o Mecelle'nin içinde, o Mecelle'nin dayanak noktasını teşkil eden bir şey vardır. Her şeyin devam ve bakası, herhangi bir şeyin muhafaza veya iptali zamanın icaplarına göredir. Zamanın değişmesiyle hükümler değişir ve değişmelidir. Bundan on sene, yirmi sene, yüz sene ve bin sene evvel geçerli olan hükümler bugün mutlaka geçerli ve yürürlükte olsun iddiasında bulunamayız! Kanunlarımızı inceleyelim ve bunların dayanak noktalarını evvela memleketimizin haliyle, şartlarıyla ve milletimizin hakiki toplumsal ve vicdani ihtiyaçlarıyla ve fakat aynı zamanda ilerleme dünyasının temasından hasıl olan mecburiyeti dahi nazarı dikkate alarak, değiştirmek ve ıslah etmek, canlandırmak lazımdır.

Efendiler, biz, Türkiye halkı insanlık dünyasından soyutlanarak başlı başımıza yaşayamayız. Bütün dünya ile ve bütün insanlıkla beraber yaşarız ve yürürüz. Ve hiç

olmazsa onlarla bir hizada yürümeye mecburuz. Buna göre her hususta olduğu gibi bilhassa adliyede dahi zamanın icaplarını daima nazarı dikkatte tutmak ve bütün yeni yapacağımız şeyleri ona göre yapmak mecburiyetindeyiz. *(Alkışlar.)*

Efendiler, Adliye Vekâleti'ni işgal eden birçok arkadaşlarımın tamamen aynı bakışa sahip olduklarını kati olarak biliyorum. Mesailerinde muvaffak olmalarını temenni ederim. Ancak bu mesele ve bütün memleket meseleleri o kadar basit değildir. O kadar çabuk yapılmaz. Onları herkes de yapamaz! Bugünkü Meclis'imiz çok mühim meşgaleler içinde üç, üç buçuk senevi geçirmiştir. Bilhassa harp gaileleri onu çok işgal etmiştir. Onun için bu Meclis tarihi ve milli vazifesini yaptıktan ve tamamladıktan sonra onun yerine geçmek üzere seçip göndereceğiniz mebusların neler yapabileceğini çok dikkatle düşünerek göndermelisiniz! Ve bu dikkatle seçeceğiniz mebuslardan meydana gelen Meclis ancak ve ancak bu konuştuğumuz şeyleri milletin arzusuna uygun şekilde yapmakla mükellef ve vazifeli olacaklardır ve şüphe yok muvaffak da olacaklardır. *(Alkışlar.)*

Efendiler, zaman darlaştı. Sizi de çok işgal ettim *(estağfurullah sesleri)*, bu akşam ayrılacağım da. Bu itibarla teferruat üzerinde fazla söz söylemeyeyim. Ancak bugüne kadar milletin ve memleketin fedakârlık ve azminin mahsulü olan netice çok güzel, çok parlak ve taçlanmıştır. Fakat ne yapalım ki, yaşamak için, kuvvetli olmak için ve yürüyebilmek için, kâfi değildir! Bütün bu zafer ve bütün bu muvaffakiyetler silsilesi millete ve bize yalnız elif demek için bir fırsat vermiştir! İlk adımı atmak için bir zemin hazırlayabilmiştir. Dolayısıyla asıl yapılacak şeyler bundan sonradır, barıştan sonradır. *(İnşallah sesleri.)*

Efendiler, birçok âlimler, düşünürler, müteşebbisler zaman zaman, asır asır bu vatanı mamur etmeye, hakiki kurtuluşa mazhar etmeye çalışmışlardır. Bütün kalp ve vicdanlarıyla akıl ve ferasetleriyle çalışmışlardır! Görüyoruz ki, netice bize bir muvaffakiyet manzarası arz etmiyor. Bunun sebebi nedir? Bunun sebebi, efendiler, şimdiye kadar şahsi siyaseti, şahsi programı tatbik etmek. Fakat bir devlet siyaseti ve devlet programı takip etmemek. Halbuki olumlu, belli, makul, emin, sabit bir program icapları bağımsız bir surette ve daima ve herkes tarafından ileriye götürülmek lazımdır. İşte ehemmiyetle bu noktayı inceleyelim ve tahlil edelim. Şimdiden böyle bir programın esaslarını düşünelim. Ve bu millet ve memleket için bir hareket ve mesai düsturu vücuda getirelim!

Efendiler, bir fikir, fiiliyata geçebilmek için bittabi o fikrin müteşebbisi ve müteşebbisleri olmak lazımdır. Ve fakat bu fikrin müteşebbis ve müteşebbisleri kendi başına ve ayrı ayrı teşebbüslerde bulunursa, her müteşebbisin mesai bileşkesi ve neticesi o kadar küçük, o kadar zayıf olur ki, bundan bütün millet ve memleketin faydalanması şöyle dursun, onun ömrü ve hayatı da gayet kısa olur. Bir gün sürmez ve belki müteşebbisini de batırır. O halde aynı fikirde ve aynı içtihatta bulunan insanların –ki o içtihat fikri bugün bizim için, hepimiz için bu memleketi mamur etmek ve bu memleketi muhafaza altında bulundurmak, müreffeh ve mesut etmekten başka bir şey olamaz– bunu yapabilmek için mutlaka dediğim gibi esaslı bir program ve programın etrafında bir teşekkül lazımdır. İşte böyle teşekkül ile el ele vererek bütün millet çalışırsa, bütün milletin mesaisi bileşkesinden çıkan netice bütün millete nur ser-

per, saadet serper. Bu noktada diğer bir arkadaşımızın söz konusu ettiği meseleye, yani halkçılık ve Halk Fırkası meselesine temas edeceğim.

Halk Fırkası

Arkadaşlar, bu izah ettiğim düşüncelere dayanarak evvela bir program yapmak ve ikinci olarak bu programı muvaffakiyetle tatbik edebilmek için mutlaka memleketin bütün evlatlarının, zekâlarını, nur ve irfanlarını ve ihtisaslarını bir araya toplamak lazım olduğu kanaatinde bulunuyorum. Bir insanlık kitlesini yalnız kendi kendine düşündüğüm ve hayal ve tasavvur ettiğim birtakım fikirlerin ve hissiyatın peşinde sürüklemek emelinde değilim. Beni Allah böyle bir hatadan korusun. *(Sürekli alkışlar.)* Maddi imkân bulabilseydim bütün bu vasıflarını saydığım vatanperverleri büyük ve geniş bir kongre halinde toplayarak, onların birer birer görüşlerini toplar ve birleştirirdim. Ve bu millet ve memleketin muhtaç olduğu hakiki programı yine ihtisas erbabı ve ilim ve irfan erbabıyla beraber tespite çalışırdım. *(Sürekli alkışlar.)* Fakat maddeten buna imkân göremediğimden, ben bu kongreyi yazı yoluyla yapmak istedim. İşte bunun içindir ki, tarihini hatırlamam, bir gün gazetelerde buna dair beyanatta bulundum.[1] Ve genel bir teklif yaptım. Bu teklifimi bir daha burada tekrar ediyorum. Nasıl bir program yapmak lazımdır? İktisadiyatımız ve maarifimiz vesairemiz nasıl bir program dairesinde yürürse bu milleti refah ve saadetine ulaştırabilir, bunu bana söyleyiniz ve bütün görüşlerinizi söyleyiniz demiştim.

Efendiler, siyasi bir fırka söz konusu olunca bundan haklı olarak tereddüt ve telaşa düşenler bulunabilir. Hakikaten milletimiz çok zamandan beri siyasi fırkalar yüzünden ve siyasi fırkaların ihtirasları ve onların çatışmaları yüzünden çok büyük zararlara uğramıştır. Kendi menfaatları unutturulmuştur. Şunun bunun menfaatlarının hizmetçisi yapılmıştır. Hakikaten milletin muhtelif sınıflarından bir veya iki veya üçünü alıp da diğerlerinin zararına olarak, yalnız o sınıfların menfaatlarının temini ile meşgul olan bir siyasi fırka bizim milletimiz ve memleketimiz için zararlıdır. Bizim muhtaç olduğumuz, bütün memleket evladının el ele vererek çalışmasından ve çalışmasıyla elde edilecek neticeden ibarettir. Bütün bu değerlendirmelerle beraber diyorum ki, siyasi bir teşekkül lazımdır. Efendiler, bilirsiniz ki, siyasi teşkilat, yani fırkalar iktisadi maksatlara dayanarak teşekkül eder. Fırka teşkilinden başka bir garaz yoktur. Başka garazla teşekkül eden fırkalar, hakiki fırkalar değildir. Onlar hırs ve menfaat ve çapulcu fırkalarıdır. O halde biz öyle bir fırka yapacağız ki, bütün milletin ayrım yapmadan menfaatını ve hayati vasıtalarını, saadetini temin etmeyi vazife edinebilsin! Buna imkân var mıdır? Evet buna imkân vardır ve bundan başkasını memlekette yapmanın imkânı yoktur. Efendiler, ifade olundu ki, bizim milletimizin asli unsuru köylüdür, çiftçidir, çobandır. O halde bunlar bir sınıf ve dayanmaya değer bir sınıftır. Bir fırka başlı başına bu sınıfa dayanabilir ve onun menfaatını yüceltmek için çalışabilir. O halde buna muhalif olacak sınıfı aramak lazımdır. Bu fırka

1 6 Aralık 1922 tarihli söz konusu beyanat için bkz. elinizdeki ciltte, s.171-172. (Y.N.)

hangi sınıfların menfaatını zarara uğratıyor? Bunun muhalifi ve karşılığı hangi sınıflar olabilir? Bunları inceleyelim. Köylünün karşısında kim tasavvur olunabilir? Büyük arazi ve çiftlik sahipleri. O halde çiftlik ve büyük arazi sahipleri bundan endişelenir mi? Efendiler, memlekette çok çiftlikler sahibi kimler vardır; ne kadar çiftliği ve ne kadar arazisi vardır? Buraları insafla düşünelim. Kendi livanızı düşünün. Kaç çiftlik sahibi vardır ve arazisinin genişliği nedir? Bir de Türkiye topraklarını düşünün. Efendiler, bizim memleketimizde menfaatı zarara uğratılacak büyük arazi ve çiftlik sahibi adam yoktur. Olsa olsa onların arazisi diğer çiftçi ve köylülere göre biraz daha büyükçe ve kendileri de daha hallicedirler. Dolayısıyla onların çiftliklerini imha etmek, arazisini taksim eylemekten ise, köylülerin arazisini genişletmeliyiz! Köylülerin evlerini ve köylerini mamur etmeliyiz. Bundan başka ne vardır? Kasabalarda, şehirlerde sanayi erbabı vardır. O halde köylü sınıfı aslidir. Yalnız bunun menfaatı temin olunursa bu sanayi erbabının menfaatı ihlal edilir mi? Hayır, buna imkân yoktur. Çünkü bir defa bu sanayi erbabı halk için elzemdir. Bunlar birbirinden ayrılamazlar. Birbirine lazımdırlar! Bilakis sanayi erbabını takviye ve yükselmeye doğru sevk etmek lazım! Ve bu başlı başına nazarı itibare alınacak bir hedeftir. Dolayısıyla halkçılık bakımından düşünüldüğü vakit, bunların dahi hakkı verilmek lazımdır. Sonra efendim, kasabalarda orta tüccarlar vardır. Fakat bu orta tüccarlar dahi yine o köylü ve halk için lazım olan bir sınıftır. Bunları da imha edemeyiz ve zarara uğratamayız. Bilakis onları da himaye eylemek ve daha çok zengin yapmak mecburiyetindeyiz. Bunu memleketimizin genel menfaatı da emreder. Bu orta tüccarların üzerinde ne var? Büyük tüccarlar... Büyük sermaye sahipleri...

Sorarım efendiler, memleketimizde büyük sermaye sahibi, çok servet sahibi kaç kişi vardır ve bunların kaç parası vardır? Bana Türkiye'de kaç tanc milyoner gösterebilirsiniz? Ve en zengin adamımızın kaç parası vardır? Elli bin lira, yüz bin lira sermaye nedir!! Kapitalist ortaya koyacağımız[1] ve üzerlerine hücum edeceğimiz bunlar mıdır? Hayır efendiler, bu memleket ve bu memleketin insanları daha çok zengin olmaya muhtaçtır ve bu hakkıdır. Dolayısıyla onların servetine göz dikmeyeceğiz ve belki orta tüccarları da onların seviyesine çıkaracağız ve hep beraber daha çok zengin olacağız. *(Alkışlar.)*

İsteriz ki, efendiler, memleketimizde çok ve çok milyonerler ve milyarderler olsun! O zengin insanlar başlı başına bu memlekete bankalar, şimendiferler, fabrikalar, şirketler vs. sınai müesseseler yapsınlar! Bizi yabancıların sermayesine muhtaç bırakmasınlar!

Dolayısıyla onlara düşman olmak değil, onları daha çok zengin etmek bu memleketin hakiki menfaatları gereklerindendir. *(Alkışlar.)* O halde, efendiler, onlar da halktır, onlar da bu zümrenin içindedir! Geriye ne kalıyor efendiler: Amele.. Toplasanız toplasanız, İstanbul'dakilerin bütün mevcudiyetini alsanız, belki yirmi binden fazla amele bulamazsınız. Dolayısıyla yirmi bin kişiye dayanacak ve onu temsil edebilecek başlı başına bir siyasi fırka bu yirmi bin kişinin ne dereceye kadar menfaatlarını muhafaza edebilir?! Ameleye düşman olamayız. Bu memleket ameleye muh-

1 Eski yazı belgede cümle bu şekilde başlıyor. Diğer kaynaklarda "olarak" sözcüğü eklenerek "Kapitalist olarak ortaya koyacağımız" denmiş. (Y.N.)

taçtır efendim. Bu memleketin bugünkü sınai müesseselerini değil, ilerde yapacağı birçok sınai müessesede çalışacak adama ihtiyacı vardır.[1] Amele bize lazımdır. Onu himaye edeceğiz. Koruyacağız ve daha mesut bir hale getireceğiz! *(Alkışlar.)* Diğer taraftan amele ile tarlasında çalışan köylünün ne farkı vardır? Bu zavallılar hemhaldir. Dolayısıyla bunlar da halktır. Başka bir sınıf bulamazsınız. Yalnız aydınlar denilen ve ulema denilen insanlar vardır. Aydınlar olsun, ulema olsun, bunlar başlı başına kendi menfaatlarını düşünür bir sınıf olamaz! Eğer bunlar, biz memleket dahilinde birer kitleyiz; bizi Meclis'te başlı başına temsil edenler bulunsun ve Meclis'te yalnız bizim menfaatımızı temin edebilecek kanunlar yapsın derlerse, bilakis bütün ümit ettikleri menfaatlardan mahrum kalırlar. O halde ayrıca ve başlı başına ulema ve aydın sınıfları yoktur. Fakat aydınlara ve ulemaya düşen çok yüksek bir vazife vardır. O halde halkın içine girmek ve onlara öncülük etmek, onlara saadet ve refaha mazhar olmak için yol göstermek, onları aydınlatmak, uyarmak ve muvaffak etmektir. Zannederim ki, her memlekette ulemanın en insani, milli ve vatani vazifesi yalnız ve ancak bu olabilir. İşte efendiler, bütün halkımızın bütün efradı yekdiğerinin yardımcısı ve destekçisidir. Yekdiğerinin mesaisinin toplamına muhtaçtır. Bunların hepsini ayrı ayrı düşünerek ve aynı hizada saadet sınırına ulaştırmak ve o sınırı daha uzak ufuklara götürmek için bu siyasi teşekkülün adına Halk Fırkası demeyi münasip gördüm. *(Sürekli alkışlar.)* Eğer ben aldatıcı bir adam olsaydım, ben bu şeklin aleyhinde propagandalara sebebiyet vereceğinden dolayı kötümser olsaydım, başka isim ve unvanlarla halkın karşısına çıkardım.

Fakat efendiler, çok namuskâr olmalıdır ve şimdiye kadar işlenen hataların en büyüğü, bilhassa müteşebbislerimizin, aydınlarımızın ve bilhassa âlimlerimizin en büyük günahı, namuskâr olmamaktır. Milletin karşısında namuskâr olmak, namuskâr hareket etmek lazımdır. *(Alkışlar.)* Milleti aldatmayacağız! Millete daima ve daima hakikati söyleyeceğiz. Belki hata ederiz. Hakikat zannederiz. Fakat millet onu düzeltsin! Kendimizi kimsenin üzerinde görmeye de hakkımız yoktur efendiler. *(Bravo sesleri, sürekli alkışlar.)* Dolayısıyla yalan tedbirlere girişmek isteseydim ben bunun adına Halk Fırkası demezdim. Başka bir şey diyebilirdim. Bunun programına başka bir şey diyebilirdim, mesela emek misakı millisi diyebilirdim. Mesela, emek heyeti milliyesi diyebilirdim ve bu belki aldatıcı bir şeydir. Fakat efendiler, radikal yürümek ve esaslı olmak lazımdır.

Yapacağımız şeyin bir manası, bir işareti olmak lazım gelir. Bütün cihan bilsin! Yeni Türkiye ne yapıyor, hangi esas üzerine yürüyor. Hakikatte aldatmak kolay değildir. Hiçbir vakitte medeniyet cihanını aldatabileceğimizi zannedemeyiz. Böyle bir zan dünyanın en büyük gafleti içinde bulunduğumuza işaret etmekten başka bir neticeye varamaz. *(Alkışlar.)*

Efendiler! Halk Fırkası İngilizlere, Fransızlara, İtalyanlara, Almanlara, dünyanın medeni devletlerine ifade olunduğu zaman bunun bir manası olduğunu anlayacaktır. Çünkü bu ilmi, fenni, toplumsal bir ifadedir. Ben burada muhtelif lisanlardaki mana ve işaretleri söylemeye lüzum görmüyorum. Tabii hepiniz bunun ne olduğunu bilirsiniz. Efendiler, görüyoruz ki, yeni devreye girdiğimiz zaman yeni bir program, ye-

1 Cümledeki bozukluk zabıtta bulunmaktadır. (Y.N.)

ni bir unvan ihtiyacında olduğumuzu hissediyoruz ve bunları hazırlıyoruz. Bu yeniliklcr karşısında genel olarak bütün millet gözümde eşittir. Benim için şu ve bu yoktur ve şunun buna tercihi yoktur. *(Alkışlar.)* Benim ve hepimizin düşünmeye mecbur olduğumuz şey, hakikaten bu memleket ve milleti kurtarabilecek beyinlerin, vatanperverlerin bir araya gelmesini temin etmekten ibarettir. Bu fazilctlerde bulunan insanlar her nerede ise ve her ne ise bunu almak ve milletin mukadderatını tayin ettirdiğimiz Meclis'in içine koymak lazımdır. Akıl, ilim, tecrübe, hareket hattının tespitinde hâkim olmalıdır. Maddi ve esaslı adımlar atmak mecburiyetindeyiz.

Genel Af

Müsaade buyurursanız o tek tek sorulara geçeceğim. Bir arkadaşımız bu memlekete milli mücadelelerimiz esnasında ihanet edenler affa mazhar olabilecek midir buyurdular. Hayır efendiler. *(Alkışlar.)* Bu gibi caniler affolunmayacaktır. *(Alkışlar.)* Gerçi Lozan Konferansı'nda bizim içimizden bize ihanet edenlerin affını bize kabul ettirmek istiyorlar. Belki bir genel af esas olarak kabul edilecektir. Fakat arkadaşımızın söz konusu etmek istediği hainler ve caniler bu genel affın daima haricinde kalacaktır. *(Alkışlar.)* Diğer bir arkadaşımız, Avrupa'da tahsil gören veya görmüş olan zevat mazide olduğu gibi gelecekte de hükümetin himayesinden mahrum kalacak mıdır diye soru sordular. Zannediyorum ki, bir iki saatten beri devam eden konuşmamızdan sonra böyle bir soru varit olamaz. *(Çok doğru sesleri.)* Bu sorunun hatıra gelebilmesi ihtimali demek, bu söylediklerimin gayri varit olması demektir. Elbette efendiler, bu millet ve memleket ilme, irfana çok muhtaç, tahsil yapmış, diploma almış gelmiş olanları himaye etmek kadar tabii ve lüzumlu bir şey olmaktan başka, sürülerle ve sürülerle tahsil ve terbiye almak için ilim ve fen almak için Avrupa'ya, Amerika'ya ve her tarafa evlatlarımızı göndermeye mecburuz ve göndereceğiz. *(Alkışlar.)* İlim ve fen ve ihtisas nerede varsa, sanat nerede varsa gidip, öğrenmeye mecburuz. Dolayısıyla artık himaye çok zayıf kalır. Bunun yerine mecburiyet geçer.

İhtiyat Subayları

Diğer bir arkadaşımız barıştan sonra ihtiyat subaylarının refaha kavuşturulup kavuşturulamayacaklarından bahsettiler. Arkadaşlar, eğer bunu soran zat ihtiyat subayı ise düştüğü tereddütten dolayı kendisini ayıplayacağım. İhtiyat subayı demek bu milletin zaten aydın sınıfa, eğitimli sınıfa ithal etmiş olduğu vatan evladı demektir. Bu vatan evladı irfan nuruyla memlekete yapmaya mecbur olduğu hizmetten gayrı, vazifeden gayrı bir de orduya giriyor. Düşmana göğüs gererek askeri vazifesini de yapıyor. Bunlar ilim ve irfan sahibidirler. Memleket bunlara her zaman muhtaçtır. Bilhassa, ordu içinde muharebe meydanlarında bin türlü ölüm mücadelesi yaparak tecrübe almış, cüret ve cesaretlerine sağlamlık vermiş olan bu memleket evlatları tercih edilerek en müreffeh olacakları yerlerde kullanılmalıdır. *(Alkışlar.)* Dolayısıyla gerek kahraman or-

dumuzun bütün subayları ve gerek onların içindeki ihtiyat subayları tamamen emin ve müsterih olmalıdırlar. Bu millet onlara karşı vazifesini hakkıyla yapacaktır. *(Alkışlar.)*

Diğer bir arkadaşımız tabiplerin nahiye müdürlüklerine ve belediye riyasetlerine seçilip seçilemeyeceklerini sordu.

Efendiler, bu münasebetle bütün arkadaşlarıma tavsiye ederim: Milletimizin tesis etmiş olduğu yeni Türkiye devletini ve bu devleti idare eden Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve yeni milli hükümetimizi dikkatle inceleyiniz. Onun mahiyetini iyice anlamak lazımdır. Doktor Bey, endişeniz yersizdir. Artık memlekette hâkim olan millettir. Yeter ki, milletin seçim ve itimadına liyakat kazanılsın. *(Alkışlar.)* Doktor Bey, sizi millet değil belediye reisi, layık görür ise Türkiye Büyük Millet Meclisi reisi de seçer. *(Alkışlar.)*

Arkadaşlar zannederim ki, yekdiğerine karşı kalplerde hasıl olmuş olan ve her gün sağlamlaşan ve genişleyen muhabbetkârane eğilimler ve karşılıklı samimiyet bizi bir saat, iki saat değil, sabaha kadar karşı karşıya bulundursa, kifayetini anlayamayacağız. *("Teşekkür ederiz" sesleri, alkışlar.)* Bütün düşüncelerimizi bugüne ve geleceğe ait bütün tasavvurlarımızı bu kadar kısa bir zaman zarfında birbirimize anlatmaya imkân yoktur. Ancak her fırsattan istifade ile temasa gelir ve her temasta aynı surette hasbıhal edersek ben kendi namıma çok bahtiyar ve mesut olurum. *(Alkışlar.)*

Belki beş on dakika veya yarım saat sonra beldenizi terk edeceğim. Bittabi ayrı ayrı vedaa imkân yoktur. Buradaki toplantıdan istifade ettim. Sizden bu tatlı sohbetten sonra ayrılmak benim için üzüntü verici olacaktır. Bütün halka selam ve ihtiram... *(Hay Hay! sesleri, sürekli alkışlar.)*

Son: Saat 7,5 sonra.

HÂKİMİYETİ MİLLİYE'NİN İMTİYAZ SAHİBİ RECEP ZÜHTÜ BEY'E*

(19 OCAK 1923)[1]

Kânunusani 1339 [Ocak 1923] senesi içindeyiz.

[...]

Gazi Başkumandan kıtalara tatbikat talimleri yaptırıyor, bizzat kumanda ediyor, vaziyetler veriyor. Bütün ordu, adeta hareket halindedir. [...]

En nihayet tatbikat hareketleri son buluyor, İzmit'e, ordugâha dönüyoruz. O tarihte Hâkimiyeti Milliye'nin imtiyaz sahibi olan Recep Zühtü Bey (Sinop Mebusu) bir aralık Gazi'ye yanaşıp soruyor:

—"Nasıl buldunuz, Paşa Hazretleri?"

Gazi, derin bir memnuniyet içinde:

—"Zaten iyi bulacağımdan emin idim. Fakat gördüğüm şeyler, ümidimin de, arzumun da sınırını aştı!"

* Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve İnkılâp", *Milliyet*, 8-9 Aralık 1929, No: 1373-1374.

1 Kaynakta, konuşmanın "Kânunusani 1339 [Ocak 1923] senesi içinde" yapıldığı belirtilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Ocak 1923 günü, Çerkeşli, Tavşancıl, Gebze yöresindeki ordu birliklerini denetleyip tatbikatı izledikten sonra İzmit'e döner. Konuşma, 19 Ocak günü yapılmış olmalıdır. Bkz. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.319. (Y.N.)

LATİFE HANIM'A*

(19 OCAK 1923)

Acıma bütün kalbinizle iştirak edeceğinize tamamen eminim. Annemin son saatlerini sizin şefkatli bakım ve dikkatiniz altında geçirmiş olması cidden beni avutuyor. Çok teşekkür ederim.

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Dolap: 8, Kutu: 72-3'ten yukarıdaki şekliyle aktaran: Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.319-320.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKÂTİBİ'NE*

(20 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Şifre
Zata mahsus.

Ankara
20.1.338 [1923][1]

Büyük Millet Meclisi Başkâtibi'ne

1. Meseleyi ehemmiyetle takip etmeniz teşekküre değerdir. Risaleyi[2] aldım. Meclis'e intikali zaruri olduğuna göre, dokunulmazlık meselesinin iyi suretle neticelendirilmesine fevkalade dikkat edilmesi lazımdır ve bunun için arkadaşların çok uyanık bulunması icap ediyor.

2. Yunus Nadi Bey'e: Hafız Mehmet Bey'in verdiği sözü tutmamış olması tekerrür etmiştir. Dolayısıyla kendisiyle gelecekte işbirliğine ait kati vaatte bulunulmaması münasip olur kanaatindeyim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Dr. Cengiz Kürşat-Dr. İdil Kürşat, "Büyük Zaferden Sonra 'Siyasi İslâmın' İlk İrtica Girişimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 2001, sayı 56, s.67. Eski yazı belge Erol Şadi Erdinç tarafından okunmuştur.

1 Telgraf, antetli ve "338" rakamı matbu olan kâğıda yazılmış. Doğrusu "339" (1923) olmalıdır. (Y.N.)

2 Afyon Mebusu Hoca İsmail Şükrü tarafından yazılıp, Mustafa Kemal Paşa'nın yokluğunda Ankara'da dağıtılan bir kitapçık kastediliyor. Bkz. elinizdeki ciltte, s.283 vd. (Y.N.)

MECLİS BAŞKÂTİBİ RECEP EFENDİ VASITASIYLA BÜTÜN MUHTEREM ARKADAŞLARA*

(21 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre

Bursa
21.1.339 [1923]

Meclis Başkâtibi Recep Efendi Vasıtasıyla
Bütün Muhterem Arkadaşlara

1. Ankara'ya dönüşüme kadar hiçbir suretle oradan ayrılmamanızı, takip edilen milli davamızın selameti namına bilhassa rica ederim.

2. Recep Bey'e: Mesainiz takdirlere değerdir. Bu yolda devamınız, muvaffakiyetin teminiyle neticelenecektir, Efendim.

Gazi
Mustafa Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi A: IV-17-a, D: 68, F: 15-18'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

BURSA'DA ŞARK SİNEMASI'NDA HALKLA KONUŞMA*

(22 OCAK 1923)

22.1.339 [1923] Pazartesi

Gazi Hazretleri: Bursa'nın muhterem halkını, milli ve beledi heyetlerini ve memur reislerini, değerli ulemasını bu suretle yakından selamlamakla fevkalade müşerref ve bahtiyarım.

Efendiler, bundan yaklaşık üç buçuk ay evveldi, bir defa daha Bursa'ya gelmiştim ve o defa gelişimde Bursa'yı ilk defa görmüştüm. Bu gelişim ikincidir. O zaman bu memleketin halkı benim hakkımda çok heyecanlı ve çok samimi tezahüratta bulundu. Çok minnettar kalmıştım. Hatıra gelebilirdi ki, o zaman büyük bir zaferin akabinde gelinmişti. O tezahürat ve hisler onun tabii icabıydı. Fakat üç buçuk ay sonra, bu defa gelişimde de bu memleketin çok samimi halkının hakkımda aynı tezahüratı yapmış olması, evvelki zannı iptal eder. Dolayısıyla bu defaki samimi tezahürattan dolayı da ayrıca teşekkürler arz eylerim.

Efendiler, hep beraber bundan iki sene evvelsine dönüp bakalım: Pek kuvvetli hatıralarla hatırımdadır ki, bir gün buralardan gelen haber, vekillerimizden meydana gelen Büyük Millet Meclisi'nde büyük heyecanlar, acı feryat ve elemler hasıl etmişti. Kürsüye çıkan bütün hatipler, gözyaşlarıyla, bu güzel beldenin ayaklar altında çiğnenmekte olduğunu hatırlatarak üzüntülerini göstermişlerdi. Bilhassa doğrudan doğruya, bu seçim dairesinin mebusları feryatla, figanla kürsüden bağırmışlar, bu güzel belde için, cennet gibi belde için ağlamışlar, ağlatmışlardı. Ne yazık ki, ben bu ağlayan arkadaşlarımın o günkü gözyaşlarına maddeten iştirakten kendimi alıkoymuştum.[1] Bilakis, onların gözyaşlarını teskin etmek, onları teselli etmek, onlara kuvvet, metanet vermek mecburiyetinde idim.[2] O zamanki zabıtları okursanız göreceksiniz

* Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve İnkılâp", *Milliyet*, 29 Ocak-7 Şubat 1930, No: 1425-1434; *Hâkimiyeti Milliye*, 25 Ocak 1923, No: 722, s.1-2; *Tevhidi Efkâr*, 25 Ocak 1923, No: 586-3614; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında/ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Muhtelif Mahallerde İrad Buyurdukları Nutuklar ve Hasbıhaller*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.31-42. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.65-70. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Hadiye Yılmaz, *Tevhidi Efkâr*'daki Musa Sarıkaya, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*'daki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.
Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa Şark Sineması'nda yapmış olduğu ve altı saat sürmüş olan bu konuşması, bazı yerleri özetlenerek yukarıdaki kaynaklarda yer almıştır. Yukarıdaki metinde, bu kaynaklar birleştirilmiş ve aralarındaki bazı farklar dipnotlarda belirtilmiştir.
Arabaşlıklar *Hâkimiyeti Milliye*'den alınmıştır. (Y.N.)

1 "Kendimi alıkoymuştum" sözcüklerinin aslı olan "men'i nefs etmiştim" sözcükleri yerine, *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da "memnu idim". *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*'de yanlışlıkla "memnundum". (Y.N.)

2 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da "vazifesiyle mükelleftim". (Y.N.)

ki, "Bursa o gün için, geçici bir zaman için düşmanın eline geçebilir. Fakat, Bursa mutlaka geri alınacaktır. Anavatandan ayrılması imkânsız kıymetli bir parçadır" *(sürekli alkışlar)* demiştim.

Efendiler, bugün artık itiraf etmekte bir beis görmem ki, ben Bursa'nın böyle bir felakete uğrayacağını tahmin ediyordum. Bursa için adeta mukadder sayıyordum. Fakat bu son kullandığım kelimeden zannolunmasın ki, mukadder olan değişmez demek istiyordum. Sözümü genel olarak yorumlayayım: Hiçbir fena şey mukadder olmaz. Cenabı Hakk'ın bütün takdiratı iyiliğe yöneliktir. Fakat mukadder olan iyi şeyin elde edilmesinin ve muhafazasının temini için icap eden vasıtalar, şartlar, etkenler vaktü zamanıyla hazırlanmak icap eder. Dolayısıyla Bursa'nın gitmesi felaketi mukadderdi. Çünkü asırlardan beri Bursa'yı ve Bursa ahalisini ve bütün memleket ahalisini zaafa, tereddüte uğratan başka mahiyette bir devlet vardı.

O devletin çürüten bir teşkilatı vardı. Öyle bir müessesenin en nihayet verebileceği netice incelenirse, Bursa'nın Yunanlılar eline geçmesi, tabii netice olarak mukadder farz olunabilirdi. Ordu ve bütün memleket ve millet düşmanları ciddi bir mağlubiyete uğratmak için zamana muhtaçtı. Bu zamanı kazanmak için, diğer bazı yerler hakkında olduğu gibi, Bursa'dan ve Bursalılardan da büyük bir fedakârlık talep etmek mecburiyeti vardı.

Evet, Bursa ve Bursalılar o kadar zaman için düşmanın zulüm, baskı ve kahrına mahkûm olacaklardı. Ve buna tahammül edeceklerdi. Hakikaten bu güzel beldenin çok kıymetli ve vatanperver ahalisi zulüm ve baskıya göğüs gerdiler. Bütün mihnet ve meşakkatleri büyük bir hamiyet hissiyle göğüslediler. Sabrettiler, metanet gösterdiler. Nihayet ordu, taahhüt ettiği vazifeyi yapabilecek kudret ve faaliyeti kazandı ve geldi, bu hamiyetli kardeşlerini felaketten, esaretten kurtardı! *(Alkışlar.)*

Efendiler, Bursa, havalisiyle beraber başlı başına bir mevcudiyettir, bir kıymettir. Bunun içindir ki, Osmanlı devletinin kurucusu olan Gazi Osman'ın bağımsızlık ilanını müteakip ilk yöneldiği mühim hedef Bursa olmuştur. Bir devlet bağımsızlığı ilan etmek kâfi değildi. Devleti tesis, teyit edebilmek için kuvvetli bir dayanağa ihtiyaç vardı. Bursa, başlı başına bir devletin dayanak noktası olabilecek derecede mühim bir mevkidir. Gazi Osman çok çalıştı. Fakat ancak son nefesinde oğlu tarafından bu beldenin zapt olunduğunu işitebildi. Gazi Orhan burasını zapt ve payitaht kabul etti. Ve ondan sonra Osmanlı devleti hakiki bir devlet şekil ve manzarasını, mahiyetini gösterebildi. Ancak o zaman nizamlar yapıldı. Kanunlar yapıldı. Teşkilat yapıldı, bir devlet için icap eden esaslar kuruldu. Bu dayanak noktası etrafında Türkler kuzeye, doğuya her tarafa genişlediler. Ve büyük bir imparatorluk vücuda getirdiler. Bursa yalnız bizim, Türklerin bakımından değil, ondan evvel de büyük devletlerin, büyük milletlerin hakikaten medeniyet merkezi olmuş verimli bir yerdir. Fakat efendiler, bu kadar kıymetli olan, chemmiyetli olan, verimli olan bu nokta bugün layık olduğu mertebede bir manzara göstermiyor. Tabiatın bütün güzelliklerini, bütün kaynaklarını ihtiva eden bu beldenin etrafı layık olduğu derecede ihtimama mazhar olmamıştır. Bursa'nın sahip olduğu verimli kaynakları benim saymama hacet yoktur. Benden daha güzel, sizler bilirsiniz. Her şey vardır, güzellik vardır, servet vardır. Azami kabiliyette ticaret olabilir, sanat olabilir, her şey olabilir. Mesela hepimizin birden hatırlayacağımız bir noktaya temas edeyim:

Bursa'nın kaplıcaları!.. Bursa'nın kaplıcaları bugünkü halinde bulunmamak lazım gelirdi. Arkadaşlar Bulgaristan dahilinde buradakilere benzer birtakım sular vardır. Bulgaristan, Osmanlı devletinin bir eyaleti bulunduğu sırada manzara belki buradakinden daha fena imiş. Fakat Bulgarlar hükümet teşkil eder etmez, ilk yaptıkları şey, dünyanın en mükemmel, en sanatkâr bir mütahassısını getirtmek ve dünyaya nümune olabilecek hamamlar vücuda getirmek oldu. Halbuki burada bu güzel membalar, şunun veya bunun elindedir ve bakımsız bir halde! Tabiatın yalnız bir kişiye, beş kişiye değil, bütün bu memlekete ve bütün bu belde halkına bahşetmiş olduğu bu güzel şeyden herkesin istifadeye hakkı olmak lazımdır. Dolayısıyla memleket halkı bir şirket yapabilir ve bu hamamlar yalnız memleket halkı için değil, fakat bütün dünya için istifadeye konulabilir.

Efendiler, Bursa'nın ipekçiliği, Bursa'nın havluculuğu şimdikinden daha çok ileri gitmelidir. Sonra görüyoruz ki, Allah'ın asıl istifade etmek için yarattığı nehirler taşıyor ve etraf mahvoluyor. Bursa'nın en kıymetli bir memba serveti olan bütün meyve ağaçlarını harap ediyor. Dolayısıyla bu nehirler fennin icap ettirdiği bir hale konabilir. Bu bildiğiniz teferruatı söylemekten maksadım, memleketimizin en kıymetli bir yerinde Bursa'da dahi bütün milletin istifade edebileceği kaynaklar terk edilmiş bir haldedir. Şimdiye kadar bunun bu halde kalmasının sebebi ne olabilir acaba? Bir tek kelime ile ifade etmek lazım gelirse, şimdiye kadar halkımız kendi memleketini, kendi hayatını, kendi menfaatını düşünmek için serbest bırakılmamıştır. Kendi benliği kendisine unutturularak şunun ve bunun herhangi bir keyif ve emelini temin etmek ile vakit geçirmiştir. Yani toplumsal ve idari teşekküllerimizdeki bozukluk, bu neticeleri bize vermektedir. Bundan sonra şüphe yok ki, halk bütün benliğini idrak edecek ve hayati kabiliyetini azami derecede geliştirecektir.

Efendiler, bu sözlerim yeri gelmişken arz olunuyor. Esasen yüksek heyetinize belli bir konferans vermek niyetinde değilim, maksadım sadece arkadaşça ve halkça birbirimizi yakından görmek ve çok serbest surette hasbıhal edebilmektir. Bunun için benden ne öğrenmek istiyorsanız tereddüdünüzü icap ettiren ne gibi şeyler varsa bana söyleyiniz.

Bildiklerimi ve öğrendiklerimi size arzu ettiğiniz gibi izaha çalışırım! Oturacağım ve soracağınız soruları bekleyeceğim. *(Sessizlik.)*

Gazi: Efendim, affedersiniz, belki sizi sıkıyorum. Fakat kusura bakmayın! Eskişehir'de, İzmit'te aynı tarzda sohbetlerde bulundum. Oradaki arkadaşlar da evvela sessiz kaldılar. Belki bana soru sormayı kendilerince uygun bulmadılar. Fakat bundan büyük hata olmaz. Ne düşünüyorsanız, ne öğrenmek istiyorsanız, bunu herkese sormak esasen vazifeniz, şiarınız olmalıdır.

Bizde bu, ananevi bir kusurdur. Birçok fena şeyler biliriz, işitiriz, öğreniriz. Fakat onların hakikatini bilenlere sormak istemeyiz. Efendim, sormak hakkınızdır. Muhataplarınız da size cevap vermeye, müşküllerinizi halletmeye mecburdurlar.

Adliye'den Nureddin Bey: Malumu âlileri, Paşa Hazretleri, meşhur Fransız edibi Victor Hugo, bir heykele bakan köylüye: "Bu nedir?.." diye sormuş. Köylü de: "Voltaire'in heykelidir..." demiş.. Bunun üzerine Hugo'nun: "Voltaire kimdir?" sorusuna köylü: "Bilmiyorum!.." cevabını vermiş... Victor Hugo bu gözleminden hareketle

"heykeller, avam için bir ikaz hazinesidir. Halk, bilmediği heykel sahibini bile takip eder." Dolayısıyla memleketimizde meşhurlarımızı teşhis edecek abide ve heykellerin muhitimizde yapacağı tesir hakkında devletlilerinin irfanından istifade etmek isteriz.

Dinleyicilerden bir zat: Memlekette çalışacak yabancı sermayesine taraftar mısınız, Paşa Hazretleri?

Aynı zat: Lozan'da barış imzalanacak mı?..

Hoca Osman Efendi: Öteden beri eğitim, aydınlatma, uyarma gibi birçok şeyler var. Halkı aydınlatmak için ne düşünülüyor? Herkes aynı mesele hakkında bir türlü söylüyor. Eğitim ve aydınlatmanın bir noktada toplanması uygun olur. Buna dair izahat istiyorum.

Hoca Bekir Efendi: Bursa'mızın işgal altında kaldığı zaman burada milli teşkilat aleyhine birçok ihanetleri sabit olan bazı melun şahıslar var. Kanuni yönünü bilmiyorum, fakat bu melunların layıkıyla cezalarını görmedikleri anlaşılıyor. Halk bunun sebebini anlamıyor. Yoksa hükümette, hâlâ iltimas usulü mü cereyan ediyor diye şüpheye düşmektedir. Vatana millete ihaneti sabit olanların cezalandırılmasını adalet namına istiyoruz.

Dinleyicilerden bir zat: Paşa Hazretleri, Patrikane'nin memlekette kalacağından bahsediliyor. Bu konuda ne tedbir düşünülüyor, bu fesat ocağının fenalıklarına karşı ne gibi tedbirler alınacak?

İbrahim Efendi: Paşa Hazretleri, bir memlekette yapılan inkılaplar, eğer milletin ve memleketin ruhunda bir iz bırakmaz, esaslı surette yerleşmezse inkılaptan beklenen semere hasıl olmaz. Dolayısıyla inkılabımızın hakiki mahiyeti hakkında izahat lütfetmenizi rica edeceğim.

Gazi Paşa: Bu inkılaptan neyi murat ediyorsunuz, neler hakkında izahat istiyorsunuz?

İbrahim Efendi: Efendim, memlekette milli bir inkılap yapıldı. Bu inkılabı halk tamamıyla anlarsa, bütün ruhuyla ona bağlı olursa, hariçten gelecek herhangi bir darbeye karşı bütün mevcudiyetiyle müdafaa eder. Onun için izahatı lüzumlu görüyorum.

Dinleyicilerden bir zat: Malumu devletiniz, Yunanlılar buradan bazı arkadaşlarımızı siyaseten mahkûm ederek aldılar, götürdüler. Gazetelerde okunduğuna göre bunlar kolaylıkla iade edilmeyecekler.. Bunlar hakkında barış müzakerelerinde bir karar alınacak mı?

Hoca Ziyaettin Efendi: Paşa Hazretleri, Milli Meclis bir Teşkilatı Esasiye Kanunu vücuda getirdi. Bu kanun ile her halde İslami esaslara, İslamın aslına dönüldüğü

görülüyor. İslamiyet, ilerlemeye ve ilim ve irfana bağlıdır. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bu yön ne dereceye kadar işin aslına uygundur. Bunların izahını rica ederim.

Dinleyicilerden biri: Adli kapitülasyonlar meselesini işitiyoruz ve öğreniyoruz ki, delegelerimiz bazı şeylere muvaffak olmuşlardır. Fakat bu mücadelelerinde tamamen muvaffak olmamışlardır. Halbuki bunların külliyen kaldırılması lazımdır. Acaba delegelerimiz barışı elde etmek için bu hususta fedakârlık yapacaklar mıdır? Eğer adli kapitülasyonları kaldırmaya muvaffak olursak, kanunlarımızı, teşkilatımızı Batı usullerine göre iyileştirmek için hazırlığımız var mıdır?

Bir efendi: Barıştan sonra Rum ve Ermeniler tekrar memlekete dönecekler mi?

***

Dinleyicilerden daha birçok soru soranlar oldu. Gazi Hazretleri oturduğu yerde bütün bu soruları kaydediyordu. Bir aralık gözü bir noktaya, duvarda asılı bir levhaya ilişti: "Yaşasın meşrutiyet!"

Konferans salonu olarak kullanılan sinema binası süslenmişti. Her tarafa bayraklar levhalar asılmıştı. Bu levhalardan biri de "Yaşasın meşrutiyet!" levhası idi.

Bu levha, ifade ettiği mana itibariyle değil, halkın aydınlanmaya ve yol göstermeye ne kadar muhtaç olduğunu anlatmak itibariyle çok manidar bir işaretti. Demek ki, halk, hatta halkı devlet namına hükümet namına idare edenler, hâlâ Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin mahiyetini anlamamışlardı.

"Yaşasın meşrutiyet" levhasını Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi'nin gözü önünde bulundurmanın manasını başka türlü izah etmek mümkün değildi.

***

Gazi cevap vermeye başladı:

-Bu sorduğunuz sorulardan, soruları sorarken ilave buyurduğunuz fikirlerden çok memnun oldum. Kalp kuvveti ile arz ederim ki, bu soruları soran ve sorduğu sorulardan elbette mana ve maksat çıkarmaya muktedir olan bir millet, çok kuvvetli bir millettir. Böyle bir millet her şeye layıktır. Layık olduğu her şeyi elde etmeye muktedirdir.

Efendiler! Her soruya açık ve bariz cevap verebilmek için sizin bana yönelttiğiniz soruların sırasından mümkün olduğu kadar ayrılmayacağım..

İlk söz söyleyen arkadaşımız abidelerden bahsettiler ve buna dair görüşümün ne olduğunu anlamak arzu buyurdular. Efendiler! Zannediyorum ki, o arkadaşımızın abideden maksadı heykeldir. Dünyada ileri, gelişmiş ve medeni olmak isteyen ve buna kati karar vermiş olan her millet mutlaka heykel yapar, heykeltraş yetiştirir. Heykelin yapılması, muhafaza edilmesi dine aykırıdır diyenler, ne şer'i hükümleri ne de dinin hakiki felsefesini incelemiş değillerdir.[1]

1 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da "Abidatın şuraya buraya hatırat-ı tarihiye olarak rekzinin mugayir-i din olduğunu iddia edenler, ahkâm-ı şeriyyeyi lâyıkiyle tetebbu ve tetkik etmemiş olanlardır" (Abidelerin şuraya buraya tarihi hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, şer'i hükümleri layıkıyla araştırmamış ve incelememiş olanlardır). (Y.N.)

Efendiler! Cenabı Peygamber'in İslam dinini tesis ettiği günden bugüne kadar bin üç yüz şu kadar sene geçmiştir. Cenabı Peygamber, Allah'ın emirlerini tebliğ ederken, muhataplarının her birinin cebinde, koynunda, kalbinde, vicdanında putlar vardı. Bu insanları doğru yola getirmek için evvela o tapmaya değer olmayan taş parçalarını onların ceplerinden, sonra da kafalarından çıkarmak mecburiyetinde idi. Bu sebeple o zaman heykeller yasak olabilirdi. Fakat İslamın hakikatleri, onu kabul edenler tarafından tamamen anlaşıldıktan, vicdani kanaat husul bulduktan ve bu kanaat kuvvetli tarihi hadiseler ile teyit olunduktan sonra hâlâ birtakım insanların, aydın insanların taş parçalarına, heykellere tapacağını zannetmek, farz etmek, İslama hakaret etmek demektir. *(Alkışlar.)* Her halde ileri milletimiz, medeni kabiliyetli milletimiz[1] ilerlemenin şekillerinden biri olan heykeltraşlığı azami mertebede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek kıymetli evladımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir. *(Alkışlar.)* Esasen memleketimizde heykel yok değildir. Sivas'tan Erzurum'a giderken yol üzerinde gayet güzel bir heykele tesadüf edersiniz. Sonra Mısırlılar İslam değil midir? İslamiyet, yalnız Türkiye'nin ve Anadolu'nun içindeki Türklere mahsus bir din midir? Seyahat edenleriniz pekâlâ bilirler ki, Mısır'da birçok İslamların[2] heykelleri mevcuttur.

Efendiler! Bizim milletimizin kuvvetli iki şeyi var: Dili ve dini... Hiçbir kuvvet, hiçbir tesir, hiçbir tahakküm ve istibdat, milletimizin bu iki faziletini kalp ve vicdanından söküp alamamıştır ve alamaz. Heykel yapmak, şunu ve bunu yapmak, milletimizin dini akidelerinde bir eksiklik vücuda getirsin, işte buna imkân yoktur. Hissiyatını, inceliğini, ruhunu yüceltmek için yapılması lazım gelen şeylerde tembellik eden millet, medeni icaplara tamamıyla girişmiyor demektir. Resim yapmayan, heykel yapmayan, güzel sanatları anlamayan bir milletin noksanı var demektir. Böyle bir milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Halbuki Türk milleti, bütün fıtri vasıflarıyla en medeni, en gelişmiş bir millet olmaya layıktır ve olacaktır.[3]

Bir arkadaşımız yabancı sermayenin memleketimize girmesinden bazı tereddüt ve endişelere düştüğünü belirtti. Efendiler! Ne yazık ki, memleketimiz baştan nihayete kadar harabezardır, yoldan mahrumdur, şehirler haraptır. Köyler perişandır. Sanayiimiz geridir. Limanlarımız yoktur. Kâfi fabrikalarımız yoktur. Madenlerimizi işletmiyoruz. Bu memleket insanlarının medeniyet yolunda ne kadar geri kaldıklarını, geçim seviyelerinin ne kadar acınacak halde olduğunu düşünürsek, bütün bu noksanları telafi için neler yapmaya mecbur olduğumuzu kolaylıkla takdir edebiliriz.

1 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da "Münevver ve dindar olan milletimiz". (Y.N.)

2 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da "eazımın" (büyük adamların). (Y.N.)

3 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da, burada şu özet yer almaktadır: "Ondan sonra yabancı sermayesinin memleketimize girmesiyle halkımızın bundan zarar görüp görmeyeceği hakkındaki soruya geçerek memleketin genel vaziyetini tasvir etmişler ve memleketimizin yoldan mahrum olduğunu, şehirlerin harap, köylerin perişan bir halde bulunduğunu, limanlarımızın, fabrikalarımızın mevcut olmadığını, madenlerimizi işletmediğimizi ve işletecek halde bulunmadığımızı beyan ile bunlardan layıkıyla istifade etmek için pek çok tedbirler almaya mecbur olduğumuzu ve bu arada yabancı sermayesinin de zararlı olmayacak bir surette memleketimize girmesine müsaade etmek lazım geleceğini söylemişlerdir. Ancak yabancı sermayesinin girdiği yerlerde yaptığı zararları uzun uzadıya açıklamış ve bu arada Hindistan Türk ve İslam İmparatorluğu'nun bir İngiliz arazi şirketine verilen imtiyazlar neticesinde yıkıldığını izah etmişlerdir." (Y.N.)

Efendiler! Bu geniş memlekcti bir mamureye çevirmek lazımdır. Bu halk, zcngin olmaya mecburdur. Memleket mamur olmazsa, bu halk zengin olmazsa, size hâlâ yaşamak imkânından bahsederlerse inanmayınız. Maddeten düşünelim: Bütün bu şeyleri yapmak kolay değildir. Memleketimizi mevcut medeniyetin icap ettirdiği dereceye bir an evvel ulaştırmak için yalnız milletin sermayesi, milletin ilmi ve fenni teşebbüsleri kâfi gelmez. Haricin sermayesine, ihtisasına da ihtiyacımız vardır. Bu noktada dar bir milliyetperverlikten çıkıyoruz. Biraz daha geniş milliyetpervcr oluyoruz. Yabancı sermayesinden istifade edeceğiz. Bir arkadaşımız çok haklı olarak endişe ediyor. Tarihi hadiseler ve vakalar bu gibi endişelere hak veriyor. Ancak bugünkü vaziyetimiz büsbütün başkadır.

Efendiler! Osmanlı devleti ile bugünkü Yeni Türkiye devleti arasında mühim farklar vardır. Osmanlı devleti yabancı devletlere verdiği müsaadeleri, zayıf ve kuvvetsiz bulunduğu zamanlarda vermemiştir. Bilakis en kuvvetli olduğu zamanlarda, saltanatın dünya çapında olduğu devirlerde vermiştir. Hakikaten Fatih, İstanbul'u zapt edip Selçuki tahtına bir de Doğu Roma tahtını ilave ettikten sonra bütün Avrupa'da dehşet uyandırmaya muvaffak olduktan sonra yabancılara müsaadelerde bulunmuştur. Bahşettiği imtiyazları bir iyilik ve bir ihsanı şahane olarak vermiştir. Demin bir arkadaşımızın bahsettiği Patrik Efendi, bu sultanın özel bir lütfu olarak İstanbul'da kalmış ve imtiyazlara nail olmuştur. Fakat biz, yani yeni Türkiye ve onun hükümeti böyle ihsan ve atiyeden sarfınazar memleketin ve milletin menfaatını ihlal eden hiçbir zerreyi hiçbir kimseye veremez. *(Alkışlar.)* Devletin bağımsızlığı, milletin hâkimiyeti ve bütün hayati vasıtaları ve kabiliyeti korunmuş olmak şartıyla, yalnız korunmuş olmak şartıyla değil, o şartları geliştirmek ve sağlamlaştırmak maksadıyla yabancı sermayesinden istifade söz konusu olabilir.

Ancak benliğimize ve mevcudiyetimize hiçbir zarar vermeksizin haricin sermayesi memleketimizc girebilir. Demek ki, memlekete yabancı sermayesinin girmesi, birtakım kayıtlara, şartlara tabidir. Birinci derecede ehemmiyetle nazarı dikkatte tutulacak şey, bağımsızlığımızın ve dahili vaziyetimizin düşürülmesine yönelcn herhangi siyasi bir görüşe sahip olanları memlekete sokmamak...

Efendiler, az zaman içinde memleketimizin mühim merkezlerini şimendiferle birbirine bağlamak lazımdır. Memlekette gömülü kalmış olan maden hazinelerini işletmek lazımdır. İktisadi faaliyetin, servet haline dönüşmesi için en lüzumlu şeylcr yollardır, seri nakliye vasıtalarıdır, şimendiferlerdir. Arkadaşlar! Bu memleket birkaç asır evvel daha mamur idi. Öyle olmasa idi burada büyük devletler teşekkül edemezdi.

Bir arkadaşımız çiftçilerden ve çiftçilerin muhtaç olduğu zirai alet ve edevat ile hayvanlardan bahsettiler. Efendiler! Halkımızın çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu memleketin çok kuvvetli olması da bundandır. Halbuki zavallı halk asırlardan beri hakkıyla ne çiftçilik yapabilmiştir, ne de çobanlık... Bunun sebebi, efendiler, takip olunan siyaset idi. Arzu ederseniz bu siyaseti biraz daha tafsilen izah edeyim:[1]

1 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da, burada şu özet yer almaktadır: "Müteakiben ziraatin ilerlemesi için ne gibi tedbirler alındığı sorusuna cevaben: 'Halkımızın çoğunluğu çiftçi ve çobandır. Bu memleketin çok kuvvetli olmasının sebebi de halkımızın çiftçi ve çoban olmasıdır. Halbuki şimdiye kadar birçok sebepler ve etkenler tesiriyle ne çiftçiliğini ve ne de çobanlığı yapabilmiştir' dedikten sonra çiftçilere tohumluk ve alet tedariki için iki buçuk milyon lira tahsis edildiğini beyanla şimdiye kadar takip edilen siyasetlerin memleket halkını kendi işini düşünmekten ve kurmaktan alıkoyduğunu ve bundan sonra şahsi siyasetler yerine devlet ve millet siyaseti takip olunacağını ve azalan insan kuvvetinin telafisi için makinelerden istifade edileceğini izah eylemişlerdir." (Y.N.)

Milli siyaset var, dini siyaset var... Hem milli ve hem dini siyaset takip edenler de var. Dini siyaset, bütün İslam ehlini vahdet noktasında birleştirmeye çalışan siyasettir. Yani İslam birliği siyasetidir. Frenklerin Panislamizm dedikleri siyasettir. İkincisi aynı ırktan olan kavimleri toplamak maksadını takip eden siyasettir. Üçüncüsü hem birinciyi ve hem ikinciyi ihtiva eden gayet geniş siyasettir. Bunlardan başka aynı ırktan ve aynı kültürden olan unsurların belirli, makul, tabii bir sınır dahilinde, bir vatanda teşkil ettikleri toplumun mütevazı meslek siyaseti vardır. Bunların hepsi siyasettir. Halbuki efendiler! Osmanlı devletinin, devlet ve millet siyaseti olarak, bağımsız olarak ve muntazaman takip olunmuş hiçbir siyaseti yoktur. Osmanlı tarihinde fetihlere, şaşaalı hareketlere tesadüf ediyoruz. Bu, bütün cihanı zapt etmek, cihangir olmak siyasetidir. Fakat bütün bu fetihler ve şaşaalı hareketler, hiçbir vakit devleti vücuda getiren ve bu hareketleri yapan unsura emelinin mevcudiyetini ve menfaatını temin etmiyordu. Millet, evini, köyünü, bağını, tarlasını, öküzünü unutmuş, atına binmiş Viyana kapılarında dolaşıyor, Viyana'yı, Osmanlı memleketlerine dahil bir vilayet yapmak istiyordu!

İşte bu hareket tarzı, asli unsurun kendi hayati icaplarıyla, memleketin icaplarıyla uğraşmasına, kuvvetli olmak için, zengin olmak için uğraşılması icap eden çiftçilikle iştigale mani oluyordu. Fakat bu kadarla da kalmıyordu. Asli unsur, anavatanı terk edip harice gidiyor ve gittiği yerlerde ölüyordu. Her halde Anadolu'nun nüfusu bugünkü kadar az olsaydı, ne Viyana'lara gidebilirdi ne de Mısır ve İran'ı zapt edebilirdi! Ne o fetihleri yapmak için azametli ordular vücuda getirebilirdi. Asya'ya, Avrupa'ya, Afrika'ya giden o fetih orduları ne oldu? Onlar gittikleri yerlerde ölmüş, kalmış, mahvolmuş... Bunun neticesi olarak anavatan böylece bomboş ve harap kalmış... İşte her şeyimiz gibi çiftçiliğimizin de arz ettiği sefalet manzarası bundandır!

Padişahların belirli, makul ve düzenli bir siyaset değil, serseri bir politika takip etmeleri buna sebeptir. Mesela, II. Bayezid, sarayları süsleyen çok güzel ve kıymetli heykelleri parçalamak, camilerdeki sanatkârane resimler üstüne badana çektirmek siyasetini takip etti. Çaldıran'ı yapan, Mısır'ı zapt edip hilafeti eline alan I. Selim, İslamları bir noktada birleştireceğim, dedi. Kanuni Süleyman'ın heves ve politikası daha muazzam oldu. Hem doğuda, hem batıda...

Efendiler! Devlet, asli unsur olan çiftçiyi ve çobanı kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bunu kuvvetlendirmek de öyle lafla olmaz, kuvvetlenmesi arzu edilmektedir, demekle de olmaz. İlmin, fennin ve asrın emrettiği vasıtalara ve vesilelere fiilen girişmek lazımdır. Buna muvaffak olabilecek miyiz? Yani kuvvetimiz, kudretimiz, hayat şartlarımız buna müsait midir? Evet efendiler.. Yeni Türkiye devleti kati surette emin olasınız ki, eski muazzam Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha çok kuvvetlidir. *(Sürekli alkışlar.)* Bunun böyle olduğunu ispat için yakın hadiselere ve vakalara müracaat etmeye de hacet yoktur. Akıl, mantık bize hakikati gösterebilir. Efendiler! Gerçi gayet geniş bir sınıra ve o sınır içinde muazzam bir imparatorluğa sahip bulunuyorduk. Fakat o sonsuz sınır içindeki insan kütleleri hiçbir vakit asli unsurun lehine bir mevcudiyet değillerdi; belki aleyhine... Bu küçük unsur geniş bir sahaya dağılmaya ve hepsinin üzerinde bir baskı gibi bulunmaya, onları ve sınırları muhafazaya mecburdu. Yani bekçilik ediyordu. Herhangi bir maddeyi gayet geniş bir sahada dağıttığımız zaman o madde yoğunluktan, kuvvetten mahrum olur. Fakat aynı unsuru kendisiyle, mevcudiyetiyle orantılı ebatta bir tabii muhite koyarsanız elbette daha yoğun ve kuvvetli olur.

Bundan başka, asıl milleti ve memleketi kudretli yapan bir şey daha vardır ki, o da idare tarzıdır. Görülüyor ki, yeni Türkiye devletinin teşekkülünden evvel millet hiçbir vakit kendi tarihine, kendi hayatına, kendi refah ve saadet vasıtalarına sahip olamamıştı. Hatta bu, kendisine düşündürülmemişti bile... Sanki milletin vazifesi, herhangi bir padişahın hırs ve hevesini, herhangi bir serdarın geniş ve şaşalı hayatını temin için sürüler halinde şuraya buraya gitmekten ibaretti. Fakat bugün böyle değildir. Bugün bütün halk, hepimiz benliğimizin idrakindeyiz. Mukadderatımıza hâkim bulunuyoruz. Tekrar Viyana'ya gitmek, Mısır'ı fethetmek, Hindistan'da imparatorluk kurmak gibi hayallere kapılacak kimse kalmamıştır. Bütün dimağımızı, mesaimizi bu memleketin ümranına, refahına hasr ve tahsis edeceğiz. Gayemiz budur ve bu gaye için mevcudiyetimizi bile ortaya atmaya hazırız.

Efendiler! Çiftçileri memnun etmek, mesaisinde muvaffak edebilmek için elbette ona yardım edeceğiz. Memleketimizin nüfusu azdır. Bunu mutlaka artırmaya mecburuz. Bunun için de birçok çareler arasında birinci derecede ehemmiyetli olan nokta, fazla çocuk yetiştirmektir. Bunun için de herkesi zengin etmek lazımdır. Herkesi zengin yapmak da iktisadi faaliyetin muvaffakiyeti ile mümkündür. Bununla beraber, el emeği kâfi değildir. Makinelerden istifade etmek lazımdır. Asırlardan beri kullanmakta olduğumuz sabanları bir tarafa bırakacağız. Terekkiyatı askeriyenin[1] icap ettirdiği bütün zirai alet ve edevatı memlekete getirteceğiz. İnsan kuvvetini makine ile telafi etmek mecburiyetindeyiz.

Fakat efendiler! Yalnız çalışmak, yalnız lazım olan zirai alet ve edevatı elde etmek kâfi değildir. Çalışmanın yolunu da bilmek lazımdır. Bunun için de ilim lazımdır, fen lazımdır, irfan lazımdır. Dolayısıyla çiftçilerimizi bu bakımdan yetiştirmek icap eder. Bu yoldan gideceğiz.[2]

Barış olacak mı? diye soran arkadaşlarımız oldu. Efendiler! Halin hakikatinde barış bizim için ne kadar lazım faydalı ise, düşmanlarımız için de aynı derecede lazım ve faydalıdır. Bize lazımdır; çünkü bundan sonra çalışmak ihtiyacındayız. Harp ve darp etmeye artık vaktimiz kalmadı. Bundan hiçbir faydanın gelmesini de beklemiyoruz. Onun için bir an evvel barışa kavuşmaya mecburuz. Fakat onlar da aynı ihtiyaçtadırlar. Onlar ancak bir ümit ile harbi uzatmak isterler. O da bizde harbin devamı yüzünden dahili ihtilaller olmasıdır. Eğer düşman devletler düşünürlerse ki, bu yeni Türkiye, milli hâkimiyet esasına dayanan bir halk hükümeti böyle bir idare tarzını başaramaz, er geç gene eski hale dönecektir. İşte bu gibi emeller barışı uzaklaş-

1 "Terakkiyatı asriyenin" (asrın ilerlemelerinin) olmalı. (Y.N.)

2 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da, burada şu özet yer almaktadır: "Ondan sonra Avrupa'nın genel vaziyetiyle barış meselesine sözü getirerek Avrupa devletlerinin genel vaziyetlerinden ve Türkiya'nın cihan siyasetindeki mevkiinden bahsetmişlerdir. Barış hakkında demişlerdir ki:
Halin hakikatinde barış bizim için ne kadar faydalı ise, muhataplarımız için de o kadar faydalı ve lazımdır. Çünkü bundan sonra memleketimizin imar ve ihyası için çalışmak istiyoruz. Onların da bu lüzumu idrak etmemelerine imkân yoktur. Ancak onlar bizim geleceğimize tereddütlü bakarak, yaptığımız inkılabın esaslı bir inkılap olmadığını ve günün birinde mutlaka devrileceğimizi zannetmişlerdi. İşte bu hayal, barışı şimdiye kadar uzaklaştırmıştır.
Fakat hamt olsun, milletimizin ve Meclis'imizin gösterdiği birlik ve Lozan'da bulunan delege heyetimizin davamızı müdafaa hususunda gösterdiği iktidar ve basiret, düşmanlarımızın bu gibi hayallere sapmalarına imkân bırakmayacaktır." (Y.N.)

tırabilir. Fakat Türk milletinin şimdiye kadar olduğu gibi bu safhada dahi sükûnetle, sabır ve metanetle birleşmiş bir cephe alacağına şüphemiz yoktur. Meclis'in ezici bir çoğunluğu, birleşmiş, dayanışma halinde ve kuvvetli bir cephe arz etmektedir. Buna dayanan Heyeti Vekile de teşebbüslerinde metinane hareket ediyor.

Bilhassa Lozan'a gönderdiğimiz delege heyeti ve onun başındaki arkadaşımız o kadar kıymetli ve kuvvetlidir ki, davamızı açıklıkla kavramış müdafaa vasıtalarını o kadar güzel hazırlamıştır ki, kimsenin hayallere sapmasına imkân kalmayacaktır zannediyorum. *(Alkışlar.)*

Lozan'da en ziyade kapitülasyonlar üzerinde ısrar ediyorlar. Düşmanlarımız mali kapitülasyonların kaldırılmış olduğunu ifade etmişlerdir. Bunu özel bir madde ile de ifade edeceklerdir. Ancak bunu telaffuz etmiş olmakla beraber, birtakım mali meseleleri de söz konusu etmekten geri kalmıyorlar. bu meselelerde bizi rencide edecek noktalar yok değildir. Fakat bunlar, büyük meselelerin hallini müşküle sokacak kadar mühim değildirler. Yani hallonulabilir. Devletler adli kapitülasyonda çok ısrar etmektedirler. Mutlaka bu kapitülasyonların devam ettirilmesini istiyorlar. Devletlerin bu kadar inat etmelerine hak vermeyiz.

Burada bir arkadaşımızın sorusuna aynı zamanda cevap vermiş olayım: Yabancılar diyorlar ki, "Sizin bütün kanunlarınız dinidir, biz bu kanunların hükümleri dairesinde muamele görmeye razı değiliz!" Halbuki hakikatte dini olan şeyler, tabii ve hakiki olmak lazımdır. Dini demek, bütün kanunların ihtiyaçlara ve zamana göre yapılmış olması demektir. Eğer bir kanun zamanın ihtiyaçlarına göre yapılmışsa elbette dinidir. Hakikat böyle iken şu veya bu fikirlere tabi olarak bazı sözleri kanun kitaplarına koymakla düşmanların eline vesile vermiş oluyoruz. Mesela: Yabancılar fıkıhtan anlamazlar, anlamak istemezler ve derler ki, bunların bütün kanunları fıkıh hükümlerine dayalıdır, yahut dini birtakım şeylerdir. Halin hakikatinde biz asrın icaplarına ve milletin hakiki ihtiyaçlarına göre kanun yapmalıyız. Eldeki kanunlarımızı hâkimlerimiz süratle tatbik edemiyorlarsa hemen değiştirmeliyiz. Halka adaleti süratle dağıtmak ve tatbik etmek mecburiyetindeyiz. Yeni idaremizin manası bu olmak lazımdır.

Medeni ve muntazam bir devletin makinesi, eski kanunlarla işleyemez. Değerli ulema çok iyi bilirler ki, din, belirli bir hükümet şekli ifade etmemiştir. Din, hükümete esas olarak adaleti emretmiştir. Bu hükümler çok açıktır. Adaletle hüküm icra etmeyen bir hükümet çok fenadır. Hükümetimizin fena olmaması için, dinen ve medeniyeten çok mükemmel olabilmesi için adli hükümlerimizi iyileştirmek mecburiyetindeyiz. Buna hiçbir mani yoktur. Bugün mevcut kanunlarımızın kökü, daha ziyade Mecelle'dir. Yeni Türkiye, ne zamanı, ne de ihtiyacı göz önünde tutmayan Mecelle'nin hükümlerine bağlı kalamaz. En medeni milletler derecesinde hukuki hükümlerimizi de iyileştireceğiz. Yüz sene, beş yüz sene, bin sene evvel yaşayan bir toplum için yapılan kanunlarla, bugünkü toplumları idareye kalkışmak gaflettir, cehalettir. Biz bu noktada cehil ve gafletimizi o kadar ileri götürüyoruz ki, Allah'ın da, Peygamber'in de emirleri hilafına hareket ettiğimizi bile unutuyoruz. *(Alkışlar...)*

Bu memlekette adli kapitülasyonların teşekkülü, bu gafletimizin, bu cehaletimizin cezasıdır. Bu kadar muvaffakiyetlerimize rağmen yabancılar "Adli kapitülasyonları kaldıramayız! Çünkü kanunlarınız medeni ve insani esaslara dayalı değildir. Memle-

ketiniz içinde yabancı karma mahkemeler davalarımızı görsün. Haklarımızı sizin adaletinize, hâkimlerinize teslim edemeyiz!" diyorlar. Tabiidir ki, delege heyetimiz, bilhassa adli hususlarda hiçbir müdahale kabul edemeyeceğimizi ısrarla ifade etmektedir. Efendiler! Bir hükümet, ancak adalete dayanabilir. Bağımsızlık, gelecek, hürriyet, her şey adaletle ayaktadır. Bu kadar esaslı bir noktada müdahaleyi asla kabul etmeyeccğiz.

Efendiler! Adli kapitülasyonlar, gayet kuvvetli ve ateşli bir zincir halinde boynumuzdadır. Bunu şüphesiz atacağız. Fakat tekrar boynumuza geçirmeyelim. Bunu boynumuza tekrar geçirmemenin çaresi de kanunlarımızı iyileştirmektir.

Herkes bu hakikati açık olarak öğrenirse ve bunun böyle olmasını mutlaka isterse, elbette seçeceği vekiller de başka suretle hareket edemezler. Çünkü o zaman sizin irade ve arzunuza muhalif hareket etmiş olurlar. Hükümetin teessüs maksat ve mahiyetini baltalamış olurlar. O zaman siz de sükût etmezsiniz! *(Alkışlar..)*

Azınlıklar Meselesi[1]

Ondan sonra barış konferansında şimdiye kadar müzakere edilen meseleler hakkında izahat vermişler ve azınlıklar meselesine sözü getirerek mübadelenin İstanbul hariç olmak üzere esas itibariyle kabul edildiğini ve Patrikhane'nin siyasi meseleler ile iştigal etmemek üzere İstanbul'da kalabileceğini, bu şart hilafında hareketi görüldüğü takdirde derhal sınır haricine çıkarılabileceğini söyledikten sonra demişlerdir ki:

Muhataplarımızın şimdiye kadar gösterdikleri zihniyet[2] eskisine nispetle daha düzelmiş gibi görünüyor. Milletimiz bir an evvel barışa kavuşmak istiyor. Milletten ilham alan bütün vekillerimiz ve ricalimiz de aynı fikirde bulunuyor. Fakat buna rağmen harp halinin barışa dönüşmemesi bir emrivaki olur ve yeniden harp başlarsa, bunun mesul ve müsebbibi Türkiya halkı ve Türkiya Büyük Millet Meclisi ve hükümeti değil, bizi mahvetmek için kafalarından suikastı çıkarmayanlar olacaktır.

Ondan sonra Ermeni, Asuri ve Geldaniler namına hareket ettiklerini iddia edenler tarafından talep edilen[3] milli yurt meselesini söz konusu ederek bunun tarafımızdan kaale bile alınmayacağını ve Musevilerin memleketimizde hakiki bir vatandaş gibi yaşadıklarını ve bundan sonra da aynı emniyet ve istirahatle yaşayabileceklerini söylemişlerdir.

Dahili Siyasete Bir Bakış[4]

Müteakiben halkın bir noktadan aydınlatılması ve uyarılması hakkındaki soruya intikal ederek demişlerdir ki:

1 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da yer alan 12 paragraflık bu bölüm, *Milliyet*'te yoktur. (Y.N.)
2 *İzmir Yollarında*'da "dehşet". (Y.N.)
3 *İzmir Yollarında*'da "... tarafından ortaya atılan". (Y.N.)
4 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da yer alan bu bölüm, *Milliyet*'te yoktur. (Y.N.)

Milletimiz, üç buçuk senelik bir zamana sığdırılması imkânı olmayan çok büyük bir inkılabın etkeni olmuştur. Hakikaten asırlardan beri tabi olmaya alıştığımız bir idare şeklinin haricine çıkarak dünyada benzeri bulunmayan bir devlet kurduk. Fakat bu yeniliğin mutlaka bir karşı hareketi icap ettireceğini hatırımızdan çıkarmamak lazımdır.

Bu harekete özel tabiriyle "irtica" derler. Yaptığımız işlere ve aldığımız neticelere göre, bu gibi irticalar her vakit beklenebilir. Kan ile yapılan inkılaplar daha sağlam olur; kansız inkılap ebedileştirilemez. Fakat biz bu inkılaba ulaşmak için lüzumu kadar kan döktük. Bu kanlarımız, yalnız muharebe meydanlarında değil, aynı zamanda memleketin dahilinde de döküldü. Biliyorsunuz ki, Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta vesair mahallerimizde birçok isyanlar vukua geldi. Ve bunların hepsi bastırıldı. Temenni edilir ki, bu dökülen kanlar kâfi gelsin ve bundan sonra kan dökülmesin. Mesut inkılabımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve uyarmak, aydınlara düşen milli vazifelerin en mühimi ve en birincisidir.

Ondan sonra aydınlatma ve uyarmanın başlı başına nazarı dikkate alınmaya layık bir mesele olduğunu, fakat mevcut devlet teşkilatı içinde yalnızca aydınlatma ve uyarma ile meşgul olan bir vekâlet olmadığını ve bu vazifenin şu anda Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi tarafından yapılmakta olduğunu ve kamuoyunun aydınlatılması için gazetelere, kitaplara, broşürlere muhtaç olduğumuzu izah etmişlerdir.

Balkanlar'da Sırbistan'ın Mevkii[1]

Müteakiben Balkan hükümetlerinin mevcut vaziyetine sözü getirerek Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk ve Romanya hükümetlerini halen meşgul eden meselelerden bahsetmişler ve Yugoslavya hakkında şu sözleri söylemişlerdir:

Yugoslavya, Balkanlar'da kuvvetli bir hükümet olmuştur ve Sırpların böyle bir hükümet[2] teşkil etmeye hakları vardır. Bunu da fiilen ispat etmişlerdir. Malumdur ki, Avusturya ve Macaristan, Sırbistan'a tecavüz ve Sırp nüfusuna denk olan ordularını Sırbistan'a sevk etti. O azametli ordular karşısında bu küçük kavim mertçe bir vaziyet aldı, çarpıştı ve kudret ve kuvvetinin denk olduğu noktalarda düşmanlarını daima mağlup ve rezil etti. Mukavemet edilemeyecek olan düşman hücumu karşısında kademe kademe çekilerek bütün vatanı düşman işgaline terk etmek mecburiyetinde kaldı. Sırp milletinin evlatlarından meydana gelen bu ordu ve milletin mukadderatını idare eden rical, bundan katiyen ümitsizliğe düşmedi ve ellerinde hiçbir dayanak noktası kalmadığı halde "mutlaka namuskâr bir millet olacağız" dediler. İşte bu azmin neticesidir ki, bugün eski Sırbistan yerine büyük bir Yugoslavya hükümeti teşekkül etmiş oldu.

1 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da yer alan bu bölüm, *Milliyet*'te yoktur. (Y.N.)
2 *İzmir Yollarında*'da "devlet". (Y.N.)

İki Hayat Arasında Bir Mukayese[1]

Paşa Hazretleri ondan sonra milli inkılabımızın esaslarına dair olan soruya geçerek, Osmanlı İmparatorluğu ile yeni Türkiya devleti arasında bir mukayese yapmışlar, birincisinde görülen zaaf ve aczi ve ikincisindeki kudreti açıklamışlar ve Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetinin mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet şekillerinden hiçbirine benzemediğini ve bunların üzerinde olduğunu ispat ile Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun talebe, asker, genç, ihtiyar her millet ferdi tarafından Kur'an nasları gibi ezberlenmek icap ettiğini söylemişlerdir.

Hilafet Meselesi[2]

Ondan sonra hilafet meselesine sözü getirerek hilafetin yalnız Türkiya halkını değil, bütün İslam âlemini kapsaması hasebiyle bu makam hakkında bir karar vermek Türk milletinin salahiyeti haricinde bulunduğunu, hilafet makamının bir irtibat noktası olarak saklı bulundurulduğunu ve işbu makama Türkiya'nın milli hükümetini kayıtlamak mahiyetinde hiçbir salahiyetin verilemeyeceğini ve zatı hilafetpenahinin de aynı fikir ve kanaati isabetli bulduklarını zanneylediklerini izah eylemişlerdir.

Halk Fırkası Hakkında Aydınlatmalar[3]

Ondan sonra Halk Fırkası hakkında izahat vermişler ve memleketin her hususta geri kaldığını, buna birlikte çare bulmak icap ettiğini ve bu maksatla herkesin fikrine müracaat eylediklerini, vâkıf olanlar tarafından gönderilecek değerlendirmeler incelendikten sonra tatbik edilebilir bir fırka programı vücuda getirileceğini ve şimdiye kadar elde edilen neticeleri muhafaza için milletle beraber çalışmaktan kaçınamayacağını söyleyerek sözlerine şu suretle nihayet vermişlerdir:[4]

***

1 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da yer alan bu bölüm, *Milliyet*'te yoktur. (Y.N.)
2 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da bu başlık altında yer alan paragraf, *Milliyet*'te yoktur. (Y.N.)
3 *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da bu başlık altında yer alan paragraf, *Milliyet*'te yoktur. (Y.N.)
4 Bundan sonraki kısım *Milliyet*'ten alınmıştır. *Hâkimiyeti Milliye* ve *İzmir Yollarında*'da, burada şu özet yer almaktadır: "Milletimizi şimdiye kadar söylediğim sözlerle ve hareketlerimle aldatmamış olmakla iftihar ediyorum. 'Yapacağım, yapacağız, yapabiliriz' dediğim zaman onların hakikaten yapılabileceğine inanıyordum ve emindim. Nitekim Sakarya Muharebesi başlamadan evvel 'düşmanı memleketimiz içinde boğacağız' demiştim. Bana bazı mühim kabul edilen yerlerden müracaatlar vaki olarak milleti beyhude yere kırdırmayınız demişler ve Romenlerden, Bulgarlardan, Yunanlılardan bahsederek kurtuluşumuzu geleceğe bırakmanın uygun olacağını söylemişlerdi. Fakat milletin kabiliyetini, azmini, imanını nazarı dikkate alarak onlara 'Hayır, yapacağız!' demiştim.
Şimdi de milleti refaha, ilerlemeye, memleketi ümrana sevk etmek için mevcut kabiliyetimizi nazarı dikkate alarak 'Bunu da yapacağız!' diyorum.
Paşa Hazretleri, soruların sorulmasından ve tespitinden sonra altı saat süren ve birçok defalar hararet ve tasvip ile alkışlanan sohbetlerine Bursalılara samimi bir veda ihtiva eden cümlelerle son vermişlerdir." (Y.N.)

Gazi Hazretleri bundan sonra Lozan'daki barış müzakerelerine, dahili siyasetimize, hilafet meselesine, halk fırkasına, halk fırkasının programına ait çok canlı levhalar yaptıktan sonra şöyle devam buyurdular:

-Efendiler! Yapılacak çok şeyler vardır. Bunlar söylemekle, saymakla bitmez. Sadece yapalım demekle de olmaz. Bu tarzı senelerden beri tekrar ediyoruz. Çok maddi çalışmak lazımdır. Milletin bunca fedakârlıklar karşılığında elde ettiği bugünkü vaziyeti, şunun ve bunun hastalıklı görüşüyle çürütemeyiz. Böyle bir harekete lakayt ve seyirci kalamayız. Bu ihtimal binde bir, milyonda bir bile olsa, mademki hatıra gelmektedir, elde edilmiş bulunan hayırlı neticeleri mutlaka temin ettiğimize en kuvvetli bir kanaat ve emniyet ile kani olmadıkça, milletle beraber çalışmaktan asla vazgeçmeyeceğim. *(Alkışlar..)*

Bu meselelerde muvaffak olabilmek için bütün vatanperverlerin, bütün ilim adamlarının bana yardımcı ve destek olması lazımdır. Bir kişi, beş kişi, bir millete ve bir devlete ait olan meseleleri ne düşünebilir, ne de başarabilir. Çünkü ruhlarında lazım olan kuvvet ve kudreti bulamazlar. Bu kudret, çoğunluk beraber olduğu zaman hasıl olur. Ben üç buçuk senelik tecrübeme nazaran zannediyorum ki, millet benim teşebbüslerime, daima destek ve yardımcı olacaktır. *(Alkışlar..)*

Efendiler! Milletin bu hususiaki yardım ve desteği bana asker vermek, ordunun noksan olan vasıtalarını temin etmek suretiyle olsun.. artık bunu istemiyorum. Ümit ederim ki, bundan sonra da bu gibi fedakârlıklara hacet kalmayacaktır. Çünkü dahil olacağımız barış ve sükûn devresinde işler süngü ile halledilmeyecektir. Bu işler fikirle, ilimle, vatan ve milliyet hislerinin tecellisiyle olacaktır. Dolayısıyla bana yapabileceğiniz azami yardım ve destek aynı fikirde ve aynı kanaatte bulunanları benimle işbirliğine memur etmektir.

Efendiler! Bir şeyi çok iyi hatırlatmak isterim: Hiçbir noktada, en küçük ve en büyük meselelerde milletimi sözlerimle, hareketlerimle aldatmamış olmakla iftihar ediyorum. *(Alkışlar..)* Yapacağım, yapacağız, yapabiliriz! Dediğim zaman mutlaka onların yapılacağına kanaatim olduğuna şüphe edilmesin. Mesela beni ilk Başkumandan seçtikleri gün –ki Yunan ordusu Sakarya'ya geliyordu– itiraf etmek lazım ki, ortada çok bedbinlik vardı. Fakat ben, düşmanı mutlaka mağlup edeceğiz, demiştim. Benim bu sözümü gelişigüzel söylediğimi zannedenler vardı. İtiraz ettiler: "Bunu yapacağız, diye milleti aldatmayınız! Beyhude yere memleketin haraplığını artırmayınız. Beyhude yere halkı öldürtmeyiniz! Ne beis var? Bir müddet de bağımsızlığımızdan mahrum yaşayalım. Sonra çalışır, yeniden kazanırız!" diyerek birçok misaller gösterdiler. "Beyhude yere kan dökmekten ve milleti aldatmaktan ise bugün için Sevr Antlaşması'nı kabul edelim!" diyen o insanlara, mutlaka muvaffak olacağız, diyordum. Çünkü muvaffak olmak için lazım gelen vasıtaları açıkça görüyordum.

Bunu görebildiğimden dolayı idi ki, millete yaparız ve yapacağız dedim. İşte şimdi de diyorum ki, eğer millet teşebbüslerimde yardımcı ve destek olursa, millet ve memleketi parlak tecellilerle geleceğe doğru yürütmek yolunu bulacağız ve mutlaka muvaffak olacağız! *(Sürekli alkışlar..)*

Efendiler! Milletle böyle yakından ve teklifsiz sohbet etmenin zevkini, bahtiyarlığını anlatamam. Her ne vakit milletimin karşısında kendimi görsem, her ne vakit millet efradımdan birkaçının yüzüne baksam, oradan ruh ve vicdanıma gelen nur, benim için en kıymetli bir ilham ve feyiz şulesi oluyor! *(Alkışlar..)* Bilhassa Bursa gibi aydın bir muhitin kıymetli evlatlarıyla, mütefekkirleriyle hasbıhal etmiş olmak ayrı bir saadettir. *(Teşekkür ederiz sesleri..)* Arzu ederim ki, burada üç gün, beş gün değil daha fazla kalayım ve yine arzu ederim ki, sohbetlerimiz böyle birkaç saatle sınırlı kalmasın, daha çok görüşmek imkânı bulunsun. Fakat biliyorsunuz ki, vazifemiz yalnız bir noktaya bağlı kalmaktan bizi men ediyor. Daha çok yerlere gitmek, daha birçok kardeşlerimizle aynı suretle dertleşmek mecburiyetindeyim.

Bu suretle çok kıymetli Bursa'mızı, çok kıymetli sizleri belki yarın terk edeceğim. *(Yolunuz açık olsun.)* Fakat bütün Bursalıların kalbimde ayrı bir mevkii vardır. *(Alkışlar..)*

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ REİSİ SANİSİ ALİ FUAT PAŞA'YA*

(22 OCAK 1923)

Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi Ali Fuat Paşa Hazretleri'ne

Validemin vefatı münasebetiyle yüce Meclis'çe gösterilen hissiyat ve üzüntülere karşı derin hislerle müteşekkir olduğumun tebliği lütfunu zatı devletlerinden rica ederim. Cenabı Hak, büyük validemiz vatanın hakiki kurtuluş ve refahını ve milletin geleceğini ve hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalışan Meclis'imizi tarihi mesaisinde muvaffak buyursun.

Gazi Mustafa Kemal

* *Hâkimiyeti Milliye,* 23 Ocak 1923, No: 720, s.1; *TBMM Zabıt Ceridesi,* c.26, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s.444-445. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Tamimi, Telgraf ve Beyannameleri IV,* Hazırlayan: Nimet Arsan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, s.482. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İSTANBUL'DA ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(23 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyasete
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Telgraf
Şifre
155

Ankara
23.1.339 [1923]

İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye

Yunus Nadi Bey, İstanbul'daki üç gruptan teklif edilen yedişer isimli listeleri bana gönderdi. Bu zevatın isimleri hizasında hüviyetlerine dair izahat mevcut değildir. Bununla beraber, gerekli izahat olsa bile, şahıslarını ve akidelerini tanımamaklığım mümkündür. Dolayısıyla, bu zevattan zatıâlilerince hangilerinin maksadımıza daha ziyade hizmet ettiğinin ve seçilmeye layık olduğunun araştırılarak süratle bildirilmesini rica ederim. İstanbul'daki gruplar arasındaki malum ayrılığa bir an evvel nihayet vermek üzere, bu hususta cevabınızı bekliyorum, Efendim.

Başkumandan
M. Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-3, D: 14, F: 24-4'ten fotokopisiyle birlikte aktaran: M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın İşgalden Kurtulacak İstanbul'da 'Müdafaai Hukuk Cemiyeti' Hey'etini Kendi Doğrultusunda Kurdurma Çabaları", *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sayı 12, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s.217, 239. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İSTANBUL'DA ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(23 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre

Ankara
23.1.339 [1923][1]

İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye

İstanbul'da bulunan mebus arkadaşlardan Faik Bey (Edirne), Mazhar Bey (İstanbul), Necati Bey (Bursa), İhsan Bey (Cebelibereket), Süruri Efendi (Karahisar) ve Kılınç Ali Bey'in (Gaziayıntab) bir an evvel Meclis'e iltihak buyurmaları hususunun, memleketin selameti ve gaye bakımından lüzumlu bulunduğunun selamlarımla beraber kendilerine tebliğini rica ederim.

Başkumandan
M. Kemal

* Aslı, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: 111-7, D: 18, F: 11'de bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 Matbu antetli kâğıtta yıl kısmı "338" (1922) olarak kalmış. Doğrusu "339" (1923) olmalıdır. (Y.N.)

İSTANBUL'DA ADNAN BEYEFENDİ'YE*

(23 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Şifre

23.1.339 [1923]

İstanbul'da Adnan Beyefendi'ye

Son seyahatimde memleketin hakiki ihtiyaçlarını daha iyi anlamak için halk ile yakından temas ve hasbıhal etmekteyim. Halka memleketin genel vaziyeti hakkında benden öğrenmek istedikleri hususların serbestçe sorulmasını teklif ediyor ve her meseleye ayrı ayrı cevap veriyorum. Muhtelif meselelere dair sorulan sorular arasında bazı zevat Karahisar Mebusu Şükrü Hoca tarafından son olarak Ankara'da yayımlanan ve irticakârane bir mahiyette bulunan bir risale münasebetiyle halife ve hilafet ve onun vazife ve salahiyetini söz konusu etmekte ve böyle bir vazife ve salahiyetin pek çok kan dökerek kazandığımız milli hâkimiyet ile açık bir zıtlık teşkil ettiğini endişe ile ortaya koymaktadırlar. Bu endişe bilhassa hakiki ulema tarafından gösterilmektedir. Bittabi halkın ve ulemanın bu endişelerini gidermek için halife ve hilafet meselesini izah ile milletin hâkimiyetinden isterse bir zerresinin olsun hiçbir vesile ile hiçbir zat ve makama bahşedilemeyeceğini ve bilhassa şu anda yüce hilafet makamını işgal eden zatıâlinin bu hakikati herkesten ziyade idrak etmiş bulunduklarından, halkça gösterilen heyecan ve tesirin yersiz olduğunu açıklamakta ve izah etmekteyim.

Dolayısıyla hiçbir hususta endişe buyurmamalarının Halife Hazretleri'ne arzını rica ederim, Efendim.

M. Kemal

* Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A: III-7, D: 18, F: 12'den fotokopisiyle birlikte aktaran: Prof. Dr. Yücel Özkaya, "Cumhuriyetin İlânından Hayattan Ayrılışına Kadar Mustafa Kemal Atatürk", *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, Hazırlayan: Hüseyin Tosun, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s.333. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

BURSA SULTANİ MEKTEBİ'NDE KONUŞMA*

(23 OCAK 1923)

23.1.339 [1923] Salı
Başlangıç: 5.10 sonra

Bursa Sultani Mektebi Sohbeti

Gazi Mustafa Kemal Paşa: Muallim hanımlar, muallim beyler!

Yüksek heyetiniz namına söz söyleyen Müdür Beyefendi'nin hakkımda söylemiş olduğu iltifatkârane sözlerden dolayı bilhassa teşekkür ederim... Asıl teşekkür ve övgüyü icap ettiren en kıymetli sözü, Bursa'nın ilim ve maarif ordularının bizimle beraber olduğunu ifade eden sözleridir. Hakikaten millet ve memleketi hakiki kurtuluşa götürebilmek için, devlet binasını kurabilmek için en kuvvetli temel, toplardan, süngülerden, taşlardan daha kuvvetli temel, ilim ve maarifin hazırlayacağı temeldir. Müdür Beyefendi bunu vaat etmiş olmakla cidden kalp ve vicdanımızda mevcut olan kuvveti pekiştirmiştir, genişletmiştir. Şüphe yoktur ki, memleketimizin her tarafında-

* Türk Tarih Kurumu Arşivi, Genel Katalog, Sıra No: 1091, Klasör: 4, Dosya: 2; *Hâkimiyeti Milliye*, 25 Ocak 1923, No: 722, s.2; *Vakit*, 24 Ocak 1923, No: 1839, s.3. Türk Tarih Kurumu Arşivi'ndeki eski yazı belge Dr. Derviş Kılınçkaya, *Hâkimiyeti Milliye* ve *Vakit*'teki eski yazı metinler ise Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

Konuşma, *Hâkimiyeti Milliye*'de şu şekilde yer almaktadır:

> "Bursa, 23 (AA) – Bugün saat dörtte Bursa muallim ve muallimeleri tarafından Sultani Mektebi'nde Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri şerefine bir çay ziyafeti çekilmiştir. Ziyafette adı geçen ile beraber Kâzım Karabekir, Asım ve Halit Paşalar Hazretleri, Vali Hacı Adil Bey ve diğer zevatı ve Bursa'nın bütün muallim ve muallimeleri hazır bulunuyorlardı. Ziyafet esnasında Maarif Müdürü Bey tarafından bir nutuk söylenerek hoş geldiniz denilmiş ve vaki olan davete icabetlerinden dolayı teşekkür arzı ile maarif heyetinin Paşa Hazretleri tarafından açılan çığırı takip edecekleri beyan olunmuştur.
>
> Başkumandan Paşa Hazretleri bu nutka verdikleri cevapta maarif ordularının kendileri ile beraber olduğu hakkındaki sözlerin pek kıymetli olduğunu ve ilim ve maarifin süngülerden, toplardan daha tesirli bulunduğunu ve vatanın yekdiğerine gerekli olan kadın ve erkeğin çalışmasıyla ilerleyeceğini, Türk tarihinde kadınların pek büyük mevkii olduğunu ve yeni Türkiya devletinin maarif siyasetinde kadınla erkek aynı derecede tahsil ettirilmesinin kararlaştırılmış bulunduğunu beyan ile muallim ve muallimeler tarafından yapılacak vazifenin ulviyet ve kutsiyetinden bahsetmiş ve kendilerine şimdiden takdirlerini bildirmişlerdir.
>
> Bunu müteakip Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'nin Erzurum'dan getirdikleri şehit yavruları tarafından temsil ve idman hareketi yapılmış ve mevlidi şerifler okunmuştur. Paşa Hazretleri ve değerli arkadaşları muallimler arasında uzun müddet hasbıhallerde bulunmuşlar ve saat onda muallim ve talebe diğer zevat tarafından alkışlarla uğurlanmışlardır."

Bkz. *Hâkimiyeti Milliye*, 25 Ocak 1923, No: 722, s.2. (Y.N.)

ki ilmi ve fenni müesseseler, tıpkı Bursa'da olduğu gibi, vatanı kurtuluşa ulaştırmak için hep beraber işbirliği yapacaklar, bu muazzam ordular şimdiye kadar vatan kurtaran ordularından daha azametle, daha kuvvet ve şanla memleketi layık olduğu en üst mevkiye ulaştıracaklardır.

Efendiler, bu ilim ve irfan orduları, şüphe yoktur ki, milletin asli azasının yalnız bir kısmıyla meşgul kalırsa elbette tamam değildir. Toplum, yekdiğerine gerekli olan iki cins unsurdan meydana gelmektedir. Bu iki unsur her bakımdan yekdiğerinin yardımcısı, destekçisi, ortağı olmadıkça toplum tamam değildir. Ve onu teşkil eden ve edecek olan kurtuluş orduları da yarıdır, yarımdır, zayıftır...

Hanımlar, efendiler!

Söz konusu etmek istediğim iki unsurdan birisi *(hanımlara hitaben)* sizsiniz. Ve birisi de *(efendilere hitaben)* sizsiniz... Bu iki parça her bakımdan yekdiğeriyle denk olmak mecburiyetindedir. Aklın, mantığın, tabiatın ve dinin emrettiği şey de budur. Şahsı itibariyle iki mevcudiyet arasında söz konusu olan bu denklik, toplumun geneli için de söz konusudur. Dolayısıyla kadınlarımız, erkeklerimizle ilimde, fende, faaliyette denk olacaklardır, yani aynı olgunluk derecesine ulaşacaklardır. Biri diğerinden aşağı kalmayacaktır. Ve hayat ve faaliyette beraber olacaklardır. Bu beraberlik; hanımlar, efendiler! Yeni düşünülmesi lazım gelen bir şey değildir. Bu, zaten böyledir. Bunun böyle olduğunu anlayabilmek için ufak bir zahmet yeter. Milli tarihimizi başından sonuna kadar, dini tarihimizi başından sonuna kadar incelersek göreceğiz ki, bu, daima kati bir hakikat olarak var olmuş ve devam etmiştir. Mesela Türkün en muazzam hakanlarından bulunan Oğuz Han'ın zamanında ve bütün sultanlarımızın devirlerinde kadınlar, her işte erkeklerle beraber idiler. Bilirsiniz ki, o zamanın en mühim ve daimi işleri de muharebelerdi. O halde kadınlar erkeklerle beraber at üstünde ve muharebe meydanlarında muharebe eder, çarpışırlardı veyahut erkeklere yardım eylerlerdi. Hatta muharebe zamanında emirlerden birinin eşi çürük bir ağacın içinde doğurmuştu. Çocuğa, çürük ağaç manasına olan Kıpçak ismi verilmişti ve daha sonra bu çocuk büyüdü, bir serdar oldu; Ural, Volga, Don nehirleri arasındaki araziyi zapt etti ve oraya Kıpçak eli namı verildi. Bunu hepiniz bilirsiniz. Cengiz zamanında da aynıdır. Bir defa Cengiz'in validesi gayet büyük, gayet muktedir ve kıymetli bir kadındı. Yine aynı devirde eşlerinin vefatından sonra yerlerine oturan büyük kadınlar da görülmüştür: Mesela, Turakina[1] gibi...

Turakina, hakikaten büyük bir devleti, bir ülkeyi idareye muktedir bir kadındı ve aynı zamanda gayet ileri ve medeni bir kadındı. Zamanında basılan gayet kıymetli ve musanna[2] paralar, hâlâ müzeleri süslemekle iftihar ederler. Timur'a geçecek olursanız, Timur'un doğrudan doğruya karısı, kendisinden daha muktedir bir kadındı. Emir Timur saltanat kurmak için başladığı ilk inkılapta, en yakın ve kuvvetli yardımcısı

1 Moğollar'da imparator öldüğü zaman yeni imparator seçilinceye kadar devlet idaresini çok kere, ölen hükümdarın karısı ele almıştır. Cengiz Han'ın gelini, Ögedey Han'ın karısı Turakina, kocasının ölümünden sonra dört yıl hükümdarlık etmiş ve hatta Fatma Hatun adlı bir Müslüman kadını da adeta başvezir gibi çalıştırmıştır. Bkz. Doç. Dr. Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bakanlığı DSİ Basım ve Foto-Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 1981, s.18. (Y.N.)

2 Musanna: Sanat eseri olarak meydana getirilmiş, usta elinden çıkmış. (Y.N.)

karısı idi. Aynı ata beraber binerler ve her türlü cevvaliyet ve faaliyette beraber bulunurlardı. Bilhassa bütün bu faaliyetin ilim kısmını takip eden karısı idi. Karısı ulema ile beraber daima kocasına yardım ederdi. İranlılarla temas ettiğimiz güne kadar bu lüzumlu ve tabii olan hakikati daima beraber görürsünüz.

Bir de İslam tarihine bakınız: Doğrudan doğruya Cenabı Peygamber'imiz zamanında ve ondan sonra, daima kadınlar ilim ve fazilet sahibi olurlardı ve kocalarıyla beraber muharebe meydanlarına, fazilet meydanlarına beraber giderlerdi. Bilhassa İslamiyet zamanında çok büyük âlimler, şairler, yazarlar, kadınlardan yetişti. Kadınların ilim ve fazilet dairesinde kabiliyetli ve faydalı olan çok büyük fazilet sahibi tanırız. Kadınlar başlı başına mektep açarlar, başlı başına salonlarda konferans verirlerdi.

Hanımlar, efendiler! Bugün dahi Türkiye halkını teşkil eden toplumun da kadınları aynı suretle kocalarına, erkeklerine yardım etmekte ve aynı suretle vatani ve milli mesaide onlara azami derecede destek olmaktadırlar. Bilhassa mücadeleler ile geçen üç buçuk seneden beri pekâlâ bilirsiniz ki, erkeklerini orduya gönderdikten sonra sabanını eline alarak tarlalarını süren; bağını temizleyen, sütünü sağan, pazara giden ve en ziyade kağnısı ile vesair vasıtaları ile cephane taşıyan kadınlarımızdır. Dolayısıyla toplumun kuvveti için, kudreti için ve türlü yüksek milli maksatların elde edilmesi için erkeklerle beraber olması ve beraber çalışması lazım gelen, kadınlarımızdır. Ve nitekim öyle yapmış olan kadınlarımızın hizmeti çoktur; mevkii yüksektir. Erkekler, onları daima bu hürmet mevkiinde görürler ve onlara tazimat arz eylerler. Ancak herkesçe malumdur ki, yalnız bizde değil, bütün dünyada insanlığı kapsayan bir kadın meselesi, bir kadınlık meselesi söz konusudur; yani kadınların erkeklerle aynı hukuka sahip olmadığı söylenmektedir... Avrupa'da vesairede kadınlar kendilerini mahrum gördükleri hukuka nail olabilmek için çok büyük faaliyetlerle çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Ve bu hususta uzun adımlar da atmışlardır. Bu genel mesele içerisinde özel bir mevzu düşünmek lazım gelirse biz de kendimize ait olmak üzere bazı değerlendirmelerde bulunabiliriz. Bize en çok atfolunan husus, kadınlarımızın esasen yapmakta oldukları bir şeyin yapılmamakta olduğu iftirasıdır. Yani bizim kadınlarımız çalışmazlar, bizim kadınlarımız eğitim ve öğrenim görmezler, bütün medeni icaplardan mahrum bulundurulurlar ve yalnız kafeslerin arkasında mahsur bir halde kalırlar.

Bittabi atfedilen bu isnat doğru değildir. Çünkü yalnız şehirlerde ve bilhassa büyük şehirlerde her hangi kayıt ve şartlar ile alınmış olan tabii tedbirlerden vazgeçilirse, genel olarak kadınlarımız bütün hayatta erkeklerle ortaktır. Ancak mesele olarak özümlemek ve incelemek lazım gelirse, daima ortaya atılan şey, tesettürün gayri meşru denecek bir dereceye kadar ifrat bir hale gelmiş olması ve kadınlarımızın mücadele hayatından tecrit edilmiş bulunmalarıdır. Genel olarak değil, fakat özel olarak bazen tesettürün, şer'inin talep ettiği dereceden fazla olduğu nazarı dikkati çeker. Dolayısıyla külfeti icap ettirmeyecek ve edep ve terbiyeye muhalif bulunmayacak basit bir şekil, şartların talep ettiği dereceden ibarettir. Onun fazlasına gitmek veya aşağısında kalmak benim için gayri caiz görülebilir. Kadınlarımızın genel mesaiye iştiraki için hiçbir engel, hiçbir şer'i yasak yoktur. Bilhassa kadınlarımızın tıpkı erkekler gibi aynı akli derecelerden geçmesini dahi ümit ederim. Kur'an'ın naslarında kadının ve erkeğin, müslim ve müslimenin aynı suretle ilim ve maarif tahsili etmesi vardır.

Dolayısıyla yeni Türkiye devleti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, bundan sonra tatbik edeceği maarif programlarında bilhassa bu noktayı çok büyük ehemmiyetle nazarı dikkate alacaktır. Kadınlarımız da tıpkı erkekler gibi aynı akli derecelerden geçecek, kendisi için ve kadınlığı için, toplumun kendisinden talep edeceği vazifeleri yapmaya muktedir olacaktır. Bu tarzdaki programlarla kadınlarımızın ulaşabileceği mertebeyi ve o kadınların yetiştireceği fedakâr evlatları düşündükçe memleketimizin ve toplumun ne kadar mamur, ne kadar mükemmel ve mesut olacağını şimdiden görmekle kalbimde büyük bir saadet hissediyorum. Böyle parlak bir geleceği hazırlayan, sizlersiniz; sizsiniz hanımlar ve sizsiniz beyler!.. Sizin şimdiki mesainizin büyüklüğüyle orantılı gayret ve faaliyette bulunduğunuzu görmekle bahtiyarım ve muvaffakiyetinizi temenni ediyorum. *(Sürekli alkışlar.)*

Bitiş: 5.55 sonra

BURSA SULTANİSİ HATIRA DEFTERİNE YAZILANLAR*

(23 OCAK 1923)

Bursa Sultanisi'nde geçirdiğimiz saatlerin çok kıymetli hatırasıyla daima memnun olacağım.

23.1.39 [1923]

Mustafa Kemal

* Fotokopisiyle birlikte aktaran: Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk (1919-1928)*, c.1, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1991, s.98, 351. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

MORNING POST YAZARI GRACE ELLISON'A DEMEÇ*

(23 OCAK 1923)[1]

Miss Grace Ellison, Morning Post gazetesine Mustafa Kemal Paşa hakkında pek övücü bir makale yazmıştır. Ankara'da icra ettiği bir mülakat münasebetiyle Paşa Hazretleri'nin şahsını, Çankaya'daki köşklerini pek teveccühlü bir kalemle tasvir ediyor. Paşa'nın tevazuu, sadeliği, her sözünün açık ve samimi olması, her nevi blöften kaçınması hakkında hararetli kelimeler kullanıyor ve Türk milletini ve Türk idarecilerini anlamadığından ve bizi bundan etkilenir zannettiğinden dolayı Loyd Corc'a[2] *şiddetli taarruzlarda bulunarak eski başvekilin hataları neticesinde Türklerin bugünkü İngiliz kabinesine de emniyet etmemesine teessüf ediyor.*

Miss Ellison, Paşa'nın kitapları arasında Napolyon'a dair bir eser görmüş ve Paşa'nın Napolyon'a merakı olduğunu farz ederek şu zeminde konuşmaya girişmiştir:[3]

-Size sadece ihtişamlı zaferiniz hakkında tebriklerimi sunmak yerine "küçük Korsikalı" ile ilgili bir kitap getirmeyi neden akıl etmediğime pişman oldum.

-Lütfen, böyle bir şey sakın düşünmeyin. O beni büyük bir general olarak ilgilendiriyor, ancak...

-İlginizin neredeyse hürmete vardığını farz etmiştim, veya öyle söylendi.

-Ne garip şayia! Ben tabii olarak bütün büyük strateji uzmanlarını inceliyorum; fakat Sakarya'yı Austerlitz ile kıyaslamak muhakkak ki büyük bir iltifat değildir.

Bu etkili açıklamadan önemli ölçüde irkildiğimi itiraf etmeme rağmen, bana savaştan birkaç yıl önce Mösyö Clemenceau ile konuşmamı hatırlattı.

-Clemenceau bana, Lord Rosebery'nin Napolyon'a hararetli hayranlığının kendi siyasi kariyeri üzerinde neredeyse leke olduğunu anlatmıştı. "Bu mağrur bencilin

* *Vakit*, 23 Ocak 1923, No: 1838, s.2. Ayrıca bkz. Grace Ellison, *An Englishwoman in Angora*, E.P. Dutton and Company, New York, (basım yılı belirtilmemiş, önsözü, "Ocak 1923" tarihli), s.165-166'daki İngilizce metin Şule Perinçek tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın Türkçe basımı için bkz. Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, Çeviren: İbrahim S. Turek, Milliyet Yayınları, Ocak 1973, s.163-164. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tamim ve Telgrafları V*, Hazırlayanlar: Sadi Borak-Dr. Utkan Kocatürk. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1972, s.97-98. *Vakit*'teki eski yazı metin Erol Şadi Erdinç ve Musa Sarıkaya tarafından okunmuştur.

1 Kaynaklarda mülakatın tarihi belirtilmemiştir. 23 Ocak 1923, mülakatın *Vakit*'te yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

2 Lloyd George. (Y.N.)

3 Buraya kadarki kısım *Vakit*'te yer almaktadır. (Y.N.)

büyüklüğü nerededir?" diye sordu ünlü Fransız. "Ben kendimi şu basit sebepten dolayı ondan yüz kat daha büyük olarak görüyorum: Napolyon iktidardan indiğinde sonsuza kadar düştü. Eğer ben veya benim memleketim düşerse, o zaman ben en büyük ve en iyi durumda olurum."

M. Kemal, bu Galyalı övünmesine saygı duyarak gülümseyebilmesine rağmen, kendi eleştirisini çok daha sakin ifade etti:

-Napolyon birinci sıraya ihtirası koyardı. Kendisi için mücadele etti, "dava" için değil; hezimet kaçınılmazdı.

Mustafa Kemal'i dinlerken, bir yandan donmuş el ve ayaklarımı odun ateşinde ısıtmam için yaptığı nazik çağrıyı değerlendiriyorum ve diğer yandan, dünyanın daha kırkını bile aşmamış, en büyük generallerinden birinden bu özel konferansı dinleme fırsatı için, nice "akıllı asker" benim yerimde bulunmak üzere neler vermezdi diye merak ediyorum.

-Başarınızdan hiç şüphe ettiğiniz oldu mu?

-Hayır, asla. Bütün gelişmeyi; sonunda da böyle bir neticeye varacağını, en başından –elimizde hiçbir harp levazımı bulunmadığı zaman bile– görmüştüm. Geciktik; kan dökülmesini ve harabiyeti önlemek için. Fethi Bey'i Londra'ya son bir çare olarak gönderdik; çünkü biz kanla değil, mürekkeple imzalanan bir barış istiyorduk.

DERSAADET'TE HAMALLAR CEMİYETİ REİSİ MUSTAFA BEY'E*

(23 OCAK 1923)[1]

Hamallar namına Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne tazimat telgrafı çeken Hamallar Cemiyeti Reisi Mustafa Bey'e Başkumandan'ımız tarafından çekilen telgrafnamenin suretidir:

Dersaadet'te Bütün Hamallar Namına
Hamallar Cemiyeti Reisi Mustafa Bey'e

Sizin gibi hakiki vatan evladının üzüntülerime iştiraki beni çok teselli ediyor. Teşekkür ederim. Allah, anamız olan vatanı bağışlasın.

Gazi Mustafa Kemal

* *İleri,* 23 Ocak 1923, No: 1786, s.3; *Vakit,* 24 Ocak 1923, No: 1839, s.3; *Tanin,* 24 Ocak 1923, No: 103, s.3. *İleri*'deki eski yazı metin Musa Sarıkaya, *Vakit*'teki Hadiye Yılmaz, *Tanin*'deki ise Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 23 Ocak 1923, belgenin *İleri*'de yayımlandığı tarihtir. (Y.N.)

KONYA'DA ABDÜLHALİM ÇELEBİ EFENDİ'YE*

(24 OCAK 1923)

Çıkış yeri: Bursa
Numarası: 2179

24.1.39 [1923]

Konya'da Abdülhalim Çelebi Efendi Hazretleri'ne

Validemin vefatından dolayı gösterilen üzüntülere bilhassa teşekkür ederim.

Gazi Mustafa Kemal

* Aslı, Mevlana Müzesi Arşivi, 104-05A'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Ayrıca bkz. Ahmet Atalay, *Millî Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)*, c.1, Konya, 1997, s.192. Eski yazı belge Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

İCRA VEKİLLERİ HEYETİ REİSİ RAUF BEYEFENDİ'YE*

(24 OCAK 1923)

Türkiya Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Adet
Karaköy
Aceledir.

24.1.338 [1922][1]

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Beyefendi'ye

C. 23.1.339 [1923] şifreye:
Ferid Bey hakkındaki görüşlerinize iştirak ederim efendim.[2]

Başkumandan Gazi
Mustafa Kemal

* Aslı, TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 6.2.1923, 030.18.1.1-6.49.15, Ek: 107/10'da bulunan eski yazı belgenin fotokopisi Atatürk'ün Bütün Eserleri Arşivi'ndedir. Eski yazı belge Kemal Şenoğlu tarafından okunmuştur.

1 Telgraf, anteti ve yılı basılı kâğıda yazılmıştır. 338 (1922) olarak basılı tarih 339 [1923] olmalıdır. (Y.N.)

2 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yukarıdaki belgenin bulunduğu dosya incelendiğinde, yukarıdaki telgrafın, Paris Temsilcisi Ferid Bey'in görevden alınması konusunda Rauf Bey'in görüş istemesi üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır. Ferid Bey, 6.2.1923 tarihli Heyeti Vekile kararı ile görevden alınmıştır. (Y.N.)

BALIKESİR BELEDİYE REİSİ HAYRETTİN BEY'E*

(24 OCAK 1923)[1]

Balıkesir Belediye Reisi Hayrettin Bey'e

Yolların ve köprülerin bozukluğundan dolayı otomobil ile Kirmasti'ye[2] doğru seyahatin imkânsız olduğu keşiften sonra öğrenilmiştir.

Dolayısıyla daha evvel Eskişehir ve Afyon yoluyla İzmir'e gitmek mecburiyetindeyim. İzmir'de birkaç gün kaldıktan sonra doğruca Balıkesir'e geleceğim ve livanız vatanperver halkına mülaki olacağımı ayrıca bildireceğim, Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

* *Akşam*, 31 Ocak 1923, No: 1566, s.2. Eski yazı metin Musa Sarıkaya ve Hadiye Yılmaz tarafından okunmuştur.

1 *Akşam*'da belgenin tarihi bulunmamaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 20 Ocak'ta İzmit'ten Bursa'ya gelmiş, 24 Ocak'ta Bursa'dan ayrılıp, Alaşehir, Salihli, Turgutlu'ya da uğrayarak 27 Ocak'ta İzmir'e varmış, 5 Şubat'ta İzmir'den ayrılarak Akhisar'a, 7 Şubat'ta da Balıkesir'e gelmiştir. Belgenin içeriğinden, Mustafa Kemal Paşa'nın Bursa'da bulunduğu 20-24 Ocak 1923 günlerinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.375-378. (Y.N.)

2 Mustafakemalpaşa ilçesinin eski adı. (Y.N.)

LOZAN'DA İSMET PAŞA'YA*

(25 OCAK 1923)

Tel
No: 324

25.1.39 [1923]

Samimi kardeşlerimin üzüntülerime iştiraki elemlerimi tadil ediyor. Size ve bütün arkadaşlara teşekkür ederim, Efendim.

Gazi Mustafa Kemal

* D.B.A. (Dışişleri Bakanlığı Arşivi) - Lozan Konferansı'ndan aktaran: Bilâl N. Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar I (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.465.
Belge, kaynakta "Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan Lozan'da İsmet Paşa Hazretlerine" başlığı altında yayımlanmıştır. (Y.N.)

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKÂTİBİ RECEP BEYEFENDİ'YE*

(25 OCAK 1923)

Şifre-Telgraf
Alaşehir
25.1.1923

TBMM Başkâtibi Recep Beyefendi'ye

1. Bilinen broşüre yapılan reddiyeyi okudum. Esaslarını çok mükemmel buldum. Broşürün yazılmasına ve yayınına çalışan ve çaba harcayan saygıdeğer arkadaşları özellikle tebrik ederim.

2. Mecliste söylediğim bütün nutuklardan ve meclis dışında söylediklerimden bulunması mümkün olanlarından bir takım hazırlıyarak Adapazarı'nda Halit Paşa'ya göndermenizi rica ederim.

3. Gönderdiğiniz gazete ve diğerleri düzenli geliyor. Teşekkür ederim.

Şeyh Sunusi Efendi bizimle ciddi ve içten olarak çalışacağına ilişkin güvence verdi. Kendisine iyi muamele edilmesi uygun olur efendim.

TBMM Başkanı
Başkumandan
Gazi Mustafa Kemal

* Dr. Cengiz Kürşat-Dr. İdil Kürşat, "Büyük Zaferden Sonra 'Siyasi İslâmın' İlk İrtica Girişimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Eylül 2001, sayı 56, s.68.

ALAŞEHİR'DE HALKA KONUŞMA*

(25 OCAK 1923)

Alaşehir 25/26 (AA) – Türkiya Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bugün saat yedide Alaşehir'e gelerek kasaba halkı ve civar kasaba ve köylerden gelen ahali temsilcileri tarafından pek samimi ve hararetli bir surette karşılanmışlardır. İstasyondan hükümet dairesine kadar birçok zafer takları inşa olunmuş ve meşaleler yakılmıştı. Paşa Hazretleri kadın erkek, genç ihtiyar binlerce halkın devamlı alkışları arasında vagondan inerek biri kız diğeri erkek iki mektepli ile ahali namına Müdafaai Hukuk üyelerinden Hüseyin Bey tarafından hoş geldiniz beyanını ihtiva ederek söylenen nutukları dinlemişler ve daha sonra hükümet dairesine giderek akşam yemeğini yemişlerdir. Paşa Hazretleri hükümet avlusunda toplanan halka hitaben aşağıdaki nutku söylemişlerdir:

Muhterem arkadaşlar! Hakkımda gösterdiğiniz tezahürattan dolayı teşekkür beyan ederim. Birkaç ay evvel buradan geçerken, bu güzel şehrin ateşler içinde bırakıldığını görmüştüm. Bundan hepimizin içi kan ağlıyor. Fakat sizin gibi gayretli halkın harap ve türap olan bu şehri tekrar imar edeceğine ve canlandıracağına hepimiz emindik. Bu anda aldığım malumat bu emniyetin süratle fiil haline geldiğini gösteriyor. Bundan bahtiyarım.

Arkadaşlar! Şehrinizin Yunan istilası altındaki sefaletini pekâlâ hatırlıyorsunuz. Ben bu acı hatıraları tekrar etmekle yaralarınızı tazelemek istemem. Yalnız sizi ve bütün milleti felakete sürükleyen sebepleri layıkıyla düşündüğünüzden eminim. Yunanlıları İzmir'e çıkaran bittabi sizin arzu ve eğiliminiz değildi ve olamazdı. Onların İzmir'e çıkmasına ve memleketimizin daha doğusuna ilerlemesine kendi kuvvet ve teşebbüsleri de kâfi değildi. Bizi çiğneten, bizim başımızda bulunan ve büyük tanıdığımız makamlardı. O makamlar ki, onların saadetine, sıhhatine gece gündüz dua ederdik. Peki kati olarak bilmeniz icap eder ki, bizi kurtuluşa götüren şey, o şekil hükümeti yıkarak, yerine milletin fikirlerini ve emellerini temsil eden bir hükümet tesis etmek olmuştur. O hükümet Türkiya Büyük Millet Meclisi hükümetidir. Eğer milletimiz kendi hâkimiyetini kayıtsız şartsız elinde tutan bir hükümet teşkil etmemiş olsaydı, bugün elde ettiğimiz zaferlere hiçbir vakit nail olamazdık ve memleketimizde şimdiye kadar Sevr Antlaşması tatbik edilecek, bütün millet yabancıların kölesi olacaktı.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 28 Ocak 1923, No: 724, s.1; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.43-44. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.71-72. Eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

Arkadaşlar! Artık bu felaketli günler gelmeyecektir. Bütün düşmanlarımız, bütün cihan anlamıştır ki, hâkimiyetini pek kıskanç bir surette müdafaa ve muhafaza eden milletimiz memlekete ayak basacak düşmanları kovacak ve mahvedecektir. Memleketimizin mamur ve milletimizin mesut olması, her ferdin azami fedakârlığı ile milli hâkimiyeti muhafaza etmesi ile mümkün olacaktır. Arzumuz haricen bağımsızlık dahilen kayıtsız şartsız milli hâkimiyeti muhafazadan ibarettir. Milli hâkimiyetimizin isterse bir zerresini haleldar etmek niyetinde bulunanların kafalarını parçalayacağınızdan eminim.

Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar elde ettiği muzafferiyetler memleketinizi hakiki kurtuluşa sevk etmiş sayılamaz. Bu zaferler ancak gelecek zaferimiz için kıymetli bir teminat hazırlamıştır. Askeri zaferlerimizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.

SALİHLİ İSTASYONU'NDA HALKA NUTUK*

(26 OCAK 1923)

İzmir: 27 (AA) – Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri dün sabah saat altıda Alaşehir'den hareket etmiş ve saat yedide Salihli'ye varmışlardır. İstasyon, bayraklar, çiçekler ve zafer taklarıyla süslenmişti. Vakit gayet erken olduğu halde binlerce ahali istasyona gelmişlerdi. Paşa Hazretleri burada trenden inmişler ve bir kız ve bir erkek talebe tarafından okunan nutuk ve manzumeleri dinlemişlerdir. Belediye Reisi'nin hoş geldiniz beyanını müteakiben söylediği nutka cevaben Paşa Hazretleri demişlerdir ki:

Gösterdiğiniz hissiyata teşekkürler ederim. Buraya kadar, bu kadar erken gelmekliğinizin hakiki hissiyatınızı göstermek sevkiyle olduğunu anlıyorum. Bundan fevkalade bahtiyarım. Ben de size karşı aynı hissiyatla mütehassisim. Muhterem ahali, çok zulüm, çok acı gördünüz. Fakat artık bunlardan ebediyen kurtuldunuz. O kara günler artık tekerrür edemez. Çünkü milletin uyanış ve teyakkuzu pek büyüktür. Bundan sonra memleketimizi kati kurtuluşa ulaştırmak için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler almak icap eder. Bu tedbirlerin en mühimi ve en birincisi ilim ve irfandır. İşte şurada gördüğüm küçük mektepliler, ilim ve irfan ordularını teşkil edeceklerdir.

Bu itibarla geleceğe emniyetle bakabiliriz. Muhterem ahali, biliyorsunuz ki, hayatımızı, bağımsızlığımızı, namusumuzu kurtaran, Misakı Milli'mize olan tam bağlılığımızdır. Millet ve milletten doğan ordumuz bu Milli Misak'ı süngülerle tahakkuk ettirmiştir. Bunu siyaseten ifade ettirmek için delege heyetimiz Lozan'da faaliyetle çalışmaktadır. Memleket dahilinde çalışırken, diğer taraftan hemen karşımıza çıkması muhtemel düşmanları yere sermek için daima hazır bulunmalıyız. Bu millet üç buçuk seneden beri çok fedakârlık yapmıştır. İcap ederse bundan sonra da hayat ve namusu için daha çok fedakârlık yapacaktır.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Ocak 1923, No: 725, s.1; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.45-46. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.72-73. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Musa Sarıkaya, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*'daki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

KASABA İSTASYONU'NDA HALKA NUTUK*

(26 OCAK 1923)

Salihli'den sonra varılan Kasaba[1] *İstasyonu dahi bayraklar ve çiçeklerle donanmış ve etrafı halk ile dolmuş idi. Burada dahi mektep çocukları tarafından şarkılar okunmuş ve Belediye Reisi tarafından bütün halkın Paşa Hazretleri ve değerli arkadaşlarıyla beraber olduklarını teyit eden bir nutuk söylenmiştir. Paşa Hazretleri bu nutka cevaben:*

"Hakkımda gösterdiğiniz muhabbet ve samimiyet eserlerine teşekkür ederim. Belediye Reisi Beyefendi'nin bütün memleket halkı namına söyledikleri sözlerden fevkalade mütehassis oldum. Halkın memleketi hakiki kurtuluşa ulaştırmak için çalışanlarla beraber olduğu hakkındaki teminatı son derece kıymetlidir. Memleket ve milletin selameti için çalışanlar, milletin yardımından ve itimadından emin bulunmazlarsa elbette kalp kuvveti ile çalışamazlar. Gerek ben ve gerekse muhterem arkadaşlarım bu emniyet ve itimadı iyi kullanmaya çalışacak ve inşallah muvaffak da olacağız. Biliyoruz ki, büyük sefaletler ve felaketler geçirdiniz. Evleriniz yakıldı, hemşerilerinizden birçoğu şehit edildi. Fakat bütün bu cenk sizin için ve heyetimiz[2] için bir uyanış ve teyakkuz dersi olmuştur. Biz bu uyanışla çalışacak olursak, artık o kara günlerin dönmesine imkân kalmaz. Milletimiz bu ziyanı az zamanda telafi edecektir ve hatta etmiş gibidir. *(Mektep çocuklarını işaretle)* Kalbimize ümitler veren şu karşımızdaki hanımlar ve binlerden[3] fazla ahalimiz, ordularımızı bunlar temin edeceklerdir" *buyurmuşlardır.*

* *Hâkimiyeti Milliye*, 29 Ocak 1923, No: 725, s.1; *Anadolu'da Yenigün*, 29 Ocak 1923, No: 710, s.1-2; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.46-47. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.73. *Hâkimiyeti Milliye*'deki eski yazı metin Musa Sarıkaya, *Anadolu'da Yenigün*'deki Hadiye Yılmaz, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*'daki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Turgutlu. (Y.N.)

2 *Anadolu'da Yenigün*'de "hepimiz". (Y.N.)

3 *Anadolu'da Yenigün*'de "beylerden". (Y.N.)

MANİSA İSTASYONU'NDA HALKA NUTUK*

(26 OCAK 1923)

Kasaba'dan sonra bayraklar ve çiçeklerle süslenen ve Paşa Hazretleri'ni görmek için koşmuş ahali ve asker kalabalıkları ile dolu bulunan Kasaba'dan sonraki ara istasyonlarda durulmayarak, doğruca Manisa'ya varılmıştır. Paşa Hazretleri Manisa'da trenden inmişler ve İstasyon Kumandanlığı dairesinde biraz istirahat etmişlerdir. Bu esnada şehrin belediye reisi, eşraf ve ileri gelenleri, Müdafaai Hukuk Cemiyeti'yle diğer mektep talebesi tarafından hoş geldiniz denilmiş ve oradan şehre giderek bir meydanlıkta usta biniciler tarafından yapılan cirit oyunlarını seyretmişlerdir. Bu esnada Belediye Reisi Hicri Bey, Paşa Hazretleri'ne hitaben aşağıdaki nutku söyledi:

"Manisalılar, teşrifiniz üzerine bayram yapıyorlar. Çünkü bugün millet ve memleketimizi esaretten kurtaran Büyük Millet Meclisi'mizin Reisi'ni ve Gazi Başkumandan'ını selamlamakla bahtiyardırlar. Zatı devletlerinin şimdiye kadar muvaffak oldukları müzahereti Sübhaniye bu devlet ve millete hayat ve bağımsızlığını kazandırmıştır. Şehir namına zatı devletlerine hoş geldiniz der ve Allah'tan sizi millete bağışlamasını niyaz eyleriz."

Paşa Hazretleri, bu nutka karşı şu sözlerle karşılık verdiler:

Muhterem Beyefendi ve muhterem ahali,

Livanız dairesine girdiğim dakikadan buraya gelinceye kadar halkın şahidi olduğum tezahüratı beni son derece mütehassis etmiştir. Bilhassa şu dakikada gördüğüm tezahürattan fevkalade müteşekkirim. Bu tezahürat beni görünüşte değil fakat mancvi gözyaşlarına boğmuştur. Bunlar beni üzmüş ve sevindirmiştir. Birkaç ay evvel buradan geçtiğim zaman bu ahaliyi burada görmemiştim. Buralar ateşler içinde idi. Şimdi hamt olsun o günlerin geçtiğini ve halkın bir araya geldiğini ve çalışmaya başladığını görüyorum. Şundan dolayı çok bahtiyarım. Muhterem ahali, bütün efradımız çok çalışkandır. Verimli araziye sahip bulunuyorsunuz. Bu çalışkan ahalimizin mesaisiyle az zamanda çok faydalı neticeler elde edeceklerine eminim. Belediyeniz halkı namına söylediğiniz sözlerden çok mütehassis oldum. Bundan sonra gerek ben ve gerek mesai arkadaşlarım memleketin saadet ve selameti için var kuvvetimizle çalışacağız. Ancak mesaimizin muvaffakiyetle taçlanması için bütün milletin şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonra da yardımı elzemdir. Bizim kuvvetimiz milletin emniyet ve itimadıdır. Biz bu itimada mazhar oldukça bu neticeyi hep beraber toplayacağız. Tezahüratınızdan dolayı özel teşekkürlerimi tekrar ederim.

* *Hâkimiyeti Milliye,* 29 Ocak 1923, No: 725, s.1; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında,* Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.48-49. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.74. Eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

KARŞIYAKA'DA ZÜBEYDE HANIM'IN MEZARI BAŞINDA*

(27 OCAK 1923)

Menemen'den sonra durmaksızın geçilen Ulucak, Çiğli istasyonlarında dahi binlerce kişiden meydana gelen halk kitleleri bayrak tezahüratı yapmışlardır. Tomarza'dan sonra tren Karşıyaka'ya girmiş ve istasyona dahil oluncaya kadar güzergâhtaki bütün hanelerden trene pek çok çiçek demetleri atılmıştır. Paşa Hazretleri Karşıyaka İstasyonu'nda vagondan inmişler ve Vali Bey, Kumandan Paşa ve diğer erkân ve ümera ve memurlar ve şehir meclisi heyeti ve Karşıyaka mektep talebeleriyle büyük bir kalabalık tarafından karşılanmışlardır. Belediye Reisi'nin hoş geldiniz beyanını müteakip bir mektepli küçük kız bir manzume ve ondan sonra küçük bir efendi de ateşli bir hitabe okumuştur. Paşa Hazretleri refakatinde bulunan zevat ve karşılamaya koşan binlerce kişiden meydana gelen kalabalık ile Karşıyaka'da merhum validelerinin defnedilmiş bulundukları Ferik Osman Paşa Camii Şerifi'ne gitmişlerdir. Adı geçen, camii şerife yaklaştığında hoş-elhân[1] bir müezzin tarafından minareden sala verilmiştir. Paşa Hazretleri validesinin kabri önünde büyük bir dindarane huşu ve ulvi olduğu kadar metin bir üzüntüyle bir müddet sessiz ve suskun durmuşlar ve merhumenin ruhuna Fatiha okuduktan ve hazır bulunanlara hitaben hasbıhalden ve hatıraları canlandırdıktan sonra şu sözleri söylemişlerdir:

Zavallı validem bütün millet için mefkûre olan İzmir'in mukaddes topraklarına vücudunu vermiş bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm yaratılışın en tabii bir kanunudur. Fakat böyle olmakla beraber bazen ne hazin tecelliler arz eder. Burada yatan validem, zulmün, cebrin bütün milleti felaket uçurumuna götüren keyfi bir idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah etmek için müsaade buyurursanız ıstıraplı hayatının bariz birkaç noktasını arz edeyim. Abdülhamit devrinde idi. 320 [1905] tarihinde mektepten henüz erkânıharp yüzbaşısı olarak çıkmıştım. Hayata ilk adımı atıyordum. Fakat bu adım hayata değil, zindana tesadüf etti. Hakikaten bir gün beni aldılar ve müstebit idarenin zindanlarına koydular. Orada aylarca kaldım. Validem bundan ancak hapisten çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal beni görmeye koştu. İstanbul'a geldi. Fakat orada kendisiyle ancak üç beş gün görüşmek nasip oldu. Çünkü tekrar müstebit idarenin hafiyeleri, casusları, cellatları ikametgâhımızı sarmış ve beni alıp götür-

* *Hâkimiyeti Milliye,* 29 Ocak 1923, No: 725, s.1-2; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında,* Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.51-53. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II,* Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.74-76. Eski yazı metinler Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

1 Hoş-elhân: Makamı güzel güzel ve tatlı okuyan. (Y.N.)

müşlerdi. Validem ağlayarak arkamdan takip ediyordu. Beni sürgün yerime götürecek olan vapura bindirilirken benimle görüşmekten men edilmiş olan validem göz yaşlarıyla Sirkeci rıhtımında elemler ve kederler içinde terk edilmiş bulunuyordu. Sürgün yerinde geçirdiğim mücadeleler onun hayatını ıstıraplar ve gözyaşları içinde geçirtmiştir. Başka bir nokta daha: Mütareke zamanında Anadolu'ya geçtiğim vakit, validemi mustarip bir halde İstanbul'da terke mecbur olmuştum. Yanımda kendisinin refakatime verdiği bir adamım vardı. Bunu Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğim zaman validem bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberdar olduğu dakikada, benim hakkımda halife ve padişah tarafından verilmiş olan idam kararının infaz edildiğini zanneylemiş ve bu zan kendisini felce uğratmıştı. Ondan sonra bütün mücadele seneleri onun hayatını elem, ıstırap içinde geçirtmişti. Padişah ve hükümetinin ve bütün düşmanların daima baskı ve işkencesi altında kalmıştı. İkametgâhı bin türlü sebep ve vesilelerle basılır ve aranır, kendisi rahatsız edilirdi. Validem üç buçuk senelik bütün gece ve gündüzlerini gözyaşları içinde geçirdi. Bu gözyaşları ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet pek yakın zamanda onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki, o artık maddeten ölmüştü, yalnız manen yaşıyordu.

Validemin kaybından şüphesiz çok üzgünüm. Fakat bu üzüntümü gideren ve beni teselli eden bir husus vardır ki, o da anamız vatanı mahv ve haraplığa götüren idarenin artık bir daha dönmemek üzere yokluk mezarına götürülmüş olduğunu görmektir. Validem bu toprağın altında, fakat milli hâkimiyet ilelebet payidar olsun. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, milli hâkimiyet ilelebet devam edecektir.

Validemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna ahdetmiş olduğum vicdan yeminimi tekrar edeyim. Validemin kabri önünde ve Allah'ın huzurunda yemin ediyorum, bu kadar kan dökerek milletin elde ettiği ve sağlamlaştırdığı hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için icap ederse validemin yanına gitmekte asla tereddüt etmeyeceğim. Milli hâkimiyet uğrunda canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun.

İZMİR HÜKÜMET KONAĞI'NDA NUTUK*

(27 OCAK 1923)

İzmir 28 (AA) – Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri şerefine dün gece saat yedi buçukta Hükümet Konağı'nın büyük salonunda Belediye tarafından 120 kişilik mükellef bir ziyafet çekilmiştir.

[...] Paşa Hazretleri şu nutku irat buyurmuşlardır:

Muhterem efendiler! Bu gece İzmir halkını hakkıyla temsil eden kıymetli heyetlerle yüz yüze gelmek benim için büyük bir saadet oldu. İzmir halkının geçen defa olduğu gibi, bilhassa bu defa hakkımda göstermiş olduğu samimi tezahürata karşı hissettiğim memnuniyeti doğrudan doğruya kendilerine ifade etmek mümkün olamadı. Fakat bunu yüksek heyetinize arz ediyor ve yüksek heyetiniz vasıtasıyla bütün halka bildirilmesi mümkün olacağını zannediyorum. Dolayısıyla bütün teşekkürlerimi yüksek heyetinize arz ediyorum.

Söylenen kıymetli sözler arasında bilhassa milletin ve kahraman ordumuzun elde ettiği muvaffakiyetler ve zaferleri benim şahsımda temsil edilmiş görmekten dolayı bilhassa teşekkür ederim.

Fakat bir noktayı kaydetmek mecburiyetindeyim. Ve bunu gayet ehemmiyetli olarak arz ederim ki, bütün bu muvaffakiyetler yalnız benim eserim değildir ve olamaz. Bütün bu muvaffakiyetler, bütün milletin azim ve imanıyla işbirliği yapması neticesidir; kahraman milletimizin ve güzide ordumuzun kazandığı muvaffakiyetler ve zaferlerdir.

Efendiler! Bir millet, bir memleket için kurtuluş, selamet ve muvaffakiyet istiyorsak, bunu yalnız bir şahıstan hiçbir vakit talep etmemeliyiz. Herhangi bir şahsın muvaffakiyeti demek, o milletin muvaffakiyeti demektir. Bir milletin muvaffakiyeti demek, mutlaka bütün milli kuvvetlerin bir istikamette hasıl olmasıyla, teşekkül etmesiyle mümkündür. Dolayısıyla bilelim ki, ulaştığımız muvaffakiyet, milletin kuvvetlerini birleştirmesinden, işbirliği yapmasından ileri gelmiştir. Eğer bu muvaffakiyetleri, zaferleri gelecekte taçlandırmak istiyorsak, aynı esasa dayanalım ve aynı suretle yürüyelim. Çünkü muvaffakiyet ancak bu suretle elde edilebilir.

* *Hâkimiyeti Milliye*, 30 Ocak 1923, No: 726, s.1-2; *Anadolu'da Yenigün*, 30 Ocak 1923, No: 711, s.1-2; *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, İstihbarat Matbaası, Ankara, 1923, s.57-66. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1959, s.76-81. *Hâkimiyeti Milliye* ve *Anadolu'da Yenigün*'deki eski yazı metinler Hadiye Yılmaz, *Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*'daki ise Ahmet Hezarfen tarafından okunmuştur.

Efendiler! Bu güzel İzmir'i dördüncü defadır ziyaret ediyorum. Birinci ve ikinci ziyaretlerim çok gamlı ve kasvetli zamanlarda olmuştur. Bunlar sürgüne giderken ve gelirken yaptığım ziyaretlerdir. Üçüncü ziyaretim ise kahraman ordumuzun düşman ordusunu nihayete kadar mağlup ve perişan ve imha ettikten sonra buraya ulaşıldığı zaman, ona karışarak buraya geldiğim zamandır. Bir de şimdi gelmiş bulunuyorum. Birinci ve ikinci ziyaretlerimde İzmir'in bende hasıl ettiği intibaları ifade etmek lazım gelirse, diyebilirim ki, bu intibalar çok acı, çok hazin ve çok kederli hissiyat ile doludur. Bilmem, bu intibaların kaynağı o zaman hâkim olan istibdadın genel olan baskılarından mıdır, yoksa bu güzel memlekette yaşayan insanların içinde adeta onlara karşı hâkim, onlara karşı mağrur ve iftihar eden birtakım insanların bulunuşu mu idi! Yoksa o insanların bu memleketin hakiki evlatlarından daha mesut, daha müreffeh, daha zengin oluşu mu idi? Fakat belki hepsi idi.

Üçüncü defa buraya girdiğim zamanki hissiyat evvelki hissiyat ile mukayese edilemez bir halde ve mahiyette idi. İzmir'i arkadaşlarımla beraber doğudan gelen yol üzerinde, Belkahve sırtlarından seyrettiğim zaman, İzmir'in güzel koyu İtilaf devletlerinin harp gemileriyle dolu, sokakları henüz düşman ayaklarıyla çiğneniyor, top, mitralyöz ve tüfek sesleri işitiliyordu. Bir gün sonra idi ki, bizzat içeriye girdik. Hâlâ şehrin güney mahallelerinde toplar patlıyor ve zavallı insanlar, buranın iyi insanları düşmandan zarar görüyordu. Bu defaki intibalarımı özetlemek lazım gelirse, diyebilirim ki, hem üzüntü ve hem de sevinç ile karışık idi. Üzgündüm, çünkü düşman üç buçuk sene zarfında yaptığı zulüm ve haksızlık ile yetinmek istemiyordu. Aynı zamanda program dahilinde bu güzel şehrin en güzel yerlerini yakıyordu.

İzmir alevler, dumanlar içinde idi. Bütün halk bu acı manzara karşısında bittabi üzgün idi. Gözlerinde yaşlar vardı. Ben bu üzüntülere iştirakten kendimi alamazdım. Ancak ufak bir araştırma ile anladım ki, halkın bu gözyaşları, yangından ve bu haraplıktan değildi. Bu yangının, bu haraplığın onlar için hiçbir tesiri yoktu; belki onların gözlerinde muzaffer ordumuzun kendilerini kurtardığını görmekten doğan sevinç yaşları vardı!

Efendiler! Bu güzel beldenin Yunan ordusuna teslim edildiği günü hep beraber hatırlayalım. Ben o gün kesilen masumların kanlarından ve şehir halkının feryat ve figanından ziyade bir şey araştırmak istiyorum.

Biliyoruz ki, bütün düşmanların teşvikiyle, arzulandırmasıyla, kararıyla bu güzel İzmir'e giren düşman aynı zamanda İstanbul'da bir tacidarın, bir Babıâli'nin ve şimdi yemek yediğimiz bu konağın içindeki bir temsilcisinin iştiraki ve sükûneti ile karşılanmıştır. Fakat İzmir ve havalisinin çok namuskâr ve vatanperver ahalisi, hiçbir vakitte bu tacidar ile ve onun heyeti ile, onun temsilcisi ile beraber olmadı, olmak istemedi ve olamazdı. Onun için derhal "Reddi İlhak" namıyla teşkil ettiği cemiyet vasıtasıyla bütün ahaliyi müdafaai vatana davet etti. Bu vesile ile o cemiyetin namını hürmetle yâd etmeyi bir vecibe sayarım. Bu teşebbüs düşman karşısında bir namus cephesi teşkil etti. Denilemez ki, bu cephe çok büyük, maddeten çok kuvvetli idi. Fakat çok yüksek namusa ve manevi kuvvete sahipti. Şüphe yok, bu namus cephesi, bütün memleket için bir davet ve teşvik cephesi idi. Bunu teşkil eden insanlar pekâlâ biliyorlardı ki, bütün vatan ehli bu cepheye koşacaktı. Hakikaten öyle oldu. Bütün

millet hakikati anladı. İşbirliği yaptı ve bu cephenin takviyesine koştu. Ancak düşmanlarımız bunu anlamışlar ve buna imkân ve fırsat vermemek için derhal o namus cephesine tecavüz ve taarruz eylemişlerdi.

Efendiler! Namus cephesi hiçbir vakit yıkılmaz, mağlup olmaz. Dolayısıyla o cephe de yıkılmamış, mağlup edilememiştir. Belki memleketin ve milletin muhtaç olduğu zamanı kazandırmak üzere biraz geriye çekildi. Bittabi bu, millet ve memleket için zararsız oldu denilemez, bir müddet için güzel yerleriniz, pek kıymetli ve bereketli araziniz, düşmanın ayakları altında çiğnenmeye mahkûm olmuştur. Bu manzara karşısında milletin üzülmediğini söylemek doğru değildir, ancak bu üzüntü milletin azim ve imanında sebat etmesine ve vazifede devam eylemesine ve nihayet düşmanları sonuna kadar kırmak hususundaki kati kararına mani olamadı ve millet çalışmasında devam etti. Düşman bütün bu mesaiyi nasıl olursa olsun iptal edebilmek için devamlı olarak o namus cephesine taarruzda ısrar ediyordu. Taarruz etti, taarruz etti, fakat bütün bu taarruzları, milletin imanı ve azmi ve milletin öz evlatlarından meydana gelen kahraman ordusunun azim ve kahramanlığı önünde acı, şiddetli darbeler ile iade olundu. Birinci İnönü oldu, İkinci İnönü oldu, Sakarya oldu; nihayet millet ve ordu, artık düşmanı imha için lazım gelen kuvveti, kudreti ve bütün hazırlığı almış ve yapmış bulunuyordu. Bundan sonra vuku bulan hareket neticesi bütün dünyaya malum olan hareketti. İşte üçüncü defa gelişim, böyle bir muvaffakiyetin ve böyle bir zaferin semeresini toplamak içindi.

Efendiler! Bir devir biliyoruz ki, İzmir'i, yalnız İzmir'i değil, bütün vatanı; İzmir ahalisini, yalnız İzmir ahalisini değil, bütün milleti düşmanların eline av olarak veriyordu. Ve bundan üzgün ve mütehassis olmadığını iddia edersek doğrudur.

Fakat yine bir devir yaşıyoruz ki, bütün bu harici düşmanlara uyarak[1] memleketi ve milleti mahvetmeye azmetmiş olan bir idarenin mesaisine rağmen, sonsuz yoksuzluklar içinde memleketi düşmanın, düşmanların kirli ayaklarından kurtarıyor, millet ve memlekete izzet, şeref, namus kazandırıyor, muvaffakiyet, muzafferiyet veriyor, o da bu devirdir. Dolayısıyla bu iki devir arasındaki farkı gözlerimizle görüyoruz ve o fark ellerimizle tutulacak kadar da maddiyet kazanmış bulunuyor.

Efendiler! Bu iki devir arasındaki fark çok büyüktür. Birinci devre ait olan hikâyeleri zikretmek çok uzun olur. İkinci devrin hikâyeleri de çoktur. Lakin farkı görmek için çok kuvvet sarf etmeye hacet yoktur. Bununla anlayabiliriz ki, bu memleketin ihtiyaçlarına ve bu memleketin toplumsal vaziyetine, toplumsal hayatına en çok ve en güzel uyan idare tarzı, bugünkü idare tarzıdır. Geçen ve tarihe karışan idare tarzı –ki son zamandaki ismi ve şekli, meşrutiyet idaresi idi veya meşruti saltanat idi ve daha evvelki ismi de mutlakiyet idi– yalnız beş altı yüz sene değil, bütün Türk tarihini karıştırdığımız her zamanda memleketi haraplığa sevk eden ve milleti, hiçbir zaman kendi saadetiyle iştigale müsaade etmeyen serseri bir idare idi ve o idare tesis ettiği devletleri tarihe bırakmak mecburiyet ve mahkûmiyetinde kalmıştır. Halbuki bugünkü idare tarzı –ki milletin hâkimiyetini kayıtsız şartsız kendi uhdesinde bulunduruyor. Milletin mukadderatını doğrudan doğruya şunun bunun elinde değil, kendi elinde tutuyor– öyle bir idare elbette bu milletin şerefine, namusuna ve saadetine daha uygun düşer. Hâkimiyeti kayıtsız şartsız milletin uhdesinde tutan bir idare dedim.

1 "Uyarak" sözcüğünün aslı olan "ıktifâ' ederek" sözcükleri yerine, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*'de yanlışlıkla "iktifa ederek" (yetinerek). (Y.N.)

Hakikaten efendiler, bugün dünya yüzünde hâkimiyet ile bu kadar alakadar olan, hâkimiyeti bu kadar kuvvetli bir surette tecelli ettiren hiçbir idare şekli mevcut değildir. En çok ilerlemiş ve medenileşmiş idare tarzlarına bakınız. Onlarda da noksan o kadar büyüktür ki, bugün bizim içinde bulunduğumuz şekle gelebilmek için mutlaka yeniden bir inkılap yapmaya mecbur olacaklardır. Kayıtsız şartsız tabiriyle açıklanan hâkimiyeti, milletin uhdesinde tutmak demek, bu hâkimiyetin bir zerresini –sıfatı,[1] ismi ne olursa olsun– hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir. Bununla kasdettiğim manayı kolaylıkla anlayabilirsiniz.

Efendiler! Henüz kurtulmuş değiliz, atılan adım bundan sonra atılması lazım gelen adımların başlangıcıdır. İnsan başlangıçta iken neticeye ulaştığını iddia ederse, kendisini dünyanın en derin gafletleri içine dalmış görür. Biz daha çok adımlar atmak mecburiyetindeyiz. Bu adımlar hem çok seri, hem de çok uzun olmalıdır. Dolayısıyla bu adımları doğru ve belirli bir istikamet dahilinde atabilmek için, kendi mukadderatımıza kendimiz sahip ve hâkim olmak mecburiyetindeyiz.

Milletimizin mesaisi neticesi olmak üzere ve ordumuzun çok parlak ve çok kati muzafferiyetlerinin tabii neticesi olmak üzere, Lozan Sulh Konferansı'nda çalışan delege heyetimizin ulaştığı zemin, kati ve ciddi bir zemindir, kati ve ciddi bir safhadır. Çok muhtemeldir ki, bu safha, Türkiya Büyük Millet Meclisi'nin, hükümetinin emeli gibi barış ile neticelensin. Fakat bizim için barış demek, hakiki hayatımızın teminine yarayan vasıtaları elde etmek demektir.

Bu vasıtalardan uzak olarak yalnız barış yapmak kendi kendimizi aldatmak olur. Milletimiz çok aldanmıştır ve asırlardan beri aldatılagelmiştir. Ve bu aldatılmak yüzünden uğradığı felaketleri birer birer hatırından geçirmektedir. Artık aldanmamaya karar vermiştir. Artık hukukunu hiçbir suretle, hiçbir şekilde, hiçbir kimseye vermemek kati niyetindedir. Buna nazaran bizi aldatmamak şartıyla barış yapmaya hazırız. Ve çok kuvvetle ümit ediyoruz ki, insanlık ve medeniyetin hakiki arzusu olan bu insani arzu, o medeniyet ve o toplumu temsil eden delege heyetleri tarafından da katiyetle idrak olunacak ve müşterek bir neticeye ulaşmak mümkün olacaktır. Hakikaten bu netice maddeten elde edilmiştir. Yalnız bunun resmi ifadesi kalmıştır. Bunu ümitle bekliyoruz. Hiçbir zaman da bu ümidin kırılmasına biz sebebiyet vermiş olmayacağız.

Efendiler! Son söz olmak üzere şunu arz edeyim ki, İzmir ahalisi çok aydındır, çok faaldir. Fakat aydın olmayı faydalı kılabilmek için mutlaka dediğim gibi, kendi kendimize hâkim olmak ve benliğimizi muhafaza etmek lazımdır. Bugünkü idare şeklini çok kıskanç olarak bütün millet muhafaza edecektir. Bu memleket ahalisinin buna kudretli olduğuna ve ilelebet kudretli olacağına katiyen eminim ve bundan dolayı geleceğe rahatça bakmaktayım.

Paşa Hazretleri'nin bu nutukları birçok defalar hararetle, tasviple alkışlanmıştır. Ziyafetten sonra Paşa Hazretleri Vali Bey'in odasına çekilerek birçok zevatla hasbıhallerde bulunmuşlar ve saat 11'e doğru mülki ve askeri reisler ve erkân tarafından uğurlanarak ikametgâhlarına dönmüşlerdir.

1 *Anadolu'da Yenigün*'de "sınıfı". (Y.N.)

DİZİN

1908 Devrimi bkz. İkinci Meşrutiyet.
Abbasi, 83, 84, - devleti, 82, 334, - halifeleri, 83, 85, 86, 285, - hilafeti, 255.
Abdullah Azmi (Torun) Efendi (Eskişehir Mebusu), 258.
Abdülaziz, 145.
Abdülbaki Bey (Evkaf Levâzım Mümeyyizi), 125.
Abdülhalim Çelebi Efendi, 383.
Abdülhamit devri, 393.
Abdülkadir Bey (*Yeni Hayat* İdare Memuru), 33.
Abdülkadir Kemalî (Öğütçü) Bey (Kastamonu Mebusu), 66, 69.
Abdülmecit (Halife), 129-131, 134, 139, 140, 142-146, 311.
Abdürrahman bin Avf, 81.
Abilov, İbrahim (Azerbaycan Büyükelçisi, Azerbaycan Halk Şûralar Maarif Komiseri), 183, 272, 292.
Abilova, Anadolu, 183.
Abilova, Tamara, 183.
Adalar meselesi, 268.
Adalet, 210, 245, 246, 252, 286, 288, 323, 324, 334, 345, 359, 365, 366, -kârane, 345, -siz, 319, -siz vergiler, 171.
Adana, 51, 66, 67, 150, 204-206, 218, 220, 232, 315, 341.
Adapazarı, 387
Aday, 224.
Âdem, Hz., 78.
Adil Bey, 299.
Adilane, 334.
Adli, - hayat, 324, - hususlar, 366, - hükümler, 365, - kapitülasyonlar, 301, 360, 365, 366, - müşavir, 92.
Adliye, 87, 231, 245, 298, 309, 323, 325, 345, 346, 358, - Encümeni, 87, 88.
Adnan (Adıvar) Bey (Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi, Doktor), 34, 35, 37. 67, 69, 89, 132, 136-138, 160, 163, 186, 213, 216, 219, 226, 263, 273, 278, 280, 283, 294, 372-374.
Af, 268, 322, 324, 350.
Afgan, 271, 305, 339, - devleti, 337, - Emiri, 271, 287, -lılar, 271, 291.
Afganistan, 254, 271, 336, 338.
Afrika, 165, 255, 277, 336-338, 363.
Afyonkarahisar (Karahisarı Sahip), 40, 69, 235, 283, 354, 385.
Ahali, 20, 38, 40, 71, 94, 161, 169. 171, 188, 207, 235, 236, 248, 260, 273, 274. 299, 300, 322, 324, 332, 341, 357, 390, 392, 396, 398, 301, - sınıfları, 232, 256, 318, - temsilcileri, 388.
Ahlak, 257.
Ahmed Hamdi (Bilgin) Bey (Muş Mebusu), 66.
Ahmet Âkif (Suner) Bey (Batum Mebusu), 67.
Ahmet Ali Bey, 33.
Ahmet Emin (Yalman) Bey (*Vakit* Başyazarı), 263-265, 267, 273, 278, 285, 287, 289, 294, 296, 300, 302, 303, 305.
Ahmet Fuat (Ankara Kumandanı), 33.
Ahmet Hamdi Bey (Kaymakam), 71, 72.
Ahmet Muhtar Bey (TBMM Hükümeti'nin Tiflis'teki Yetkili Temsilcisi, Moskova Büyükelçisi), 76, 126.
Ahmet Saadeddin (Özsan) Bey (Menteşe Mebusu), 66.
Ahzı Asker bkz. Askerlik Şubesi.

Aile, 241, 340.
Ajans, 160, 191, 192, 244, 310, 311, 375, 388, -lar, 25.
Akdeniz, 27, 83, 325, - Boğazı, 265.
Akköy, 158.
Akşam, 263.
Alaşehir, 387, 388, 390.
Ali (Çetinkaya) Bey (Karahisarı Sahip Mebusu), 66.
Ali Bey (İçel Mebusu), 66.
Ali Bey (İzmit Müdafaai Hukuk Üyesi), 323.
Ali Bey (Yaver), 96.
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa (Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi), 126, 247, 271, 308, 371.
Ali, Hz., 81, 82, 84, 255, 285, 334.
Ali İhsan (Sabis) Paşa, 269.
Ali İhsan Bey, 216.
Ali Kemâl Bey, 108, 299, 300.
Ali Rıfkı Bey, 33.
Ali Rıza Bey (İstanbul Mebusu), 160.
Ali Saib (Ursavaş) Bey (Urfa Mebusu), 66.
Ali Şükrü Bey (Trabzon Mebusu), 283.
Ali Vâsıf (Telli) Bey (Genç Mebusu), 67.
Âlii Osman bkz. Osmanlı Devleti.
Âlimler, 377.
Alkollü içkiler, 275.
Allah, 63, 78, 80, 81, 86, 124, 161, 166, 170, 171, 173, 183, 222, 254, 256, 259, 311, 326, 333, 334, 336, 347, 357, 358, 361, 365, 371, 382, 392, 394, - korkusu, 249.
Alman, 241, -lar, 266, 349.
Almanya, 278, 340.
Altı Parmak (Bursa), 48.
Altınordu saltanatı, 321, 329.
Amasya, 150.
Amele, 203, 217, 257, 315, 348, 349.
Amele Birliği Cemiyeti, 203.
Amerika, 30, 31, 194, 243, 278, 336, 350, - Birleşik Devletleri, 30, - cumhuriyeti, 328, - gazetesi, 30, - kumpanyası, 276, -lı, 274, -lılar, 193, 278.
Amr İbnülas (Muaviye'nin delegesi), 82.
Anadolu, 39, 46, 49, 53, 54, 61, 64, 76, 83, 84, 95, 96, 111, 120, 132, 135, 191, 192, 199, 216, 252, 269, 270, 273, 275-277, 279, 281, 282, 310-312, 361, 363, 375, 388, 394, - ahalisi, 299, - evlatları, 337, - halkı, 277, 287, 337, - hükümeti, 192.
Anadolu, 39, 192.
Anadolu Ajansı, 191, 192, 310, 311, 375, 388.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 39, 216, 282.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grubu, 281.
Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk İstanbul Heyeti Merkeziyesi, 216.
Anafarta, 161.
Anarşi, 345.
Anavatan, 27, 267, 357, 363.
Anayasa hukuku, 253.
Anayurt, 57.
Ankara, 23, 27, 29, 33, 48, 49, 52, 53, 55-58, 60-62, 64, 66-68, 71,75, 77, 89, 90, 92, 95, 97, 101-106, 108-111, 113-120, 122, 123, 125, 127, 128, 130-133, 136-38, 141, 146, 147, 149, 150, 152-158, 162, 164, 165, 167, 169, 170, 173-175, 179-181, 184-186, 188, 191, 193-197, 202, 204, 205, 207-215, 220, 221, 225, 234, 244, 245, 247, 252, 271, 272, 275, 276, 279, 283, 308, 312, 354, 355, 372-374, 380, - hükümeti, 53, 55, - imarı, 276, - Kumandanlığı, 92, - matbuatı erkânı, 170, - mebusları, 88.
Anlaşma, 194, 306, - şartları, 338.
Antalya, 66, 67, 149.
Antlaşma, 46, 55, 63, 126, 177, 266, 271, 287, 326, 369, 388.
Apostol (Bursalı Aristoil oğlu), 92.
Arab Ali Bey (Şimendiferden), 33.
Araba, 199.
Arabî tarihi, 79.
Arabistan, 78, - Yarımadası, 78.
Arap, 78, 82, 109, 162, 165, - hilafeti, 109, - milleti, 82.
Arapça, 142.
Ardahan, 150.
Arıburnu, 161.
Arif Bey (Orman Müdürü), 233, 234.
Arifiye, 260.
Aristoil (Bursalı), 92.
Arnavut, 162.

Arnavutluk hükümeti, 367.
Asayiş, 274.
Asım Paşa, 375.
Asiler, 301.
Asker, 22, 27, 49, 52, 59, 81, 267, 277, 292, 299, 368, 369, 392, - firarisi, 293, -ler, 262, 272, 340.
Askeri, - Devrimci Komite, 76, - harekât, 247, 261, 265, - hizmet, 340, - kıta, 260, - kuvvet, 333, - kuvvetler, 134, - mukavele, 267, - müfreze, 97, - reis, 398, - seyahat, 220, - siyaset, 340, - üniforma, 142, - vazife, 350, - zafer, 389.
Askeriye, 95, 169, 364, - rütbesi, 159.
Askerlik, 171, 242, 265, 267-269, 292, - hayatı, 278, - mesleği, 340, - müddeti, 172, - sanatı, 278, 340.
Askerlik Şubesi, 293.
Asri Türkiye, 44.
Asrileşmek, Türkleşmek ve İslamlaşmak, 226.
Asuri, 366, -ler, 278.
Asya, 78, 226, 255, 338, 363.
Asya'nın İsyanı, 226
Aşiret, 273.
Atıf Bey (Van Mebusu), 150.
Âtıf (Mehmet, Bayazıt) Bey (Bâyezid Mebusu), 65.
Âtıf (Mehmet, Tüzün) Bey (Kayseri Mebusu), 66.
Austerlitz, 380.
Avni (Hüseyin) Bey (Saruhan Mebusu), 66.
Avrupa, 30, 31, 54, 61, 122, 147, 167, 193, 201, 249, 255, 257, 270, 272, 315, 324, 325, 336, 338, 350, 362-364, 377, - kamuoyu, 30, 122, -lılar, 53, 243, 258, 324, - memleketleri, 249, - seferi, 277, - şehirleri, 61.
Avukat, 324, 345.
Avusturya, 270, 367, -lı, 210.
Âyan, 103, 297.
Ayaş, 251.
Aydın, 248, 257, 279, 343, 361, 398, -lar, 172, 177, 302, 317, 338, 349, 367, - sınıfı, 349, 350.
Aydın, 66, 224.
Ayet, 317, 333.
Azerbaycan, 183, 272, 292, - Sefiri, 272, 292.
Azınlık, 194, 281, -lar, 198, 267, 268, -lar meselesi, 266, 268, 366.

Babıâli, 62-65, 199, 317, 327, 396.
Bağdat, 83-86, 285.
Bağımsız, 170, 254, 271, 272, 285-287, 322, 326, 333, 363.
Bağımsız Kafkas Ordusu, 76.
Bağımsızlık, 29, 36, 43, 46, 53-55, 77, 85, 88, 89, 109, 124, 165, 170, 171, 176, 191, 192, 194, 197, 210, 211, 248, 254, 257, 261, 287, 305, 316, 317, 328, 330, 332, 334, 337, 338, 340, 345, 362, 366, 369, 389, 390, 392, - aşkı, 124, - davası, 111, - ilanı, 357, -lar, 327, - mücadelesi, 172, - savaşı, 29, tam -, 194, 211, 266, 316, - tarihi, 258.
Baheddin Şah, 330.
Bahri Ahmer bkz. Kızıl Deniz.
Bahri Baltık bkz. Baltık Denizi.
Bahri Siyah bkz. Karadeniz.
Bahri Umman bkz. Umman Denizi.
Bahriye rütbesi, 159.
Balıkesir, 67, 202, 220, 315, 320, 341, 385.
Balkan, - Harbi, 257, - hükümetleri, 367, -lar, 367.
Baltık Denizi, 84.
Bandırma, 92.
Banka, 54, 188, 315, 322, 348, -lar, 341.
Bankı Osmani bkz. Osmanlı Bankası.
Barış, 19, 21, 24, 25, 31, 34, 56, 57, 65, 95, 111, 124, 135, 136, 170, 184, 192, 193, 198, 216, 247, 248, 260, 261, 270, 271, 277, 284, 299, 301, 305, 314, 323, 324, 346, 350, 359, 360, 364, 369, 381, 398, - antlaşması, 177, - heyeti, 59, - ilkeleri, 31, - konferansı, 25, 49, 54, 57, 59, 61, 95, 153, 366, - meselesi, 263, - müzakereleri, 359, 369, - müzakeresi, 177, 248, - programı, 30, - şartları, 177, 192.
Barışçı eğilimler, 57.
Barrère (Barer), 181, 266.
Basın, 192.

Basri Bey (*İstiklâl Gazetesi* Sahibi), 244, 258.
Başkumandan, 20, 23, 24, 26, 27, 29, 32, 33, 35-41, 48, 50, 51, 57, 59, 60, 71-77, 90, 92-94, 96, 97, 99, 100, 102, 104-110, 112-119, 122-125, 127, 129, 130, 137, 139, 141, 145, 147-152, 157, 158, 166, 169, 170, 173, 174, 179, 180, 185-190, 195, 196, 200-211, 213-215, 217-221, 223, 225, 259, 282, 307, 312, 313, 320, 352, 354, 369, 372, 373, 375, 382, 384, 387, 390, 395, -lık, 33, 94, 95, 98, 108, 207, 282.
Başyazar, 227, 263.
Batı, 173, 270, 275, 306, 331, - İslamları, 285, - orduları, 22, - siyaseti, 249, - usulleri, 360.
Batı Anadolu, 95, 231.
Batı Cephesi, 34, 38, 51, 95, 127, 141, 149, 188, 195, 201, 207, 307, - Defterdarlığı, 188, - Kumandanı, 141, - orduları, 34.
Batı Roma İmparatorluğu, 249, 331.
Batı Trakya, 267, 270, 277.
Batum, 67.
Bayezit, 65, 132, 162.
Bayezid, II., 249, 363.
Bayındırlık işleri, 172.
Bayrak, 261, 392.
Bayram, 124, 392.
Baytar, 33, 38, 141, 234-236, - memurları, 141.
Beden terbiyesi, 241.
Bedeviler, 165.
Behram Lütfi Bey (Yazar), 33.
Bekir Bey (Dava Vekili Cemiyeti Daimesi Reisi), 39.
Belediye, 20, 22, 39, 124, 232, 23, 238, 324, 351, 385, 391-393, 395, - heyeti, 279, - seçimleri, 216, - üyeleri, 280.
Belkahve, 396.
Berard (Berar), Victor, 226.
Besim (Mehmet) Bey (Kastamonu Mebusu), 66.
Beyanname, 89, 120, 136, 140, 142, 145, 151, 244, 317.
Biga, 40.
Bingazi, 165.
Birinci Dünya Savaşı bkz. Harbi Umumi.
Birinci İnönü Muharebesi, 397.
Bitlis, 134, 137, 138, 161, 276.
Bizans, 78.
Boğazlar, 54, 194, 198, 265, 267, 315, -ın serbestisi, 194, 198, 265, - meselesi, 30, 54, 198, 266, 268, 269.
Bolşevik, -ler, 273, - sistemi, 55.
Bolu, 66, 367.
Bonar-Law hükümeti, 191.
Borç, -lar, 269, -lanma, 327.
Britanya bkz. İngiltere.
Budapeşte, 203.
Buğday, 243.
Buğur (Bursalı Kostantin oğlu), 92.
Buhara, 272, 305.
Bulgaristan, 267, 297, 358, - hükümeti, 367.
Bulgarlar, 193, 267, 268, 358, 368.
Burdur, 66.
Bursa, 19, 20, 22, 24-27, 29, 30, 32, 36, 39-41, 46, 48-53, 56, 57, 59, 60, 66, 69, 76, 92, 116, 149, 150, 220, 276, 315, 320, 341, 355-359, 370, 373, 375, 376, 379, 383.
Bursa Sultani Mektebi, 375, 379.
Bursalı, 92, - Hanımlar, 29, -lar, 357, 368, 370.
Bürhaneddin Âli Bey (*Yeni Şark* Gazetesi Muhabiri), 48, 49.
Büyük Britanya bkz. İngiltere.
Büyük Türkiye Halk Mektepleri İttihadı Genel Merkezi, 213.

Cahil, 239.
Cami, 287, 292, 317, 363.
Canib Bey Konağı, 213.
Canik, 160.
Casus, 393.
Cavid Bey (Kars Mebusu), 67.
Cebelibereket, 67, 150, 161, 162, 373.
Cehalet, 45, 64, 171, 244, 294.
Celâl Nuri (İleri) Bey (*İleri* Gazetesi Başyazarı, Gelibolu Mebusu), 63, 66, 227.
Cemaleddin Bey (Budapeşte Şehbenderi), 302.
Cemiyet, 39, 109, 186, 203, 213, 216, 282, 382, 392, 396.

Cenabı Hakk bkz. Allah.
Cenabı Peygamber bkz. Peygamber, Hz.
Cenaze merasimi, 259.
Cengiz Han 84, 86, 376.
Cennet, 79.
Cenovalılar, 326.
Cephane, 272, 377.
Cevad Abbas (Mehmet, Gürer) Bey (Bolu Mebusu), 66.
Cevad Bey (Alay Kumandanı, Kaymakam), 260.
Cevdet Bey (Bidayet Mahkemesi Reisi), 245-247.
Cevdet Paşa, 246.
Cezayir, 254, 336.
Cihan, 25, 31, 46, 62, 63, 122, 135, 176, 194, 201, 227, 254, 287, 301, 302, 306, 313, 316-318, 327, 328, 331, 332, 338, 349, 363, 389, - Harbi, 251, -ın hâkimi, 338, -ın menfaatı, 248, - kamuoyu, 122, - siyaseti, 364, - tarihi, 85, 86, 221, 252.
Clemenceau, 380.
Cumhurî hükümetler, 252.
Cumhuriyet, 76, 126, 252, 280, 328, 368.
Curzon, Lord, 181, 191, 200, 266-268.

Çadır Deresi, 158.
Çaldıran, 363.
Çam, 233.
Çanakkale, 54, 251.
Çankaya, 380, - Köşkü, 197.
Çarlık, 270.
Çerkeşli, 352.
Çerkes Ethem, 229.
Çete, 274.
Çiftçi, 256, 274, 315, 340, 347, 362, -ler, 324, 341, 364, -lik, 238, 340, 342, 363.
Çifteler, 243.
Çiftlik sahipleri, 348.
Çiğli istasyonu, 393.
Çin, 45, 78, - Denizi, 84, - sınırı, 83, - sınırları, 336.
Çocuk, 41, 45, 183, 237, 240, 241, 260, 364, -lar, 20, 22, 261, 277, 343, 344, 391, -luk, 78.
Çorum, 63, 66.
Çotani, Seyyid (Hindistan Merkez Hilafet Komitesi Reisi), 111.
Çöl Arapları, 165.

Danıştay bkz. Şûrayı Devlet.
Danyal (Eskişehirli Mıgırdıç oğlu), 92.
Darülfünun, 27, 36.
Darülfünun Edebiyat Fakültesi, 36.
Darülmuallimat bkz. Kız Öğretmen Okulu.
Darülmuallimin bkz. Erkek Öğretmen Okulu.
Dava, 111, 355.
Dedikodu, 81, 90.
Değirmendere, 158.
Delege, 25, 82, 174, 182, 185, 194, 197, 198, 200, 211, 227, 260, 266, 270, 339, - heyeti, 34, 95, 96, 153, 154, 229, 248, 323, 325, 364-366, 390, 398, -ler, 322, 323, 338, 360.
Delhi, 330.
Deli Molla Nihat (Tüccar), 39.
Demiryolları, 341.
Demokrat, 192, - hükümet, 55.
Demokratik, 52.
Denizaltı, 268.
Denizyolu, 243.
Dersaadet (Deraliye), 26, 62, 90, 94, 102, 106, 122, 125, 139, 144, 147, 150, 157, 181, 185, 186, 213, 217, 219, 382.
Dersim, 66, 274.
Derviş Bey (Mardin Mebusu), 67.
Devlet, 24, 25, 30, 42, 43, 46, 49, 53, 54, 61-65, 78, 81, 83-85, 87, 91, 92, 96, 97, 100, 110, 118, 122, 129, 133, 140, 143, 162, 164, 176, 182, 192, 193, 198, 199, 219, 222, 227, 246, 248, 249, 252-255, 264-267, 269, 284, 285, 287-289, 291, 298, 306, 315, 316, 321, 322, 325-327, 329, 331-339, 343, 345, 351, 357, 358, 360, 363-365, 367-369, 375, 378, 392, 396, - adamı, 96, - başkanı, 126, - idaresi, 81, 251, 252, 376, -in bağımsızlığı, 85, 287, -in siyaseti, 291, - kavramı, 326, -ler, 314, 362, - makinesi, 265, - programı, 346, - ricali, 271, - siyaseti, 25, 249, 250, 272, 306, 331, 346, - teşkilatı, 271, 367.
Devleti Âliyei Osmaniye bkz. Osmanlı Devleti.

Devrim, 107, -ci, 76.
Diktatör, 272.
Dimetoka, 269.
Dimitri (Kütahyalı Mihail oğlu), 92.
Din, 44, 45, 55, 79, 82, 111, 239, 249, 255, 273, 283, 284, 288, 292, 317, 331, 333, 334, 339, 360, 361, 365, 376, - bilgisi, 238, -dar, 361, -daş, 254, 261, -dışı, 295, - icabı, 326, - ulcması, 252, 286.
Dini, 222, 253, 265, 289, 291, 273, 288, 294, - akideler, 361, - düşmanlık, 193, - esaslar, 286, - gerekler 338. - hakikat, 78, 333, - hükümet, 290, 254, - meseleler, 287, - müesseseler, 287, - siyaset, 363, - tarih, 376, - vazife, 84, 133.
Diplomat, 54.
Diplomatik pasaport, 271.
Divanı Harp, 92.
Diyab Ağa (Dersim Mebusu), 66.
Diyarbakır (Diyarbekir), 65-67, 161, 239, 276.
Doğu, 52, 53, 270, 275, 306, 331, - meselesi, 186, - orduları, 22.
Doğu Cephesi, 51, 173.
Doğu Roma, 362, - İmparatorluğu, 249. 329, 331.
Doğu Trakya, 166, 267, 268.
Doğu Trakya Edirne Erkek Öğretmen Okulu, 166.
Doktor, 30, 65, 66, 67, 76, 132, 136-138, 152, 160, 163, 167, 211, 324, 351, -lar, 344.
Dokuz ilke, 170.
Dolmabahçe Sarayı, 142.
Domaniç yaylaları, 330.
Don nehri, 376.
Donanma, 276, 277.
Dostane münasebetler, 184.
Dua, 111, 173, 319.
Durak (Mustafa, Sakarya) Bey (Erzurum Mebusu), 150.
Dünya, 44, 45, 54, 78, 80, 84, 87, 135, 183, 194, 197, 243, 252, 254, 276, 290, 327, 328, 330, 333, 337-339, 345, 358, 360, 362, 367, 377, 397, 398.
Düşman, 28, 31, 40, 44-46, 53, 63, 64, 71, 76, 77, 80, 87, 92, 110, 132, 135, 137, 143, 161, 173, 192, 221, 232, 248, 251, 258, 266, 284, 322, 348, 350, 357, 365, 368, 369, 394, 397, - devletler, 364, - donanması, 276, - hatlar, 194, - hücumu, 367, - kuvveti, 247, -lar, 101, 260, 261, 299, 325, 327, 332, 345, 389, 390, -lık, 80, 191, 193, - orduları, 322, - ordusu, 92, 396, - tahribatı, 231, - tesiri, 136.
Düyunu Umumiye, 269, 325.

Ebubekir, Hz., 79, 80, 84, 333.
Ebumusel Eş'ari (Hazreti Ali'nin delegesi), 82.
Edebiyat, 44, - Fakültesi, 36.
Edhem (Arslanlı, Fehmi) Bey (Menteşe Mebusu), 66, 70.
Edip Tekin Alp Bey, 33.
Edirne, 67, 166, 373.
Efrat, 110, 240, 255, 370.
Eğitim, 359, 377.
Ekim Devrimi, 107.
El Ahd Cemiyeti, 109.
Elâziz, 67.
Elcezire, 51, 109, - Cephesi, 51, 74, 75, 109.
Elektrik aydınlatması, 276.
Elhamra Sarayı, 84.
Ellison, M. Grace (İngiliz Gazeteci), 191. 192, 380.
Elmüstansırbillâh, 85.
Emek, 21, 301, 315, -çiler, 340, - heyeti milliyesi, 349, -li, 319, - misakı millisi, 349, - mücadelesi, 299.
Emek Misakı, 299.
Emevi, - hilafeti, 255, -ler, 84, - sultanları, 82.
Emeviye, 82, 334.
Emin (Mehmet, Erkul) Bey (Operatör, Bursa Mebusu), 66, 150.
Emin (Geveci) Bey (Canik Mebusu), 160.
Emin Bey, 299.
Emin Paşa (1. Ordu Eski Erkânıharbiye Reisi, Mirliva), 158.
Emin Paşa (Sivas Mebusu), 150.
Emir, 271, 287.
Emirül Müminin, 285.
Endülüs, 82, 84, 285, 334, 336.
Enver Paşa, 266, 272.

Er, 50.
Erbabı hall ü akd, 286.
Ergani, 66, 67.
Erio, Paul (*Le Journal* Muhabiri), 197.
Erkek, 23, 166, 203, 241, 375, 377, 388, 390, -ler, 305, 327, 376, 378, - mektebi, 236, - mektepleri, 261, - talebe, 237.
Erkek Öğretmen Okulu, 23, 166.
Ermeni, 95, 96, 360, 366, - gençleri, 186, - yurdu, 278, - yurdu meselesi, 278.
Ermenistan, 272.
Ertuğrul, 66.
Erzincan, 150, 273, 276, 315, 341.
Erzurum, 64, 124, 150, 160-162, 273, 375, 394, -lular, 124.
Esad (Önen) Bey (Mardin Mebusu), 66.
Esaret, 261, 286, 287, 392, - zinciri, 170, 326.
Esat Bey (Düyunu Umumiye Memuru), 325.
Eser, 376.
Esir, 92, 110, 135, 198, 242, 266, 330, 337.
Eskişehir, 38, 57, 66, 92, 150, 215, 220, 225, 231-234, 236, 237, 242, 244, 245, 258, 259, 276, 341, 358, 385, - Adliyesi, 245, - halkı, 231, 247, -liler, 258, - ormanları, 231, 233.
Eskişehir Mutasarrıflık Dairesi, 231, 232.
Esnaf, 257.
Eşref Bey, 154, 229.
Ethem Bey, 154.
Evkaf, 291.
Evs kabilesi, 79.
Eyüp Sabri (Akgöl) Bey (Eskişehir Mebusu), 150.
Ezine, 40.

Fabrika, 233, 234, 342, 348, 361, -cı, 21, 343.
Fahreddin Paşa (Kâbil Sefiri), 208.
Faik (Mustafa, Öztrak) Bey (Cebelibereket Mebusu), 67.
Faik (Mehmet, Kaltakkıran) Bey (Edirne Mebusu), 373.
Faiz, 327.
Fakülte, 36.
Falih Rıfkı (Atay) Bey (*Akşam* Yazarı), 263-265, 269, 277, 284, 293-295, 297, 299, 301-303.
Fas, 254, 255, 337, - Halifesi, 335.
Fatih Sultan Mehmet, 142, 249, 326, 330, 331, 362.
Fatma, Hz. (Hz. Muhammed'in kızı), 84.
Fatma Hatun, 376.
Fazilet, 377.
Federasyon, 272.
Federe Cumhuriyeti, 76.
Felsefe, 45, 360.
Fen, 31, 43-45, 58, 241, 284, 336, 338, 339, 344, 349, 350, 358, 363, 364, 376, - erbabı, 170, 171, - memurları, 233, 243.
Fenni, 42, 255, - hususlar, 186, - müessese, 376, - tedbirler, 340, - teşebbüsler, 362, - vasıtalar, 27.
Ferdi saltanat, 231, 251.
Ferid (Tek) Bey (Paris Temsilcisi), 384.
Ferik Osman Paşa Camii, 393.
Ferit Bey (Ziraat Müdürü), 233.
Fethi (Okyar, Ali) Bey (İstanbul Mebusu, Dahiliye Vekili), 34, 35, 65, 174, 381.
Fethi Bey (İstanbul'da Türk Ocağı Kâtibi Umumisi, Doktor), 152.
Fetva, 132, 134, 136, 138, 143, 145, 317.
Fevzi (Çakmak) Paşa (Batı Cephesi Kumandanı, Erkânıharbiyei Umumiye Reisi), 19, 20, 49, 57, 60, 94, 123, 149, 189, 201, 207, 220, 320.
Fevziye Caddesi, 213.
Feyyaz Ali (Mehmet, Üst) Bey (Yozgat Mebusu), 150.
Feyzi Bey (Diyarbekir Mebusu), 66.
Fıkıh, - hükümleri, 246, 365, - kitabı, 301.
Fırka, 33, 170, 216, 227, 232, 256, 257, 263, 281, 298-302, 318, 322, 325, 347-349, 368, 369, -lar, 303, - programı, 301, 368, - teşkilatı, 303, - teşkili, 228.
Fikir, - alışverişi, 23, 265, - cereyanı, 301, - cereyanları, 227, - hürriyeti, 288.
Fikir ve vicdan hürriyeti, 288.
Fikret (Takiyettin, Onuralp) Bey (Doktor, Kozan Mebusu), 66.
Firar, 94, 128, 131, 143, 145.
Firari, 73, 272, 293, - halife, 133, 134.
Foça, 158.
Fransa, 53, 194, 198, 200, 254, 270, - cumhuriyeti, 328, - dostluğu, 122, - hükümeti, 53.

Fransız, 52, 54, 122, 197, 270, 271, 301, 339, 358, - askerleri, 277, - bankaları, 54, - kamuoyu, 52, - kavmi, 197, -lar, 258, 266, 330, 336, 349, - menfaatları, 53, - tayyareleri, 122, - yazar, 197.
Fransız Büyük İnkılabı (Fransız İhtilali Kebiri), 258, 280, 301, 339.
Fransızca, 301, 302.
Frenkler, 363.
Fuad (Umay) Bey (Bolu Mebusu), 66.

Galyalı, 381.
Gar, 276.
Garroni, Marki (Garoni), 181, 200, 266.
Garzan, 74, 75.
Gayri, - hukuki, 25, 62, - meşru, 25, 62, 67, 77.
Gayrimüslim, 95.
Gazete, 19, 30, 39, 48, 52, 57, 90, 124, 142, 175, 178, 183, 191, 193, 197, 218, 219, 227, 240, 244, 245, 248, 258, 276, 293, 294, 302, 313, 367, 387, -ler, 25, 344, 347, 359.
Gazeteci, 33, 59, 175, 178, 191, 245, 284, 288, 292, 302, 313, -ler, 170, 263.
Gazi Orhan, 357.
Gazi Osman, 357.
Gaziantep (Gaziayıntab), 65-67, 70, 169, 373.
Gebze, 352.
Geldaniler, 278, 366.
Gelibolu, 66, 227.
Gemi, 118, 143, 145, 268, 275, 396, -ler, 342.
Genç, 66, 67.
Genç, 41, 48, 52, 65, 368, - beyinler, 43, -ler, 27, 45, 134, 186, 221, 324, 388, -lik, 78, 79.
Genel af, 268, 322, 324, 350.
Genel oy, 267.
Gensoru, 153.
Geometri, 238.
George, Lloyd (Loyd Corc), 49, 54, 57, 380.
Gizli celse, 153.
Göç, 161, 193.
Göçmen, 315.
Gümüşhane, 66.
Güney, 275, 276.
Gürcistan, 272, - Sefiri, 272.
Gürgâni, - devleti, 331, - imparatorları, 329, -ler, 329, - padişahları, 330.
Güzel sanatlar, 361.

Haber, 20, 177, 192, 333, -leşme, 64, 67, 96, 168, 185, 291.
Haberdar, 106.
Hacı Adil Bey (Vali), 375.
Hacı Bayram Veli Mahallesi (Ankara), 221.
Hacı Bekir Efendi (Büyük Millet Meclisi İdare Memuru, Konya Mebusu), 103.
Hacı Haydar Rüştü (*Anadolu* Gazetesi'nden), 39.
Hacı Hüseyin (Tüccar, Belediye Üyesi), 39.
Hacı Mahmud, 158.
Hacı Mustafa Efendi (Ankara Mebusu), 64, 68, 132, 150.
Hacı Nuri (Payam) Bey (Siirt Mebusu), 66.
Hacı Şükrü (Aydındağ) Bey (Diyarbekir Mebusu), 65.
Hacıoğlu Gaffar Bey, 33.
Hadis, 252, 285, 317.
Hafız Mehmed Bey (Trabzon Mebusu), 101, 354.
Hafız Şahin (Mehmet) Bey (Gaziantep Mebusu), 67.
Hain, 300, -ler, 350.
Hak dini, 333.
Hakikatperest, 316.
Hâkim, 46, 82, 245, 246, 254, 338, -ler, 245, 365, 366.
Hâkimiyet, 45, 56, 63, 77, 83, 86, 88, 134-136, 143, 176, 194, 231, 250, 251, 253, 254, 256, 257, 261, 264, 266, 270, 285-287, 289, 290, 295, 298, 303, 316, 317, 321, 324-326, 328, 332, 333, 335, 338-340, 342, 362, 364, 371, 374, 388, 389, 394, 397, 398, - hukuku, 90.
Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir, 250, 266, 289, 316, 333, 389, 397, 398.
Hâkimiyeti Milliye, 22, 245, 352.
Hakk bkz. Allah.
Hakkâri, 58, 66.
Hakkı (Akgün) Bey (Ergani Mebusu), 67.
Hakkı (Ungan) Bey (Van Mebusu), 66, 150.

Hakkı Hami Bey (Sinop Mebusu), 68, 137.
Halep, 161.
Halide Edib (Adıvar) Hanım, 263, 305.
Halife, 56, 79-81, 83-86, 129, 131, 133-138, 140, 142-144, 146, 151, 156, 157, 201, 219, 247, 253-255, 265, 283, 285, 287, 290, 293, 299, 311, 317, 321, 322, 334, 335-339, 374, 394, -lik, 91, - makamı, 132, -nin orduları, 293, - seçimi, 286.
Halil İbrahim (Sipahioğlu) Bey (Eskişehir Mebusu), 66, 150.
Halim Bâki Bey (İstanbul Müdafaai Hukuk Cemiyeti İcra Komitesi Üyesi), 125.
Halit Paşa, 375, 387.
Halk, 19-22, 31, 33, 40, 53, 55, 65, 76, 77, 81, 84, 86, 90, 101, 111, 124, 133, 136, 140, 145, 160, 171, 178, 183, 213, 220, 227, 230, 231, 237, 244, 247, 248, 253-255, 257, 259, 261, 264, 273, 277, 278, 283, 289, 304, 305, 315, 324, 328, 335, 337, 339-341, 345, 348, 349, 351, 356, 358-360, 362, 366, 368, 369, 374, 377, 385, 388, 390-392, 395, 396, -ça, 323, 341, - hükümeti, 55, 65, 140, 329, 364, -ın mukadderatı, 289, - kitlesi, 177, - komiserleri, 55, -ların kurtuluşu, 76, - programı, 280, - teşkilatı, 302, - vatanperverleri, 170.
Halk Fırkası, 170, 171, 227, 232, 263, 299, 300, 302, 318, 322, 325, 347, 349, 368, - Programı, 300, 369, - Teşkili, 256.
Halk İştirakiyun Fırkası, 33.
Halk Mektepleri İttihadı, 213.
Halkçılık, 347, 348, - esası, 170.
Ham Köy, 158.
Hamallar Cemiyeti, 382.
Hamdi Bey (1. Ordu Makineli Tüfek Müfettişi, Piyade Kaymakamı), 100, 119, 122.
Hamdi Paşa, 247.
Hamdullah Subhi (Tanrıöver) Bey (Antalya Mebusu), 22, 37, 57, 67.
Hamit Bey, 25, 61, 100.
Hanedan, 338.
Hapis, 393.
Harbi Umumi (Cihan Harbi), 231, 250, 251, 266, - Mesulleri, 265.
Harbiye, 63.
Harekât, 95, 135, 136, 143, 161, 187, 247, 249, 258, 261, 265, 270, 272.
Harici siyaset, 305, 306, 331.
Harington, General, 24, 135.
Harita, 233, 234.
Harp, 27, 63, 118, 169, 192, 197, 199, 248, 250, 251, 254, 266, 270, 287, 291, 299, 315, 364, - gaileleri, 346, 396, - gemisi, 118, 268, - hali, 275, 314, 366, - idaresi, 266, - ilanı, 65, - kuvveti, 258, -ler, 340, - levazımı, 381, - mesulleri, 264, - tarihi, 95.
Harput, 273.
Harzem, 83.
Hasan, Hz. (Hz. Ali'nin oğlu), 84.
Hasan Tahsin Bey (Gazeteci), 33.
Hasan Tahsin Efendi (Yanya, Kıdemli Tayyare Yüzbaşısı), 187.
Hashimoto, Yoho (Tokyo'da *"National Review"* Müdürü), 184.
Hasip Bey (Maraş Mebusu), 136.
Haşim (Apaydın) Bey (Çorum Mebusu), 63, 66.
Haşimiler, 80.
Hayrettin Bey (Balıkesir Belediye Reisi), 385.
Hayvan, 38, 127, 232-236, -cılık, 342, - hastalıkları, 141, -lar, 274, 362, -ların ıslahı, 341.
Hazine, 97.
Hazrec kabilesi, 79.
Hemdin, 331.
Hemırk, 331.
Hendek, 367.
Hereke, 312, 320.
Heykel, 358, 359, 363, -ler, 361.
Heykeltraş, 360, 361.
Hıristiyan, 52, 53, 113, 198, 299, -lar, 132, 193, -lık meselesi, 268, - unsurlar, 120, 325, 327.
Hıyanet, 65, 86, 324, -kârane, 86.
Hıyaneti Vataniye Kanunu, 68.
Hicaz, 82, 305.
Hicreti Nebeviye, 83.
Hicri Bey (Manisa Belediye Reisi), 392.

Hilafet, 56, 61, 65, 70, 80, 82, 86, 88, 91, 131, 132, 140, 219, 254, 280, 283, 285-287, 291, 293, 321, 324, 331, 333-337, 374, - Komitesi, 111, 117, 208, - makamı, 79, 81, 83, 84, 85, 87, 90, 91, 133, 135, 136, 138, 139, 142-145, 219, 232, 253-255, 288, 322, 325, 330, 333, 338, - merkezi, 143, - meselesi 369, 368, 264, 284, - orduları, 317, - unvanı, 81, - vaziyeti, 292.
Hilâfeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi, 283.
Hilmi Bey (Ardahan Mebusu), 150.
Hilmi Bey (Halk İştirakiyun Fırkası Merkez Kurulu Üyesi), 33.
Hilmi Bey (Tunalı) (Bolu Mebusu), 66.
Hindistan, 111, 208, 267, 272, 287, 315, 321, 329, 330, 336, 337, 361, 364, - İslam kitlesi, 337.
Hindistan Merkez Hilafet Komitesi, 111, 208.
Hindistan, - Türk İmparatorluğu, 321, 329, - Türk ve İslam İmparatorluğu, 361.
Hint, 117, 254, 291, 338, 339, - Heyeti, 209, -li, 112, -liler, 291.
Hint Hilafet Komitesi, 117, 291.
Hoca Bekir Efendi, 359.
Hoca Esad (Mehmet, İleri) Efendi (Aydın Mebusu), 224.
Hoca Harun Efendi, 261.
Hoca Mustafa Efendi (Ankara Mebusu), 88.
Hoca Osman Efendi, 359.
Hoca Ziyaettin Efendi, 359.
Hugo, Victor, 358
Hukuk, 39, 62, 65, 77, 90, 199, 201, 227, 246 281, 282, 304, 314, 325-328, 330, 345, 377, 398, -çu, 279.
Hukuki, 25, - hükümler, 365.
Hukuku esasiye (Anayasa hukuku kuralları), 253.
Hulâgu (Cengiz Han'ın torunu), 84, 85.
Hutbe, 156, 219, 254.
Hükümdar, 80, 82, 86, 176, 252, 285, 335, 376, -lar, 286, 290, 291, 297, 321, 326, -lık, 333.
Hükümet, 25, 45, 46, 52-55, 57, 58, 62, 64, 65, 76, 77, 83, 84, 87, 90, 92, 96, 101, 110, 120, 121, 126, 131, 132, 137, 140, 145, 153, 154, 159, 165, 186, 191-194, 197-199, 212, 244, 245, 248-250, 255, 256, 263, 264, 269, 272, 279, 280, 283-288, 290-, 292, 294, 304, 305, 314, 316, 317, 319, 321, 325, 327, 329-331, 333-336, 342, 345, 350, 351, 358-360, 362, 364-368, 378, 388, 394, - esasları, 231, - heyeti, 86, 272, -in dini, 288, - Konağı, 395, -ler, 332, 336, 338, - merkezi, 84, 275-277, - orduları, 52, - programı, 232, 256, - siyaseti, 296, - şekli, 90, 231, 252, 254, 295-297, 328, - teşkili, 329.
Hükümranlık hukuku, 90
Hür, 31, 42, 43, 170, 287.
Hürriyet, 55, 56, 109, 111, 175, 176, 192-194, 245, 254, 288, 289, 345, -ler, 287, -siz, 283.
Hürriyet'in İlanı, 109.
Hüseyin, Hz. (Hz. Ali'nin oğlu), 84.
Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Birinci Reis Vekili, Erzurum Mebusu), 64, 144, 146, 162.
Hüseyin Avni Bey (Erzurum), 68.
Hüseyin Avni Bey (Kozan Mebusu), 66.
Hüseyin Avni Efendi (Kadı), 237, 258.
Hüseyin Bey (Elâziz Mebusu), 67.
Hüseyin (Aksu) Bey (Erzincan Mebusu), 150.
Hüseyin Bey (Müdafaai Hukuk Üyelerinden, Alaşehir), 388.
Hüseyin Cahit Bey, 295.
Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Efendi (Isparta Mebusu), 160.
Hüsnü Bey (Nahiye Müdürü), 324.
Hz. Muhammed Mustafa bkz. Peygamber, Hz.

Irak, 82, 83, 268, 269, 277, 334, 336, 337, - harekâtı, 272, -lılar, 334.
Irk, 82, 277, 306, 331, 336, 363.
Islahat, 170, 221, - teşebbüsleri, 171.
Isparta, 66, 160.

İkbal Efendi (Umuru Mahakim Müdüriyeti Adli Müşavirlerinden), 92, 110.
İbrahim Bey (Miralay), 180.
İbrahim Efendi (İhtiyat Subayı), 323, 324, 359.

İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey (Saruhan Mebusu), 67.
İçel, 66.
İçtihadi eleştiriler, 245.
İdadi mektebi, 241.
İdam, 84, 85, 89, 92, - hükmü, 110, - kararı, 177, 394.
İhanet, 350, -ler, 359.
İhsan (Mehmet, Eryavuz) Bey (Cebelibereket Mebusu), 161, 162, 373.
İhtilal, 80, 107, 109, -ler, 364.
İhtiyar Heyeti, 233.
İkdam, 263.
İki Meclis, 297.
İkinci Büyük Millet Meclisi, 170.
İkinci Grup, 281.
İkinci İnönü Muharebesi, 397.
İkinci Meşrutiyet (10 Temmuz 1908 İnkılabı), 175, 176, 301.
İktidar, 54, 364, 381, - mevkii, 296, 343.
İktisadi, - ahval, 231, 232, - devlet, 343, - faaliyet, 315, 362, 364, - hayat, 31, 217, 246, 324, 342, - meseleler, 53, - siyaset, 30, - tedbirler, 171, 340, - teşebbüsler, 316, - vaziyet, 274.
İktisadiyat, 21, 44, 315, 322, 325, 339, 340, 343, 347.
İktisat, 19, 38, 141, 171, 207, 234, 243, 275, 315, 345, - bilgisi, 238, - devleti, 315, - zaferi, 389.
İleri, 227, 263.
İlim, 21, 36, 43-45, 58, 88, 241, 258, 284, 285, 294, 317, 336, 338, 339, 344, 347, 349, 350, 360, 363, 375-377, 390, - adamları, 257, 369, - erbabı, 170, 171, - orduları, 49, - zaferi, 389.
İlke, 31, 170.
İlköğretim, 45, - meselesi, 239.
İlmen, 91, 255.
İlmi, 42, 253, 254, 285, - eleştiriler, 245, - esaslar, 336, - hususlar, 186, - meslekler, 344, - müessese, 376, - teşebbüsler, 362.
İltica, 85, 132.
İlyas Efendi (Süryanii Kadim Patriği), 196.
İlyas Sâmi (Muş) Bey (Muş Mebusu), 66.
İman, 20, 27, 28, 42, 46, 47, 124, 248, 283, 395.
İmar, 232.
İmparatorluk, 61, 64, 65, 109, 194, 199, 249, 277, 315, 321, 325, 329-331, 336, 343, 357, 361, 363, 364, 368, 376, -lar, 319.
İmtiyaz, -lar, 325-327, 330, 331, 362, -lı ithalat, 342.
İnebolu, 92.
İngiliz, 57, 61, 109, 117, 122, 143, 145, 191, 192, 194, 361, - askerleri, 277, - binbaşı, 330, - gazeteci, 191, - gemisi, 143, 145, - kabinesi, 57, 380, - korumacılığı, 109, - kumandanı, 269, - kuvveti, 247, -ler, 54, 128, 129, 135, 185, 198, 199, 211, 266, 267, 269-272, 330, 336, 349, - lirası, 117, - siyaseti, 49, - tayyareleri, 122.
İngiltere, 53, 57, 191, 192, 194, 200, 254, 270.
İnkılap, 175, 176, 256, 258, 280, 288, 294, 301, 315, 316, 339, 364, 367, 368, 376, 398, - kanunu, 302, -lar, 332, 359.
İnsan, 80, 82, 96, 120, 121, 134, 238, 246, 250, 252, 255-258, 272, 275, 279, 281, - kitlesi, 221, -lar, 249, -lık, 24, 43, 79, 86, 317, -lık dünyası, 78, 345.
İnsani, 85, 86, - esaslar, 365.
İnsaniyet, 31.
İnşaat, 172, 232, 243.
İntihabı Mebusan Kanunu, 160.
İnzibat memurları, 99, 259.
İpekçilik, 358.
İran, 83, 84, 212, 249, 272, 305, 331, 336, 339, 363, - devleti, 333, 337, - İslam devleti, 333, -lılar, 377, - ovaları, 266, - vahaları, 251.
İran Selçukileri, 84.
İrfan, 258.
İrtica, 80, 221, 264, 294, 301, 317, 322, 330, 367, -kârane, 312, 374.
İskân, 161.
İskenderun, 269.
İslam, 79, 87, 287, 333, 359, - âlemi, 56, 62, 63, 84-87, 124, 132-136, 140, 142, 145, 161, 171, 232, 254, 255, 285-287, 290, 291, 301, 330, 335-337, 368, - birliği, 250, 331, 363, - birliği siyaseti, 249.

- devleti, 333, 338, - devletleri, 322, 339, - dini, 79, 288, 333, 361, - dünyası, 338, 339, - ehli, 80, 363, - emirliği, 80, - halkı, 254, - hükümeti, 272, 329, 330, 336, - hükümetleri, 321, - İmparatorluğu, 329, 361, - kamuoyu, 77, 128, - kavimleri, 254, - kitlesi, 272, 337, -lar, 285, 329, - memleketleri, 81, - milletleri, 80, - öncesi, 83, - saltanatı, 329, 334, - tarihi, 78, 377, - toplumları, 335, - Türk devletleri, 84. - unsurları, 249, 319.
İslami esaslar, 359.
İslamiyet, 335, 336, 360, 361, 377, - âlemi, 82, 133.
İsmail Bey (Gazeteci), 33.
İsmail Hakkı Bey (Şimendifer Veznedarı), 33.
İsmail Müştak Bey (*Tanin* Yazarı), 263, 264, 267, 289, 291, 293-296, 298, 302-304.
İsmail Sıtkı Bey (Doktor), 211.
İsmail Subhi (Soysallıoğlu) Bey (Burdur Mebusu), 66.
İsmail Şükrü (Çelikalay, Hoca) Efendi (Karahisarı Sahip Mebusu), 69, 137, 283, 284, 292, 312, 354, 374.
İsmet (İnönü) Paşa, 19, 20, 22, 24, 34, 35, 49, 51, 57, 59, 60, 154, 155, 165, 174, 182, 198, 200, 201, 211, 229, 230, 268, 320 386.
İspanya, 336.
İstanbul, 24, 25, 27, 30, 41, 46,48, 54-61, 65-68, 76, 77, 90, 94, 98-103, 120, 125, 128, 130-132, 134-136, 139, 140, 142, 145, 152, 160, 161, 175, 176, 178, 181, 182, 192-194, 198, 199, 212, 216, 217, 226, 234, 244, 251, 259, 263, 264, 268, 269, 272, 275, 276, 279, 280, 284, 288, 293, 294, 299, 302, 319, 324, 326, 329, 330, 348, 362, 366, 372-374, 393, 394, 396, - gazetecileri, 178, 313, - gazeteleri, 142, 178, 313, - halkı, 101, 178, 264, - Hükümeti, 101, 212, - kamuoyu, 121, - memurları, 178, 319, - meselesi, 263, - okurları, 313, - Milli Matbuatı, 60, - Rumları, 268, - Sultanisi, 213, - surları, 58, - şehri, 265, -un fethi, 249, -un idare şekli, 277, -un işgali, 136, -un müdafaası, 269.
İstanbul Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 125.
İstanbul Türk Ocağı, 152.
İstanbul Umum Amele Birliği, 217.
İstanbulin, 142.
İstasyon, 181, 259, 388, 390-393.
İstatistikler, 233.
İstibdat, 221, 303, 361, 396.
İstifa, 101, 116, 126, 199, 303.
İstihbarat, 244, - şubesi, 307.
İstiklâl, 244, 258.
İstiklâl Madalyası, 179.
İstiklalsiz, 283.
İstila, 86, 111, 177, 331, 388, - emelleri, 171.
İstilyanos, 110.
İstinaf, 297.
İstirati (Bandırmalı Yani oğlu), 92.
İsveç, 241.
İsviçre, 154, 229, - hükümeti, 154.
İsyan, 80, 81, 226, 301, 304, 317, -lar, 367.
İşçi, 217.
İşgal, 63, 111, 120, 134, 136, 198, 231, 236, 299, 359, 367, 374, - bölgesi, 137, 204, - faciaları, 231, 251.
İtalya, 198, 200, 254.
İtalyan, 200, - askerleri, 277, -lar, 165, 266, 270, 336, 349.
İthalat, 342.
İtilaf, 248, 264, 314, - devletleri, 100, 120, 129, 182, 193, 227, 248, 314, 325, 396, - kuvvetleri, 134.
İttifaklar, 306.
İzmir, 27, 39, 40, 49, 53, 54, 66, 89, 118, 124, 149, 158, 167, 179, 180, 189, 190, 195, 201, 204, 206, 214, 220, 224, 225, 243, 247, 251, 259, 270, 275, 276, 315, 341, 343, 385, 388, 393, 396, 397, - ahalisi, 398, - belediye meclisi, 124, - defterdarlığı, 214, - halkı, 124, 395, -liler, 124, - limanı, 118.
İzmir Hükümet Konağı, 395.
İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti, 39.
İzmir Müdafaai Hukuk Grubu, 190.

İzmit, 220, 231, 259, 260, 288, 310, 311, 313, 321, 322, 352, 358.
İzmit Kasrı, 263.

Jandarma, 180, 274, - kuvveti, 269.
Japon, -lar, 315, - milleti, 184.
Jurnal, 77.

Kâbil, 208.
Kabine, 49, 54, 57, 380.
Kadın, 203, 241, 259, 375, 388, -lar, 20, 305, 327, 376-378, - mebuslar, 305, - meselesi, 377.
Kadri (Oktay) Bey (Siirt Mebusu), 66, 70.
Kadri Bey (Diyarbekir Mebusu), 67.
Kafkas, 76, - dağları, 251, - Ordusu, 76.
Kafkas Federasyonu, 272.
Kafkas Federe Cumhuriyetleri, 76.
Kafkas Konfederasyonu, 272.
Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri, 76.
Kafkasya, 83, 315.
Kahtaniye Cemiyeti, 109.
Kalinin, Mihail İvanoviç (Rusya Sovyetleri Kongresi Merkez Yürütme Komitesi Başkanı), 107, 126.
Kâmil Bey (Türkiye Palamut Şirketi Müdürü), 39.
Kamuoyu, 30, 52, 53, 57, 77, 120-122, 128, 132, 191, 197, 244, 245, 294, 295, 305, 367.
Kangırı, 150.
Kanun, 46, 62, 65, 68, 92, 110, 132, 160, 162, 210, 245-247, 258, 280, 283, 284, 289, 296, 297, 302, 304, 305, 316, 316, 339, 360, - kitapları, 365, - koyucu, 252, 286, -lar, 298, 301, 345, 357, 365, -laştırma, 298, -suz, 303, - tasarısı, 88, 89, 160, - teklifi, 160, 162, - yapma, 279, - yapma kuvveti, 65, 297, - yapma salahiyeti, 143.
Kanunen, 85.
Kanuni, - değişiklik, 171, - ıslahat, 171, - muamele, 67, 68, - yön, 359.
Kanuni Esasi Encümeni, 87, 163.
Kanuni Sultan Süleyman, 249, 326, 331, 363.
Kapitalist, 348.
Kapitülasyon, 53, 174, 182, 194, 198, 266, -lar, 267, 269, 301, 321, 325, 326, 360, 365, 366, -suz, 54.
Kaplıcalar, 358.
Karaağaç, 267, 269.
Karabetyan İdadisi Mezunları Cemiyeti, 186.
Karadeniz, 84, - Boğazı, 265.
Karahisar, 220, 236, 293, 373, 374.
Karahisarısahip bkz. Afyonkarahisar.
Karahisarı Şarki bkz. Şebin Karahisar.
Karaköy, 384.
Karakurum, 84.
Karamürsel, 147, 148.
Kararname, 136.
Karayolu, 243.
Karesi bkz. Balıkesir.
Kars, 67.
Karşıyaka, 393.
Kasaba bkz. Turgutlu.
Kasaba, 237, 275.
Kasımpaşa Mahallesi (Menemen), 110.
Kastamonu, 23, 66, 69, 93, 147, 148.
Kastamonu Darülmuallimini (Öğretmen Okulu), 23.
Kâşgar, 83.
Kaymakam, 72, -lık, 71.
Kayser, 80.
Kayseri, 67, 110, 146, 276.
Kayseri Efrad Divanı Harbi, 110.
Kâzım (Özalp) Paşa (Müdafaai Milliye Vekili), 19, 20, 49, 123.
Kâzım Hüsnü Bey (Konya Mebusu), 66.
Kâzım Karabekir Paşa (Edirne Mebusu), 19, 20, 22, 49, 57, 60, 67, 320, 375.
Kemal Bey, 216.
Kemaleddin Paşa, 60.
Kenan Bey (Baytar), 33.
Kendi mukadderatını tayin hakkı, 55, 289, 290.
Keramettin Bey (Yazar), 33.
Kerkük, 57.
Kılıç Ali Bey (Gaziantep Mebusu), 65, 169, 373.
Kılınçzade Hakkı Bey (*İleri* Muhabiri), 263, 288, 289, 293.
Kıpçak, 376.

Kırşehir, 67, 69, 150, 156.
Kız, 22, 45, 390, 393, - çocukları, 45, 240, - mektepleri, 22, 236, 237, 241, 261, - talebe, 237.
Kız Öğretmen Okulu, 213.
Kızıl Deniz, 83.
Kızıl Ordu, 76.
Kilikya, 251.
King, Edward (*United Press* Muhabiri), 30.
Kirk (*Morning Post*'un İstanbul'daki daimi muhabiri), 192.
Kirmasti bkz. Mustafakemalpaşa.
Kisra, 80.
Kitap, 78, 153, 226, 277, 293, 301, 316, 337, 343, 365, 367, 380, -çık, 244.
Kocaeli cephesi, 175.
Komisyon, 233, 267.
Komünist, 55, -lik, 270, 273, 288.
Konfederasyon, 272.
Konferans, 24, 25, 49, 54, 57, 59, 61, 62, 95, 96, 101, 122, 149, 153, 164, 174, 175, 189, 192, 193, 197-199, 211, 227, 231, 248, 260, 265, 266, 270, 275, 301, 314, 321, 323, 325, 327, 328, 350, 358, 360, 366, 377, 381, 398.
Kongre, 107, 177, 213, 315, 338, 343, 347.
Konya, 66, 68, 79, 84, 103, 132, 188, 204-207, 220, 223, 234, 251, 273, 292, 293, 341, 367, 383.
Konya Ziraat Bankası, 188.
Korsikalı, 380.
Kostanti (Salihlili Manol oğlu), 92.
Kostantin, 92.
Kozan, 66.
Kozmoğrafya, 238.
Köle, 330, 388.
König, Leopoldine, 210.
Köprü, 243, -ler, 385.
Kör Temel bkz. Rahmi Bey.
Köy, 20, 232, 235, 267, 278, 340, 341, 361, 363, 388, - halkı, 278, -ler, 244, 344, - mektepleri, 240.
Köylü, 20, 65, 171, 239, 247, 257, 260, 293, 341, 343, 344, 347-349, 358, - çocukları, 240, -ler, 315, 323, 324.
Kral, 290, -lık, 254, 285.
Kudüs, 80.
Kur'an, 218, 246, 252, 333, 368, 377, - hükümleri, 82.
Kurtuluş, 19, 42, 76, 87, 124, 171, 210, 300, 345, 346, 371, 375, 388, 391, 395, - çareleri, 124, - orduları, 376, - yolu, 256.
Kuşadası, 110.
Kuvayi Milliye, 324, - ordusu, 53.
Kuvvetler, - ayrılığı, 252, 295, 296, - birliği, 213, 295, 296.
Kuzey, 275, 278.
Kültür, 36, 45, 277, 306, 363.
Kürdistan, 30.
Kürt, 161, - aşiretleri, 273, - hükümeti, 269, -ler, 274, -lük meselesi, 269, 273, - meselesi, 273, - unsurlar, 273.
Kütahyalı, 92.

La revolte De L'Asie (Asya'nın İsyanı), 226.
Latife Hanım, 167, 353.
Layiha Encümeni, 68.
Lâzistan, 68-70, 89, 132.
Le Journal, 197.
Le Petit Parisien, 52, 53.
Liman, 118, 158, 342, 361.
Londra, 49, 117, 191, 192, 244, 381.
Lord Curzon bkz. Curzon, Lord.
Lozan, 57, 135, 153, 155, 164, 165, 174, 175, 182, 185, 191, 194, 197-201, 211, 229, 266, 320, 323, 359, 364, 365, 369, 386, 390, - Konferansı, 25, 49, 54, 57, 59, 61, 95, 153, 164, 174, 175, 199, 227, 231, 248, 260, 266, 275, 301, 321, 325, 327, 350, 366, - Sulh Konferansı, 265, 398.
Lütfi (Lütfullah) Bey (Malatya Mebusu), 136.

Maarif, 19, 21, 171, 183, 190, 231, 236-241, 244, 275, 325, 347, 375, 377, - işleri, 315, - programları, 45, 322, 343-345, 378, - siyaseti, 45.
Maaş, 120, 175, 195, 214.
Macar, 203, - milleti, 203.
Macaristan, 203, 367.
Macaristan Genel Yayıncılar Birliği, 203.

Macaristan Milli Amele Birliği Cemiyeti, 203.
Maddi, 316.
Maden, 171, 344, - hazineleri, 315, 362, -ler, 324, 361.
Mahalle mektebi, 237.
Mahalli hükümet, 165.
Mahkeme, 245, 269, 366, -ler, 288, 298.
Mahkûm, 111, 253, 359.
Mahmud Said Bey (Kâtip), 70.
Mahmut (Soydan) Bey (Siirt Mebusu), 231, 356.
Mahmut Adem (İstanbul Sultanisi Muallimlerinden), 213.
Makedonya, 251, 266, 270, 277.
Makine, 340.
Mali, - kapitülasyonlar, 269, 365, - mesele, 365, - vaziyet, 275.
Maliye, 188, 195, 205-207, 275.
Malta, 177, 199.
Manisa istasyonu, 392.
Manol (Salihlili), 92.
Maraş, 67, 136.
Mardin, 66, 67.
Marmara Denizi, 30, 54, 182, 194, 198, 265, 268.
Matbaa, 203.
Matbaa Ameleleri Birliği, 203.
Matbuat, 60, 160, 170, 231, 244, 283, 322, 343, - erbabı, 288, - erkânı, 313, - sayfaları, 324.
Matbuat Müdüriyeti Umumiyesi, 367.
Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi, 244.
Matematik bilgisi, 238.
Maveraünnehir, 83.
Mazhar (Ahmet, Akifoğlu) Bey (İstanbul Mebusu), 373.
Mazhar Müfid (Kansu) Bey (Hakkâri Mebusu), 66.
Mazlum milletler, 295.
Mebus, 40, 55-57, 88, 103, 116, 126, 131, 147, 148, 150, 156, 160, 162, 199, 224, 231, 258, 259, 263, 272, 279, 283, 290, 299, 305, 352, 354, 356, 374, -lar, 20, 55, 296, 303, 346, - seçimi, 304.
Mecelle, 246, 345, 365.
Meclis, 272.
Meclis, 20, 24-26, 29, 30, 32, 36-38, 45, 46, 50-56, 59, 61-64, 71-77, 83, 84, 86-95, 97-110-129, 131-141, 143-153, 156, 157, 159, 160, 161, 164, 166, 169, 173, 175-177, 179-182, 185-188, 190-193, 195, 196, 199, 201, 202, 204-210, 212-215, 217-221, 225, 230, 231, 248, 251-253, 257, 264, 266, 270, 274, 276, 278-280, 285, 286, 290, 295-297, 299, 304, 305, 308, 310-312, 314, 316, 317, 319, 335, 338, 344, 349, 351, 354-356, 360, 364-366, 368, 371-374, 378, 384, 387, 388, 392, 393, 398, - genel kurulu, 143.
Meclisi Âyan, 103, 298.
Meclisi Mebusan, 103, 279, 297, 298.
Medeni, 44, 193, 222, 342, 360, - devlet, 86, 246, - devletler, 349, - esaslar, 365, - fikirler, 44, - hakikat, 78, - icaplar, 361, 377, - ilerleme, 324, - kabiliyet, 361, - kadın, 376, - memleket, 193, - milletler, 170, 303, - müessese, 332, - seviye, 299, - Türkiye, 44, - ülkeler, 194, - vasıta, 341.
Medenileşmek, 257, 275, 306, 398.
Medeniyet, 45, 248, 275, 290, 344, 362, 365, - âlemi, 199, 246, - cihanı, 31, 194, 314, 317, 349, - merkezi, 357, - yolu, 361.
Medine, 79, 81.
Medrese, 291-293, -ler, 287.
Mehmed (Hamdi, İzgi) Bey (Adana Mebusu), 67, 150.
Mehmed Emin Bey (Ergani Mebusu), 66.
Mehmed Ruşen Bey (Gümüşhane Mebusu), 66.
Mehmed Vehbi (Bolak) Bey (Karesi Mebusu), 67.
Mehmed Veli Efendi (Hindistan Hilafet Komitesi Üyesi), 208, 209.
Mehmed Ziyaaddin (Eski Hazinci Hassa Müdür Muavini), 125.
Mehmet, 27.
Mehmet Ali Bey (Kerkük), 57.
Mehmet (Dinç) Bey (Biga Mebusu), 40.
Mehmet Şevket (Peker) Bey (Sinop Mebusu), 67.

Mehmet Vasfi Efendi (Karahisarı Şarki Mebusu), 150.
Mekece, 260.
Mekke, 78-80.
Mektep, 22, 26, 43, 44, 213, 236-240, 242, 244, 260, 261, 278, 292, 315, 322, 341, 375, 377, 393, - çocukları, 260, 391, -ler, 344, -liler, 388, 390, - programları, 238, - talebeleri, 393.
Mektup, 26, 93, 124, 125, 130, 173, 184, 201, 210, 216, 218, 230, 277.
Melek Reşid Hanım (Kastamonu Valisi'nin Eşi), 93.
Melikşah, 83.
Memduh (Necdet, Erberk) Bey (Karahisarı Şarki Mebusu), 67.
Memleket, 20, 21, 22, 26, 31, 39, 41-45, 53, 55, 57, 71, 81, 87-89, 94-96, 111, 127, 138, 141, 160-162, 170, 171, 177, 184, 186, 192, 193, 197, 202, 203, 210, 215, 216, 221, 233, 236, 238, 239, 241-244, 246, 247, 249, 253, 254, 257, 258, 260, 261, 264, 266, 268, 271, 272, 274-279, 284, 289, 291, 297, 299-301-303, 305, 306, 311, 313-319, 321-324, 326-328, 331, 332, 336, 337, 339, 341, 342, 344, 345, 347, 348-351, 356-362, 364, 367-369, 374, 375, 378, 388-392, 395-397, - ahalisi, 398, - iktisadiyatı, 325, -in bağımsızlığı, 46, -ler, 343, - menfaatı, 153, 162, 216, - meseleleri, 346.
Memur, 99, 120, 121, 131, 141, 175, 178, 199, 233-245, 259, 271, 296, 325, 356, -lar, 232, 272, 319, 393, -lar sınıfı, 264, - meselesi, 264.
Memuriyet, 300.
Menemen, 110, 393.
Menteşe, 65, 66, 70.
Meriç, 265, 267, 270.
Merkez Panrus Komitesi, 107.
Merkezi hükümet, 198.
Mersin, 68, 146, 160, 204, 206.
Meslek, 239, 245, 250, 258, 288, 298, 304, 344.
Meşe, 233.
Meşru hukuk, 227.
Meşruiyet, 192.
Meşruti, - hükümet, 55, 328, - idare, 252, - saltanat, 331, 397.
Meşrutiyet, 175, 176, 360, 368, - devri, 331, - idaresi, 397, - inkılabı, 301, - usulü, 176.
Meşveret, 252.
Mevlit, 49, 57, 58, 375.
Mezar, 393.
Mezhep, 331.
Mığırdıç (Eskişehirli), 92.
Mısır, 83, 85, 86, 211, 254, 272, 331, 333, 336-339, 361, 363, 364, - delege heyeti, 211, - hükümeti, 85, - İslamları, 285, -lılar, 291, 337, 338, - Meliki, 85, - seferi, 249.
Midivani, Budu (Kafkas Federe Cumhuriyetleri Birleşik Sovyet Reisi), 76.
Mihail (İstilyanos oğlu), 110.
Mihail (Kütahyalı), 92.
Mihalıççık, 235, 241, 243.
Milis subayı, 180.
Millet, 19, 20, 23-27, 29-32, 36-38, 41-45, 50-56, 59, 61-65, 71-78, 80, 82-84, 86-101-110, 112-120, 122, 123, 125-127, 131-141, 143-153, 156, 157, 159-162, 164, 166, 169-171, 173, 175, 176, 179-181, 184-188, 190-196, 198, 199, 202-205, 207-210, 212-222, 225, 228, 231, 243, 246-248, 250, 251, 253-259, 261, 264, 266, 274-276, 278, 279, 283-287, 289-293, 297, 299, 301-305, 308, 310-314, 316-319, 323-335, 337-340, 342-347, 350, 351, 354-375, 378, 380, 384, 387-390, 392, 393, 395, 397, 398, - efradı, 240, - fertleri, 171, 176, - hâkimiyeti, 289, 295, - haysiyeti, 85, - hukuku, 62, -in bağımsızlığı, 89, 287, -in benliği, 330, -in fikirleri, 245, -in hâkimiyeti, 290, 303, 333, 339, 374, -in hayatı, 171, -in iradesi, 250, 251, -in mukadderatı, 124, 290, 295, -in programı, 303, -ler, 46, 194, 200, - meclisi, 176, - nüfusu, 332, - programı, 300, - siyaseti, 249, - teşebbüsleri, 369.
Millet Yolu, 19.
Milletlerarası hukuk, 327.

Millettaş, 19.
Milli, 19, 21, 29, 30, 32, 34, 36, 42, 56, 65, 111, 203, 231, 255, 316, 356, 359, - arzu, 314, - bağımsızlık, 36, 338, - bağımsızlık tarihi, 258, - birlik, 61, - dava, 355, - deha, 45, - destek, 65, - emek programı, 301, - emeller, 21, 111, 177, - faaliyet, 177, - gaye, 177. 304, - hâkimiyet, 56, 63, 77, 83, 86, 231, 251, 253, 254, 261, 264, 266, 285, 286, 289, 290, 298, 316, 321. 324, 325, 328, 332, 333, 335, 342, 364, 374, 389, 394, - halk hükümeti, 65, 140, - hedef, 318, - heyecan, 29, - hukuk, 314, - hükümet, 57, 77, 92, 245, 250, 279, 351, 368, - hürriyet, 56, - inkılap, 359, 368, - irade, 90, 251, - irfan, 323, - izzetinefis, 198, 251, - kabiliyet, 32, - kuvvetler, 395, - maksat, 171, 377, - maksatlar, 318, - matbuat, 60, - mefkure, 291, - menfaat, 30, - mesai, 305, 377, - mesai grubu, 301, - mesele, 313, - mevcudiyet, 124, - mücadele, 266, 317, 350, - mücahede, 258. - müdafaa, 178, - refah, 217, - saadet, 172, - saltanat, 77, 86, - sanayi, 203, - selamet, 62, - servet, 217, - sınır, 30, 54, 161, 194, 198, 250, 268, 269, 273, 277, 340, - siyaset. 363, - talepler, 34, 199, - tarih, 376, - teşkilat, 359, - Türk Ordusu, 203, - vazife, 177 256, 301, 346, 349, 367, - yurt, 19, 258, 366, - zafer, 152, 166, 203.
Milliyet, 45, 239, 254, - fikri, 152, - hisleri, 369, -perver, 55, -perverlik, 247, 362.
Milyarder, 348.
Milyoner, 257, 348.
Misakı Milli, 30, 177, 194, 211, 265-267, 281, 299, 321, 328, 390, - hükümleri, 198, - sınırları, 90.
Mithat Paşa, 345.
Miting, 255.
Moğollar, 376.
Mondros Mütarekesi, 122, 194, 231, 319, 394.
Morning Post, 191, 192, 380.
Moskova, 107, 126, 265.
Moufahhamudovle (İran Sefiri), 212.
Muallim, 26, 41, 42. 45. 49, 57, 58, 166, 213, 240, 241, 260, 323, 324, 375. - meselesi, 239.
Muallime, 41, 42, 49, 324, 375.
Muaviye, 81, 82, 285, 334.
Mudanya, 24, 37, 96, 101, 122, 193. 267, - Konferansı, 24, 96. 101, 122, - Mukavelenamesi, 95, 265, 305.
Muhabir, 30, 48, 52, 57, 59, 60, 164, 175, 191, 192, 197, 219, 263, 299.
Muhalefet, 63.
Muhalif, 101, 120, 339.
Muhammed Hz. bkz. Peygamber, Hz.
Muharebe, 82, 136, 243, 251, 270, 274. 299, 368, -ler, 332, - meydanları. 350. 367, 376, 377.
Muhasebecilik, 169.
Muhiddin Baha Bey (Bursa Mebusu), 57, 69, 116.
Muhittin Bey (İmalatı Harbiyc'den), 33.
Mukavele, 265, -name, 95, 305.
Muktedibillâh (Halife), 83.
Musa Kâzım Efendi (İkinci Reis Vekili), 77, 87.
Museviler, 366.
Mustafa Bey (Hamallar Cemiyeti Reisi). 382.
Mustafa Bey (Kozan Mebusu), 66.
Mustafa Hulûsi (Çalgüner) Bey (Karahisarı Sahip Mebusu), 66.
Mustafa Lûtfi (Azer) Bey (Siverek Mebusu), 66.
Mustafakemalpaşa, 385.
Musul, 30, 269, 270, - meselesi, 268, 269, - vilayeti, 198.
Muş, 66, 161.
Mutasım (Abbasi Halifesi), 84.
Mutlaki hükümet, 328, 330.
Mutlakiyet, 397, - idaresi, 252, 331.
Muzaffer Bey (Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri), 48, 181.
Muzaffer, 22, 27, 44, - ordular, 52, - ordumuz, 199, 396
Muzafferiyet, 25, 38, 61, 62, 221, 227, 232, 261, 266, 271, 397, 398.
Mübadele, 198, 268, 366.
Mücahit heyeti, 208.

Müdafaai Hukuk, 323, 388, - Cemiyeti, 39, 125, 392, - Grubu, 190, 281.
Müddeiumumi bkz. Savcı.
Müfit Efendi (Hoca, İkinci Reis Vekili, Kırşehir Mebusu), 88, 132, 150, 156.
Müfreze, 97, 167, 168.
Müftü, 292, 293.
Mühendis, 344.
Mülakat, 24, 30, 48, 170, 197, 219, 380.
Mülki memur, 99, 244.
Mülteci, 86, 315.
Mürteci, 282, 289, 317, 339.
Müslüman, 79, 111, 132, 143, 283, 290, - devletler, 287, - kadın, 376, -lar, 253, 268, 305, - memleketleri, 321, 322 336, 337.
Müstebit, 328, - hükümet, 330, - idare, 331.
Mütareke, 251 265, 269, 319, - devri, 231, 251, -name, 122, - zamanı, 394.
Müteşebbisler, 346, 349.
Müttefik, 55, 87, 193, 194, 281, - devletler, 49, 61, 118, 120, 122, 129, 192, - kuvvet, 194, -ler, 53, 54.
Müzakere, 62-64, 67, 68, 79, 88, 89, 136, 137, 160, 163, 177, 182, 194, 197-199, 223, 248, 266, 268, 280, 359, 369.
Müze, 376.
Myasnikov (Kafkas Federe Cumhuriyetleri Birleşik Sovyet Reisi), 76.

Nafıa, 315, - teşkilatı, 242.
Nafiz Bey (Erzurum Belediye Reisi), 124.
Nakliye vasıtaları, 171, 362.
Nakşi dergâhı, 173.
Namaz, 287, 305.
Namus, 42, 44, 85, 251, - borcu, 394, - cephesi, 396, 397.
Namuskâr, 317, 349, - aydınlar, 317.
Napolyon, 380, 381.
National Review, 184.
Nazım Bey (Vali), 33.
Nazmi Bey (Adliye Müfettişi), 323.
Necati Bey (Baytar Müdürü), 234, 235.
Necati Bey (Bursa Mebusu), 373.
Necati Efendi (Lâzistan Mebusu), 132.
Necib (Soydan) Bey (Ertuğrul Mebusu), 66.
Necmeddin Bey (Siirt Mebusu), 66.
Nefer, 27, 28, 221, 269.
Nehir, 358.
Nemrud Limanı, 158.
Nerimanov (Kafkas Federe Cumhuriyetleri Birleşik Sovyet Reisi, Doktor), 76.
Neşet (Özercan) Bey (İstanbul Mebusu), 66.
Nihat Bey (Mutasarrıf), 232-234, 236, 237, 242, 243, 248.
Nizamettin Bey, 33.
Nizamname, 69.
Nuh Peygamber, 78.
Numan Bey (İstanbul Mebusu), 66.
Numunei İrfan Mektebi Hususisi, 26.
Nureddin Bey (Bursa Adliyesi'nden), 358.
Nurettin Paşa (Sakallı), (1. Ordu Kumandanı), 95, 108, 113-115.
Nuri Bey (Bolu Mebusu), 66.
Nüfus, 78, 264, 278, 291, 331, 332, 337, 340, 341.

Oğuz Han, 376.
Okul, 23, 166, 213, 239.
Operatör, 150.
Orconikidze (Kızıl Ordu Askeri Devrimci Komite Üyesi), 76.
Ordu, 20, 21, 22, 25, 26, 34, 38, 40, 44, 46, 49, 52, 53, 57, 62, 64, 71, 72, 76, 77, 82, 92, 95, 108, 111, 113, 115, 123, 141, 159, 161, 166, 173, 175, 189, 190, 193, 199, 201, 203, 215, 220, 221, 227, 230, 232, 247, 251, 259, 265, 266, 269, 277, 282, 293, 310, 316, 317, 320, 323, 325, 328, 335, 350, 351, 357, 363, 367, 369, 376, 377, 389-391, 395-398, - birlikleri, 352, - kumandanı, 113, -lar, 52, 314, 322, 332, 340, - mıntıkası, 232, - üniforması, 159.
Ordugâh, 352.
Orient News, 192.
Orman, 171, 231, 233, 234, -lar, 324.
Orta Asya, 83, 84.
Ortaköy, 158.
Ortaöğretim, 45.
Osman Bey (Kayseri Mebusu), 146.
Osman Bey (Lâzistan Mebusu), 69.
Osman Çelebi Bey, 33.
Osman, Hz., 81, 82, 84.
Osmanlı, 55, - Devleti, 85, 86, 97, 249, 252, 253, 265, 267, 306, 321, 324-327,

229-331, 336, 357, 358, 362, 363, - Hanedanı, 91, 134, 143, 15, 159, 293, 322, 338, - Hükümeti, 55, 212, - İmparatorluğu, 61, 64, 65, 109, 194, 199, 315, 325, 329-331, 363, 368, - lirası, 117, - namı, 221, - ordusu, 159, - padişahları, 291, 326, - saltanatı, 88, - subayları, 159, - Tarihi, 231, 249, - tebaası, 110, - Türkleri, 336, - ülkesi, 249.
Osmanlı Bankası, 93, 188.
Osmanlı Devlet Hazinesi (Hazinei Hümayun), 97.
Osmanoğulları, 88.
Otomobil, 57, 341, 385.
Oy, 67-70, 81, 87-89, 137, 138, 153, 176, 253, 282, 296.
Oybirliği, 80, 88, 89, 138, 143, 145.

Ögedey Han, 376.
Öğrenci, 26.
Öğrenim, 377.
Öğretmen, 23, 26, 41, 239, - Okulu, 23, 166, 213, 239.
Öğüt, 170.
Ömer, Hz., 80, 81, 84, 254, 285, 333.
Özbek, 158.

Padişah, 46, 55, 65, 68, 85, 86, 90, 192, 199, 231, 247, 253, 291, 299, 317, 329, 331, 364, 394, -lar, 249, 326, 327, 330, 334, 363, -ların siyaseti, 231, -lık, 129.
Panislamizm, 363.
Panrus Komitesi, 107.
Para, 69, 103, 120, 121, 342, 348, 376, 384.
Paris, 52, 276.
Parlamento, 298.
Parti, 194.
Pasaport, 147, 148, 271.
Patrik, 196, 362.
Patrikhane, 198, 268, 359, 366, - meselesi, 268.
Payitaht, 56, 357.
Pelle, General, 122.
Petro (Bursalı Apostos oğlu), 92.
Petrol, 30.
Peygamber, Hz. (Muhammed), 78-81, 84, 173, 232, 252, 254, 255, 285, 286, 317, 333, 334, 361, 365, 377.
Peygamberlik, 78, 333.
Piyade, 119.
Poincaré, 54.
Polis, 245.
Politika, 305, 363.
Pontus meselesi, 274.
Posta, 19, 244, - işleri, 277.
Prensip, 192, 228, 232, 238, 269, 285, 289, - ayrılığı, 282, -ler, 304.
Program, 30, 44, 45, 170, 171, 177, 239, 241, 242, 243, 247, 256, 257, 259, 280, 281, 295, 298-303, 305, 318, 322, 331, 344-347, 349, 368, 369, 378, -lar, 316, 343.
Propaganda, 33, 192, 193, 349.
Protesto, 122, 160.
Putlar, 361.
Putperest, 45.

Radikal, 302, 349.
Ragıb (Yoğun) Bey (Gaziantep Mebusu), 66.
Ragıp (Mehmet, Topala) Bey (Amasya Mebusu), 150.
Rahmetullah (Müdafaai Hukuk Cemiyeti İzmir Vilayet Heyeti Müteşebbise Üyesi, Belde Müftüsü), 39.
Rahmi Bey, 33.
Rasih (Kaplan) Bey (Antalya Mebusu), 63, 66.
Rasim Bey (Cebelibereket Mebusu), 150.
Rauf (Hüseyin, Orbay) Bey (Heyeti Vekile Reisi, Sivas Mebusu), 34, 35, 67, 101, 129, 131, 132 138, 154, 155, 182, 312, 384.
Rauf Bey, 324.
Recep Bey (Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkâtibi), 307, 355, 387.
Recep Zühtü Bey (*Hâkimiyeti Milliye*'nin İmtiyaz Sahibi, Sinop Mebusu), 352.
Reddi İlhak, 396.
Redingot, 142.
Refet (Bele) Paşa, 19, 20, 90, 94, 97-100, 102-104, 122, 125, 128, 130, 131, 139, 140, 142, 147, 148, 150, 151, 156, 157, 159, 181, 185.
Refik (Bekir, Koraltan) Bey (Konya Mebusu), 66, 68, 79.

Refik Şevket Bey, 247.
Remzi Usta, 32.
Renin, 52, 57
Resim, 361, 363.
Resmi dil, 288.
Resulu Ekrem, Hz., 79, 80, 173.
Reşid Paşa (Eski Kastamonu Valisi), 93.
Reşit Bey, 154.
Rey bkz. Oy.
Rıhtım, 394.
Rıza Han (İran Harbiye Nazırı), 272.
Rıza Nur Bey (Doktor, Sinop Mebusu), 65, 67, 68, 87.
Rifat (Mehmet, Arkun) Bey (Tokat Mebusu), 66.
Rifat Bey (Adliye Vekili), 309.
Roma, 249, 329, 331, - İslam devleti, 333.
Romanya, 53, 251, - hükümeti, 367.
Romenler, 368.
Rosebery, Lord, 380.
Ruhbaniyet, 287.
Rum, 95, 96, 146, 198, 360, -lar, 268, - patrikhanesi, 198, - Selçuk devleti, 330, - Selçukileri, 84, - teşkilatı, 274.
Rumeli, 39, 216, 281, 282.
Rus, 76, 107, 270, 271, - hükümeti, 126, - ihtilali, 107, -lar, 265, 271-273, - meselesi, 265, - milleti, 107, - sefiri, 292, - temsilcisi, 272.
Rus-Fransız-Türk siyaseti, 270.
Rus Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti (Rusya Sosyalist Federatif Şûraları Cumhuriyeti), 76, 126.
Rus-Türk münasebetleri, 271.
Rusça, 76.
Rusya, 107, 126, 270-272, 277, 329, 330, 336, - Türkleri, 273.
Rusya Sovyetleri Kongresi Merkez Yürütme Komitesi, 107.
Rusya Türk ve İslam Hükümeti, 330.
Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey, 57.
Rüşdü (Mehmet) Bey (Maraş Mebusu), 67.

Sabit (Gözügeçgel) Bey (Kayseri Mebusu), 67.
Sadık (Mehmet, Sevtekin) Bey (Kırşehir Mebusu), 67.
Sadrazam, 25, 61, 62, 105, 176.
Sakarya, 270, 369, 380, - Meydan Muharebesi, 368, 397.
Salâhaddin Bey (Mersin Mebusu), 68, 101, 146, 160.
Salahorzâde Ziyâ Bey (İstanbul Müdafaai Hukuk Cemiyeti İcra Komitesi Üyesi), 125.
Salih (Bozok) Bey (Seryaver, Yozgat Mebusu), 167, 168, 258.
Salih Bey, 33.
Salih Efendi (Erzurum Mebusu), 161.
Salihli, 92, 391, - İstasyonu, 390.
Saltanat, 55, 56, 65, 77, 82, 85, 86, 88, 89, 131, 139, 201, 231, 251, 253, 254, 283, 285, 329, 331, 333-335, 362, 397, - hukuku, 201, - makamı, 86, 90, 280, - meselesi, 264.
Samsun, 255, 274, 279, 299.
Sanat, 27, 32, 44, 278, 315, 340, 342, 343, 350, 361, - eseri, 376.
Sanatkâr, 21, 45, 52, 53, 358.
Sanatkârane resimler, 363.
Sanayi, 53, 171, 203, 315, 342, 343, 361, - erbabı, 343, 348, - mektebi, 239.
Sansür, 30, 53, 56, 294, 295.
Sapanca, 260, 261.
Saray, 64, 65, 90, 94, 133, 142, 330, -lar, 327.
Sarıköy, 243.
Saruhan, 66, 67.
Savaş, 29, 194.
Savcı, 245.
Seçim, 39, 79, 80, 129, 133, 143-145, 177, 282, 283, 286, 297, 351, - daireleri, 162, - dairesi, 160, 161, 279, 356, - devresi, 257, 304, - heyeti, 224, - icrası, 138, - kanunu, 304, - kararnamesi, 136, -ler, 221, 299, 302, - meselesi, 134, 263, - tedbirleri, 216.
Seçmen, 160.
Sefaret, 208.
Sefir, 78, 126, 208, 212, 271, 272, 292.
Selçuklu, - devleti, 85, 86, 249, 252, 330, - hükümeti, 83, - saltanatı, 329, - tahtı, 362.
Sermaye, 30, 53, 274, 315, 316, 322, 341, 342, 359, 362, - sahipleri, 348.

Server (Ahıska, Atabeyoğulları) Bey (Ardahan Mebusu), 150.
Sevr Antlaşması, 46, 55, 63, 266, 369, 388.
Seyahat, 49, 57, 125, 149, 209, 220, 227, 230, 232, 310, 374, 385, - planı, 220, - programı, 259.
Seyhun, 83.
Seyidzâde Şeyh Mehmed Ziyaeddin Efendi, 74, 75.
Sezai Bey (Gazeteci), 33.
Sıddık (Hasan, Mumcu) Bey (Çorum Mebusu), 66.
Sıffîn, 82, 285, - Muharebesi, 285.
Sıhhat, 182, 200, 311, 344.
Sıhhi, - ahval, 234, - tedbirler, 340.
Sınai, 19, - müesseseler, 348, 349, - teşebbüsler, 316.
Sınıf, 120, 171, 228, 232, 256, 257, 264, 300, 301, 304, 348-350, -lar, 318, 347.
Sınır, 30, 54, 80, 84, 90, 154, 161, 194, 250, 267-270, 273-275, 277, 336, 340, 363, - harici, 366, - hattı, 122.
Sırbistan, 53, 367.
Sırp, -lar, 367, - milleti, 367.
Sırrı Bey (Mebus), 126.
Siirt, 66, 70, 231, 356.
Silah, 19, 92, 110, 128, 294, 299, 302, 340, -lı, 64, -lı garanti, 194, -lı muharebe, 299, -sız, 299.
Sinema, 322, 356, 360.
Sinop, 65, 67, 68, 137, 150, 352.
Sirkeci rıhtımı, 394.
Sivas, 67, 150, 273, 276, 361, - ahalisi, 300.
Sivrihisar, 241, 243.
Siyaset, 25, 30, 45, 49, 53, 57, 62, 96, 135, 193, 194, 231, 249, 250, 270, 284, 285, 291, 296, 306, 316, 331, 340, 346, 359, 362, 363, 369, 390, - meselesi, 305.
Siyasi, 25, 44, 140, 220, 253, 254, 298, 348, - ahlak, 257, 301, - ahval, 133, - çete, 274, - etki, 50, - fırka, 170, 216, 256, 347, 348, 362, - hayat, 44, - istikamet, 151, 249, - kariyer, 380, - mesele, 268, - mesuller, 266, - muamele, 62, - mülakat, 219, - semere, 63, - tedbir, 120, 121, 269, - terbiye, 257, 301, - teşekkül, 318, 349, - teşkilat, 347, - vaziyet, 271, 272, 313, - yardım, 315, - yön, 266, - zümre, 296.
Sosyalist, 76, 126.
Sovyet, 76, - devrimi, 107, - hükümeti, 54, -ler, 107.
Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti, 76.
Sömürge, 343.
Strateji uzmanları, 380.
Subay, 48, 97, 109, 159, 180, 187, 199, 259, 319, 323, 324, 350, -lar, 262, 322, 351.
Sudan, 211, - Halifesi, 335.
Suikast, 89, 154, 161, 229, 366.
Sultan, 46, 55, 82, 86, 249, 287, 329, 362, 376, -lar, 334, -lık, 254.
Sultan Mahmut Türbesi, 217.
Sultan Osman Türbesi, 20.
Sultani, 213, 237, - Mektebi, 375, 379.
Suphi Nuri (İleri) Bey (*İleri* Yazarı), 263-265, 272, 275, 278, 282, 291, 292, 294, 302, 304.
Suriye, 82, 83, 161, 255, 269-271, 277, 305, 333, 334, 336, 337.
Süleyman (Sırrı, İçöz) (Yozgat Mebusu) Bey, 33, 66.
Süleyman Necati (Güneri) Bey (Erzurum Mebusu), 160.
Süngü, 269, 375.
Sürgün, 394.
Süruri (Ali) Efendi (Karahisarı Şarki Mebusu), 373.
Süryanii Kadim Patriği, 196.
Süvari, - alayı, 179, 180, - fırkası, 180.
Süveyş Kanalı, 255, 277, 315.

Şah, 272.
Şair, 44, -ler, 377.
Şakir Efendi (Tekirdağ, Üsteğmen), 187.
Şam, 80, 81, 83, - ahalisi, 82.
Şapka, 28, 305.
Şark, 191.
Şark Sineması, 356.
Şarki Trakya Edirne Darülmuallimini (Doğu Trakya Edirne Erkek Öğretmen Okulu), 166.
Şebin Karahisar, 67, 150, 373.

Şefik Bey (Dava Vekili), 33.
Şehir, 20, 61, 80, 81, 142, 174, 192, 247, 259, 265, 275-277, 319, 322, 348, 361, 377, 388, 392, - halkı, 248, 396, - meclisi, 393.
Şehit, 391, - yavruları, 375.
Şehzadebaşı, 213.
Şemseddin (Bayramoğlu) Bey (Ankara Mebusu), 66.
Şer'i, 285, 289, - esas, 284, - esaslar, 286, - hükümler, 252, 338, 360, - işler, 290, - yasak, 377.
Şer'iye, 138, 143, 145, 291, - Encümeni, 87, 88, - Vekili, 290.
Şeref, 85, 124, 133, 317.
Şeriat, 231, 246, 252, 254, 283, 286, 321, 334, - lisanı, 250.
Şerif Bey (Maarif Müdürü), 236-241, 244.
Şerif (Mehmet) Bey (Sinop Mebusu), 150.
Şevket (Bayazıt) Bey (Bayezid Mebusu), 132, 162.
Şeyh Fikrî (Ergün) Bey (Genç Mebusu), 66.
Şeyh Hüsamettin Efendi, 173.
Şeyh Sunusî Efendi, 165, 200, 387.
Şeyhülislam, 317.
Şiir, 44.
Şimendifer, 33, 204, 245, 277, 315, 340, 341, 344, 348, 362, -ler, 342.
Şirket, 39, 274, 315, 330, 361, -ler, 316, 348.
Şûra, 81, 126, 183, 286, 334, 339, - hükümeti, 176, 329.
Şûrayı Devlet, 298.
Şükrü (Güzel) Bey (Bolu Mebusu), 66.

Taarruz, 95, 198, 261, 275, 282.
Tabibe, 324.
Tabip, 73, 324, -ler, 351.
Tahir (Mehmet, Kucur) Bey (Isparta Mebusu), 66.
Tahir Bey (Belediye Reisi), 238.
Tahsin (Hasan, San) Bey (Aydın Mebusu), 66.
Talebe, 22, 23, 237, 238, 240, 292, 368, 375, 390, 393, -ler, 325.
Tamirhane, 274.
Tanaş (Bursalı Buğur oğlu), 92.
Tanin, 263.
Tanrı, 210, 221.
Tarih, 23, 25, 46, 55, 65, 78, 79, 86, 95, 162, 184, 192, 231, 249, 252, 258, 261, 280, 285 , 317, 321, 329, 335, 336, 339, 364, 375-377, 397, -öncesi devir, 78, - safhaları, 329.
Tarih-i Ebülfaruk, 226.
Tarihçe, 330.
Tarihi, - düşünceler, 84, - gün, 107, - hadiseler, 361, - hüviyet, 63, - sembol, 290, - vazife, 257, 301, 346, - vukuf, 149.
Tarikat, 173.
Tavşancıl, 352.
Tayyare, 122, 187, 317.
Tecavüz, 128, 261, 267, 271, 275, 279, 280, 319.
Tehcir, 96.
Tekirdağ (Tekfurdağ), 187.
Tekke, 74, - Şeyhi (Postnişin), 173, 324.
Telefon, 96.
Telgraf, 20, 22, 23, 25, 26, 30, 33, 39, 40, 51, 52, 61, 63-65, 76, 93, 98, 104, 131, 142, 148, 150, 151, 155, 166, 167, 175, 197, 208, 213, 227, 283, 300, 302, 310, 320, 354, 382, 384, -çı, 244, -hane, 244, - işleri, 277, -name, 61, 62, 67, 74, 77, 102, 105, 106, 108, 124, 142, 145, 148, 152, 158, 160, 181, 185, 190, 191, 212, 216, 259, 311, 382, - poliçesi, 188.
Temsil mesleği, 304.
Temyiz, 297.
Tercüman, 59.
Tesettür, 377.
Teşkilat, 33, 175, 176, 198, 216, 242, 271, 274, 277, 281, 282, 297, 300, 302-306, 324, 327, 331, 347, 357, 359, 360, 367, -sız, 305.
Teşkilatı Esasiye Kanunu, 25, 62, 65, 88, 90, 140, 143, 176, 177, 221, 231, 250, 253, 264, 266, 273, 280, 281, 284, 288, 289, 297, 301, 304, 305, 316, 359, 360, 368.
Tevfik (Ahmet) Paşa (Sadrazam), 25, 61-63, 65, 77, 105.
Tevfik Bey, 154.
Tevfik Rüştü (Aras) Bey (Menteşe Mebusu), 65.

Tevfik Salim Bey (Tabip Miralay), 73.
Tevhidi Efkar, 263.
Tıp heyeti, 208.
Ticaret, 53, 127, 171, 271, 315, 322, 342, 343, - sahipleri, 256, 257.
Ticaret Müdüriyeti Umumiyesi, 127.
Ticari şirket, 330.
Tiflis, 76, 126.
Timur, 376.
Tokat, 66.
Tokyo, 184.
Tomarza, 393.
Top, 272, 275, 375, 396, -çu ateşi, 276.
Toplum, 42, 45, 121, 289, 338, 343, 377, 378, 398, - hayatı, 84, -lar, 335.
Toplumsal, 345, 349, - hayat, 44, 45, 171, 246, 251, 397, - heyet, 335, - ihtiyaçlar, 318, 329, 345, - kuvvet, 43, - marazlar, 318, - tedbirler, 340, - teşekküller, 358, - vaziyet, 397.
Toprak, 198, 248, -lar, 42.
Toyla, 173.
Trablusgarp, 165, 254, 336, - Savaşı, 109.
Trabzon, 101, 208, 209, 279, 283.
Trakya, 189, 269, - sınırı meselesi, 267.
Tren, 225, 245, 390, 392, - yolculuğu, 245.
Tunus, 254, 336.
Turakina, 376.
Turan Birliği, 203.
Turan mektebi, 237, 238.
Turanizm, 250.
Turgutlu, 71, 72, 119, 391, 392, - istasyonu, 391.
Tutuklama, 154.
Tutuklanma, 33.
Tüccar, 39, 257, 342, 348, -lar, 315, 343.
Tüfek, 71, 119, 396.
Türbe, 217.
Türk, 26-29, 32, 36, 44, 46, 48, 55, 154, 161, 192, 199, 203, 217, 268, 270-272, 319, 321, 376, - askeri, 27, - devleti, 83, - dili, 288, - dünyası, 330, - edebiyatı, 44, - evlatları, 255, - gazeteleri, 183, - gençleri, 186, - hükümeti, 126, 199, 264, 329, 330, - iktisadiyatı, 44, - İmparatorluğu, 329, 330, 361, - İslamları, 285, - kültürü, 36, -ler, 47, 53, 54, 83-85, 109, 191, 194, 197, 198, 271, 273, 274, 277, 329, 336, 357, 380, - milleti, 26, 44, 46, 64, 65, 78, 85, 86, 88, 107, 122, 184, 198, 199, 365, 368, 380, - neferi, 27, 28, - Ocağı, 152, - ordusu, 76, 203, - saltanatı, 329, - sanatı, 44, - şiiri, 44, - talepleri, 197, - tarihi, 78, 375, 397, - unsurlar, 273.
Türk Çalıştırma Derneği, 217.
Türk ve Ermeni Gençleri Mahfili Âliyesi, 186.
Türk-Afgan münasebetleri, 271.
Türk-İran münasebetleri, 272..
Türk-Rus dostluğu, 107.
Türk-Yunan dostluğu, 268.
Türkçe, 142, 156, 199, 219, 288.
Türkiye (Türkiya), 20, 24-26, 29-32, 35, 37-39, 44-46, 50, 53-57, 62, 65, 71-77, 84, 86, 87, 90-95, 97-100, 102, 104-120, 122, 123, 125-127, 131-137, 139-141, 143-145, 147-152, 156, 157, 159, 161, 169, 170, 173, 176, 177, 179-181, 183-188, 191, 192, 195-200, 202-205, 207-210, 213-215, 217-220, 225, 227, 232, 245, 248, 250, 251, 253, 256, 267, 270, 273, 274, 276, 278, 285-287, 290, 291, 301, 308, 310-312, 314-317, 319, 322, 328, 329, 332, 338, 339, 344, 354, 355, 360, 363-365, 372-374, 384, 387-398, - devleti, 24, 25, 46, 62, 65, 83-85, 87, 91, 140, 143, 176, 219, 252, 254, 255, 266, 285, 287-289, 315, 329, 333, 337, 351, 364, 368, 375, 378, - hâkimleri, 245, - halkı, 31, 77, 84, 86, 90, 111, 133, 136, 140, 143, 145, 253, 254, 335, 337, 339, 345, 366, 368, 377, - İslam halkı, 254, - milleti, 133, 162, - milli halk hükümeti, 240, - Müslümanları, 111, -nin bağımsızlığı, 53, - toprakları, 348, - vatanperverleri, 186.
Türkiye (Türkiya) Büyük Millet Meclisi, 20, 24, 26, 29, 30, 32, 36-38, 45, 46, 50, 51, 53, 55, 56, 59, 61, 63, 64, 65, 71-77, 83, 84, 86, 87, 89-95, 97-110, 112-120, 122, 123, 125, 127, 133-136, 139-141, 143-153, 156, 157, 159, 160, 164, 166, 169, 173, 175, 176, 179-181, 185-192, 195-197, 202, 204, 205, 207-210, 213-

215, 217-220, 221, 225, 248, 251, 253, 266, 274, 276, 278, 281-283, 285, 286, 290, 297, 301, 303, 308, 310-312, 314, 317, 319, 339, 344, 346, 351, 354-356, 360, 364, 366, 371-374, 384, 387, 388, 392, 398, - Hükümeti, 25, 52, 54, 62, 76, 126, 131, 132, 137, 159, 186, 212, 316, 368, 378.
Türkiye Palamut Şirketi, 39.
Türkiye-Rusya Dostluk ve Muhadenet Antlaşması, 126.

Uhudu Atika, 321, 325, 327.
Umman Denizi, 83.
Ulema, 252.
Ulucak istasyonu, 393.
Ulü'l-emre itaat, 252.
Umum Amele Birliği, 217.
United Press, 30.
Ural nehri, 376.
Urban (Çöl Arapları, Bedeviler), 165.
Urfa, 66.

Ülke, 194, 249.
Üniversite, 27.
Üsküdar, 66.
Üye, 33, 39, 76, 109, 161, 164, 202, 208, 215, 232, 233, 280, 281, 323, 388.

Vahdettin, 85, 86, 92, 128, 129, 131, 138-140, 142, 143, 145, 177, 330.
Vakıf işleri, 171.
Vakit, 57, 164, 174, 175, 263.
Van, 66, 150, 239, 276.
Vapur, 204, 206, 394.
Vasfi Bey (Davavekili), 323.
Vasıf Bey (İzmir Maarif Müdürü), 190.
Vatan, 26, 27, 43, 63, 124, 162, 171, 186, 198, 210, 241, 251, 328, 332, 359, 367, 369, 371, 375, 376, 394, 396, -a hıyanet, 324, - evladı, 350, 382, -ı müdafaa, 278, - sevgisi, 319, - vazifesi, 259.
Vatandaş, 186, 247, 324, 366, -lık, 299, -lık hukuku, 160-162.
Vatani, - mesai, 377, - vazife, 161, 349.
Vatanperver, 170-172, 186, 347, 357, 369, - ahali, 396, - halk, 385, -ler, 350, -lik, 153, 247.
Vatanperverane, 42, 95, 178.
Vatikan Sarayı, 133.
Vehbi Bey (Eski Maarif Vekili), 245.
Vehbi (Mehmet, Çelik) Efendi (Şer'iyc Vekili, Konya Mebusu), 132, 136, 138.
Velid (Ebüzziya) Bey (*Tevhidi Efkar* Başyazarı), 263, 284, 297, 298.
Vergi, 171, 326.
Vicdan hürriyeti, 288, 289.
Vilayet, 20, 30, 39, 99, 100, 149, 198, 199, 204-206, 223, 268, 269.
Viyana, 364, - kapıları, 337, 363.
Volga nehri, 376.
Voltaire, 358.

Wilson prensipleri, 269.

Yabancı, 54, 65, 118, 132 193, 194, 293, 319, 344, 366, - devletler, 362, - düşmanlar, 161, - gazete, 219, - gazete muhabiri, 219, 299, - hâkimiyeti, 194, - harp gemileri, 118, - himayesi, 143, - karma mahkemeler, 366, - korkusu, 193, -lar, 191, 255, 274, 325, 326, 342, 343, 365, 388, -ların tecavüzü, 319, - memleketler, 94, - millet mensupları, 194, - parmağı, 345, - sermayesi, 348, 359, 361, 362, - şirketler, 316, - tabiyeti, 269, - tebaa, 53.
Yafes (Nuh Peygamber'in oğlu), 78.
Yağcı Cemal Bey, 48.
Yahudiler, 299.
Yahya Galib (Kargı) Bey (Kırşehir Mebusu), 69.
Yahya Kemal (Beyatlı) Bey, 57.
Yako (Yani oğlu), 110.
Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey (*İkdam* Yazarı), 125, 263, 264, 290, 304.
Yakup Şevki Paşa, 201.
Yani (Bandırmalı), 92.
Yani (Menemenli), 110.
Yanya, 187.
Yargılama, 325.
Yasin (Kutluğ) Bey (Gaziantep Mebusu), 66, 70.
Yavuz Sultan Selim , 83, 85, 249, 326, 331, 363.

KİTAP